

فصلنامه تخصصی

مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک

سال ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳

فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال اول ، شماره چهارم ، تابستان ۱۴۰۳

صاحب امتیاز، مدیر مسئول و سردبیر: دکتر توحید ملک زاده دیلمقانی

طراح: دکتر مرضیه حسینی

ویراستار: میلاد تیموری، مهدی حسینی

اعضای هیات تحریریه:

دکتر رضا آقایی زاهد، دکتر علی ابوالقاسمی، دکتر عباسعلی احمدآوغلو، دکتر اختیار بخشی، دکتر لطفعلی برقی، دکتر شهرام پناهی، دکتر سیامک حسنعلی زاده، دکتر داود کوهی، دکتر آراز محمد سارلی، دکتر علیرضا مقدم

اعضای مشورתי هیات تحریریه:

جمال آیریمی، بهرام اسدی، اسماعیل جعفرزاده (جفرلی)، رضا زرگری، حسین فیض الهی وحید، خلیل مختاری نیا

این مجله به انتشار مقالات علمی-تحقیقی درباره تاریخ، زبان و تاریخ ادبیات آذربایجان در قالب تورکولوژی می پردازد. این مجله هم نگاه بومی-محلی تخصصی به آذربایجان و ترکان ایران دارد و هم نگاه وسیعتر به تاریخ و فرهنگ ترکان در طی تاریخ. این مجله از مقالات سایر محققین کشورهای مختلف درباره موضوعات تخصصی تورکولوژی هم استقبال می کند.

محل انتشار: اورمیه، آذربایجان غربی، ایران

ترتیب انتشار: فصلنامه

نوع مجله: تخصصی تاریخ آذربایجان و ترکان

زبان انتشار: ترکی، فارسی و انگلیسی همراه با خلاصه سه زبانه

نوع داوری: دوسو ناشناس

حق مؤلف (کپی رایت) مقالات: نشریه تابع قوانین بین المللی حق نشر همگانی کرییتیو کامنز (CC BY-NC) است.

شماره مجوز پروانه انتشار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: ۹۴۲۱۴

تاریخ مجوز: تابستان ۱۴۰۲

۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

راه های ارتباط:

Website: <https://www.azerturkhistory.ir/journal/contact.us>

Editor in chief: tohidmelikzade@yahoo.com

Telegram: [@tohidmelikzade](https://www.instagram.com/tohidmelikzade)

"Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024

Director-in-charge, responsible manager, and editor-in-chief: Dr. Tohid Malekzadeh

Designer: Dr. Marziyeh Hoseini

Editor: Milad Teymuri, Mehdi Hasani

Members of the editorial board:

Dr. Reza Aghayari Zahed, Dr. Ali Abolqasmi, Dr. Abbas Ali Ahmadoglu, Dr. Ekhti Bakshi, Dr. Lotfali Barghi, Dr. Shahram Panahi, Dr. Siamak Hasanalizadeh, Dr. Davud Kohi, Dr. Araz Mohammad Sarli, Dr. Alireza Moghadam

Advisory members of the editorial board:

Jamal Ayrimi, Bahram Asadi, Ismail Jafarzadeh (Jaffarli), Reza Zargari, Hossein Feyz ullahi Vahid, Khalil Mokhtarinia.

This magazine publishes scientific-research articles about the history, language and history of literature of Azerbaijan in the form of Turkology. This magazine has both a native- Specialized view on Azerbaijan and the Turks of Iran, and a macro view of the history and culture of the Turks throughout history. This journal also welcomes the articles of other researchers from different countries about specialized topics of Turkology.

Place of publication: Urmia, West Azerbaijan Province, Iran

Order of publication: Quarterly

Type of magazine: Specialized in the history of Azerbaijan and Turks

Publication language: Turkish, Farsi and English with trilingual summary

Type of refereeing: two-way anonymous

Copyright of the articles: The publication is subject to the international laws of Creative Commons copyright (CC BY-NC).

Publication license number of the Ministry of Culture: 94214

License date: Summer 2023

ISSN: 3041-8690

Contact Us:

Website: <https://www.azerturkhistory.ir/journal/contact.us>

Editor in chief: tohidmelikzade@yahoo.com

Telegram: [@tohidmelikzade](https://www.instagram.com/tohidmelikzade)

"Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024

Lisənziya sahibi, məsul menecer və baş redaktor: Dr. Tohid Məlikzadə

Dizayner: Dr. Marziyeh Hoseini

Redaktor: Milad Teymuri, Mehdi Hasani

Redaksiya heyətinin üzvləri:

Dr. Riza Ağayari Zahid, Dr. Əli Abulqasmi, Dr. Abbas Əli Əhmədov, Dr. İxtiyar Bəxşi, Dr. Lutf Əli Bərqi,
Dr. Şəhram Pənahi, Dr. Siamək Həsən Əlizadə, Dr. Davud Kahi, Dr. Araz Məhəmməd Sarli, Dr. Əliriza
Muqəddəm

Redaksiya heyətinin məsləhətçi üzvləri:

Camal Ayrımı, Bəhram Əsədi, İsmayıl Cəfərzadə (Cəfərli), Riza Zərgəri, Hüseyn Feyzullahi Vəhid, Xəlil
Moxtarinia.

Bu jurnalda türkologiya əsasında Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatının tarixi, dili ilə bağlı elmi-tədqiqat məqalələri
dərc olunur. Bu jurnalda həm Azərbaycana və İran türklərinə ixtisaslaşdırılmış baxış, həm də tarix boyu
türklərin tarixi və mədəniyyətinə makro baxış var. Bu jurnal həmçinin müxtəlif ölkələrdən olan digər
tədqiqatçıların türkologiyanın xüsusi mövzularına dair məqalələrini qəbul edir.

Dərc yeri: Urmiya, Gərbi Azərbaycan Əyaləti, İran

Nəşr qaydası: Üç aylıq

Jurnalın növü: Azərbaycan və türklər tarixi üzrə ixtisaslaşmış

Nəşr dili: Azərbaycan Türkcəsi, Fars və İngilis üçdilli xülasə ilə

Hakimlik növü: ikitərəfli gizli

Məqalələrin müəllif hüquqları: Müəllifə aiddir. (CC BY-NC) beynəlxalq qanunlarına tabedir.

Mədəniyyət Nazirliyinin nəşr lisenziyasının nömrəsi: 94214

Lisənziya tarixi: Yay 2023

ISSN: 3041-8690

Ünsiyyət yolları:

Veb sayt: <https://www.azerturkhistory.ir/journal/contact.us>

Baş dedactor: tohidmelikzade@yahoo.com

Telegram: [@tohidmelikzade](https://t.me/tohidmelikzade)

Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024

Lisans sahibi, sorumlu yönetici ve baş editör: Dr. Tohid Melikzade

Tasarımcı: Dr. Marziyeh Hoseini

Editör: Milad Teymuri, Mehdi Hasani

Yayın kurulu üyeleri:

Dr. Riza Ağayari Zahid, Dr. Ali Abolkasmi, Dr. Abbas Ali Ahmadoğlu, Dr. İkhtiyar Bahşi, Dr. Lutf Ali Bargi,
Dr. Şahram Panahi, Dr. Siamak Hasan Alizade, Dr. Davud Kuhi, Dr. Araz Mohammad Sarli, Dr. Alireza
Mogaddam

Yayın kurulunun danışman üyeleri:

Jamal Ayrımı, Bahram Asadi, Ismail Cafarzadeh (Caffarli), Riza Zargari, Hüseyin Feyzullahi Vahid, Halil
Muhtarinia.

Bu dergide Azerbaycan tarihi, edebiyatının tarihi ve dili ile ilgili Türkoloji bakışlı bilimsel-araştırma makaleleri yayınlanmaktadır. Bu dergide hem yerel yani Azerbaycan ve İran Türklerine özel bakış, hem de Türklerin tarih boyunca tarih ve kültürüne makro bakışa yer verilmektedir. Bu dergide ayrıca farklı ülkelerden araştırmacıların türkoloji konularıyla ilgili makalelerine de yer verilmektedir.

Basım yeri: Urmiye, Batı azerbaycan, İran

Yayınlanma sırası: Üç ayda bir

Dergi türü: Azerbaycan ve Türklerin tarihi konusunda uzmanlaşmış

Yayın dili: Türkçe, Farsça ve İngilizce, üç dilli özet

Hakemlik türü: iki yönlü saklı

Makalelerin telif hakkı: telif haklarının (CC BY-NC) uluslararası yasalarına tabidir.

Kültür Bakanlığı yayın izin numarası: 94214

Lisans tarihi: Yaz 2023

ISSN: 3041-8690

İletişim yolları:

Web sitesi: <https://www.azerturkhistory.ir/journal/contact.us>

Genel Yayın Yönetmeni: tohidmelikzade@yahoo.com

Telegram: [@tohidmelikzade](https://www.instagram.com/tohidmelikzade)

تاریخ نگاری ادبیات آذربایجانی و مشکلات مربوط به آن
جنبش های ادبی آذربایجان در دوره ی شوروی

اکبر سعادت

ایمیل:

akbarsaadat1992@yahoo.com

چکیده:

این مقاله ضمن بحث و بررسی ادبیات آذربایجان در میان آذربایجانیان شمال ارس به نقش اولیه و برجسته چمن زمینی و فریدون بئی کوچرلی اشاره می کند. در ادامه مقاله به اوضاع ادبی آذربایجان تحت حاکمیت بلشویکها اشاراتی کرده و تغییرات پس از مرگ باقیروف را بیان می کند. آثار حسین جاوید، مجله فیوضات و جعفر جبارلی اشاره کرده و به پیشرفت سریع ادبیات آذربایجان پس از استقلال نیز تاکید می نماید.

وابستگی:

محقق ادبیات و فولکلور آذربایجان

کلمات کلیدی: آذربایجان، ادبیات، تاریخ نگاری

استناد (آپا):

سعادت، ا. تاریخ نگاری ادبیات آذربایجانی و مشکلات مربوط به آن، جنبش های ادبی آذربایجان در دوره ی شوروی. ارومیه:

فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Akbar Saadat

Email:

akbarsaadat1992@yahoo.com

Affiliation:

Researcher of Azerbaijani
literature

Historiography of Azerbaijani Literature and Related Problems

Literary Movements of Azerbaijan in the Soviet Era

Abstract:

This article, while discussing and examining Azerbaijani literature among the Azerbaijanis of North Ars, points to the early and prominent role of Yusif Vezir Chamanzaminli and Fereydon Bei Kocherli. In the rest of the article, he refers to the literary situation of Azerbaijan under the rule of the Bolsheviks and describes the changes after Bakhirov's death. He mentions the works of Hossein Javed, Fayuzat magazine and Jafar Jabarli and emphasizes the rapid development of Azerbaijani literature after independence.

Key words: Azerbaijan, literature, historiography

CITATION (APA):

Saadat, A. Historiography of Azerbaijani Literature and Related Problems, Literary Movements of Azerbaijan in the Soviet Era. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Əkbər Səadət

E-poçt:

akbarsaadat1992@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycan ədəbiyyatçısı

Xülasə:

Bu məqalə Arazın şimalında yaşayan azərbaycanlılar arasında Azərbaycan ədəbiyyatını müzakirə və tədqiq edir, Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin, Fəridun bəy Köçərlinin erkən və görkəmli roluna işarə edir. Məqalənin davamında o, bolşeviklərin hakimiyyəti altında olan Azərbaycanın ədəbi vəziyyətindən bəhs edir və Bağırovun ölümündən sonra baş verən dəyişiklikləri təsvir edir. Müəllif Hüseyn Cavidin, "Füyuzat" jurnalının, Cəfər Cabarlıının yaradıcılığını xatırladır və müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan ədəbiyyatının sürətli inkişafını vurğulayır.

Açar sözlər: Azərbaycan, ədəbiyyat, tarixilik

CITATION (APA):

Səadət, Ə. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və bununla bağlı problemlər, Sovet dövründə Azərbaycan ədəbi cərəyanları. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Ekber Seadet

E-posta:

akbarsaadat1992@yahoo.com

Üyelik:

Azerbaycan edebiyatı
araştırmacısı

Azerbaycan Edebiyatının Tarihiliği ve Buna Bağlı Sorunlar

Sovyet Döneminde Azerbaycan'ın Edebi Akımları

Özet:

Bu makale, Kuzey Azerileri arasında Azerbaycan edebiyatını tartışıp incelerken, Yusuf Vezir Çemenzemini'nin ve Firidun Bey Koçerli'nin ilk ve önemli rolüne işaret ediyor. Yazının devamında Bolşevik yönetimindeki Azerbaycan'ın edebi durumuna değiniliyor ve Bağirov'un ölümünden sonra yaşanan değişimler anlatılıyor. Hüseyin Cavit, Füyuzat dergisi ve Cafer Cabarlı'nın eserlerine değinerek Azerbaycan edebiyatının bağımsızlıktan sonra hızlı gelişimine vurgu yapıyor.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, edebiyat, tarih yazarlığı

CITATION (APA):

Seadet. E. Azerbaycan Edebiyatının Tarihiliği ve Buna Bağlı Sorunlar, Sovyet Döneminde Azerbaycan'ın Edebi Akımları. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

پیش درآمد:

در طول حکومت شوروی، تمام انواع مخالفت، بدون استثنا محکوم به شکست و نابودی نهایی بود. با وجود این، علی رغم روسی سازی، خشن و اجباری و نبود هر نوع مخالفت سازمان یافته گروهی و کامل، آذربایجانی ها موفق شدند که یک بینش جداگانه فرهنگی-سیاسی و تاریخی را برای خود حفظ کرده و استمرار ببخشند. آذربایجانی ها ملتی هستند که پیوسته موفق شده اند مفهوم ویژه خود از ملی گرایی را (برحسب ایدئولوژی وهویت) در سده های گوناگون تسلط اجنبی ها بسازند. فقدان دولت مستقل و عدم خودگردانی، اغلب در تضاد کامل با رشد و توسعه حس ملی گرایی در آذربایجان بوده است. استیلای سیاسی معمولاً موجب ایجاد مقاومت آشکار یا پنهانی می شود و نیز اینکه این مقاومت هم از طریق فرهنگ و ادبیات شکل می پذیرد و هم به عنوان واکنش، به این دو شکل می دهد. استیلای شوروی هم موجب ایجاد مقاومت در آذربایجانی ها و هم منجر به شکل دهی به ادبیات آذربایجانی شد. این تعامل بین استیلا، مقاومت و تغییرات فرهنگی به مرور زمان بر ادبیات ملی تاثیر گذاشت و منجر به خلق روش های ویژه تبیین خود شد.

نگارش تاریخ ادبی آذربایجان توسط آذربایجانی های شمال ارس از اواخر سده ی نوزدهم شروع شد. این اقدام تا آن زمان بی سابقه بود. از این رو در عمل معلوم شد که نخستین کوشش ها در این باره دشوار خواهد بود. با وجود این نخستین آثار پیشگامان این حوزه، در بنیانگذاری مبنای تاریخ ادبی و نقد ادبی در آذربایجان موثر و سودمند بود. از این دیدگاه سهم نخستین دانشوران در این زمینه معمولاً مهم تر از دیگران تلقی می شود. با وجود این، هیچ یک از کتاب های موجود به نحوی شایسته مراحل گوناگون و پیچیده ی ادبیات آذربایجانی را تبیین نکرده است. از این رو پرسشی که مطرح می شود این است که خوب! آذربایجانی ها در زمان های گذشته چگونه تاریخ ادبیات خود را ارائه می کردند؟

به استثنای کتاب مشهوری از فولکلور شناس آذربایجانی به نام "یوسف وزیر چمن زمینی" با عنوان "نظری به ادبیات آذربایجان" استانبول ۱۹۲۱ در اینکه نگارش تاریخ ادبی آذربایجان با آثار منتقد برجسته آذربایجانی "فریدون بئی" (بیگ) کوچرلی" (۱۹۲۰-۱۸۶۳) آغاز شد، اتفاق نظر وجود دارد. کوچرلی اولین کتاب خود در این باره را سال ۱۹۳۰ در تفلیس با الفبای روسی منتشر کرد. با وجود این مهم ترین اثر راهگشای او در این زمینه کتاب چهار جلدی وی به نام منابع تاریخ ادبیات آذربایجان (باکو ۱۹۲۶-۱۹۲۵) است. این کتاب تقریباً شش سال پس از اعدام نویسنده آن توسط حزب بلشویک ارامنه در ۱۹۲۰ منتشر شد.

کوچرلی در این کتاب چهار جلدی ادبیات آذربایجان را برحسب مناطق مختلف جغرافیایی ارائه و معرفی و نقد و تفسیر می کند. او این کار را با ادبیات مناطق بومی یعنی مکان هایی آغاز می کند که ادبیات به طور سنتی در آن جا رشد یافته و شکوفا

شده است. یعنی گنجه، شیروان، شماخی، قره باغ، شوشا، قوبا، ایروان، و در بند. و سپس به ارائه اطلاعاتی درباره زندگی نامه و آثار شخصیت های ادبی سه منطقه دیگر یعنی شکی، اردوباد و قازاخ نیز می پردازد.

ادبیات نوشتاری آذربایجان به زبان فارسی در سده دوازدهم شروع شد. از این رو کتاب کوچرلی با اشعار شاعر معروف آذربایجانی سده دوازده یعنی افضل الدین خاقانی اهل شیروان آغاز می شود و با اشعار اسماعیل بئی (بیگ) ناکام اهل شکی خاتمه می پذیرد. کوچرلی در تاریخ چهار جلدی خود آثار نزدیک به ۱۱۰ شاعر آذربایجانی را معرفی و نقد می کند. باوجود این معتقد است در زبان آذری معاصر ادبیات واقعی آذربایجانی با اشعار ملا پناه واقف (۱۷۹۷-۱۷۱۷) آغاز شده است.

کوچرلی در تالیف کتاب خود از منابع مهم موجود شرقی درباره ادبیات از قبیل تذکره ها و جنگ های پرتطرفدار و مورد علاقه ی مردم استفاده کرده است. با وجود این بخش اعظم اطلاعات ارائه شده توسط او، نتیجه کوشش های مجدانه ی خود او در یافتن نشانه هایی از نویسندگان آذربایجانی از طریق مکاتبه با دوستان، همکاران و شاگردان، مدرسان سابق و اخلاف شخصیت های ادبی مشهور گذشته است. به علاوه مشهور است که کوچرلی برای گردآوری اطلاعات از منازل اشخاص، آرشیوهای قانونی مساجد محلی و اداره های اوقاف، بارها به شهرهای مختلف مسافرت کرده بود. بزرگترین سهم و کمک فریدون بئی کوچرلی برای نخستین بار در تاریخ نگاری ادبیات آذربایجانی، تلاش های پیگیر او در گردآوری و تالیف نمونه های ادبیات آذربایجانی در یک مجموعه کامل بود. بدین ترتیب او موفق شد شماری از آثار ادبی آذربایجانی را از صدمه دیدن و یا گم شدن نجات دهد.

متأسفانه بخش قابل توجهی از کتاب او حدود یک سوم آن، در آشوب های سیاسی پس از استیلای بلشویک ها در ۱۹۲۰ گم شد. بخش گم شده شامل قسمتهایی بود که به زندگینامه خصوصی و آثار معاصران خود نویسنده یعنی برجسته ترین نویسندگان آذربایجانی از قبیل جلیل محمد قلی زاده (۱۹۳۲-۱۸۶۶)، میرزا علی اکبر صابر (۱۹۱۱-۱۸۶۲)، محمد هادی (۱۹۲۰-۱۸۷۹)، عباس صحت (۱۹۱۸-۱۸۷۴) و عبدالله شایق (۱۹۵۹-۱۸۸۱) می پرداخت. گفتنی است علی رغم کوشش های فراوان دانشوران آذربایجانی، بخش های گمشده کتاب مورد بحث هرگز پیدا نشدند.

فاجعه دوگانه استیلای بلشویک ها و اعدام فریدون بئی کوچرلی در ۱۹۲۰ نگارش تاریخ ادبی آذربایجان را در سرتاسر دهه ۱۹۲۰ متوقف کرد.

با وجود این، اواخر دهه ۱۹۲۰ چند تن از دانشوران ترکیه، انتشار آثار خود در این زمینه را آغاز کردند که مبتنی بر یافته های پیشین توسط خود آذربایجانی ها بود. از بین این آثار، کتاب فواد کوپرولوزاده پژوهشی در باب ادبیات آذری (باکو ۱۹۲۶) و همچنین اثر اسماعیل حکمت تاریخ ادبیات آذربایجان (باکو ۱۹۲۸) را می توان نام برد. کتاب حکمت شامل اطلاعاتی درباره نویسندگان آذربایجانی پیش از سده ی هیجدهم است. نخستین فصل کتاب به نام قومی جریان (گرایش های قومی) نمونه هایی از اشعار آذربایجانی مشهور به بایاتی و ماهنی و همچنین برخی داستان های اساطیری را ارائه می دهد. با وجود این، تاکید

اصلی کتاب بر شاعران کمتر شناخته شده آذری سده چهاردهم یعنی قاضی برهان الدین حبیبی و کشوری و همچنین شاعران مشهور سده شانزدهم یعنی شاه اسماعیل صفوی و فضولی است. افراد نامبرده پیشگامان شعر در زبان آذربایجانی بودند.

یکی دیگر از کتاب های مهم اولیه درباره تاریخ ادبی آذربایجان کتاب محمدعلی تربیت دانشور ایرانی-آذربایجانی به نام دانشمندان آذربایجان است که در ۱۹۳۵م به زبان فارسی در تهران منتشر شده است. این کتاب براساس تحقیقات دست اول و تجزیه و نقد و بررسی آثار شخصیت های ادبی هم از آذربایجان جنوب ارس و هم از آذربایجان شمال ارس است. این کتاب ارزشمند هنوز هم در این زمینه در هر دو آذربایجان جزو منابع موثق به شمار می آید.

در نتیجه پاکسازی های استالینی در دهه های ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ و به دلیل فضای سیاسی به وجود آمده در آذربایجان، تاریخ نگاری های اولیه دهه ۱۹۲۰ درباره ادبیات آذربایجانی ممنوع شد. دانشوران و دانشجویان آذربایجانی تا ۱۹۵۷ یعنی تا مرگ میر جعفر باقروف دبیر اول خودکامه ی کمیته مرکزی حزب کمونیست آذربایجان از بررسی و کندوکاو این تاریخ نگاری های اولیه منع شدند.

در تصفیه و پاک سازی های ۱۹۳۷-۱۹۳۸ تعداد زیادی از شخصیت های ادبی آذربایجانی زندانی و یا اعدام شدند. شکنجه و آزار این شخصیت های ادبی تاثیر منفی قابل توجه و ناگواری بر بررسی های ادبیات آذربایجانی و نقد ادبی وارد کرد. گرچه این رویدادهای غم انگیز مانع از سرگیری پژوهش های عالمانه درباره تاریخ ادبی آذربایجان نشد.

بلافاصله پس از پاکسازی های مورد اشاره، در طول جنگ جهانی دوم، کتابی دوجلدی به نام تاریخ ادبیات آذربایجان در ۱۹۴۳-۱۹۴۴ منتشر شد. این کتاب جنبه های مثبت و منفی زیادی داشت. یکی از نکات مثبت این کتاب این بود که در نوع خود به منزله ی اولین تجربه در رشته ی ادبیات به شمار می آمد. کتاب مذکور که مدت زمان نسبتا اندکی را در برمیگرفت اطلاعات مختصر اولیه ای را درباره بررسی تاریخ ملی حقایق و شخصیت های مهم، نتیجه گری ها و تعمیم های علمی و نظری ارائه می داد. این کتاب برای نخستین بار، از طریق تلفیق دوران پیش شوروی و دوره شوروی، موفق به ایجاد حس تداوم در ادبیات آذربایجانی شد و توانست خلا بین مراحل مختلف آذربایجانی را پر کند. موضوع کتاب تنها تاکید بر حقایق و شخصیت های تاریخی نبود؛ بلکه فرآیندهای ادبی و تاریخی هم در کانون توجه آن قرار می گرفت و این مهم از طریق بررسی پیوند بین ادبیات و موضع تاریخی آن، منازعات زیباشناختی و چالش ها و گرایش های جاری صورت گرفته بود.

از جمله کاستی های این کتاب این بود که مقرر شده بود صرفا اصول نظریه ادبی غالب دوره شوروی یعنی رئالیسم را برای تعبیر و تفسیر تاریخ ادبی آذربایجان مورد استفاده قرار دهد. اصول مکتب ادبی رئالیسم تا آن زمان به طور دقیق و کامل درباره ادبیات و تاریخ ادبی از این دیدگاه، پژوهشگران را با مشکلات جدی مواجه کرد. با این همه برای تاکید بر گرایش های توسعه و همچنین انواع ادبی رایج هر دوره تاریخی هیئت تحریریه تصمیم گرفت ادبیات را برحسب دو مقوله کلی طبقه بندی کند:

۱- رئالیسم آموزشی یا معاریفچی رئالیست

۲- رمانیسم

از این دیدگاه رئالیسم تلویحا گرایش نزدیک تری به ایدئولوژی کمونیستی بود و رمانتیسم نشانگر گرایش منفی مترادف با ناسیونالیسم یا ملی گرایی بورژوازی تلقی می شد.

گرایش های ادبی موجود اوایل سده بیست در آذربایجان که روس ها عمدتا آن را رمانتیسم می نامیدند با بی تفاوتی کامل در این کتاب ارائه شده بود. رمانتیسم همچنین با نشریه ترک گرای فیوضات یکسان تلقی می شد و البته خود این نشریه نیز به نوبه خود به طریق زیر تعریف شده بود:

نشریه ای که انتشار آن نوامبر ۱۹۰۶م آغاز و سپتامبر ۱۹۰۷ پایان یافت و متشکل از ۳۲ شماره بود. این نشریه همانند یک ترک عثمانی زندگی و به سان یک مسلمان فوت کرد.

استفاده از چنین زبان تحقیر آمیزی، درک درست از ادبیات ملی را مشکل می کرد. علاوه بر این؛ کتاب موفق به ارائه تجزیه و تحلیل دقیقی از رمانتیسم و نمایندگان آن از قبیل محمد هادی و عباس صحت نشده بود. مهم تر از همه اینکه کتاب حتی آثار برجسته ترین نویسندگان رمانتیک سده بیستم یعنی حسین جاوید (۱۹۴۱-۱۸۸۲) را نیز دربر نمی گرفت. در عوض بر محدودیت های رمانتیسم تاکید میکرد؛ به ویژه بر سبک های فردی و روش های شخصی نویسندگان که به این جنبش ادبی ویژگی های منحصر به فردی بخشیده بود. در مجموعه اصطلاحات متداول در شوروی، چون عباراتی از قبیل فردگرایی، تفکر خلاقانه و به ویژه ملی گرایی جزو تابوها یا محرمات به شمار می آمدند، جنبش ادبی رمانتیسم نیز به دلیل داشتن رابطه با این جنبش ها مورد تردید قرار گرفته و بی اعتبار شده بود. بالاخره کاستی دیگر این کتاب این بود که به ندرت به جریان های ادبی ۱۹۲۰-۱۹۱۷ یعنی دوران کوتاه استقلال آذربایجان پیش از استیلای بلشویک ها می پرداخت.

دوران پس از جنگ جهانی دوم عصر واکنش ها و تاملات درباره رویدادهای وحشتناک جنگی بود که تمام بشریت را آزرده کرده بود. این دوره، دوران تلاش های خلاقانه برای یافتن راه حل هایی برای ابزار، بیان و اظهار ادبی بود. اگر در این دوره قرار بر توصیف ادبیات آذربایجانی و در واقع دوره شوروی به طور کلی بوده باشد، این مهم بایستی به صورت جست و جو برای یافتن راه ها و امکانات و ابزار اظهار وجود فردی صورت گیرد. این کنکاش خلاقانه برای مقامات شوروی نگران کننده بود. از این رو پس از جنگ جهانی دوم با نقد غیر منصفانه ادبیات آذری در اوت ۱۹۴۸، حزب کمونیست آذربایجان مجبور شد قانونی در باب وضع ادبیات آذربایجانی در دوره شوروی و راه ها و امکانات بهبود آن تصویب کند. این قانون موضعی سخت، سرد، آمرانه و مداخله گرایانه نسبت به جریانات ادبی اتخاذ کرد. این مصوبه تحت فشار حکومت مرکزی تصریح می کرد که به دلیل نفوذ افراد کم مایه و سطحی نگر، نویسندگان از مسیر همگانی زندگی معاصر (یعنی رئالیسم) و مسائل ضروری و به مراتب مهم تر و

اضطراری تر (یعنی راهبرد سیاسی شوروی) منحرف شده اند. مخلص کلام این قانون با ایجاد تنگناهایی مانع از ارزیابی عینی آن دسته از آثار ادبی شد که پس از جنگ جهانی دوم به وجود آمده بودند. مصححان و منتقدان ادبی که در مقررات ۱۹۴۶-۱۹۴۸ کمیته مرکزی سردرگم شده بودند؛ به سختی می کوشیدند که ادبیات را در محدوده رهنمون های جدید ارزیابی کنند.

کوشش های آذربایجانی ها برای خلق تاریخ ادبیات خود در دهه های ۱۹۵۰-۱۹۶۰ منجر به کسب پیشرفت های جدیدی شد. از قضا در همین زمان رئالیسم در ادبیات تبدیل به جنبش فوق العاده مهمی شد. نویسندگان آذربایجانی استفاده از این نظریه ایدئولوژیکی را با گرایشی نو در آثار خود آغاز کردند. از این رو این نظریه تبدیل به ابزار سودمندی برای آشکار کردن واقعیت شوروی در تقابل با واقعیت نامریی در ادبیاتی با ساختار دوبعدی شد.

پس از مرگ دبیر اول حزب کمونیست آذربایجان؛ باقروف، و پس از بیستمین کنگره ی حزب کمونیست اتحاد شوروی در ۱۹۵۷ کتابی سه جلدی با عنوان؛ تاریخ ادبیات آذربایجان (باکو ۱۹۵۷) منتشر شد. این کتاب برداشتی بهتر از دوره استقلال آذربایجان (۱۹۲۰-۱۹۱۸) ارائه می داد و تعبیر و تفسیری ملایم تر، جامع تر و عمیق تر از اشعار شعرای مهم رمانتیک این دوره از قبیل حسین جاوید و محمد هادی ارائه می کرد. درمقابل با زبان و سبک و کندوکاوهای عقلانی آن ها کاری نداشت. با وجود این، کتاب مورد بحث، نقش مهم ترین حزب سیاسی این دوره یعنی مساوات را از قلم انداخته بود. علاوه بر این در این کتاب سه جلدی ارزیابی و نوشته های نویسندگان انتقالی این دوره (۱۹۲۰-۱۹۱۷) همچون جعفر جبارلی بر مبنای اصول سیاسی و نه ادبی مشخص و تعیین شده بود:

متأسفانه نویسنده جوان جعفر جبارلی مسیر متناقضی را از سر گذراند. از یک سو تحت تاثیر ملی گرایی بورژوازی نمایش نامه های رمانتیکی مثل فتح ادرنه و جنگ طرابلس را می نویسد که در آن ها به فتوحات عثمانی ها استناد می کند. از سوی دیگر نمایش نامه های رئالیستی چون: گل های پژمرده؛ نصرالدین شاه و روشن را خلق می کند که در آن ها مضامین و موضوعات بلشویکی را مطرح می کند.

در اظهار نظر درباره جعفر جبارلی ممکن است این پرسش مطرح شود که منظور از این مسیر متناقض دقیقاً چیست؟ چرا خلق آثار رمانتیک از یک سو و آثار رئالیستی از سوی دیگر مسیر متناقض تلقی شود؟ کتاب سه جلدی مورد بحث پاسخی برای اینگونه پرسش ها ارائه نمی دهد. در عوض در این کتاب در بحث درباره نویسندگان دوره انتقالی به طور کلی و به ویژه آثار اولیه شخصیت های ادبی که بعدها به نسل دهه ۱۹۶۰ مشهور شدند عباراتی از قبیل بدقبال و سؤال برانگیز به کار برده می شود. به علاوه این کتاب برخی از برجسته ترین آثار ملی گرایی اواخر دهه ۱۹۴۰ و اوایل ۱۹۵۰ را نیز شامل نمی شود. ناقص ترین و ضعیف ترین بخش کتاب جلد سوم آن است که به ادبیات آذربایجانی دوره ی پس از جنگ جهانی دوم می پردازد. از شعرای این دوره صمد وورغون یکی از برجسته ترین شعرا و روشنفکران آذربایجانی است که آثار او در نتیجه سو تعبیر و تفسیر به شدت

لطمه می بیند. این بدان معناست که حق مطلب هرگز درباره بیشترین ابعاد نبوغ خلاقانه این نویسنده یعنی اشعار بسیار پیچیده و چند بعدی او و همچنین فلسفه ی اومانستی یا بشر دوستانه او بیان نمی شود.

دهه ۱۹۶۰ نقطه عطفی هم در سیاست های شوروی و هم در ملی گرایی در آذربایجان تلقی می شود. موضوعات برجسته ایدئولوژیکی دهه ۱۹۶۰ یعنی جنبش های آزادی بخش آفریقایی-آسیایی و مبارزه ی اتحاد شوروی برای غنیمت شمردن و پیش بردن چنین آرمان هایی در سطح بین المللی- متضمن نتایج غیر قابل پیش بینی بود. رقابت شوروی علیه امپریالیسم غربی، غیر روس ها را نیز برانگیخت که به امپریالیسم شوروی نیز بیاندیشند. این نکته به ویژه در مورد ملیت های شرقی شوروی صحت داشت.

مهم ترین مشکل تحلیل گران ادبی تحت حکومت شوروی، پیدا کردن ردپای رشد تکاملی در ادبیات آذربایجانی بود. در کلیه کتاب های تاریخ ادبیات، رشد و توسعه؛ از اولویت ویژه ای برخوردار بود. منظور از رشد، بررسی رابطه بین ادبیات و زندگی و استفاده از دیدگاه ادبی فرهنگی تجویزی بود. درواقع تصویر کلی رشد و شکوفایی ادبی تنها در محدوده ۳ مقوله اصلی ترسیم شد: مدرنیسم یا نوگرایی، تاریخ گرایی و شخصیت پردازی مثبت. این اصول با بررسی ادبیات عجین شده بود؛ ولی از منظر روش های ادب، صورت های ادبی، سبک ها و گرایش ها و از دیدگاه صرفا زیبا شناختی و هنری، تجزیه و تحلیل های صورت گرفته، ناقص بودند. حتی در اواخر دوره شوروی، بحث درباره ویژگی های ادبیات تورکی و غنای سبک غیر ممکن بود، چه رسد به جنبه های ملی گرایانه ی آن. مضافا اینکه پرداختن به این ادبیات از دیدگاه ادبیات جهانی یعنی اذعان به ویژگی های مشخص و جهانی آن، که البته آن هم غیر قابل تصور بود. از این رو بررسی منصفانه رشد و شکوفایی ادبیات آذربایجانی مدت ها به تاخیر افتاد. کتاب های درسی موجود، تا کنون ادبیات آذربایجانی را به صورت مجزا و جدا از رویدادها و جنبش های اتفاق افتاده در جهان توصیف و تجزیه و تحلیل کرده اند. این رویکرد مانع از درک کامل ادبیات آذربایجانی به ویژه از دیدگاه جامع تری شده است. به علاوه چنین رویکردی ایجاد نوعی رابطه معنادار بین این ادبیات و کاربرد انسانی و جهانی آن را غیر ممکن می سازد. این موضوع امروزه آذربایجانی های معاصر را با مشکل بزرگی مواجه کرده است؛ آنان سردرگم مانده اند که جایگاه ادبیات آن ها در ادبیات جهانی کجاست؟

مهم تر از همه ی این ها تاریخ ادبیات بررسی جنبش های ادبی فرآیند رشد و کمال آن، توسعه و تعالی سبک، رابطه بین زندگی و ادبیات و ملاک های تعیین و تشخیص گرایش های ادبی است. این فرآیند مستلزم پژوهش های جدی علمی است و طبقه بندی ادبیات در بافت واقعی ادواری آن را می طلبد. یکی از کاستی های دوران پیش از شوروی و همچنین دوره شوروی این بود که به این موضوع ها توجه کافی نمی شد. تحت حکومت شوروی معمولا تاریخ مردمان شوروی ناخودآگاه در مورد ادبیات

نیز به کار برده می شد. به عبارت دیگر ادبیات با تاریخ حزب کمونیست انطباق داده می شد. چنین رویکرد غیر علمی مانع از بررسی رشد واقعی ادبیات و رابطه بین زندگی مردم و خلاقیت ادبی می شد.

خلاصه اینکه هر نوع اثر چاپی درباره تاریخ ادبی آذربایجان محصول زمان و محیط و تابع مقررات اجتماعی سیاسی حاکم عصر خود بوده است. برای آذربایجانی ها، انتشار تاریخ ادبیاتشان فجایع متعددی از خفقان روحی و فشارهای جسمی را آشکار می کند. بسیاری از کتاب ها و مقالاتی که قرار بود میراث فرهنگی آنان را تبیین کند، شدیداً آلوده به ترفندها و ملاک های ایدئولوژیکی سیاسی اجتماعی و همچنین مبالغه های افراط آمیز شده اند. تعداد قابل توجهی از نویسندگان با استعداد و جسور آذربایجانی بی اعتبار شده و برجسب دشمن مردم خوردند. و جلوی انتشار و اشاعه آثار آن ها گرفته شد. این زیاده روی ها مانع تفکر علمی درباره موضوع اصلی یعنی هنرمندی استادانه این نویسندگان شده است. ادبیات آذربایجانی اهمیت خود را مدیون تلاش های خلاقانه این هنرمندان برای یافتن ابزار اظهار نظر و ابراز وجود و تبیین خود می داند.

سال هاست که دانشوران آکادمی علوم و سایر موسسات آموزشی در آذربایجان کوشیده اند که این گرایش ها را تغییر دهند. امروز آن ها تنها موفق شده اند راز و رمز و اسراری را که خلاقیت های ادبی آذربایجانی را احاطه کرده است کشف کنند و شرح دهند. در دوران پس از شوروی یعنی از ۱۹۹۳-۱۹۹۰ بسیاری از روزنامه ها و نشریات آذربایجانی به ویژه نشریه هفتگی ادبیات و هنرهای زیبا کوشش گسترده ای را برای بازبینی مجدد آثار ادبی گذشته آغاز کرده اند. این تلاش ها بخاطر جنگ با ارمنستان نیمه کاره ماند. با وجود این در دوسال گذشته دانشوران تعداد اندکی کتاب و جزوه سودمند نوشته اند که بررسی و تجزیه و تحلیل واقعی و منصفانه ای از آثار ادبی جداگانه را ارائه می دهد. از بین این آثار می توان کتاب های پروفسور باغیر (باقر) نبی اف به نام اسرار نامیرایی (باکو، صاباح ۱۹۹۴) و شاعر بیقرار (باکو، صاباح ۱۹۹۵) نام برد.

در حال حاضر یک پروژه بزرگ پژوهشی با تاکید بر ادبیات آذربایجانی و نظارت آکادمی علوم آذربایجان در حال انجام است. سه جلد اول این کتاب پر حجم در آینده نزدیک منتشر خواهد شد. یکی از اهداف اصلی این پروژه نشان دادن تفکر ملی است. در مفهومی کلی تر؛ هدف دانشوران آذربایجانی نشان دادن رابطه ادبی آذربایجان با آثار مشهور کلاسیک ادبی ترکی است.

منابع:

آدمیت، فریدون (۱۳۵۶)، اندیشه های میرزا فتحعلی آخوندزاده، تهران: خوارزمی
ادوارد براون (۱۳۵۱)، نامه هایی از تبریز. ترجمه ی حسین جواد. تهران: خوارزمی
میتنی بر مصاحبه ی چندین پژوهشگر با رئیس آکادمی علوم آذربایجان، ائلدار سالایوف رئیس گروه آموزشی ادبیات دانشگاه باکو، یاشار قارایوف؛ و رئیس گروه آموزشی زبان ها و ادبیات آکادمی علوم آذربایجان، باقر نبی اف.

دکتر شهرام پناهی خیای

ایمیل:

xivavi4@gmail.com
sh.panahi@iaua.ac.ir

وابستگی:

دکتری تاریخ و عضو هیأت علمی
دانشگ

اه آزاد اسلامی واحد شهربابک

جامعه شکننده و شکنندگی پیوندها:

آسیمیلیسیون و گروه‌های منفصل اجتماعی در آذربایجان

چکیده:

آذربایجان در دو سده اخیر، عرصه‌ای برای تحولات اجتماعی و فرهنگی عمیق بوده است که نه تنها بر هویت تاریخی این منطقه تأثیر گذاشته، بلکه سؤالات بنیادینی را درباره جامعه و فرهنگ آن مطرح کرده است. در این راستا، تلاش‌های نظام‌های مرکزی برای تجزیه جغرافیایی و تضعیف هویت اجتماعی، به‌ویژه از طریق نادیده گرفتن زبان ترکی، به عنوان یکی از ارکان هویت آذربایجانی، به چالش‌های جدی در این زمینه دامن زده است. این سیاست‌ها، که به‌وضوح بر ماهیت اجتماعی و فرهنگی منطقه تأثیرگذار بوده، موجب آسیمیلیسیون و جدایی گروه‌هایی از مردم آذربایجان شده است. از منظر فلسفی و جامعه‌شناسی تاریخی، این تحولات ما را به تأمل در مفهوم هویت و جامعه وادار می‌کند. آیا هویت به چیزی ثابت و غیرقابل تغییر است یا اینکه در پیوند با تحولات اجتماعی، دستخوش تغییر می‌شود؟ این سؤالات، ضرورت پژوهش‌های عمیق‌تر را در زمینه هویت آذربایجانی و بررسی عوامل مؤثر بر آن ایجاب می‌کند. هدف این مقاله، بررسی پاره‌ای از دلایل و عوامل مؤثر بر فرایند آسیمیلیسیون در جامعه آذربایجان است. از این‌رو، با تکیه بر تجربیات شخصی و داده‌های موجود، تلاش می‌شود تا زنگ خطری برای جامعه به صدا درآید و توجه‌ها را به چالش‌های جدی‌ای جلب کند که آذربایجان امروزی بیش از حد با آن آشناست. بدیهی است که برای عبور از این بحران، نیاز به رویکردی جامع و عمل‌گرا از سوی تمامی اقشار جامعه وجود دارد. این رویکرد می‌تواند به حفظ و تقویت هویت فرهنگی و اجتماعی آذربایجان کمک کند و فضایی برای گفت‌وگوی سازنده و بازسازی پیوندهای اجتماعی فراهم آورد.

کلمات کلیدی: آذربایجان، هویت، آسیمیلیسیون، زبان ترکی، سیاست‌های مرکزی.

استناد (آپا):

پناهی خیای. ش. جامعه شکننده و شکنندگی پیوندها: آسیمیلیسیون و گروه‌های منفصل اجتماعی در آذربایجان. ارومیه:

فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۳۰۴۱-۸۶۹۰. ۱۴۰۳ شاپا

Dr. Shahram Panahi Kheiavi

Email:

xiyavi4@gmail.com
sh.panahi@iau.ac.ir

Affiliation:

İslamic Azad University, Shahr
Babak Branch

Associated prof.Dr in History

A Fragile Society and Fractured Ties: Assimilation and Social Isolation in Azerbaijan

Abstract:

Azerbaijan has been a stage for profound social and cultural transformations over the past two centuries. These changes have not only impacted the region's historical identity but have also raised fundamental questions about its society and culture. Central authorities' efforts to divide the region geographically and undermine social identity, particularly by disregarding the Turkic language—a cornerstone of Azerbaijani identity—have exacerbated existing challenges. These policies, which have significantly influenced the region's social and cultural fabric, have led to the assimilation and isolation of segments of the Azerbaijani population. From philosophical and historical sociological perspectives, these developments compel us to reflect on the concepts of identity and society. Is identity a fixed and unchanging entity, or does it evolve in tandem with social changes? These questions necessitate in-depth research into Azerbaijani identity and the factors influencing it. This article aims to examine some of the reasons and factors contributing to the assimilation process in Azerbaijani society. Drawing on personal experiences and available data, it seeks to sound an alarm for the society and draw attention to the serious challenges that contemporary Azerbaijan faces. Evidently, overcoming this crisis requires a comprehensive and pragmatic approach from all segments of society. Such an approach can help preserve and strengthen Azerbaijan's cultural and social identity, fostering a space for constructive dialogue and rebuilding social bonds.

Keywords: Azerbaijan, identity, assimilation, Turkic language, central policies.

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Sh. A Fragile Society and Fractured Ties: Assimilation and Social Isolation in Azerbaijan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Dr. Şəhram Pənəhi Xiyavi

E-poçt:

xiyavi4@gmail.com
sh.panahi@iau.ac.ir

Mənsubiyyət:

Tarix Doktoru

Islamic Azad University,
Shahrbabak Branch/IRAN

Sarsılan Sosial Struktur və Ayrı-seçkilik: Azərbaycanda Assimilyasiya

Xülasə:

Son iki əsrdə Azərbaycan dərin sosial və mədəni dəyişikliklərə məruz qalıb. Bu dəyişikliklər təkcə bölgənin tarixi kimliyinə təsir etməyib, həm də cəmiyyət və mədəniyyət haqqında fundamental suallar ortaya qoyub. Mərkəzi hakimiyyətlərin coğrafi bölgülərə ayırma və xüsusilə Azərbaycan kimliyinin əsas sütunlarından biri olan türk dilini inkar etmə siyasəti bu sahədə ciddi problemlərə səbəb olub. Bu siyasətlər açıq-aşkar olaraq regionun sosial və mədəni strukturuna təsir edərək, Azərbaycan xalqının bir hissəsinin assimilyasiyası və sosial ayrılığına gətirib çıxarıb. Fəlsəfi və tarixi sosiologiya baxımından bu dəyişikliklər bizi kimlik və cəmiyyət anlayışları üzərində düşünməyə məcbur edir. Kimlik sabit və dəyişməz bir şeydirmi, yoxsa sosial dəyişikliklərlə birlikdə dəyişirmi? Bu suallar Azərbaycan kimliyi və ona təsir edən amillər barədə daha dərin tədqiqatların zəruriliyini göstərir. Bu məqalənin məqsədi Azərbaycan cəmiyyətində assimilyasiya prosesinə təsir edən bəzi səbəb və amilləri araşdırmaqdır. Bu məqsədlə şəxsi təcrübələrə və mövcud məlumatlara əsaslanaraq, cəmiyyəti xəbərdar etmək və müasir Azərbaycanın həddən artıq tanış olduğu ciddi problemlərə diqqəti cəlb etmək istəyirik. Şübhəsiz ki, bu böhrandan çıxmaq üçün bütün sosial təbəqələrin iştirakı ilə hərtərəfli və praktik bir yanaşma lazımdır. Bu yanaşma Azərbaycanın mədəni və sosial kimliyinin qorunmasına və inkişafına kömək edə bilər və konstruktiv dialoq və sosial əlaqələrin bərpası üçün şərait yarada bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan, kimlik, assimilyasiya, türk dili, mərkəzi siyasətlər

CITATION (APA):

Pənəhi Xiyavi, Ş. Sarsılan Sosial Struktur və Ayrı-seçkilik: Azərbaycanda Assimilyasiya. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Dr. Şehram Panahi Kheiavi

E-posta:

xiyavi4@gmail.com
sh.panahi@iau.ac.ir

Üyelik:

Hiyavi.Öğr. Üyesi, Islamic
Azad University, Shahrabak
Branch/IRAN.

Azerbaycan'da Asimile ve Toplumsal Ayrışma: Kırılğan Bir Toplum ve Zayıflayan Bağlar

Özet:

Son iki yüzyılda Azerbaycan, derin sosyal ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Bu dönüşümler sadece bölgenin tarihsel kimliğini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda toplum ve kültür hakkında temel soruları da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, merkezi yönetimlerin coğrafi bölünme ve özellikle Azerbaycan kimliğinin temel taşlarından biri olan Türkçe dilini görmezden gelme politikaları, bu alanda ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu politikalar, bölgenin sosyal ve kültürel yapısını açıkça etkileyerek, Azerbaycan halkının bir kısmının asimilasyonuna ve toplumsal olarak yalıtılmasına neden olmuştur. Felsefi ve tarihsel sosyoloji perspektifinden bakıldığında, bu dönüşümler bizi kimlik ve toplum kavramları üzerinde düşünmeye zorlamaktadır. Kimlik sabit ve değişmez bir şey midir, yoksa sosyal dönüşümlerle birlikte değişir mi? Bu sorular, Azerbaycan kimliği ve onu etkileyen faktörler hakkında daha derin araştırmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu makalenin amacı, Azerbaycan toplumunda asimilasyon sürecindeki bazı neden ve faktörleri incelemektir. Bu amaçla, kişisel deneyimlere ve mevcut verilere dayanarak, topluma bir uyarı çanını çalmak ve günümüz Azerbaycanının aşına olduğu ciddi sorunlara dikkat çekmek amaçlanmıştır. Şüphesiz ki, bu krizden çıkmak için tüm sosyal kesimlerin katılımıyla kapsamlı ve pratik bir yaklaşım gereklidir. Bu yaklaşım, Azerbaycan'ın kültürel ve sosyal kimliğinin korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunabilir ve yapıcı diyalog ve sosyal bağların yeniden kurulması için bir ortam sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, kimlik, asimilasyon, Türkçe, merkezi politikalar.

CITATION (APA):

Panahi Kheiavi, Ş. Azerbaycan'da Asimile ve Toplumsal Ayrışma: Kırılğan Bir Toplum ve Zayıflayan Bağlar. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

مقدمه:

گذشته‌ای سپری شده، حال سنگین و آینده‌ای تاریک اقبالِ جوامعی است که با «زبان و هویت» خود بی‌اعتنا و سهل‌انگارانه برخورد می‌کنند. با اینکه می‌دانیم حقایق مضمّن‌کننده جوامع بشری بسیارند، ولی بحثِ تغییر و تحول زبانی در میان برخی آذربایجانی‌ها برای مورخی که تاریخ آذربایجان را می‌شناسد، آزار دهنده است. نمود همگون‌سازی در این خطّه در نیم قرن گذشته امر تازه‌ای نیست، اما با گسترش بحران در سه‌دهه اخیر، بخشی از جمعیتِ هویت آذربایجانی خود را از دست داده‌اند. لذا، مقاله حاضر ضمن پرداختن به زمینه‌های کلی چنین مقوله‌ای، از خوانندگان محترم تقاضا دارد که بیشتر از هر چیز، به مثابه مایه هشدار به این مقوله بنگرند و مؤکداً از خود بپرسند که چه عواملی در پس این آشفتگی زبانی قرار دارند؟ وضعیت کنونی چه پیامدهایی برای آینده آذربایجان خواهد داشت؟ و برای نجات هویت آذربایجانی چه اقداماتی باید انجام داد؟

وانگهی، با وجود احترام به آذربایجانی‌هایی که هویت ایرانی (در مفهوم عام) را در کنار هویت ترکی خود پذیرفته‌اند، روی سخن ما بخشی از جامعه را در نظر دارد که به دلایل متعدد هویتشان فروپاشیده و یا در آستانه فروپاشی هستند.^۱ البته، در مقابل، شاهد شتاب فزاینده‌ای برای احیای هویت ملی در میان جمع کثیری از ترک‌ها هستیم که حاصل مبارزه‌ای کم و بیش در منازعه هویت‌گریزی و هویت‌گرایی در آذربایجان است و تاکنون هویت‌گرایان در آن پیروز بوده‌اند.

از طرفی، می‌توان اقوام فارس و ترک را به عنوان یک ملت شناخت که در قرن بیستم پدیدار شده است، اما اندیشه‌ورزی‌های رایج، جنبش‌های متعدد سیاسی و مطالبات ملیتی در یک قرن گذشته به‌خوبی نشان می‌دهد که در سایه این جریان‌ها هویت‌های قومی فارس و ترک در مسیرهای متفاوتی احیا شده‌اند. در این فرایند، اگر فرهیختگی پذیرش این واقعیت بود تا به عنوان یک امت-ملت منسجم که داری ریشه‌های قومی و نژادی مختلف، ولی منافع مشترکی هستند متبلور شوند، مشکل چندانی باقی نمی‌ماند، مشکل اصلی فاکتورهایی مثل ناسیونالیسم فارس، تفوق طلبی و دیگرستیزی «قوم مرکز» است که به رواج گسترده آسیمیلیگی در بین آذربایجانی‌ها منجر شده و این نگرانی را به‌وجود آورده که اگر عاجلاً به فکر چاره‌جویی نباشند، از لحاظ هویتی از بین خواهند رفت. به عبارتی، ذات ارتباط دو گروه قومی ترک و فارس در طول تاریخ فرایندی طولانی‌مدت از هم‌زیستی را نشان می‌دهد، لیکن آخرین تقابل ایدئولوژیکی یاد شده که از جانب برخی ایرانیان در این کشور برخاسته است، نشان می‌دهد که روابط آن‌ها دیگر دوستانه نیست، گرچه در این شرایط نیز زندگی آن‌ها عمیقاً به یکدیگر وابسته است.

در اینجا، مسلماً تلاشی برای ارائه پژوهش جامعی در این باره نداشته‌ام، بلکه آنچه که بحث شده نوشته‌ها و دریافت شخصی من از مشاهده یک جامعه آسیب‌پذیر و در حال دگرگونی است. گرچه دانش و اطلاعات من محدود و مواردی که در طرح مباحث آورده‌ام، گزینشی و مربوط به حوزه محصور از برخی موضوعات تاریخی، جامعه‌شناسی و احیاناً روانشناسی است، با این وجود مطمئنم که دلایل وضعیت کنونی بیش از آن است که من بتوانم تمامی آن‌ها را شرح دهم و موارد تخصصی‌تری هم بوده‌اند که

من فرصت مطالعه آن‌ها را نداشته‌ام. با این حال، این مقاله یک کنجکاو ساده در بحث زبان ترکی نیست، بلکه می‌تواند عرصه یک مطالعه در موضوع جامعه‌شناسی هویت نیز به حساب آید. به‌خوبی می‌دانم که سرشت کلام مورخان تند است و بالطبع، بعضی از نکاتی که خواهم نوشت با لحنی تلخ و نیش‌دار گفته شده‌است، اما تنها منظور من فقط یادآوری پریشانی و پیچیدگی یک جامعه پر از اضطراب و بحران است که در این خصوص هم وخامت اوضاع و هم اهمیت زمان را می‌بایست به صورت جدی در نظر گرفت و قویاً آرزو مندم سؤالاتی که در سراسر تحقیق مطرح کرده‌ام به سرعت تبدیل به مسائل بحث‌برانگیز بیشتری در بین مسئولان، روشنفکران، دانشگاهیان و متخصصان حوزه مسائل اجتماعی گردد.

۱. مسائل جاری و طرح مسأله:

قطعاً در یک جامعه سالم و همگون، هیچ شرایط غیرعادی که مورخ از آن شگفت‌زده شود، دیده نمی‌شود، لیکن در جامعه آذربایجان مرتباً موضوعات عمیقاً ناراحت‌کننده‌ای بر دامنه و گستره مشکلات می‌افزایند، خصوصاً رفتار بخشی از جامعه در سهل‌انگاری نسبت به زبان ترکی و جایگزین کردن آن با زبان فارسی در منطقه جغرافیایی خودشان، از جمله موضوعات ابهام‌برانگیز چنددهه اخیر به شمار می‌رود که ماهیتاً این امر از غفلت از خطر سقوط جامعه و یا ضعف آگاهی‌ها ناشی می‌شود. شاید به نظر برسد که به‌عنوان یک مورخ، بهتر بود این بحث را متخصصان حوزه مسائل اجتماعی واگذار کنم، منتها اگر مشکل بزرگتر از حد معمول باشد، ناگزیر نگرانی‌های یک مورخ یا یک نفر از مردم عادی نیز به یک اندازه برانگیخته خواهد شد. بدین سان، نخست باید از خود پرسیم که چگونه در آذربایجان، در چیزهایی بسیار بدیهی مانند پابندی به زبان ترکی آذربایجانی، پاسداشت هویت تاریخی و به تبع آن علایق سرزمینی، در طی سال‌های اخیر دستخوش تغییر و ایستایی گشته‌ایم؟ و بیشتر باید از خود پرسیم که چگونه این وضعیت تدریجاً در حال تغییر به نوبه خود در آینده این ملت تأثیر خواهد گذاشت؟ چه چالش‌هایی در مسیر پاسداشت هویت تاریخی آذربایجان وجود دارد؟ و چه اقداماتی برای رصد و تحلیل تغییرات در هویت و علایق مردم آذربایجان لازم است؟

اندکی بعد، سؤالات مرتبط دیگری نیز به میان می‌آیند، چرا که هدف اصلی این مقاله، برانگیختن کنجکاوای ظریف خوانندگان و سپس پرداختن به درک مسائل پیچیده در مباحث مطروحه است. این مسائل بر پایه واقعیات موجود و تجربیات اجتماعی و تاریخی استوار است که اکثر ما به صورت یکسان در سرزمینی مشخص آن را تجربه کرده‌ایم. بنابراین، هدف اصلی مقاله، پی‌ریزی مجموعه‌ای از مباحث درهم‌تنیده در حوزه «تنش‌ها و چالش‌زبانی» در آذربایجان است که از عوامل زمینه‌ساز چندی ناشی شده و طبیعتاً پرسش‌های دیگری را نیز به میان می‌کشد، از جمله اینکه: گرایش گروهی از مردم آذربایجان، در خود آذربایجان به فارسی که زبان مردم آن جامعه نیست، از لحاظ جهات تغییر، چه نوع تغییر اجتماعی است؟ و آیا این تغییر صلح‌آمیز و یا قهرآلود است و یا مداوم؟ محرک اصلی آن چیست؟ و راه‌های مقابله با آن کدام است؟

بی‌شک، پرسش‌های مطروحه، آژیرهای هشداردهنده‌ای هستند که از سر برآوردن چالش‌های نوظهور در سپهر جامعه آذربایجان در آستانه قرن بیست و یکم خبر می‌دهند. از میان صدها دشواری، یکی هم این است که چرا نخبگان آذربایجانی می‌توانند نیازها، اهداف و دغدغه‌های زبانی جامعه را تعیین نمایند، در حالی که بخشی از مردم قادر به تشخیص آن نیستند. درست است که مورخ بودن یعنی خیره‌سر بودن و آن قدر در جست‌وجوی حقیقتیم که گاه نمی‌دانیم حقیقت چند نفر خواهان دارد، اما درک این معضل بغرنج، نیازمند دانش مورخ یا جامعه‌شناسی تمام‌عیار نیست، چرا که ریشه آن در تار و پود وجود انسانی و عشق به زبان مادری نهفته است. مایه دلواپسی، مشاهده جماعتی است که در تاریکی احاطه شده‌اند و مردمی بدون ایمان به عشق زبان مادری، که جامعه را شبیه یک سرایشی لغزنده کرده است.

در عین حال، در مثال‌های کنایه‌آمیزی که در ادامه اشاره خواهیم کرد، شاید یک اشتباه اساسی من آن باشد که با یک‌سری افکار و تشخیص‌های تصادفی، برداشت‌های اولیه در مشاهدات را ترجیح داده‌ام و اصول تئوری را نادیده گرفته‌ام. با این حال، در کارهایم عادت دارم که مرتباً مقایسه، بازبینی و تصحیح انجام دهم. به خوبی می‌دانم که حرف به زبان آمده قدرتمندترین سلاح دنیاست که اگر در کلام انسان درست ادا شود، می‌تواند باعث پیروزی شود. به همین خاطر، تعارف را کنار گذاشته و صریح و بی‌پرده سخن خواهم گفت، چون این حقیقت است که باعث رشد جامعه می‌شود.

در گذر سفرهایم به دیار آذربایجان در سال‌های اخیر، دریغ که شاهد پدیده‌ای رنج‌آور بودم، گویی در سه دهه گذشته، دگرگونی نامتعارفی بر این سرزمین سایه افکنده است. مشاهده مردمی که در اماکن عمومی و با لحن غلیظ ترکی، فارسی صحبت می‌کنند، برای هر ناظر بی‌طرفی، حتی خود فارس‌ها، اندکی رقت‌آور است و تأسف عمیقی را برمی‌انگیزد. حتی در مشکین‌شهر ما، که به عنوان دژ مستحکم دفاع از هویت آذربایجانی شناخته می‌شود، اوضاع آشفته به نظر می‌رسد. در میان مواردی چند، روزی هنگام بازدید از سایت تاریخی شهر یثیری^۲ و پیش از دلسوزی‌ام نسبت به آن منطقه رها شده به حال خود، چندین خانواده را دیدم که برای بازدید آمده بودند. ناگفته نماند که خود ایشان زمانی از ساکنان یکی از روستاهای همان منطقه تاریخی بودند که پیش‌تر به تهران مهاجرت کرده و به تدریج در میان فارس‌ها ادغام شده بودند. آن‌ها با همسران خود فارسی و ترکی و با فرزندان‌شان به فارسی سخن می‌راندند و عظمت تاریخی آن منطقه را می‌ستودند. اما آیا می‌دانستند که خود افرادی تهی و ناآگاه در برابر همان آثار تاریخی در حال تمجید آن هستند؟ چرا که «طرز تلقی یک گروه از تاریخ گذشته خود وسیله مهمی برای بیان هویت قومی و ملی در زمان حال است»^۳ و چه دردناک است که انسان تا این اندازه از هویت خود بی‌خبر باشد و نداند زبانی که به آن بی‌اعتنایی می‌کند، به مثابه اصل و اساس هویتی است که از همان میراث تمدنی نشأت گرفته است. به یقین، آن مجموعه تاریخی هزاران سال شرافت را به نمایش می‌گذارد که یک شهروند مبهم و گیج‌زده روبه‌روی آن ایستاده و با وجود زیبایی ذاتی که اکثر انسان‌ها از آن برخوردارند، گروهی نتوانسته‌اند در گذر زمان دوام بیاورند و در هویت خود سرگردان شده‌اند.

در تب و تابِ توهّم و فریب، آدم‌ها به چیزی وانمود می‌کنند که نیستند و در این آشوبِ حیرت‌انگیز، اردبیل حکایتی غریب دارد و شایسته بررسی‌های جامعه‌شناسانه مستقل است. زنجان و قزوین نیز از این شرایط اسفبار بی‌نصیب نیستند. در این شهرها، بسیاری با لهجه‌ای که هویت واقعی‌شان را برملا می‌کند، اصرار دارند با رفتاری مصنوعی، اعتماد به نفس نداشته خود را با ظاهری مغرور، گاه خجالتی، اندکی منزوی و پراکنده‌احوال پپوشانند و با اطرافیان به فارسی صحبت کنند؛ انگار که روح از چشمانشان محو شده است، کردارشان خنده‌دار و بی‌وفاست و معلوم است که بلا تکلیفی هویتی روی نوسان خلقی آن‌ها تأثیر گذاشته و رفتار و فرهنگشان نیز مثل زبانشان به هم ریخته شده است. در گفتگو با اکثرشان، به وضوح می‌توان دید که کالبدشان زنده است، اما با خودشان غریبه‌اند. آن‌ها تجسم بدترین الگوها برای جامعه ما هستند و چه تناقض زنده‌ای است که یک آذربایجانی در محیط زندگی آذربایجانی‌ها و خودخواسته فارسی صحبت کند. از نگاه واقع‌بینانه، برای من که تمام زندگی‌ام را در مناطق فارس‌نشین بزرگ شده‌ام، این رفتار بسیار مضحک، بی‌معنی و بی‌غیرتانه است. این گروه «کر و لال‌ها»^۴، به مثابه انسان‌هایی که از نغمه هستی بی‌نصیب مانده‌اند و در تاریکی جهل و نادانی غوطه‌ورند، به فرآیندی کمک می‌کنند که من آن را دگردیسی ناقص زبانی (hemimetabolism) می‌نامم،^۵ به این معنی که بخشی از جامعه مسخ‌شده دچار نوعی «خودبیگانگی»^۶ تدریجی هستند و در این شرایط با طبیعت انسانی خود متنکر و نامحرم شده‌اند.

در تمامی سالهای اشتغال به تدریس در دانشگاه همواره دانشجویان ترک خود را زیر نظر دارم، همواره اقلیتی از آن‌ها با تغییر هویت دست‌وپنجه نرم می‌کنند. گویی رؤیای فریبده آن‌ها این باشد که بخواهند با فارس‌ها مقایسه شوند. به مرور در نبردی که بین باور و انتخاب شکل می‌گیرد، به شورش‌های هدف گم کرده تبدیل می‌شوند. اندکی بعد، از اینکه به راحتی ذات خود را حاشا کرده‌اند دچار اختلال اضطراب پس از آسیمیلیگی می‌شوند، چراکه دائماً این دلشوره را دارند که آیا پذیرفته شده‌اند یا نه. - افرادی از درون به هم ریخته با ناپختگی رفتاری ناشی از بی‌تجربگی احساسات مشخصه بارز اکثر آن‌هاست. واقعاً سرنوشت چه دام‌های بی‌رحمانه‌ای پیش روی انسان‌ها قرار داده است! همواره با یکی دو بهانه ساده آن‌ها را به صحبت می‌گیرم و در این هنگامه موجی از سؤالات رنگ‌وارنگ به ذهنم سرازیر می‌شود: دلایل تغییر هویت آن‌ها چیست؟ نگرش آن‌ها به محیط جریانی طبیعی و آگاهانه است و یا بلعکس؟ آیا تغییر زبان، نیازی در محیطی متخاصم بوده است؟ و یا چگونه است که گروهی به راحتی می‌توانند غریزه اصلی بقا را نادیده بگیرند؟ با این حال، تمامی این‌ها می‌تواند قضاوتی عجولانه و زود هنگام باشد؛ در چشم‌های زندگی بخش برخی از آن‌ها، با اندکی حوصله می‌توان شنیدایی که به زبان ترکی دارند را محک زد، کافی است به زبانی ساده با آن‌ها گفت‌وگو کنیم، چراکه ضمیر ناخودآگاهشان یادآوری خواهد کرد که چه کسی هستند. با مثال‌هایی چند و در خلال صحبت‌های دوستانه به آن‌ها می‌گویم ما ترک‌ها فقط خوش‌قلبیم که به نظر برخی فارس‌ها ساده به نظر می‌رسیم، چون بی‌تفاوتی و کنایه‌شان را نداریم، نه زخم زبان می‌زنیم و نه بیهوده می‌گویم و نه نژادپرستیم. تاریخ و هویت ما احترام‌برانگیز است. بعد

سؤالی ظاهراً ساده می‌پرسم: چرا باید کسی که هستیم را مخفی کنیم؟ و چطور می‌تواند آدمی پایبند ذهنیتی باشد که کاملاً می‌داند اشتباه است؟ علی‌ای‌حال، برخی چون با حقیقت مواجه شده‌اند فوراً درکش کرده و به‌مرور آن شجاعتی را که در اعماق وجودشان هست متبلور می‌کنند، زیرا ما میراث‌درا زبان زبان مادری‌مان هستیم و هدف همه ما این است که فقط از هویت خود محافظت کنیم، پس بیایید با وقار باشیم. زنده باد تواضع. زنده باد انسانیت. زنده باد شرافت.

مشکل ما با بسیاری از مردم این است که تا زمانی که اتفاق بدی رخ ندهد، باورشان نمی‌شود که چنین چیزی ممکن است. ریشه این مشکل در چیست؟ آیا این به سرشت انسان مربوط می‌شود، یا از ساده‌لوحی، ناآگاهی یا ناتوانی ناشی می‌شود؟ به‌گفته آلن رایان (Alan Ryan) نظریه‌پرداز اجتماعی «اگر به هر دلیلی مردم به این باور برسند که براساس انگیزه‌های معین عمل کنند به یک معنا موظف‌اند که درست عمل کنند و از این رو معنایی است کاملاً خوب که بر اساس آن توصیف کنش‌های آنان با این عبارت کاملاً صحیح است»^۶، با این وجود، ما نمی‌توانیم عیناً همان باشیم که دیگران هستند. تفکر ما بر پایه جبر و منطق استوار است، و از یک ثابت و یک متغیر تشکیل شده است. ثابت همانی هست که هست و متغیر، همانی است که تغییر شکل داده است. در این مورد، ارزش زندگی یک فرد با ارزش زندگی دیگر سنجیده می‌شود. با بیان ساده، اگر یک ترک آذربایجانی از یک فارس بپرسد که چگونه می‌تواند مثل او باشد، با صداقت پاسخ خواهد داد که باید به زبان او صحبت کند، مثل او فکر کند، مثل او عمل کند، مثل او نفس بکشد. اما راز اصلی در این است یک آذربایجانی باید خودش باشد تا بعد بتواند مثل یک فارس شود و باید مرتباً به او یادآوری کرد که به‌قدرت خود ایمان داشته باش تا آرامش درونی داشته باشی، چون تو در نهایت یک ترک هستی و هم‌چنین باید به او گفت: پس اگر تو می‌خواهی مثل یک فارس باشی، نمی‌توانی و فقط می‌توانی شبیه یک فارس باشی و آن‌زمان یک انسان تهی، گم‌شده و ترحم‌انگیز خواهی بود، چون تو بر مبنای آنچه که از مادر متولد شده و در جامعه نیاکان خود رشد کرده‌ای، انسانی و طبیعت انسانی داری و بنابر ماهیت فلسفه تاریخ انسانی، این طبیعت و فطرت مبتنی بر عنصر تداوم و تحولی است که سابقه‌اش به تکامل انسان و نیز به کل تاریخ بازمی‌گردد و نتیجه همان تکاملی که مرتباً به ما گوشزد خواهد کرد که صحبت کردن به زبان مادری همانا اعتماد کردن به ساز و کار طبیعت است.

اما، در صورت‌بندی طبقاتی «متکلمان به فارسی در آذربایجان» تا حدی دچار سردرگمی هستیم، این مسأله نه‌فراگیر شده که آذربایجان را به بیماری درحال احتضار تبدیل کند و نه کم‌شمار که بتوان از کنار آن با بی‌خیالی گذشت. در نگاه اول می‌توان دید که این افراد عمدتاً از گروه‌های اپورتونیست^۸ متزلزل و پایین جامعه و خانواده‌هایشان را تشکیل می‌دهند. هرچند در طبقه میانی یا ممتاز جامعه، گرایش‌های گاه‌وبیگاهی در این‌باره دیده می‌شود، منتها فعلاً مجموعه آن‌ها پایگاه اجتماعی درخوری را نمایندگی نمی‌کنند. شخصیت سوداباورانه درونشان آن‌ها را به این باور رسانده که با فارسی‌گویی می‌توانند به حرکت صعودی در یک طبقه اجتماعی دست یابند و یا برای یک تحرک اجتماعی جدید شیوه زندگی خود را با مناطق فارس‌نشین، برای مهاجرت

احتمالی، همسو سازند. گویی در آن لحظه، همه چیز این است که فارس‌ها در موردشان چه فکر خواهند کرد، آن‌ها حقیقت را صدها کیلومتر آن طرف‌تر در تهران و اصفهان و شیراز جست‌وجو می‌کنند، ولی غافل از اینکه حقیقت جلوی چشمانشان، در درونشان است. شاید بتوان با خودسرکوبی احساسات که خود نمونه‌ای از اختلال رفتاری است، بتوان در ظاهر به راحتی زندگی کرد، ولی کشمکش با هیولای درون خود و با جامعه، آن‌ها را با بحران عمیق‌تری روبه‌رو خواهد کرد، زیرا ساختار نظام اجتماعی در آذربایجان، هویت واقعی خود را حفظ کرده و به افراد خارج از شیوه زندگی خود احترام اجتماعی مثبتی قائل نیست و از مطالعه «رفتار جمعی» می‌دانیم مشاهده افرادی که تعمداً به زبان خارج از آن جامعه صحبت می‌کنند در کل با غریزه انسانی جور در نمی‌آید.

تأمل در غریزه بشری نشان می‌دهد که مردم عادت‌های خود را کنار نمی‌گذارند، به علایقشان جذب می‌شوند، ممکن است برخی علایق و هویت جدیدی داشته باشند، ولی انسان‌اند با همان طبیعت قبلی و تنها ممکن است یک راز عمیق و تاریک آن‌ها را از سرشت خود دور کرده باشد و اینکه گاهاً سرنوشت خود را از راه‌های مرموزی نشان می‌دهد. روزی در اصفهان، مردی سالخورده با اصالت آذربایجانی را دیدم که از صحبت به زبان ترکی امتناع می‌کرد. او در ابتدا مدعی شد که به دلیل اقامت طولانی‌اش در این شهر زبان ترکی را فراموش کرده است. پرسیدم چند سال است که به اصفهان مهاجرت کرده است، گفت بیست سالی می‌شود. کمی گذشت و با تهیری که در من دید، با اکراه به ترکی صحبت‌هایش را ادامه داد و در همان لحظه آشکار شد که فقر و بیچارگی، جدایی از خانواده و حرمان و رنج حاصل تمام عمر سپری شده‌اش در اصفهان بوده است. این‌ها لحظه‌ای مرا به این فکر برد که آیا او دنبال مقصر می‌گردد؟ یا شاید برای فرار از گذشته، با نوعی دست‌کاری حافظه دست‌وپنجه نرم می‌کند؟ شاید او جزو همان دگرگون‌نماهایی است که درونشان سرشار از تاریکی غیرقابل تصور است؟ و آیا تغییر هویت برای او تنها یک نقاب اجتماعی است که از مزیت رفتارهای همیاری‌گونه فارس‌ها به عنوان پاداش استحاله برخوردار باشد؟ به هر حال، او جز خاطرات گزینشی و نفرت از خود و دیگری، حرفی برای گفتن نداشت. زندگی‌اش به بن‌بست رسیده بود. اما گویی حلاوت صحبت به زبان مادری در همان زمان کوتاه، امیدی در دلش کاشت و آرامشی به او هدیه داد. کافی بود احساساتش فرصت بروز پیدا کند و به علاقه فطری خود بازگردد. بله، شاید دنیا در حال تهی شدن از عشق است، اما مهر به زبان مادری، عشقی است که عالم از آن لبریز است. شاید هم تمام این‌ها آزمونی برای ایمان و تعهد ما به سرزمینمان باشد.

در اینجا، باید تصریح کنم که واژه «طبقات پایین اجتماعی» به طور دقیق ساختار طبقاتی نظام مورد بررسی در این پژوهش را بیان نمی‌کند، چرا که در سال‌های اخیر شاهد افزایش خودآگاهی ملی در طیف متنوعی از همین طبقات بوده‌ایم. منظور من از طبقه پایین، ترکیب اجتماعی - روان‌شناختی از افراد با سطح معرفتی نازل، لمپن‌ها، ماکیاولیست‌های بی‌عاطفه، خرده گروه‌های اجتماعی مشکوک و در حال اضمحلال به لحاظ اقتصادی، بی‌خاصیت‌ها، افراد بی‌ثبات و فرصت‌طلب و موارد مشابه دیگر است

که می‌تواند به اصلاح دستگاه فنی و مفهومی ما کمک کند. لذا، همیشه این اعضای بسیار آسیب‌پذیر یک نظام اجتماعی نیستند که خود را می‌بازند؛ علائم آشکار سرخوردگی و یأس در بین افراد و گروه‌های متوسط و بالا نیز مشاهده می‌شود. برای نمونه، دوستی دارم، استاد تاریخ در یکی از دانشگاه‌های تبریز، که پیچ‌وتاب‌های شخصیتی جالبی دارد. او در سفر به اصفهان، با شور و شوقی وصف‌ناپذیر به ستایش این شهر می‌پردازد و خود را چنان عاشق و شیدای اصفهان نشان می‌دهد که من، بزرگ‌شده این شهر، به حیرت می‌افتم. گویی تبریز به غایت با عظمت ما از داشته‌های اصفهان بی‌بهره است. بارها، به شوخی و جدی، او را آزموده‌ام، اما زبان او هرگز به ستایش از شهر خود نگشته است. او دوستی خوب و مهربان است، اما همچون برخی آذربایجانی‌های معاصر، از کسالت سوء تفهیم و تفاهم رنج می‌برد. ای کاش او امت‌گرای اسلامی بود، یا به سیاق برخی روشنفکران امروزی، فراملی‌گرا، تا از زاویه‌ای بی‌روح به آحاد جامعه ایرانی یا جهانی می‌نگریست. اما چنین نیست، او در فرهنگ مرکز هضم شده، بیمار است و با دیده‌ای پوچ و تهی به فرهنگ و جامعه خود می‌نگرد.

یقیناً، تمامی موارد یاد شده باید زنگی را در باطن ما به صدا درآورد. امیدوارم خوانندگان محترم عمق طعنه‌های بالا را درک کنند و با ذکر نمونه‌های مشابه در این مباحثه در حال پیدایش سهیم باشند، اما سؤالی کلیدی در پس پرده استعار این نمونه‌ها مطرح می‌شود: آیا می‌توان کنش‌های نابهنجار بخشی از جامعه را به کل تعمیم داد و یا تا چه حد قابل تفسیر هستند؟ به‌طور کلی، پاسخ من این است که شرایط اخیر را نمی‌توان به‌تمامی جامعه کلیت بخشید، با این وجود می‌توان گفت که کنش‌های اشاره‌شده بیانگر اراده هستند، ولی از تجلیات آگاهانه‌ای برخوردار نیستند و ارزش‌ها و معانی در ارتباط با آن‌ها نقش و جایگاه محوری نخواهند داشت. آن‌ها را به وفور اینجا و آنجا می‌توان مشاهده کرد، لیکن درکشان دشوار است. آن‌ها نه تنها معانی فرهنگ را درک و دریافت نکرده‌اند، بلکه تجربیات اجتماعی و تاریخی را نیز به یاد نمی‌آورند؛ گویی انسان‌های تغییر هیئت یافته هستند که در چارچوب «گروه‌های منفصل اجتماعی»^۹ جای می‌گیرند.

رُک بگویم: نگاه سبک‌سرانه به هویت و کم‌اهمیت شمردن زبان، تعطیلی اخلاق است. نوعی رفتار انحرافی است، ناسازگاری کردن با ارزش‌هاست و مسلماً ادامه این وضعیّت، وضعیّت چندان ساده‌ای نیست، ولی قطعاً متضمن و مؤید این نکته است که برخی از افراد خود را گم کرده‌اند، همسو با آن مبانی اصلی و اساسی فرهنگ ما توسط آن‌ها در حال فرو ریخته شدن هستند، ارزش‌های ما بی‌اعتبار و بی‌ارزش شده‌اند و در این وضعیّت زندگی ما در چارچوب آذربایجان دیگر چه معنایی دارد؟

چه معنایی جان‌سوزتر از آنکه تضعیف «هویت اجتماعی»^{۱۰} مردم آذربایجان به سست شدن علایق سرزمینی آنان نیز منجر شده است. شاهدیم که در سایه خواب‌زدگی ما، جمعیتی انبوه از کردهای ایران و عراق، ظاهراً با عنوان مهاجر به شهرهای آذربایجان سرازیر شده‌اند. اگرچه از نظر شرایط همسایگی، این جریان عادی به نظر می‌رسد، اما مشاهدات نزدیک نشان می‌دهد که این کوچ‌گران چه نقشه‌های آرزومندانه‌ای برای این خطه در سر دارند. مدتی است که گروه‌های مهاجر در شهرهای آذربایجان

غربی، به‌ویژه اورمیه، اقدام به سازماندهی سیاسی خود کرده‌اند و ایدئولوژی فرصت‌طلبانه پالان‌کج، از طریق رسانه‌هایی مانند بی‌بی‌سی فارسی، ایران اینترنشنال، من و تو و رادیو فردا، به طور مرتب به تبلیغ، تشویق و تهییج این «سیاستِ هویتی»^{۱۱} می‌پردازد و همین‌اندازه نشان می‌دهد که این آرمان از سوی برخی کشورهای غربی و خاورمیانه‌ای در حال برنامه‌ریزی است. تهپیرآنکه، اکراد در زنجان و تبریز نیز فعالیت‌های عدیده‌ای دارند و پیاپی مؤسسات اقتصادی و اجتماعی خود را برپا می‌کنند که نگرانی دلسوزان این خطه را برانگیخته است. بنا به گفته یکی از دوستان فرهیخته زنجانی، آنان در محلات گران‌قیمت زنجان خانه می‌خرند و بلافاصله در اینجا اقدام به تبلیغات هویت‌کردی در زنجان و با ادعای مالکیت در شهرهای آذربایجان می‌کنند و مجدداً موج جدیدی از مهاجران کرد پیدا می‌شوند تا جمعیت ازپیش‌موجود را تقویت کنند و این چرخه «مهاجرت اکراد - ادعای ارضی - مهاجرت اکراد» بدون واکنش جدی مردم و مسئولین، مرتباً در حال تکرار است. تاریخ گواه است که این تقدیر، گریبانگیر مردمی می‌شود که ابتدا از زبان خود فاصله گرفته، هویت اجتماعی‌شان تضعیف شده و در خواب غفلت غوطه‌ور شده‌اند. انتخابات دوازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی در اسفند ۱۴۰۲، پدیده‌ای منحصر به فرد را در حوزه انتخابیه آذربایجان غربی رقم زد. اقلیتی از کردهای ساکن در شهرهای اورمیه، سولدوز و دیگر مناطق، با کسب کرسی‌های مجلس، راهی بهارستان شدند. این رخداد، دریچه‌ای به سوی مسائل پیچیده فلسفه سیاسی در جوامع چندگانه قومی آذربایجان غربی با اکثریت بومی ترک امروزی گشوده است و بررسی و تحلیل عمیق‌تر آن از زوایای مختلف، ضروری می‌نماید. این واقعه، پرسشی بی‌سابقه در تاریخ را مطرح می‌کند: چه نمونه‌ای سراغ داریم که در آن، اقلیتی مهاجر، سکان هدایت اکثریت یک منطقه را به دست گرفته باشد؟ کارشناسان، فهرستی از دلایل احتمالی این پدیده عجیب را برشمردند، اما هیچ‌یک قانع‌کننده به نظر نمی‌رسد. از هر زاویه‌ای که به این موضوع نگاه کنیم، بی‌اعتنایی به زبان، هویت و سرزمین، تنها توجیه قابل قبول برای ضعف اکثریت خواهد بود. اما تبعات آنی این رویداد، طولی نکشید که خود را نمایان کرد. با اعلام پیروزی نمایندگان منتخب، اقلیت مهاجر به خیابان‌ها ریختند و اورمیه و سایر مناطق را با نام «کردستان» خطاب کردند، گویی هویتی دیگر در حال تسخیر این سرزمین بود. تنها ۳ هفته بعد از این واقعه، در فروردین ۱۴۰۳، تلویزیون ایران اینترنشنال، در اقدامی مکرر و کاملاً برنامه‌ریزی شده، اقدام به انتشار روزانه انبوهی از کلیپ‌های کوتاه در صفحه اینستاگرامی خود از رقص و آواز کردها در مراسم نوروزی شهرهای غربی آذربایجان با اکثریت ترک‌نشین کرد. گویی تلاش می‌کردند که هویت رسمی آن مناطق را کرد معرفی کنند. لیکن این نمایش مسخره، تنها به چند کلیپ و کامنت‌های اوباش مجازی در توهین به ترک‌ها ذیل آن کلیپ‌ها محدود نمی‌شد. این‌ها، پژواکی از هویتی تهدیدآمیز بود که به وضوح و علنی به گوش می‌رسید، چراکه این پیشامد، صرفاً به مسائل داخلی محدود نمی‌شود. به نظر می‌رسد، سیاست برخی دول خارجی که ارگان آن ایران اینترنشنال است، در حال دنبال کردن اهدافی در این منطقه است که با هویت سرزمینی و انسجام ملی آذربایجان و ایران در تضاد می‌باشد.

به هر تقدیر، انتخابات آذربایجان، بار دیگر موضوع هویت و سرزمین را به کانون توجه مردم این خطه آورد. کسب اکثریت کرسی‌های مجلس توسط اقلیت کرد، به مثابه نمایش منویات سیاسی ایشان در این منطقه نیز بود و واکنش‌هایی را از سوی نخبگان اکثریت ترک‌نشین منطقه به دنبال داشت. این امر، ضرورت بررسی و تبیین دقیق مفاهیمی مانند زبان، هویت و سرزمین در جوامع ترک ایران را آشکار می‌کند. انتخابات آذربایجان به عنوان یک پدیده پیچیده، درس‌های مهمی در زمینه آینده این منطقه به ارمان می‌آورد و بررسی و تحلیل آن از زوایای مختلف، می‌تواند به فهم عمیق‌تر این مسائل و یافتن راه‌حل‌های مناسب برای آن‌ها کمک کند. بدین‌جهت، کنش‌های برانگیخته در قبال رفتار مهاجران مدعی، تعارضات اجتماعی و تاریخی را بیدار می‌کند و این خطرناک‌ترین عامل برای افول جوامع است. در برخی مناطق شمال عراق و مجدداً در شمال و شرق سوریه که جمعیت متراکمی از ترکمن‌ها و اعراب سکنة آن بودند و جوامع اتنیکي ظاهراً باثبات و پایداری به شمار می‌رفتند، توسط جریان‌های سیاسی نظامی کردی به‌طور ناگهانی در هم فرو ریخته‌اند، سرزمینشان اشغال شد و از مناطق خود رانده شدند. چرا؟ پاسخ به این سؤال را جدای از نزاع داخلی سوریه و حمایت غربی‌ها از جنگ و سیاست هویتی افراد، می‌توان هم در قالب ساختار اجتماعی و هم در قالب کنش مُماطله هویتی در بین ترکمن‌ها و عرب‌ها جست‌وجو کرد و در اینجا نیز درهم‌ریزی نسبی اوضاع کنونی شهرهای ترک آذربایجان به تحلیل‌گر تاریخی به‌صورت جدی هشدار می‌دهد که اوضاع بسیار هولناک است و اصرار ما به زبان مادری به خاطر روح این سرزمین است که به خطر افتاده است. یقیناً، جامعه‌ای که مراقب خودش نباشد، محکوم به انقراض است و جایی که ارزشی وجود نداشته باشد، آینده‌ای هم نیست.

در هر صورت، ما از تهدیدی که ذهن بی‌اراده آسیمیله شده‌ها بر ما ایجاد می‌کنند، آگاهیم. به خصوص آن‌ها می‌توانند احساسی را که برای یک عمر دروغ گفتن تحویل خود داده‌اند، تحمل کنند، اما تاب تحمل احساس کسانی که راست می‌گویند را ندارند. یک ایراد دیگر آن است که جامعه‌ستیزهای بی‌هویت معمولاً توانایی ارزیابی خود را ندارند، ضمن آنکه هدفی هم ندارند، ولی اگر دارند تنها برای منظوری است که آن را درک کرده‌اند، لذا برخی ملی‌گرایان فاشیست ایرانی آینده‌ای را که برای آذربایجان تصور می‌کنند، همین‌ها هستند که آن را محقق می‌کنند. آن‌ها با افراط این عقیده زندگی می‌کنند که مثلاً آریایی‌ها قوم متولی و نژاد برتر هستند و این دیدگاه بالقوه خطرناک یک جدا افتاده می‌تواند بخشی از یک شورش اجتماعی کوچک حال حاضر جامعه ما باشد و ما نمی‌دانیم که امواج دیدگاه‌هایشان تا کجاها پیش خواهد رفت و ممکن است به تجلی چیزهایی بدل شود که امروزه علیه آن می‌جنگیم. آن‌ها نگاه تاریکی به انسانیت دارند و شاید هرگز رذالت درون خود را باور نکنند، ولی گاهی دنیا راهی هم برای تصحیح وقایع دارد، بنابراین ما باید بگذاریم که آن‌ها انزجار خود از فرهنگشان را بیرون بریزند و برملایش کنند، زیرا در جو تنفر و وحشتی که ایجاد کرده‌اند، این ما هستیم که به اتحاد و آگاهی ملی بیشتری خواهیم رسید و اگر تاریخ یک چیز به ما یاد داده باشد این است که دیر یا زود ایدئولوژی برتری‌جویی نژادی فرو خواهد ریخت.

۲. دلایل چندگانه تغییر و استحاله:

زبانی که با آن سخن می‌رانیم، آینه‌ای از طرز تفکر ما و رمزگشای خودآگاه انسان است. بی‌نظمی ارتباطی زبانی، از مهم‌ترین عوامل تشدید تنش‌ها در رفتار و پندار درست یک جامعه به شمار می‌آید. ما نیز در تلقی خود با نظریات «یورگن هابرماس» (Yurgen Habermas)، فیلسوف و نظریه‌پرداز اجتماعی هم‌عقیده ایم که برای نیل به جامعه‌ای بهتر، پابندی به میثاق‌های اجتماعی ضروری است. زبان رسمی به مثابه ابزاری برای «گفت‌وگو»، مبانی و شالوده‌های یک جامعه خوب را تشکیل می‌دهد و خود هنجاری را شکل می‌بخشد که التزام به آن برای تکامل اجتماعی پایدار در عرصه‌های اخلاقی و سیاسی واجب است.^{۱۲} هرچند نادیده‌انگاری این الزام در آذربایجان، ما را با حقایق عمیقاً سبانه‌ای آشنا می‌سازد. از سویی دیگر، جامعه متشکل از واحدهای دارای ارتباط درونی کارکردی است و از این رو، زمینه مناسبی برای تحلیل و توجیه منظم و پیوسته نتایج تغییرات به وجود آمده فراهم می‌شود.^{۱۳} یک وضعیت ویژه برای تحلیل بحث حاضر این است که «ناهمگونی زبان جامعه» را در چارچوب «روند تاریخی» و «الگوی نظام اجتماعی»^{۱۴} و «سیاسی اقتصادی» بررسی نماییم و سپس با آنچه ریشه این مشکل است مقابله نماییم.

الف: ایدئولوژی قوم مرکز

در ژرفای بررسی عوامل بنیادین گسترش گویش فارسی در آذربایجان، نخستین گام، کاوش در کنه جامعه و نموده‌های گوناگون دگرگونی‌های فرهنگی در بستر اصیل و مناسبات تاریخی آن سامان است. در این گذار، تأمل در تاریخ، نقشی بس سترگ در پاسخ به پرسشی دیرینه ایفا می‌کند که همواره در اذهان ما نقش بسته است: «چرا شرایط ما به این سان رقم خورده است؟» و «در این برهه از زمان، چه رسالتی بر دوش ماست؟»^{۱۵}

در ابتدا باید گفت در کنار موقعیت ژئوپلیتیک و اقتصادی منحصر به فرد آذربایجان، پیشگامی این خطه در جنبش‌های سیاسی ایران در اوان قرن بیستم و در دوره قاجار، این حقیقت را که «موفقیت، دشمن می‌آورد» را به وضوح می‌توان در کینه‌توزی و دشمنی دوران پهلوی علیه این منطقه مشاهده کرد. بی‌تردید، وضعیت کنونی حاکم در آذربایجان، حاصل یک اتفاق تصادفی نیست، بلکه طی یک قرن اخیر توسط حکومت‌ها، نهادهای وابسته و محافل افراطی ناسیونالیستی برنامه‌ریزی شده است. لذا، آن‌ها به خوبی می‌دانند که در آذربایجان، که طی دو دهه سال گذشته دچار پیچیدگی اجتماعی فزاینده‌ای شده است، مدل‌های محافظه‌کارانه ایجاد تغییرات در بافت هویتی آن جامعه نسبتاً ساده‌تر هستند.

از اوایل قرن نوزدهم که در پی جنگ‌های ایران و روس، جغرافیای آذربایجان به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم شد تا سراسر قرن بیستم، این خطه صحنه مداوم جنگ‌ها، بلایای طبیعی، معضلات اقتصادی، تغییر و تطور حکومت‌ها، قیام‌های متعدد و جنبش‌های سیاسی - که اغلب توسط حکومت مرکزی سرکوب شدند - بود. لذا، ملالت و انفعال کنونی مردم که ناشی از

خستگی و سرکوب مداوم است، آن هم در نبود نظامی خودگردان در این سرزمین که دلسوزانه خود را سامان دهد، فرصت مغتنمی را برای تغییرات مغرضانه از طرف حکومت‌های مرکزی و ایدئولوژی‌های وابسته به وجود می‌آورد. به‌علاوه، تلاش برای تضعیف یا محو زبان ترکی آذربایجانی و جایگزینی آن با زبان فارسی که هرگز با نتیجه دلخواه مواجه نخواهد شد، به عنوان علل با جفت خود متناظر است: عامل خارجی (ملی‌گرایی ستیزه‌جو و حکومت مرکزی) در تحمیل زبان قوم مرکز به این منطقه می‌کوشد و عامل درونی (جماعتی اغوا شده) از روی ناآگاهی به آن تن می‌دهد و بدین ترتیب جامعه به سوی ارزش‌های از پیش تعیین شده هدایت می‌گردد. آرمان اشاره‌شده در اصل از درون افکار رادیکال «ناسیونالیسم ایرانی - فارسی» سرچشمه می‌گیرد. در مجموع، در طول قرن بیستم و بیست‌ویکم، این دیدگاه که مردم ترک آذربایجان باید زبان خود را کنار بگذارند و به زبان فارسی سخن بگویند، حاصل تفکرات افراد ناموجه فاشیست معدودی بود که در میان آنان در اوان کار کسروی و در این اواخر سیدجواد طباطبایی و همکارانش از همه شناخته‌شده‌تر و مشهورتر هستند. اینکه اکثراً آنان خود آذربایجانی بودند، نشان می‌دهد که چه خدمت بزرگی به پیشبرد مسلک نژادپرستانه جوامع فارس در ایران کرده‌اند.

می‌دانیم که «ملی‌گرایی» از نوع خرافی و غیرعقلانی، «دماغوژی»^{۱۶} را ترویج می‌دهد و در چنین شرایطی طبیعی است که در ادبیات تاریخی دوره معاصر، شخصیت‌های عوام‌فریب یادشده را به عنوان نظریه‌پردازانی جا برنند که نظیر ندارند، حال آنکه به‌لحاظ علمی فعالیت‌هایشان پُر بود از استعاره‌های رنگارنگ، تحقیقات بی‌ربط و فرضیه‌های اشتباه و اینکه هرگز شواهد و مدارک کافی برای اثبات و درستی صحت ادعاهای افراطی خود نداشته‌اند. به هرجهت، در دورانی زندگی می‌کنیم که حقیقت تاریخی آنقدر ارزش خود را از دست داده که گاه نخبگان نیز دروغ را به‌جای حقیقت به مردم غالب می‌کنند. نوعی جایگزینی حقیقت و یک شبکه که بر اساس عقیده درست شده است. امروزه دیگر به یقین می‌دانیم که ناسیونالیسم ایرانی نه یک ایدئولوژی، بلکه نشانه‌ای از طمع‌کاری انسان‌ها و نوعی قبیله‌گرایی کهن است. یک آهن زنگ‌زده است که گاه‌ا رنگش می‌زنند. این ملی‌گرایی بدترین صفات را در انسان زنده می‌کند و مدعیان آن می‌خواهند جامعه خود را با پست‌ترین ایده‌ها تکامل دهند. لذا، تمامی ایده‌هایشان فقط یک ایده‌آلیسم گمراه‌کننده است که نهایتاً به گمراهی و مرگ خواهد انجامید.

در این خصوص، برخی نخبگان ایرانی توهّم را جایگزین چهل ساخته‌اند. انگار عقاید افراطی‌شان کافی نبود، دست‌کاری عمدی اسناد و شواهد تاریخی را هم به آن افزوده‌اند. از جمله دعاوی ناسیونالیست‌های سرخورده، طرح «شبه‌فرضیه زبان آذری»^{۱۷} بود. این اعتقاد در اندیشه ملی‌گرایان می‌کوشید تا با طرح موارد نامعقول و غیرتاریخی، شماری از عناصر پراکنده، مجزا و عمدتاً بی‌ربط تاریخی و زبان‌شناسی را کنار هم قرار دهد و در میان مجموعه‌ای از مدارک مشروط، به‌تحلیل‌های مستدل دست یابد. به‌این ترتیب، نظریه فاشیستی واحدی فراهم می‌شد که با به‌چالش کشیدن زبان تاریخی مردم ترک آذربایجان، زبان فارسی را

برای اصلاح به اصطلاح «امور ملی» جایگزین آن معرفی می‌کرد و ایده ایران را به فرنام یک گزاره نژادی، تباری و زبانی واحد می‌شناساند.

معمولاً، آن‌ها اصرار دارند تا اصطلاح «آذری»^{۱۸} را به جای «ترک» به ما اطلاق کنند، تا هویت دلخواه خود را به ما بدهند. اما هر آنچه از این پستی و بی‌شرمی باید بفهمیم این است که «ملّی‌گرایی ایرانی» برای ایجاد شکاف عمیق در آذربایجان، به‌جنبه‌های نابجا از هویت و تعقل تأکید می‌کند که به‌لحاظ تاریخی بر حول نوعی نژادپرستی (Racism) عمیقاً راکد و بی‌محتوا استوار است. درحالی‌که احساس آن‌ها پس از گذشت بیش از یک قرن نسبت به عقاید خود همچنان قوی است، لیکن امروزه تمامی این نظریات حداقل در آذربایجان ما به شدت از چشم افتاده‌اند. در اینجا، قصد ندارم مسائل را به طرح ایده یک تئوری توطئه تقلیل دهم، اما مطمئنم از زمان رضاه‌شاه که صحبت به زبان ترکی در مدارس را ممنوع کرده بود، تا همین اواخر که طرح «بستگی زبان فارسی»^{۱۹} در مدارس کشور برای مناطق غیرفارس‌نشین مطرح شده، همگی زیر مجموعه‌ای از الگوی بزرگتر سیاست آسمیلاسیون هستند که به‌دقت برنامه‌ریزی شده‌اند. در طول یک قرن گذشته، پاره‌ای نخبگان فارس فرضیات متواتر نژادی را پدید می‌آورند و سپس با استفاده از سلسله‌مراتب قدرت و نهادهایی که در اختیار دارند، و با ایجاد پروپاگاندا یا بوروکراسی مورد پسند خود، سعی می‌کردند که چهره هویتی مردم آذربایجان را خدشه‌دار کنند و در نتیجه چشمه‌های رشد و شکوفایی در این خطه را در نطفه بخشکانند.

وقتی در آذرماه ۱۳۲۵ شمسی سپاهیان شاهنشاهی وارد تبریز شدند، اکثر دموکراتها و گاه‌ها مردم عادی را کشتند، همه کتاب‌های ترکی را به آتش کشیدند و بعد از اینکه تا زانو در خون فرو رفتند، برای سپاسگزاری از وطن‌بانی‌ها صادر کردند. وطن نزد آن‌ها چه معنایی داشت؟^{۲۰} گاه میهن‌دوستی می‌تواند پوششی باشد برای اوباش بی‌وجدان و باید یاد آوری کنم که لحظه بزرگ تاریخی برای ما آذربایجانی‌ها، تلاش‌های کمابیش موفق خواهد بود جهت بریدن از گذشته طرز تفکری که طرفداران «ایرانیت» جماع نژادگرایان بر ما تحمیل کرده‌اند و از قضاء برخی آذربایجانی‌ها نیز آن را بال و پر داده و یا خود از واضعان آن طرز تفکر بوده‌اند. امروزه مُشت نمونه خروار؛ سلطنت‌طلب‌های دلقک‌مآب همچون حجت کلاشی، رفورمیست‌های بازیچه‌ای مانند پیمان عارف و مورخان تورک‌ستیزی مثل تورج اتابکی‌ها که اخیراً هم به عنوان کارشناسان تحلیل‌گر تلوزیون‌های بی‌بی‌سی فارسی و ایران اینترنشنال ارتقاء یافته‌اند، همگی نژادپرستانی پُر از نفرت هستند که خود را میهن‌پرست جا زده‌اند و از خوارشماری بی‌نهایت زبان و فرهنگ مردم آذربایجان ارتزاق می‌کنند.

نظریات افراطی ملّی‌گرایان ایرانی را از هر لحاظ که تحلیل کنیم بر قضا و قیاس‌های باطل برخوایم خورد، لیکن ترغیب آذربایجانی‌ها برای صحبت به غیر از زبان مادری‌شان نوعی نیل به اهداف مشخص فرهنگی از طریق ابزار غیرمجاز می‌باشد. اگرچه در بدو امر نخبگان دوره حکومتی پهلوی اول امید لرزانی داشتند که با زدوبندی قاطع تمام مردم را به یک‌باره مطیع و

مُنقاد زبان و فرهنگ فارسی نمایند، اما با بروز جنبش‌های اعتراضی، به این نتیجه رسیدن که با اعمال کشمکش و تضاد اجتماعی و به صورت بطئی، زبان مردم آذربایجان را به فارسی متمایل یا تبدیل نمایند. رهبری انواع تاکتیک‌های اعمال فشار نیز بر عهده حکومت مرکزی و یا مجامع و سازمان‌های ایدئولوژیکی و یا افراد و گروه‌هایی فاشیستی است. در این خصوص، نهادهای وابسته، با تبنانی با گروه‌های ذینفع، با استفاده از ابزارهای مختلف، از جمله رسانه‌ها، به دنبال ترویج زبان فارسی و به حاشیه راندن زبان ترکی هستند. برای نمونه، برنامه‌های ترکی که از تلویزیون پخش می‌شود، غالباً از کیفیت پایینی برخوردارند و به گونه‌ای تهیه و تنظیم می‌شوند که تصویری ناقص و نامطلوب از زبان ترکی ارائه دهند. هدف این برنامه‌ها، چیزی جز بی‌اعتبار کردن فرهنگ و هویت آذربایجان نیست. همچنین، با پنهان کردن زبان ادبی ترکی و جا انداختن ضعف‌های زبان محاوره‌ای، تلاش می‌شود تا آذربایجانی‌ها از زبان مادری خود بیگانه شوند و به زبان فارسی به عنوان زبان برتر تمسک بجویند و نشان دهند که با این وضعیت دیگر نیازی به مدرسه و آموزش به زبان مادری ندارند و فقط کافی است که نیازهای روزمره را با همان زبان عامیانه، غیررسمی و بی‌دقت و مخلوط شده با زبان فارسی برطرف نمایند.

در مثال دیگر، در نظام آموزشی، سیاست‌های آموزش همگانی زبان فارسی در تقابل با پیکره زبانی و فرهنگی آذربایجان برای جامعه‌پذیری کودکان اعمال می‌شود. بی‌اعتنایی این سیاست‌ها به قوانین کشوری، به‌ویژه اصول پانزده و نوزده قانون اساسی، که بر لزوم آموزش زبان محلی تأکید دارند، گواهی بر بی‌توجهی به هویت و فرهنگ آذربایجان است. از این‌رو، در میان عوامل متعدد انتقال یا تهاجم فرهنگی، تنها «وسعت و تداوم برخورد»^{۲۱} است که شرایطی را ایجاد می‌کند تا دریابیم چگونه هویت زبانی آذربایجان عامدانه در معرض تغییر قرار گرفته است. با این وجود، تلاش‌های مذکور برای تغییر هویت زبانی، بیهوده خواهد بود چرا که زبان مادری در اعماق وجود انسان ریشه دارد و با هیچ ترفندی نمی‌توان آن را از بین برد. زبان ترکی، با تمام ظرافت‌ها و زیبایی‌هایش، در قلب و جان مردم آذربایجان زنده خواهد ماند و نسل به نسل منتقل خواهد شد. در پیوند با این موضوع، تاریخ نشان می‌دهد که آذربایجانی‌ها برای ناسیونالیست‌های فارس، ملتی غیرقابل پیش‌بینی و رمزآلود هستند و تحلیل رفتارشان دشوار است. نتیجه آنکه در سوی دیگر این جریان در آذربایجان کنونی، شاهد علائم بزرگی از نزدیک شدن بخش بیشتری از مردم به یک دوره بحران در «اعتماد» به سیاست‌های هویت‌ستیزانه هستیم که به خودآگاهی بیشتر در مورد هویت در این خطه انجامیده است.

ب: محرومیت

بیشتر گفتیم که طبقات اجتماعی در حال اضمحلال اقتصادی، بیشتر مستعد استحاله هویتی هستند. اما، چرا؟ پاسخ کلی را باید در «محرومیت کامل یا نسبی اقتصادی» یک جامعه جست‌وجو کرد. زمانی که جماعتی محروم به منافع و ارزش‌های وابسته به جوامع با مشاغل و تحرک اجتماعی بالا غبطه می‌خورند، از نظر شخصیتی آسیب‌پذیر می‌شوند و این برای افرادی با

درک پایین معرفتی، محرک کلی و اخوردگی و ناخرسندی از تمامیت جامعه خودی را به همراه دارد. بدین ترتیب، با ملاحظه شرایط نابرابر اقتصادی آذربایجان نسبت به سایر استان‌های کشور، می‌توان دیدگاه انتقادی خود را در این زمینه مطرح کرد: در ابتدا گفتنی است که آذربایجان به واسطه شرایط ویژه ژئوپولیتیکی و اقلیمی، به طور سنتی تا اوایل قرن بیستم در رتبه نخست اقتصاد ایران و گاه منطقه قرار داشت.^{۲۲} علی‌رغم این مزیت استثنایی، با روی کار آمدن حکومت پهلوی در سال ۱۳۰۴ش/ ۱۹۲۵م، این موقعیت به سرعت روبه‌افول گذاشت.

در این راستا، یکی از سیاست‌های اصلی رژیم پهلوی، تجزیه جغرافیای آذربایجان به استان‌های متعدد بود که در گام نخست، وابستگی سیاسی شهرهای مهم آذربایجان با تبریز به عنوان مرکز ثقل هویتی این منطقه را قطع می‌کرد و متعاقب آن پیوستگی سیاسی-اقتصادی آن‌ها با تهران، پایتخت متمرکز، را افزایش می‌داد و در پی آن، به عنوان مکانیسم ادغام، زمینه اعمال سیاست‌های همگون‌سازی فرهنگی مورد نظر رژیم را فراهم می‌کرد. با این تغییرات، اگر «تهران [در یک قرن گذشته] به طور سنتی به عنوان بیشترین [و اصلی‌ترین] محل دسترسی به منابع و هسته فعالیت‌های کشور تلقی شود»^{۲۳} و امکان توزیع منابع ثروت و قدرت در گرو اهداف حکومت مرکزی قرار گرفته باشد، می‌توان دریافت که چرا امروزه اقتصاد آذربایجان تا این اندازه مایه اندوه و افسوس است. آمارهای حیرت‌انگیز سال‌های اخیر نشان می‌دهد که ۵۵ درصد قدرت اقتصادی در موضوع تولید ناخالص داخلی از میان ۳۳ استان ایران، تنها در اختیار پنج استان فارس‌نشین قرار دارد.^{۲۴} حال، با توجه به شاخصه‌های توسعه‌یافتگی‌های تاریخی سیاسی و مقایسه تطبیقی امکانات، جمعیت و شرایط برتر جغرافیای سیاسی و اقتصاد بالقوه آذربایجان نسبت به تمامی این ۵ استان و حتی تمامی ۳۱ استان دیگر کشور، این تبعیض به طور غیر قابل انکاری برملا می‌شود. عاقبت این وضعیت را می‌توان در فقر و فاقه بیش از ۳۵ میلیون نفری دید که برای کسب و کار به شهرهای متمول‌تر مورد توجه حکومت کوچ می‌کنند و بسیاری از آن‌ها تا پایان عمر به سرزمین خود باز نمی‌گردند و از این نظر، احتمالاً آذربایجانی‌ها بزرگترین مهاجران در کل کشور ایران باشند.^{۲۵}

گذشته از این، این سؤال مطرح می‌شود که در رویارویی با محرومیت، اعضای فقیر، ناتوان و آسیب‌دیده یک نظام چه عکس‌العملی از خود نشان می‌دهند؟ آیا آن‌ها در جدال با نابرابری و برای پُر کردن تفاوت اقتصادی و اجتماعی موجود بین سرزمین خود و مناطق فارسی‌نشین، و تعیین نقش‌ها، وصول به مناصب متفاوت و فرصت‌های شغلی، حاضرند هویت اصیل خود را نادیده گرفته و به رنگ آن‌ها در بیایند؟ متأسفانه در موارد متعددی پاسخ ما «بله» است. با اینکه آمار دقیقی در دست نیست، لیکن بر اساس قاعده مشاهده و تعمیم، افراد و خانوارهای ناتوان از نظر مادی یا ضعیف از نظر رتبه‌بندی اجتماعی که به استان‌های غیرترک مهاجرت می‌کنند، با فاصله زمانی کم و بیشی «آسمیله» می‌شوند. با اندکی تأمل شاید بتوان دریافت که تغییر هویت برای برخی پوششی برای رفع آزمندی‌هایشان یا تن‌پوشی برای ناامنی حس درونشان باشد، با این حال ناگفته نماند که عموماً

رابطه‌ای بین تغییر هویت و قوانین اجتماعی رایج در شهرهایی که مقیم آن شده‌اند وجود نداشته یا بسیار ضعیف بوده است. در اینجا به مشاهدات شخصی خود از سرگذشت مهاجران آذربایجانی ساکن شهر اصفهان، که خود نیز عضوی از این جمع هستیم، رجوع می‌کنم. هیئت عزاداری آذربایجانی‌ها در این شهرستان، که به‌ظاهر معرف نوعی همبستگی صنفی-قومی با سابقه‌ای شصت‌ساله است، جاذبه‌ای جز مراسم نوحه و عزاداری که گاه به زبان ترکی ادا می‌شود، برای حاضرین، چه پیر و چه جوان، ندارد. در این میان، آذربایجانی‌های حاضر در هیئت به زبان فارسی با همدیگر صحبت می‌کنند. این تناقض، ما را در کسری از ثانیه به این پرسش رهنمون می‌سازد که اگر در این اوقات به هیئت خوزستانی‌ها یا یزدی‌ها می‌رفتیم، چه فرقی داشت که ما را به‌عنوان آذربایجانی به این هیئت کشانده است؟

در ابتدا تصریح می‌کنم هرچند که بیش از ۷۰ درصد جمعیت تهران را آذربایجانی‌ها تشکیل می‌دهند، اما جمعیت آذربایجانی‌های اصفهان در مقایسه، ناچیز است. این جامعه کوچک، پراکنده و غیرمنسجم را از نظر سیاست هویتی رایج در خانواده‌ها می‌توان به دو گروه اکثریت و اقلیت تقسیم کرد که معرف وضعیت طبقاتی آن‌ها نیز هست: در میان اکثریت، مهاجران از تحصیلات پایینی برخوردارند و بیشتر آن‌ها به دلیل فقر و نداری و بیکاری در بازه زمانی بین ۲۰ تا ۶۰ سال پیش از روستاهای خود مهاجرت کرده و در مشاغل رده پایین کارگری مشغول به کار شده بودند. البته، زحمات جانکاهشان ثمر داده و امروزه، خدا را شکر که وضع معیشتی‌شان متوسط یا خوب است و به‌علاوه فعالیت‌های اقتصادی این گروه نیز در مقایسه با سال‌های نخست مهاجرتشان تنوع بیشتری یافته و در زمینه‌های گوناگونی مشغول به کار هستند. نکته درخور توجه در مورد گروه اخیر این است که در همان سال‌های نخست نقل مکان، به سرعت در زبان و فرهنگ اصفهانی ذوب شده‌اند. به عبارت دیگر، در طیف این گروه، اکثریتی ادغام شده با اندکی حس هویت جداگانه وجود دارند که در گردآب آسیمیلاسیون فرو رفته و دیگر به خود بازنگشته‌اند. در مقابل گروه اقلیتی نیز وجود دارد که از همان ابتدای مهاجرت در مشاغل رده بالا یا متوسط دیوانسالاری و بازرگانی، مانند پزشکان، اساتید دانشگاه، پرسنل ارتش، کارکنان ذوب‌آهن و کارآفرینان در حوزه‌های مختلف مشغول به کار بوده‌اند و با وجود گذشت بیش از نیم‌قرن و با وجود شکاف زمانی نسبتاً عمیق از زمان مهاجرتشان از مبداء، همچنان با علاقه به زبان ترکی آذربایجانی سخن می‌گویند و ارتباطشان با شهرها و مناطق خود همچنان پابرجاست. گرچه، همواره و در همه‌جا استثنائاتی در مواجهه صحیح و غلط با زبان ترکی در میان هر دو گروه وجود دارد و طبیعتاً هر دو گروه مسائل را در طول زمان به نوعی از صافی‌های ذهنی و اقتضائات شخصیتی و اجتماعی خود عبور داده‌اند. برای بسیاری، تغییر هویت از بطن استیصال و فقر متولد شده و در بحران و آشفتگی رشد کرده، ولی در کنج‌کاو و خردمندی به خویشتن خویش بازگشته‌اند و گروهی دیگر خود را باخته و در سکسکه ذهنی هویت یا بی‌هویتی گیر کرده‌اند. با این وصف، با وجود تنوع و تعدد موارد، و جدای از فشارهای فرهنگی غیرمستقیم و محدودی که برعلیه مهاجران آذربایجانی اعمال می‌شود و برگرفته از نوع تربیت فرهنگی ایرانیان در صد سال اخیر

است، در کل، مهاجران ترک از لحاظ قانونی، حقوق اجتماعی و کسب فرصت‌های معیشتی با اهالی اصفهانی در موقعیت کاملاً برابری قرار داشته‌اند. با این وجود، قسمت بیشتر آذربایجانی‌های ساکن اصفهان به مرور هویت خود را به فراموشی سپرده‌اند و بخش کوچکتري همچنان در موقعیت قومی خود پابرجا و باثبات هستند.

بنابراین، با وجود تفاوت‌های اجتماعی بین افراد و ارتباط دوسویه آن با طرز و طریق سخن گفتن آن‌ها، رابطه‌ای بین تضعیف و تقویت هویت آذربایجانی‌های مهاجر از لحاظ قوانین شهر میزبان به منظور کسب فرصت‌ها و احراز تحرک اجتماعی وجود ندارد. دو گروه اجتماعی که در بالا به مقایسه آن‌ها پرداختیم، ما را به دو فرایند مکمل هم در دینامیک ارتباط بین زبان و فاکتورهای اجتماعی می‌رسانند: از یک دیدگاه، تفاوت‌های اجتماعی بین افراد ارتباط دوسویه با طرز و طریق سخن گفتن آن‌ها دارد و از جانب دیگر، خود همین متفاوت شدن در روش استفاده از زبان، ملاکی برای تقسیم‌بندی اجتماعی محسوب می‌شود.^{۲۶} از این زاویه، در مورد دسته اول، مقوله «انطباق» با محیط‌های متفاوت برای بالا بردن کیفیت زندگی و برای ارزیابی این مسأله کفایت نمی‌کند، چراکه افراد یادشده اخیراً حتی در مناطق آذربایجان هم دچار گسست هویتی هستند. این نابرابری اجتماعی بین سرزمین خود و دیگری، از نظر مردم داشتن آرزویی ساده برای زندگی بهتر است، ولی این احتمال بیشتر به پامال شدن گذشته و هویتشان تمام می‌شود. «وقتی ذهن پذیرای دو شخصیت می‌شود، همیشه یک تضاد و کشمکش ایجاد می‌شود»^{۲۷} و این همان جنگی است که در حفظ یا انکار هویت، ضعیف‌ترها در آن مغلوب خواهند شد. در اینجا، ضعف اقتصادی را متغییری اثرگذار در نظر می‌گیریم که ضعف فرهنگی از آن متأثر شده است. از دیدگاه تاریخی، اگر نابرابری و محرومیت مزمن، عنصری مولد برای دگرگونی فرهنگی باشد، لذا تصادفی نیست که اوضاع اقتصادی آذربایجان در طول یک قرن گذشته، به‌طور همه‌جانبه و در هر سال متوالی، در سراسیبي تزلزل و اضمحلال قرار داشته است و این خود می‌تواند بخشی از سؤالات مطروحه در این مقاله را پاسخ دهد. خودکم‌بینی آسمیله‌شده‌ها در برابر فارس‌ها و خودبزرگ‌بینی آن‌ها در برابر هم‌تباران ترک خود، پدیده‌ای رایج است، اما می‌توان به‌روشنی گفت که انسان‌های آزاده هرگز و در هیچ‌جا در برابر چنین چالش‌هایی سر خم نکرده‌اند. اگرچه فقر، طبقات اجتماعی فرودست را به زانو درمی‌آورد، اما آگاه‌تران دریافته‌اند که برای پر کردن خلاء میان موقعیت برتر اجتماعی، اقتصادی و شغلی فارس‌ها و خودشان در ایران، باید به آذربایجان با هویت‌تر و منسجم‌تر بیندیشند.

ج: بی‌سامانی خانوادگی

خانواده سنگ بنای زندگی اجتماعی است و جامعه‌پذیر کردن اعضا به آن بستگی دارد. یکی از کارکردهای این نهاد بحث فرزند و اجتماعی شدن می‌باشد: «یک جامعه و یا هر بخش از آن که اعضاء جدیدی را به‌عنوان نوزاد می‌پذیرد باید به آن‌ها دانش و مهارت‌های ضروری از جمله زبان مادری را آموزش دهد و توجه کند که اعضاء جدید ارزش‌ها و قوانین اخلاقی را که برای یک جامعه مهم است، کاملاً درونی کرده باشد. ترتیب فرایند آموزش رسمی و درونی کردن اخلاق، اجتماعی‌شدن نامیده

می‌شود.^{۲۸} بدین‌جهت، ناآگاهی برخی خانوارهای آذربایجانی، آن‌ها را به آموزش زبان فارسی به فرزندانشان از بدو تولد وامی‌دارد، به امید آینده‌ای موفق‌تر برای آن‌ها در عرصه اجتماع. محرومیت اقتصادی، بی‌سامانی خانواده را به دنبال دارد، اما در بسیاری موارد، ریشه این بی‌سامانی‌ها در بی‌دانشی یا درک پایین معرفتی-اجتماعی والدین است، حتی اگر از نظر مادی در شرایطی به مراتب بهتر از یک فرد از طبقه متوسط اجتماعی قرار داشته باشند. در وضع فعلی، این روال چندان هم عجیب به نظر نمی‌رسد. در جامعه‌ای که به خاطر درهم‌ریزی لاینقطع اوضاع اقتصادی و رواج روحیه اپورتونیستی، طبقات اجتماعی مرتباً در حال پس و پیش شدن هستند، به سختی می‌توان ضریب همبستگی خانواده‌های باسواد و بی‌سواد را به نسبت شرایط اقتصادی‌شان تشخیص داد. این تهدیدی است که ظاهراً جامعه آذربایجان کنونی بیش از حد با آن آشناست. هم‌چنین، در جامعه‌ای که ابن‌الوقت‌ها خود طبقه اجتماعی گسترده‌ای را احراز کرده‌اند و به مغزهای کوچکتر امکانات بیشتری داده شده، نباید از بی‌تفاوتی برخی خانواده‌ها با زبان مادری یا مسائل ملی تعجب کرد، بلکه باید با جدیت تمام با آن مقابله کرد.

ضرورت یادگیری زبان مادری برای کودکان آذربایجانی از آنجا ناشی می‌شود که تربیت آن‌ها با زبان فارسی، اجتماعی‌شدنشان را در تقابل با ساختار کلان فرهنگی جامعه آذربایجان قرار می‌دهد. ساختار کلان در اینجا به معنای واحد کاملاً مستقل فرهنگی جامعه و هویت مربوط به آن است. اگر هدف از اجتماعی‌شدن، قرار گرفتن کودک در تعامل بین نسل‌ها، الگوهای تعامل و عمل اجتماعی باشد، الگوی مذکور آن‌ها را به انسان‌هایی با نقش‌آفرینی محدود تبدیل می‌کند. لذا بی‌دلیل نیست که رفتار آذربایجانی‌هایی که در آذربایجان زندگی می‌کنند و دوست دارند با فارسی صحبت کردن خود را به آن گروه قومی تشبیه کنند، شبیه رفتار مردمان فارس نباشد و بیشتر شبیه انسان‌هایی سراپا متناقض و ساختگی باشد. دلیل این امر آن است که قومیت خصوصیات ذاتی و هم ارثی دارد و یک آذربایجانی نمی‌تواند قومیت فارس را برای خود انتخاب کند، اما می‌تواند در چارچوب جغرافیای ایران به ملت ایران بپیوندد. به عبارت دیگر، قومیت مجموعه‌ای از رفتارها و قوانین است که شخص توسط آن‌ها واقعیت را محک می‌زند و درک می‌کند تا چگونه زندگی کند. این چگونه زندگی کردن است که به انسان معنا و مفهوم می‌بخشد.

به هر سان، دنیا مکان پیچیده‌ای است، پیچیده‌تر از طبیعت دمدمی مزاج یک انسان؛ انسان واقعی، از تصنع و غیرواقعی بودن بیزار است. ممکن است یک آذربایجانی برای فرار از مشکلات به نوعی خودفربیی متوسل شود، اما انسان‌های قائم‌بالذات در هر کجا که باشند، موفقند، زیرا زبان به مثابه رمز، به تنهایی معرف سرزمین مادری است. چه بسیارند کسانی که از طفولیت تا کهنوت در شهر یا کشوری غیر از دیار خود زندگی می‌کنند، اما اگر در همان حال و در کنار آگاهی از زبان رسمی آن جامعه، به زبان مادری خود نیز صحبت کنند، یعنی در موطن خود هستند. این می‌تواند تجربه‌ای غیرمستقیم از خصوصیات انطباق آدمیزاد با زیست اجتماعی باشد. قویاً معتقدم که در وضعیت اخیر، بدون نگرانی‌های بی‌مورد، می‌توان تحرک اجتماعی لازم در محیط‌های بیگانه را تجربه کرد، بدون اینکه آسیبی به هویت خود برسد. عبارت «مزیت همزیستی با جامعه‌ای دیگر»^{۲۹} معرف وضعیتی

انتخابی است که طبق آن یک آذربایجانی در خارج از آذربایجان نیز می‌تواند هویت خود را در سیالیت نوعی چندلایگی هویت متبلور نماید که ساختار اساسی‌اش ترک و مسلمان و نتیجتاً آذربایجانی و ایرانی باشد. هارمونی میان هویت خود و دیگری، مزیت خودآگاهی بیشتر از هویت را نیز به همراه می‌آورد. نگاهی اجمالی به سرنوشت وطن‌پرستان آذربایجانی بسیاری که منشاء خیر و خدمت فراوان فرهنگی شده‌اند، نشان می‌دهد که اکثراً زندگانی خود را مثلاً در تهران و یا نقاط مرکزی ایران و یا حتی خارج از کشور سپری کرده‌اند. به‌خصوص، این فرصت مغتنم را داشته‌اند که از زاویه مقایسه هویت خود به درک محیط و فرهنگ‌های دیگر بپردازند و به مرور دریافته‌اند که از بسیاری جهات یک ترک آذربایجانی از لحاظ قابلیت‌های فرهنگی، نقاط قوت بیشتری نسبت به فرهنگ جوامع دیگر دارد. دکتر جواد هیئت شهیر نمونه‌ای آشکار از یک آذربایجانی وطن‌پرست است که علی‌رغم سپری کردن اکثر عمر خود در تهران، خود را وقف آذربایجان کرد. او نه تنها متخصصی برجسته در رشته خود بود، بلکه افتخاری برای نوع بشر محسوب می‌شد. کسانی که او را از نزدیک می‌شناختند، تحت‌تأثیر شخصیت والای او تغییر می‌یافتند. هیئت گنجینه‌ای از دانش و دلسوزی بود و امروزه پیروانش با عنوان فاخر «مکتب وارلیق»، مجاهدت و رسالت آن دانشمند پرآوازه را ادامه می‌دهند. اساس فکری این مکتب، بازیابی و ارتقای هویت «ملت آذربایجان» است.

د: ارزش‌ها

پیشتر گفته بودم که گرایش به زبان فارسی در جامعه آذربایجان با جفت برون‌زای خود، یعنی ایدئولوژی ناسیونالیست-شوونیست قوم‌مرکز درهم‌آمیخته است. این دیدگاه که به عنوان مرجعی برای توجیه اعمال و رفتارهای نژادپرستانه عمل می‌کند، در عمل قسمتی مهم از فرهنگ یک جامعه را از بین می‌برد. آشکار است که این دیدگاه از حالت یک مکتب فکری خارج شده و به نوعی مافیای حاد و خطرناک در بین نخبگان و برخی گروه‌های سیاسی تبدیل شده است. لذا، تغییرات زبانی فوق‌الاشعار در آذربایجان تغییری غیرمنظم و تنش‌آلود به حساب می‌آید، چرا که در هدف اول، مقررات و هنجار یک جامعه را نشانه رفته و به تبع رواج وضعیت «دو ارزشی»، خود ارزش‌ها و فرهنگ دگرگون‌شده به ابزار مضر در روابط درونی همان جامعه تبدیل می‌شود. الی‌ای‌حال، جامعه بدون اجماع وسیع و عام در خصوص ارزش‌ها هرگز وجود خارجی پیدا نمی‌کند. مضافاً، ویلبرت. ای. مور (Wilbert. E. Moore)، جامعه‌شناس به سه فقره مهم در مورد مفهوم ارزش تأکید کرده است: اولاً؛ «همه جوامع به ارزش‌ها تعهد دارند و بر اساس رسومی سازمان‌یافته‌اند که تعامل منظم را امکان‌پذیر می‌سازد».^{۳۰} ثانیاً؛ «نظام اجتماعی برای بقای خود به حفظ مقررات - سلوک قابل‌پیش‌بینی و هم‌نوایی با معیارهای سلوک و ارزش‌ها وابسته است».^{۳۱} و ثالثاً؛ «نظامی کارآمد خواهد بود که در آن هرکس یا دست کم هر بزرگسالی در پایبندی به مقررات رفتاری به مرحله خودانضباطی لازم رسیده باشد و باطناً خود را موظف به اجرای آن بداند».^{۳۲}

لکن، اگر بپذیریم که ارزش‌ها بنیان فرهنگ در سطحی گسترده هستند، تنش‌های ناشی از دیگرگونه سخن گفتن برخی افراد جامعه، جز سوق دادن آن به منجلاب و تأخر فرهنگی نیست. این معضل بغرنج، آتش آشوب را در تعاملات منظم و مقررات اجتماعی شعله‌ور می‌کند و به مثابه به رسمیت شناختن منافع قومی غیر از منطقه خود توسط مردم همان منطقه است و تا اینجا می‌توان تخمین زد که چه کشمکش اجتماعی عمیقی پشت این جریان خوابیده است، زیرا اینان هم جزئی از جامعه هستند و هم جدای از آن و این «گروه‌های منفصل اجتماعی» رواج‌دهنده نوعی ارزش‌های تحمیلی هستند که در عمل به بحران اجتماعی و تاریخی می‌انجامد. مسلماً تعلیمات آن‌ها با توهماتشان فاسد شده است. یک خودباخته سرگردان ممکن است با انحرافی شاعرانه یا با نیتی خیرخواهانه از مفاهیمی چون ایرانیت یا وحدت ملی سخن بگوید، اما مهم نیست که در ظاهر کلام آن‌ها چه لفاظی نجیبانه‌ای دارد، اعمال آن‌ها در لطمه زدن به هویت آذربایجان است که کار آن‌ها را خائنانه جلوه می‌دهد و توده را به واکنش وامی‌دارد. این کشمکش اجتماعی از مقاومت جانانه آحاد جامعه در برابر تغییرات قهری ناشی می‌شود. ملاحظه دقیق تاریخ یکصدسال گذشته و بروز جنبش‌های متعدد اجتماعی به عنوان مکانیسم واکنش - پاسخ در تاریخ معاصر آذربایجان، شاهد ما بر این مدعا است. هویت‌ستیزان این خطه با برخوردی مبالغه‌آمیز در باب فرهنگ اقوام فارس، به هویت خود پشت کردند و حتی با تکبر تمام آن را زیر سوال برده و به تخطئه‌اش پرداختند. اما می‌توان با تمسخر پرسید که تمام آن دشمنی‌ها به نتیجه‌ای هم رسید؟ جواب بُرنده ما «خیر» است، برعکس، مقاومت بین مردم آذربایجان را قوت بخشید و به مرور زمان آن را به یک جنبش ملی تمام عیار برای احیای هویت ملی و مبارزه با شونیسم تبدیل کرد. ماهیت جنبش اخیر، ضرورت برقرار کردن توازن هستی برای مقابله با هرج و مرج را نشان می‌دهد، چراکه رابطه بین دو گروه ناسازگار در جامعه، روابط بین عناصر ساختی و فرهنگی را در معنایی هرج و مرج طلبانه مطرح می‌سازد. با در نظر گرفتن اینکه روابط اجتماعی به صورت بسیار نزدیکی بین زبان و فرهنگ وابسته است، این هرج و مرج جامعه را به سطح مشخصی از انفعال و غیرپویایی سوق می‌دهد و بدتر از آن، بین جامعه و «گذشته تاریخی‌اش»^{۳۳} فاصله می‌اندازد و یا تماماً آن را تخریب می‌کند. در اینجا است که قطعاً جامعه ناراضی به پا خواهد خاست، زیرا بیشتر جوامع در لحظه بحران است که حاضرند عوض شوند و جامعه متشنج را به تعادل بازگردانند.

ذ: ابعاد تغییر و جامعه واکنش‌گرا

به بحث اصولی دیگری توجه کنیم: در نگاه نخست، شاید ایرادی به سخن گفتن مردم ترک آذربایجانی در آذربایجان به فارسی وارد نباشد و بپذیریم که همین برای ایجاد مفاهمه و ارتباط بین موجودات مدرک کافی به نظر می‌رسد، لیکن این رفتار در تضاد جدی با الگوی مسلط و چارچوب فکری و فرهنگی جامعه است. پارادایم واقعی جامعه شامل الگوهای منطقی و منطقی-احساسی، الگوهای فکری، فردی و گروهی و عمومی در گرو قرار گرفتن در سازمان اجتماعی منطبقاً ساماندهی شده و دارای نظم منطقی به شمار می‌رود. این سازمان متکی بر یک گذار بلندمدت تاریخی است. هرگونه برخورد متساهلانه با زبان رسمی یک

جامعه بنیان‌کن است؛ ارزش‌ها و تجربیات آن جامعه را تجزیه و متلاشی می‌کند و فراگیری مفاهیم انسانی که از طریق «شبکه» بدون شکاف انسانی^{۳۴} که با تارهای به هم پیچیده جوامع و تارهای زمان به یکدیگر بافته شده‌اند و به ما به ارث رسیده را عقیق می‌سازد. طبیعی است که چنین جامعه‌ای با گذشته‌اش فاصله دارد و یا اصلاً گذشته‌ای ندارد، چراکه زبان به مثابه ظرف اصلی انباشت و پردازش اندیشه، ظرف اساسی حافظه نیز به حساب می‌آید و حافظه خود محور اساسی شکل‌گیری هویت است. هم‌چنین، زبان، تنها امکان جاری شدن یک اندیشه در اندیشه‌های دیگر است؛ پیوند خوردن آن‌ها و سازمان یافتگی‌شان به صورت یک کنش کالبدی اجتماعی است. ضعف زبان رسمی در اقلیمی که اکثرشان از یک ملیت هستند، ضربه‌ای مستقیم به حافظه تاریخی می‌زند، زیرا امکان ایجاد قالب‌های ساختار دهنده به مکان‌های مشترک حافظه را به حداقل ممکن می‌رساند. نبود «حافظه جمعی»^{۳۵} در جنبه‌های جداگانه‌ای از «فرهنگ و عمل اجتماعی» بازتاب دارد: خنثی شدن قدرت اجتماعی و انفعال فرهنگی، نتیجه گروه‌های منفصل‌شده و تأثیر آن بر کل جامعه است. لذا، تصادفی نیست که حکومت پهلوی برای تغییر زبان ملت آذربایجان به نسبت سایر ملل و اقوام ایرانی سماجت بیشتری داشت، چرا که با محروم کردن آذربایجان از موقعیت ممتاز تاریخی‌اش می‌توانست بر بنیان یک جامعه بی‌اراده حکومت استبدادی خود را میسر سازد.

البته، اگر «نظم اجتماعی» را «نظم اخلاقی» بدانیم، ممکن است ناسازگاری‌هایی با این نظم در همه مناطق قومی، حتی در میان خود فارس‌ها رخ دهد. در اینجا سؤال هستی‌شناختی این است که تا چه اندازه این ناهماهنگی می‌تواند مناسبات و «تعامل و تراکم اجتماعی»^{۳۶} را به هم بریزد؟ یک نظام اجتماعی ترکیبی از بازیگران نقش یا هنرپیشگانی است که طبق مقررات تعامل می‌کنند. چگونه می‌توان تصور کرد که بازیگرانش به چند زبان سخن بگویند، ولی در یک مکان در صحنه نمایش حاضر باشند؟^{۳۷} حال، اگر چنین نظامی را «از روابط چند دوست به روابط ملی»^{۳۸} ارتقاء دهیم، ابعاد بحران آشکارتر می‌شود.

در عین حال، روزی یکی از دوستان اندیشمندم به من گفت که زیاد هم نگران گویشوران فارسی در این خطه نباشم، چرا که این گروه در میان جمعیت بزرگتری، اقلیتی بیش نیستند. به نظرم این جواب موقتاً ما را قانع می‌کند، با این حال باید توجه کنیم که این «تغییرات» در مقیاس کوچک، ممکن است در کوتاه‌مدت برای جامعه نتایج برجسته‌ای نداشته باشد، اما تغییرات جهت‌دار و دیرپا در ساختار درونی جامعه در نهایت یا در بلندمدت تأثیرات مخربی برجای می‌گذارد و به سستی زیربنای نظام اجتماعی منجر خواهد شد. بنابراین، این «تغییر» گرچه ناچیز به نظر می‌رسد ولی فاجعه‌آمیز است. اگر از نظر تحلیلی جامعه را «نظام‌های به هم پیوسته کنش اجتماعی»^{۳۹} بدانیم، ناسازگار بودن بخشی از یک جامعه در حوزه زبان رایج آن جامعه به عنوان نوعی تنش تغییرآفرین به حساب خواهد آمد، حتی اگر در اوایل کار بدون پیامد باشد، ولی اگر تغییرات در مقیاس کوچک به درستی ارزیابی نشود، ممکن است به رغم اهمیت ساختاری ناچیز نتایج تجمعی بلندمدتی برجای بگذارد.^{۴۰} برای مثال صحبت کردن تنها دو نفر از اعضای یک خانواده هفت‌نفره به فارسی ممکن است برای ساختار فرهنگی خانواده کم‌اهمیت باشد و به

همان میزان در سطح روابط بین فردی اختلاف‌های جزئی به بار آورد، اما تأثیر جمعی تغییر در کنار شرایط خانواده‌های مشابه بر سرنوشت جامعه تأثیر مخربی خواهد گذاشت، زیرا واقعیت در آن است چه نظام‌های اجتماعی مختلفی که به دلیل عدم برخورداری از برخی «کارکردهای اجتماعی»^{۴۱} محکوم به فنا شده‌اند.

آخرین عبارت ذکر شده، این پرسش ظاهراً ساده را مطرح می‌کند: آیا جوامعی که در تقاطع زبان‌ها، تشتهای یک جامعه متمرکز قومی را کنترل نکنند، به ورطه نابودی کشیده خواهند شد؟ از این‌رو، آیا جامعه آذربایجان آستن شرایط خطرناکی است؟ در این باره، چند فرض را می‌توان عنوان کرد: اولاً: ممکن است تغییرات زبانی برای مدتی ثابت نماند، بلکه دستخوش تحول شده و یا کاملاً محو گردد، فلذا می‌توان آن را عنصری غیرثابت و غیردائمی تلقی کرد. ثانیاً: گر فرض اول صحیح باشد، می‌توان به طرح دیدگاه‌های خود درباره چگونگی، چرایی و زمان تحول این مسأله پرداخت. ثالثاً: اینکه پس از گذشت بیش از ۹۰ سال و علی‌رغم یک برنامه درازمدت و سیستماتیک برای تغییر زبان مردم آذربایجان به فارسی، کلیت جامعه همچنان به ترکی سخن می‌گویند و مضافاً میل به تکاملی در پایبندی به زبان و علایق منطقه‌ای بین نسل جوان کنونی دیده می‌شود، نشان می‌دهد که جامعه در مقابل تغییرات دیکته شده به شدت مقاومت می‌کند و تا حد قابل قبولی توانسته ناسیونالیسم مرکز را از دور خارج کند. در مقابل، آذربایجانی‌ها به شدت واکنش‌گرا شده‌اند، از این‌رو غیرمترقبه نیست که مثلاً زمانی که فارس‌ها به تبریز سفر می‌کنند، تعلق و غرور تبریزی‌ها به زبان ترکی را بر نمی‌تابند و این رفتار را معمولاً با واژه پیش‌وافتاده خودشان، یعنی «تعصب» توضیح می‌دهند که حتی شنیدنش مبین درستی دیدگاه ماست و ما را خوشحال می‌کند. به هر روی، آذربایجان شخصیت خود را دارد و هواداری از زبان ترکی نوعی واکنش فردی و اجتماعی است. با توجه به اینکه جامعه یک نظام «کنترل-تنش» و «خودتعادل»^{۴۲} است و مقاومت در برابر عناصر غیربومی، نوعی مکانیسم «واکنش-پاسخ» تلقی می‌شود، این واکنش نه در تقابل با فارس‌ها که هم‌وطنان ما هستند، بلکه به جزم‌گرایی ایدئولوژی غیرانسانی پان‌فارسیزم معطوف است.

در نتیجه، با تجارب تاریخی یک قرن گذشته می‌توان حدس زد که رفتارها و الگوهای اجتماعی حاضر در زمینه گرایش برخی افراد جامعه به فارسی صحبت کردن موقتی، گذرا و مشروط هستند و باید چنین هم باشند. نکته مهم‌تر اینکه این گرایش‌ها جنبه‌های پایدارتر و عمومی‌تر نظام اجتماعی را تغییر نمی‌دهند. همچنین تجارب تاریخ معاصر نشان می‌دهد که نظام قالب زبانی ترکی در هسته اصلی جغرافیای آذربایجان در حفظ عناصر ذاتی خود ناتوان نبوده و در حقیقت، ساختاری بزرگ بوده که به‌رغم تحمل تغییرات مداوم، ثبات خود را حفظ کرده است، زیرا عناصر سالم اجتماعی، همچون زبان، در تداوم حیات خود تحول بلاوقفه‌ای دارند. قطعاً به همین علت بوده که زبان ترکی در سرزمینمان از هزاران سال تا به امروز تسلسل لایق‌طعی^{۴۳} داشته و پس از آن نیز در بسترهای آینده استمرار خواهد یافت. ما به یک معنای مهم، به واسطه زبانمان با گذشته خود یکی می‌گردیم

و کافی است که به آن توجه کنیم و در تقویت آن بکوشیم. حتی کسانی که در آذربایجان در دشمنی با ترکی به فارسی سخن می‌گویند، احساسات زبان مادری را دارند و تنها به صورت ناپخته آن را از دست داده‌اند.

بدین‌سان، زبان ملل خود یک تاریخ واقعی است؛ یعنی در درون تاریخ همان ملت است و به دنیای واحدی تعلق دارند. منظورم این است که به نظم‌گذاری واحدی وابسته‌اند و خود پدیده‌ای است که از آن تحت عنوان تاریخمندی (Historicity) یاد می‌شود که عبارت است از بودن در تاریخ و علم به این که در تاریخ هستید. ویژگی‌ای که سایر حیوانات و حتی بسیاری از نژادهای بشری از آن محرومند. در تاریخ آذربایجان، از یکصد و پنجاه سال گذشته تا کنون، جنبش‌های سیاسی - اجتماعی پیش‌رونده، مؤید نوعی آگاهی بی‌بدیل از جایگاهشان در تاریخ دارد و به‌طور کل، از آنجایی که آگاهی نسبت به تاریخمندی‌شان ضروری بوده، جنبش‌ها نیز رخ داده‌اند و همین کلید فهم بالندگی تاریخ آذربایجان است و بیانگر منشاء مقاومت در برابر تغییرات نوظهوری است که آن را در مقابل منافع و هویتشان خطرآفرین تشخیص داده‌اند. یکی از این جنبش‌های همه‌گیر مردمی در مواجهه با آسیمیلیسیون، جنبش رسمی‌سازی زبان ترکی در آذربایجان است که بیش از سه دهه کل منطقه را دربرگرفته و روزبه‌روز در حال گسترش است.

آسیمیلیگی تعدادی شاید زخم‌هایی باشد که بعد از گذشت زمان التیام یابند، اما تداوم افزایش شمار فارسی‌زبانان در آذربایجان، پیش‌بینی آینده را با دشواری روبرو می‌کند. در فرضیه دیگر، تنها کاری که می‌توانم انجام دهم، جلب توجه به گرایش‌های حاد در جامعه معاصر آذربایجان است. هیچ تضمینی وجود ندارد که با ادامه این روند، بخش بیشتری از جامعه در ۱۰۰ سال آینده به این راه‌ها نیفتند، اما جای امیدواری نیز وجود دارد که به آگاهی گسترده‌ای بازمی‌گردد که در دهه‌های اخیر در بخش‌های بیشتری از طبقات متنوع جامعه پدیدار شده است. این روند در حال حاضر نیز سدی سدید است که عبور از آن برای تروریسم، نژادپرستی و دشمنان سرسخت آذربایجان گاه غیرممکن به نظر می‌رسد. به عنوان شاهد، نگاهی به نقشه شوم عوامل فراملی و نیات تروریسم کردی در کردیزه کردن مناطق غربی آذربایجان، گویای زبونی و ذلت آنان در برابر حد و مرزهای ماست، اما این خطر همچنان باقی است. بی‌گمان، اجماع درونی ملت، مهم‌ترین عامل دفاعی در برابر هر تهدیدی است و این اجماع تنها در قالب یک جامعه باهویت، وفادار و فداکار به زبان ملی آذربایجان نمود خواهد یافت.

حاصل آنکه باید روی بازی طولانی‌تری شرط بست، یعنی آینده. لذا، نیاز مبرمی به بسیج عمومی و همبستگی اجتماعی داریم. یقیناً نمی‌توان تا ابد منتظر صدور مجوز آموزش به زبان مادری ماند، باید خود دست به کار شویم و آن را به صورت خودجوش یاد گرفته و تعلیم دهیم. دلگرمی به دو اصل قانون اساسی که حقوق زبانی‌مان را تأکید می‌کند، کافی نیست، بلکه اجرای آن است که ایران را کشوری قانونی جلوه می‌دهد. از این نظر و در اوضاع کنونی می‌توان خدمت و خیانت روشنفکران یا سهل‌انگار به زبان ترکی را ارزیابی کرد و بی‌عملی نخبگان سیاسی در پیگیری حقوق مدنی ملت آذربایجان را سرزنش نمود. با

این وجود، شرایط حاضر نباید موجب یأس و انفعال مردم عادی گردد، بلکه باید تلاش نمود تا خلاء مذکور پر شده و بر این تغییرات فایق آییم.

بدین ترتیب برای موفقیت، به ابتکار عمل و همکاری گروهی استثنایی از نخبگان دلسوز که اصول اخلاقی را بر منافع شخصی ترجیح می دهند، احتیاج داریم و پس از آن می توانیم کار خود را بی درنگ شروع کنیم. نخستین گام در این راه آشنایی با این تحولات و نتایج فکری و نظری آن هاست. گام بعدی و مهم تر عبارت است از پرداختن به بحث های تحلیلی و همه جانبه ملی در حوزه زبان اقوام ترک در حوزه جغرافیای تاریخی آذربایجان و سایر نقاط ایران، هویت و آسیب های اجتماعی و پیش بردن آن به جایی است که در نهایت به وضع موجود برسیم، روح اجتماعی را تحکیم کنیم و آخر الامر به ترسیم اهداف در آینده نزدیک نائل گردیم.

وانگهی، تلاش اندیشمندان آذربایجان در تمامی این سال ها آگاهی و تقویت حس هویت جمعی بوده است. آن ها کوشیده اند خاستگاه ها و علل و وضع فعلی امور را ریشه یابی و تبیین کنند. مطالعه این دیدگاه ها می تواند افق دید و بینش ما را گسترده تر سازد و با نشان دادن این که ملت آذربایجان می تواند به گونه ای متفاوت از آنچه که در حال حاضر است بوده باشد، درس هایی برای آینده ارائه کند. با این وجود، نقصی نیز در این تلاش ها وجود دارد؛ تمرکز اکثر آن ها بر گذشته ای است که در قالب شعر، ادبیات و تاریخ عمومی طرح شده، نه در عرصه تاریخ تخصصی، جامعه شناسی و مردم شناسی فرهنگی که به شدت به آن نیازمندیم. شاید پژوهشی از گذشته دریچه ای به شناخت عمیق تر تاریخ سرزمینمان باشد، ولی باید با کندوکاوی شجاعانه تر از وجود خودمان شروع کنیم. گاه در گذر سال ها فعالیت در حوزه تاریخ، خود را سرزنش می کنم و در پاسخ به این پرسش ناتوانم که دانستن تاریخ روایی با انبوه مشکلات آذربایجان در دوره معاصر چه سودی برای مردم دارد؟ مخاطبان آن چه کسانی هستند؟ و آیا به آگاهی عمومی در طبقات و پایگاه های متنوع اجتماعی منجر خواهد شد یا نه؟ خوب و لازم است که از قهرمانان ملی یاد کنیم، تحریف های تاریخی را تصحیح نماییم، تاریخ معظم آذربایجان را بشناسانیم و اعتماد به نفس از دست رفته مردم را به آن ها بازگردانیم، لیکن می بایست استراتژی خود را به سرعت دگرگون نماییم. گاه احساسات ملی مربوط به گذشته شیرین از دست رفته حرکتی حساب شده برای انتقاد از حوادث کنونی است و بخشی از مشکلات ما را حل خواهد کرد، اما به تحلیل گر اجتماعی این هشدار را می دهد که با ارزشیابی معکوس در تشخیص اولویت های اجتماعی روبه رو است که در آن پیشرفت در بازآفرینی گذشته گم شده و تا حد بسیاری در اسطوره ها بازتاب می یابد و طبیعتاً، قادر به چاره جویی همه معضلات نیست.

بدین لحاظ، با اینکه در طی چهاردهه اخیر شاهد موج پراکنش و گسترش عظیمی در موضوعات آذربایجان پژوهی هستیم، منتها باید از محدوده های تاریخ، تاریخ ادبیات و نقد و بررسی و شرح آثار بزرگان فراتر گذاشت و توجه خود را به فعالیت ها و زندگی و انسان های عادی و مطالعه رفتار جمعی معطوف داشت و بیشتر به نگارش تاریخ اجتماعی روی آورد و عواملی را مد نظر داشت

که منجر به تغییرات فرهنگی شده است و مسائلی را تحقیق کرد که موجب تغییرات در فرهنگ خواهد شد و به پویایی گروه اجتماعی و تقویت روح ملی خواهد انجامید. بنابراین، اندیشمندان ما باید از پشت میز استاد دانشگاهی و حصار کتابخانه‌ها و محل کارشان به‌درآیند، با مردم به سبک خودشان با آن‌ها صحبت کنند، تلاش‌هایشان را هم‌جهت کنند و در ایجاد یک فضای فکری نقش ایفا کنند و در این صورت است که پنجره‌ای از فرصت‌ها را به روی خودمان گشوده خواهد شد. همان‌طور که اندکی پیش از این گفتم، اگرچه پویش ما برای شناخت گذشته به‌مراتب فراتر از پیش رفته و دانش عمیقی در خصوص جنبش‌های اجتماعی، زبان و شرایط گذشته به‌دست آورده‌ایم و ابهامات بسیاری در این زمینه برطرف شده است، اما همچنان در زمینه برخی تغییرات اجتماعی، به‌ویژه اپیدمی قطبی شدن و آشفتگی زبانی که به‌شکل گسترده شایع شده است، مسامحه می‌کنیم. مهم‌تر از همه اینکه، به‌ندرت به معضلات و مسائلی توجه می‌کنیم که از تلاش برای شناخت ماهیت واقعی چیستی، چرایی و چگونگی این پدیده، درک آن، پی‌بردن به معنای آن و توافق در خصوص نحوه ارتباط آن با ما برمی‌خیزند.

هم‌چنین، ما در این سال‌ها از دو حوزه مطالعاتی، غفلت کرده‌ایم که عبارت‌اند از: جامعه‌شناسی زبان (Sociology of language) و زبان‌شناسی اجتماعی (Sociolinguistics). اولی، به‌مطالعه تأثیرات عوامل اجتماعی مانند هنجارهای فرهنگی، توقعات و بافت بر ویژگی‌ها و مدل‌های زبانی آنان می‌پردازد. و دومی، شاخه‌ای از علم جامعه‌شناسی است که به بررسی اثر زبان بر جامعه می‌پردازد. هر دو این دو حوزه با همدیگر پیوند نزدیکی دارند و یقیناً می‌توانند به بسیاری از سؤالات ما در زمینه مشکلات معاصر پاسخ دهند.^{۴۴} مضافاً، چگونه می‌توان درباره تفکرات و اندیشه‌های مردمان عادی تحقیق کرد؟ علی‌هذا، اندکی فراتر به انواع مطالعات روان‌شناسی، روانشناسی تاریخی^{۴۵} و اجتماعی^{۴۶} نیاز داریم تا به غور و بررسی درباره آن‌دسته از مسائل پنهان و مطرح‌نشده بپردازیم که برخی از اعضای جامعه را در مورد زبان رسمی و مشروع آذربایجان مردد ساخته است. از این‌رو، تنها شکلی از تحلیل و شیوه‌ای از بررسی که به درون روابط مبهم و پیچیده ساختاری و جازم‌های سیاسی اجتماعی درون‌زا و برون‌زا متکی است، می‌تواند به آشکار ساختن و تبیین علل زیربنایی تغییرات بدفرم اجتماعی کمک نماید. حال که به‌نقش حیاتی زبان جامعه پی‌بردیم و اهمیت آن را تشخیص دادیم، آیا نباید به‌بازنگری و بازنویسی مسائل بپردازیم و از این طریق به‌نقش موضوع فوق‌الاشعار صحنه بگذاریم؟ اما این کافی نیست، ما باید گامی فراتر نهیم و نه فقط واقعیات جدید را اضافه کنیم، بلکه درک جدیدی از آن‌ها ارائه دهیم و کل چشم‌انداز جامعه باید بر اساس این تغییر و تحولات اصلاح گردد.

مطابق انتظار زندگی کوتاه است و ما باید میان مرگ در بی‌خبری و قدرشناسی از حقیقت، که مایه کمال جامعه است، یکی را برگزینیم. مردمان آذربایجان در پاسداری از میراث فرهنگی خود باید قاطعانه اراده کنند که یا در قلمرو وجدان باشند یا هیچ. اگر برای بهتر شدن اوضاع تلاشی نکنیم، انسانیت خود را از دست داده‌ایم. حتی لازم نیست یک روز هم استراحت کنیم. برای مواجهه با جنبه‌های نژادپرستی پنهان جریان «ایران‌شهری» لازم است زیر و بم اندیشه‌های آن‌ها را بهتر از خودشان بشناسیم و

به سرعت فعالیت‌های علمی خود را ارتقاء دهیم. به هر روی ناسیونالیسم ایرانی قمار بزرگی است، چون اگر ببازند، خود گرفتار استحاله در گروه مقابل خواهند شد. ایدئولوژی آن‌ها یک ضعف اساسی دارد، ضعفی که ولادیمیر پوتین «از توهم منحصر به فرد بودن» در توصیف ایدئولوژی نازی‌های دوره معاصر از آن یاد کرده است،^{۴۷} گرچه آخرین کاری را هم که ما در حمله به اوکراین از او به یاد داریم همین توهمات در باره عظمت ملت روس بوده است، لذا او و یا هر ایدئولوژی نژادپرستانه به اندیشمندان صادقی که با وجدانشان رأی می‌دهند، کاری ندارند، بلکه به خیانت‌کاران و تبهکاران رأی می‌دهند و در اینجا نیز ما یقین داریم که فارس کردن مردم آذربایجان برای برخی ملی‌گرایان ایرانی یک ایده‌آل دست نیافتنی است و مردم کشور از تمامی اقوام و ملیت‌ها هم باید تصمیم خود را بگیرند که آیا ایران می‌خواهد به لحاظ ناسیونالیسم افراطی به یک نقطه سیاه در نقشه جهان تبدیل شود یا به یک امت - ملت واحد که سنت برجسته احترام گذاشتن به همدیگر و هم‌زیستی مسالمت آمیز را رعایت می‌کند.

معذک، با وجود گذشت یک قرن از سیاست‌های ملی‌گرایی ایرانی و آن سرگذشت‌های دردناک آیا می‌توان با آنان گفت‌وگو کرد؟ به نظر من امکان این کار بعید به نظر می‌رسد. وقتی پنداشتی در ذهن انسان جای گرفت، از میان برداشتن آن تقریباً غیرممکن است و تا ابد در ذهن باقی می‌ماند. تاریخ آن‌ها، تاریخ انسانیت نیست، تاریخ روایت برتری نژادی است، لذا حقیقت تاریخی در مورد زبان و هویت ترکان آذربایجان، داستانی نیست که شونیست‌ها از حقیقت درست می‌کنند و داستانی که در مغز مخاطبان جای می‌دهند (شبه نوعی دستگاه برگردان حقیقت)، بالعکس ما به آن‌ها می‌گوییم اگر ما روح داشته باشیم از مهری است که به زبان و هویت خود می‌ورزیم، مهری که در گذر زمان پایدار و زنده می‌ماند و حتی مرگ هم باعث نمی‌شود که از هم بگسلد. ما موهبت بینش خود را مدیون زبان مادری مان هستیم و سرانجام، شب طولانی تاریکی به پایان خواهد رسید. بی‌تردید، مواجهه با شرارت، انسان‌های نیک را متحد می‌کند. در میان سه گروه هویت‌ستیز، بی‌هویت و هویت‌گرا، برداشت من این است که اگرچه خوبی‌ها و بدی‌های بسیاری وجود دارند، اما ما باید متحد شویم، بجنگیم و شیطان را متوقف کنیم.

همانطور که پیشتر گفتیم، ناسیونالیسم ایرانی یک مکتب فکری نیست، بلکه یک بیماری است که روح را به تباهی می‌کشد. آنچه ما شاهدیم بی‌حرمتی به انسانیت است و اگر اقدامی نکنیم، کشورمان در دریایی از آشوب غرق خواهد شد. باید بدانیم که سوگند عناد ابدی آن‌ها با هویت اقوام، پابرجا خواهد ماند. آن‌ها ایدئولوژی هستند که چون قدرت را لمس کرده‌اند، نژادپرست‌تر هم شده‌اند، اما مسلماً اگر روزی این ایدئولوژی تسلیم منطق نشود، ناگزیر تسلیم اجبار خواهد شد. آن‌ها باید بدانند که افکار قرون وسطایی و فرضیه‌های تلفیقی‌شان ما را تغییر نخواهد داد. پس از گذشت یک قرن از تلاش بی‌وقفه آن‌ها برای از بین بردن هویت ملل ایرانی، تنها می‌توان فهمید که به همان اندازه که دانش از دست داده‌اند، دانشی به دست نیاورده‌اند. و این ما هستیم که با اطلاعات و هوشمندی به آن‌ها پاسخ خواهیم داد.

هر تمدن در تاریخ رمزی دارد و هر لحظه یک تقاطع است و به آن‌ها خواهیم فهماند که قوی‌ترین و فولادی‌ترین بخش از شخصیت وجودی ما میهن‌پرستی است و قدرت ما در اعتبار تاریخی‌مان نهفته است. گرچه مهم‌ترین ارزش یک آذربایجانی شجاعت و فروتنی اوست، لیکن بدون مبارزه هم از وظیفه‌اش دست نخواهد کشید، زیرا جزو استثنای‌ترین ملل دنیا هستیم که درک فعالانه‌اش از گذشته به توانایی‌اش در زمان حال کمک می‌کند. پس ما نویسنده سرنوشت خودمان هستیم، فقط کافی است درست عمل کنیم.

در پایان، اذعان می‌کنم که این مقاله کاوشی عمیق در زمینه آسیمیلگی نبود، بلکه بیشتر شبیه آغاز یک کار است. از تمام خوانندگان عذرخواهی می‌کنم که گاه به دلیل برخی کلی‌گویی‌ها، متن حاضر با لحنی آموزگارمنشانه و نصیحت‌مآبانه خسته‌کننده شده است. با این حال، به‌عنوان یک متخصص تاریخ، مطمئنم که شرایط در جامعه آذربایجان کنونی بسیار مخاطره‌آمیز است. ذات بحرانی موقعیت و عقل و مسئولیت ایجاب می‌کند که به‌سرعت چاره‌اندیشی کنیم. ترکان آذربایجان با تاریخی هزاران ساله در این خطه، سخت تلاش کرده‌اند و نباید هویت خود را از دست بدهند. ما مصمم به پایان دادن به تبعیض علیه زبان ترکی هستیم، اما باید هزینه گزاف رواج بی‌هویتی و تباهی در جامعه امروزی را نیز در نظر بگیریم. ما از این بحران هم گذر خواهیم کرد، فقط کافی است از اشتباهات گذشته درس بگیریم و از قدرت خود آگاه باشیم. اندیشه‌ها قدرتمندتر از سلاح‌اند و باید مردم را جذب و دل‌هایشان را به دست آوریم. همگی مریدان یک حقیقت بزرگ هستیم و باید دایره‌ای از مسئولیت‌ها باشیم. تک‌تک نفس‌های ما باید به صلاحدید آذربایجان باشد و تمامی تکاپوهایمان به آگاه‌سازی منظم جامعه در خصوص اهمیت و احساس به زبان مادری معطوف گردد. بدون احساس به زبان مادری جماعت خود، نمی‌توانیم برای تعالی جامعه‌مان تلاش کنیم. همواره احساسات، به‌وجودآورنده احساسات دیگر هستند و به مرور، علاقه به زبان ترکی بی‌تفاوت‌ها را هم در کمترین زمان شیفته هویت خود خواهد کرد و عشق به زبان اجدادی در تمام فضای اطراف زندگی‌مان عطرآگین خواهد شد.

زبان ترکی در رگ‌هایمان غلیظ‌تر از خون جاری است. ما همانی خواهیم شد که هستیم، هویت ما در گرو زبانمان است و با هر معیار فرهنگی و اجتماعی، یا ترکیبی از آن‌ها که به مسائل آذربایجان بنگریم، درمی‌یابیم که خط‌مشی زندگی یک آذربایجانی در طول زمان تنها با جریان رو به تکامل زبانش برجسته خواهد شد. هر کدام از ما به یک آذربایجان تبدیل خواهیم شد و در اینجا است که باید همدل و تشویق‌کننده هم باشیم. مطمئنم که در کنار هم اعجاز خواهیم کرد و در نهایت، انتخاب با ماست. تنها چیزی که باقی می‌ماند امید است. امید و مهر به زبان ترکی برای ما آذربایجانی‌ها نمادی از شرافت و تعهدمان به وطن است و فرهنگ میانی آذربایجان باید آمیزه‌ای تقریباً ثابت از اعتقاد به «عقل» و احساس به «هویت ملی» به‌عنوان منشاء حقیقت باشد. پی‌نوشت‌ها:

۱. برندا شفر (Brenda Shaffer)، تحلیلگر تاریخ آذربایجان و مسائل خاورمیانه، تفکیک مناسبی از انواع هویت‌ها در میان آذربایجانی‌ها ارائه می‌دهد که به سه دسته کلی تقسیم می‌شود: الف) کسانی که ضمن هویت ملی ایرانی - شیعی به هویت قومی خود نیز پایبندند. ب) کسانی که بر بنیان یک فرایند مداوم از آگاهی تاریخی، از هویت ملی ایرانی - فارسی جدا شده و هویت ملی مربوط به خود، یعنی هویت ترکی دارند. ج) کسانی که از هویت قومی خود جدا شده و هویت ایرانی - فارسی دارند. برای آگاهی بیشتر، رجوع کنید به: برندا شفر، مرزها و برادری: ایران و چالش هویت آذربایجانی، ترجمه یاشار صدقیانی آذر، بیجا: اولوس (نشریه دانشجویی دانشگاه تهران)، ۱۳۸۵، ص ۳۸-۲۷.

۲. در شهرستان مشکین شهر (خیابو) واقع در استان اردبیل آذربایجان، محوطه‌ای باستانی در نزدیکی روستای ارجق قرار دارد که وسعتی ۴۰۰ هکتاری را شامل می‌شود. این منطقه تاریخی از سه بخش دژ نظامی، معبد و قوشا تپه تشکیل شده است. قدمت قلعه و معبد به ۱۴۵۰ سال پیش از میلاد و قدمت قوشا تپه به ۷۰۰۰ تا ۸۰۰۰ سال پیش از میلاد می‌رسد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که داده‌های این محوطه تاریخی در چارچوب اقوام «پروتوتورک یا پروترک» (Öntürk) در سرزمین آذربایجان قابل ارزیابی است و واجد ارزش‌های تاریخی فراوانی می‌باشد.

۳. شفر، مرزها و برادری...، ص ۳۷.

۴. اصطلاح «محواره ناشنویان» را از پیتر برگ (Peter Burke) به عاریت گرفته‌ام. او عدم ارتباط بین «تاریخ و نظریه اجتماعی» را با تعبیری نظیر «محواره ناشنویان» و یا گفت‌وگوی «کر و لال‌ها» توجیه می‌کند. (برای آگاهی، نک. پیتر برگ، تاریخ و نظریه اجتماعی، ترجمه غلامرضا جمشیدیها (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱)، قسمت اول). اما منظور این مقاله از اصطلاح یادشده، نه در مفهومی است که برگ اشاره کرده، بلکه معرف گروه قلیلی از مردم است که متظاهران به غیر از زبان رسمی جامعه سخن می‌گویند. این امر نوعی رابطه «کشمکش و مقاومت» در قلمرو عمومی جامعه را پدید می‌آورد و اخلاص در ارتباطات اجتماعی و فرهنگی را موجب می‌گردد.

۵. در این مقاله، برای اولین بار از تعبیر «دگردیسی ناقص زبانی» استفاده می‌شود. این تعبیر بیشتر شبیه یک مقایسه طنزآلود و خاص است تا تبدیل شدن به اصطلاحی در دستگاه فنی و مفهومی علوم اجتماعی. با این حال، واژه «دگردیسی ناقص» را از اصطلاح مرکب «دگردیسی ناقص» (hemi metabolism) قرض گرفته‌ام. این اصطلاح در کنار «دگردیسی کامل» یکی از دو نوع دگردیسی در حشرات است. در دگردیسی ناقص، نوزاد حشرات از نظر ویژگی‌های ریخت‌شناسی شباهت زیادی به حشره کامل دارد، ولی در کل دارای اختلاف ریخت‌شناسی و زیست‌شناختی چشمگیری با حشرات کامل از نوع خود است. با تغییر در نحوه اطلاق این اصطلاح، سعی در القای دو منظور دارم: اولاً، فرومایگی انسان‌هایی را نشان دهم که عامدانه به زبان مادری و میراث تمدنی سرزمین خود پشت کرده‌اند. ثانیاً، جنبه‌هایی نارس و ناقص از تلاش برای متشابه‌سازی‌هایی را مطرح کنم که طی

آن افراد یا گروه‌هایی از جامعه با میراث قومی متفاوت در مسیر فرهنگ‌پذیری فرهنگ‌های دیگر قرار می‌گیرند و به‌صورت ترجمه‌برانگیزی آسمیله می‌شوند بدون آنکه در هیئت جدید شخصی استوار و باهویت باشند.

۶. "از خودبیگانگی یا الیناسیون" قلمرو موضوعی و مفهومی متنوعی دارد، اما در این مقاله، برداشت مارکس در دست‌نوشته‌های اقتصادی - فلسفی ۱۸۴۴ مدنظر است که به‌طور اخص به انسان بیگانه با طبیعت انسانی خود می‌پردازد.

۷. آر. اف. اتکینسون و دیگران، فلسفه تاریخ روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری، ترجمه حسینعلی نوذری (تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۷۹)، به نقل از مقاله: مایکل استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، فلسفه تاریخ روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری، ص ۱۲۵.

۸. اپورتونیست (opportunistic) به فردی فرصت‌طلب و ابن‌الوقت اطلاق می‌شود که برای حفظ منافع خود، خود را با هر شرایطی تطبیق می‌دهد و به اصطلاح «نان را به نرخ روز می‌خورد».

۹. "طبقات اجتماعی منفصل" در جوامعی با ساختار طبقاتی پیچیده، مانند هندوستان با نظام سلسله‌مراتبی کاست‌ها، رخ می‌دهد. در مورد «گروه‌های منفصل اجتماعی»، منظور ما بیانگر وضعیتی تنش‌آلود در جوامعی است که قوم مرکز سیاست‌های یکسان‌سازی قومی را پیش می‌برد. این سیاست‌ها افراد جامعه را به استفاده از زبانی غیر از زبان مشروع آن جامعه وادار می‌کند و وضعیت دو ارزشی را در اقلیمی با خصوصیات ائتینیکی متمرکز، مانند آذربایجان، پدید می‌آورد. این وضعیت، نوعی تضاد اجتماعی را در میان افراد جامعه، که از آن جدا شده‌اند، گسترش می‌دهد.

۱۰. هویت اجتماعی (Identity) در ۵ شاخصه اصلی قابل طرح است: عوامل جغرافیایی و اقلیمی؛ عوامل سیاسی و تاریخی؛ عوامل اقتصادی و معیشتی؛ عوامل تربیتی و عوامل فرهنگی (زبان و ادبیات، سنن و آداب و رسوم، اعتقادات اجتماعی و دینی و ماندگارهای تاریخی). برای جزئیات مبسوط درباره این اصطلاح، رجوع کنید به:

Stephen Worchel, Social Identity: International Perspectives, SAGE, 1998.

۱۱. سیاست هویتی (Identity politics)، به ساده‌ترین تعبیر، تکیه بر هویت‌های گروهی، قومی یا ملی به جای محور قرار دادن اصول کلی و جهان‌شمول در سیاست است. در این مقاله، این تعریف ناظر بر دامنه گسترده‌ای از فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی از سوی کردهای مناطق مجاور آذربایجان است که با هدف نفوذ در ارومیه، زنجان، همدان، تبریز و دیگر مناطق، و به واسطه مهاجرت‌های غیرعادی، سپس تهییج این مهاجران و تبدیل آن به جریان تفوق‌طلبی قومی، اشاعه خشونت و ترور، هویت نژادی و ایدئولوژیکی خود را جایگزین هویت قومی مشروع و بومی این خطه کنند و به زبانی ساده، منطقه‌ای که هیچ تعلقی به آن ندارند را تصاحب کنند. این هدف به‌خصوص از سوی کشورهای غربی و خاورمیانه‌ای حمایت می‌شود. مطالعه

روند تاریخی آذربایجان غربی در ۱۵۰ سال گذشته اطلاعات موثقی را در این باره در اختیار ما خواهد گذاشت. همچنین، برای آگاهی جامع الاطراف در مورد تعاریف سیاست هویتی، نک .

Howard j. Wiarda, Political Culture, political Science, and Identity Poloticals, An Uneasy Alliance, USA: Routledge, University of Georgia, 2014.

۱۲. مسائلی که از دیدگاه یورگن هابرماس (Jürgen Habermas) مطرح شد، برداشت شخصی من از نظریات اوست و ممکن است با برداشت دیگر خوانندگان متفاوت باشد. همانطور که می‌دانیم، یکی از بهترین ایده‌های هابرماس، نظریه «کنش تفاهمی یا کنش» (The Theory of Communicative Action) است. فحوای این نظریه آن است که کنش‌گران در جامعه با مباحثه استدلالی، توافق و همکاری، به دنبال دستیابی به فهم مشترک و کنش‌های تفاهمی هستند. از نظر من، در چارچوب مباحث پیچیده هابرماس در زمینه خردگرایی ارتباطی، طرح اجتماعی پیونددهنده زیست جهان و نظریه مدرنیته، می‌توان زبان رسمی جامعه را به مثابه عاملی برای فهم هنجاری برشمرد که به وفاق و همکاری اجتماعی می‌انجامد و باعث تعالی آن می‌شود. برای آگاهی از نظریات هابرماس در موضوع نظریه کنش تفاهمی، نک .

Jürgen Habermas, "Theorie des Kommunikativen Handelns" (2 Bände), German suhrkamp; Neuauflage. Edition (January 1, 1997)

۱۳. ویلبرت ای. مور. تغییر اجتماعی، ترجمه پرویز صالحی (تهران: سمت، ۱۳۸۱) ص ۱۷.
۱۴. نظام اجتماعی مورد نظر ما تنها از طریق بررسی دقیق و موشکافانه تمام ویژگی‌های اجتماعی و عوامل مؤثر بر جامعه قابل ارزیابی است و بالطبع، وصول به نتایج مطمئن در این زمینه مستلزم مباحث مبسوط و مفصلی خواهد بود که در این مقاله مجال پرداختن به همه آن‌ها وجود ندارد. از منظر تکنیکی، در بررسی جهات تغییر در محتوای درونی نظام اجتماعی یاد شده می‌توان سه جنبه نقش‌آفرینان، فرم‌ها (الگوهای تعامل) و کارکردها (نتایج عمدی یا غیرعمدی عمل) را از یکدیگر تفکیک کرد. هر کدام از این سه جنبه تا حدی تغییرپذیری مستقل دارند، به این معنی که هر یک از آن‌ها ممکن است تغییر کند بدون اینکه در جنبه‌های دیگر تغییرات اساسی ایجاد شود. در این میان، اگر عنصر یا واحدی که تغییر در آن رخ داده است به‌طور برجسته قابل تشخیص باشد، تمایز منابع یا علل داخلی و خارجی نیز امکان‌پذیر خواهد بود. نک. همان، ص ۴۲.

۱۵. استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده (۱)، ص ۷۳.
۱۶. "دماغوژی (Demagogue) یا عوام‌فریبی یا مردم‌فریبی" در زبان سیاسی جدید به معنی گمراه کردن مردم از طریق اطلاعات دروغ تعبیر می‌شود و «دماغوگ یا عوام‌فریب» کسی است که با ادعا و دروغ‌های بی‌پایه و اساس و با تحریف حقایق سعی می‌کند مردم را به سوی دیدگاه خود جلب نماید. برای اطلاعات کوتاهی از این اصطلاح، نگاه کنید: داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی (فرهنگ اصطلاحات و مکتبهای سیاسی) (تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۸۴، چ ۱۲)، ص ۱۵۷.

۱۷. بنا به اعتقاد ناسیونالیست‌های ایرانی، زبان آذری، زبانی از خانواده زبان‌های ایرانی غربی که پیش از گسترش زبان ترکی در منطقه آذربایجان رایج بوده، زبانی باستان و مستقل است. سید احمد کسروی نخستین کسی بود که در سال ۱۳۰۴ شمسی، در کتاب «آذری یا زبان باستان آذربایجان» با ادله‌های ناقص، توضیحات مبهم و مبتنی بر تحریفات تاریخی بی‌شمار، کوشید آن را به صورت یک نظریه مدون مطرح کند. برای کتاب یادشده، نک. سید احمد کسروی، آذری یا زبان باستان آذربایجان (تهران: نشر هزاره، ۱۳۸۵). مع‌الوصف، متفکران آذربایجانی در مقالات و نقدهای بسیاری فرضیه یادشده را مردود شمرده و روشن ساخته‌اند که چگونه افراطیون فارس‌گرا با طرح یک بحث غیرعلمی، عامدانه و برای وصول مقاصد نژادپرستانه خود، تاریخ و هویت آذربایجان را تحریف کرده‌اند. برای یکی از این ردیه‌ها که واجد اسلوب علمی و روش‌شناختی بی‌نظیری است، نگاه کنید: حسین محمدزاده صدیق، فرضیه زبان آذری و کسروی (تهران: نشر تکدرخت، ۱۳۸۹).

۱۸. در یک قرن گذشته، اصطلاح «آذری» با مقاصد مختلفی به کار رفته است. برداشت نخبگان فارس و گاه‌هاً سیاسیون کرد (به دلایل سیاسی) با برداشت مردم عادی یکی نبوده است. حتی در حال حاضر، زمانی که با عموم مردم فارس صحبت می‌کنیم، متوجه می‌شویم که برداشت آن‌ها از «آذری» همان مردم ترک آذربایجان است که به اختصار به آن‌ها «آذری» می‌گویند. در مقابل، بخش دیگری از مردم فارس که تحت تأثیر تعالیم نژادپرستانه نخبگان فارس بوده‌اند، برداشتی به شدت ترک‌ستیزانه از اصطلاح «آذری» دارند. هدف آن‌ها از کاربرد این اصطلاح، انکار پیوستگی نژادی و هویتی مردم آذربایجان ایران با ملت آذربایجان شمالی و قفقاز و ترکیه و اثبات هویت ایرانی – فارسی آن‌ها است. اما حقیقتی که این افراد از توضیح آن ناتوان هستند این است که قواعد دستوری و زبانی که مردم آذربایجان کنونی بدان سخن می‌گویند، زبان ترکی است. لذا آن‌ها از ترفند دیگری استفاده می‌کنند و مدعی می‌شوند که «آذری» به آن دسته از ترک‌های آذربایجانی اطلاق می‌شود که دیگر از زبان ترکی استفاده نمی‌کنند. با این حال، این افراد چون با لجه ترکی فارسی حرف می‌زنند، لجه آن‌ها شبیه به لجه یک فارس اصفهانی، یزدی یا کرمانی است. با این وصف، «آذری» یا «آذری‌های آذربایجان» در نظر این افراد، همانا آذربایجانی‌های آسیميله‌شده‌ای هستند که با لجه ترکی فارسی صحبت می‌کنند. و یا اگر اصرار دارند به همه مردم آذربایجان «آذری» اطلاق کنند، چنانچه گفته شد، این یک جریان تصنعی – تبلیغی است که بیشتر مبتنی بر برداشت متقدم آن‌ها از اختلاف نژادی و هویتی بین مردم آذربایجان ایران و هم‌نژادانشان در آذربایجان شمالی و دیگر ملت‌های ترک سایر کشورهای همسایه و منطقه و جهان است.

۱۹. "طرح بسندگی زبان فارس" در خرداد سال ۱۳۹۸ توسط معاونت آموزش ابتدایی وزارت آموزش و پرورش به مدارس کشور ابلاغ شد. این طرح با هدف گسترش «عدالت آموزشی» در مناطق دو زبانه تدوین شده است. وزارت آموزش و پرورش در این طرح با اتکا به برخی شیوه‌های ارزیابی، به دنبال سنجش آغازین کودکانی است که زبان مادری آن‌ها فارسی نیست. هدف از این سنجش، تعیین صلاحیت این کودکان برای ورود به آموزش و پرورش است. طرح بسندگی، عدم کفایت زبان فارسی در کودکان

غیرفارسی‌زبان را به عنوان یک ناتوانی تلقی می‌کند و با آن مانند مواردی همچون کم‌شنوایی، کم‌بینایی یا اختلال یادگیری برخورد می‌شود. ناگفته پیداست که وزارت آموزش و پرورش در طول ۴۰ سال گذشته، برخلاف قوانین کشوری (نظیر اصل پانزدهم و نوزدهم قانون اساسی) هیچ‌گونه تلاشی برای آموزش زبان مادری به کودکان غیرفارسی‌زبان انجام نداده است. عدم حسن نیت این وزارتخانه در این زمینه، نشان می‌دهد که سیاست بسندگی زبان فارسی در چارچوب تخریب هویتی اقوام طراحی شده و متضمن و مؤید نوعی «ژنوساید فرهنگی» در مناطق دو زبانه است.

۲۰. استفاده من از عبارت فوق، برگرفته از ایده‌های مایکل استنفورد (Michael Stanford)، استاد برجسته تاریخ، درباره یکی از مناقشات جنگ‌های صلیبی است. با تغییر برخی کلمات در این عبارت، آن را با هدف توصیف کوتاه واقعه پژوهش حاضر، همسو و سازگار نمودم. به طور کلی، شیوه اقتباس و وام‌گیری از کلمات و عبارات دیگران، روشی است که در اکثر تحقیقات من برای تنظیم متن ادبی به کار می‌رود. در این روش، از کلمات و عباراتی که توسط نویسندگان، فیلم‌نامه‌نویسان و حتی مردم عادی درباره یک موضوع خاص یا با مقاصد مختلف بیان شده‌اند، به عنوان منبع الهامی برای تطبیق احساسات و توصیفات خود استفاده می‌کنم. با اینکه این کار مستلزم دقت نظر و ظرافت بسیاری است و می‌تواند زمان پژوهش را به طور قابل توجهی افزایش دهد، اما معتقدم که در نهایت، به صلابت و تأثیرگذاری یک فعالیت علمی، به ویژه در حوزه فلسفه، کمک شایانی می‌کند. سراسر تحقیق حاضر نیز مملو از نمونه‌هایی از این شیوه است. ناگفته نماند که در راستای رعایت امانت پژوهشی، همواره تلاش می‌کنم تا منبع و روایت اصلی را تا حد امکان در پاورقی ذکر نمایم. مطالعه بیشتر درباره سخنان استنفورد در موضوع یاد شده، مراجعه کنید به: مایکل استنفورد، درآمدی بر تاریخ پژوهی، ترجمه مسعود صادقی، تهران: سمت (دانشگاه امام صادق (ع))، ۱۳۹۵، ص ۲۸.

۲۱. برای محققانی که به دنبال مطالعه موضوعات تغییر اجتماعی در مسائل مختلف هستند، توجه به «استمرار، تداوم و برخورد» در موضوع مورد مطالعه و در فرایند زمانی، امری ضروری است. برای این مورد، نک. مور، تغییر اجتماعی، ص ۱۲۵.

۲۲. برندا شفر تصریح می‌کند که تبریز از آغاز قرن یازدهم تا دهه ۱۹۲۰ میلادی پایتخت تجاری ایران بوده است. برای تأیید این مطلب، نک. شفر، مرزها و برادری...، ص ۴۱.

۲۳. همان، ۳۱.

۲۴. برای نمونه، به «آمار فهرست استان‌های ایران بر پایه تولید ناخالص ملی» در (2020/9/1) <https://fa.wikipedia.org/wiki> مراجعه کنید. همچنین، مقاله عبدالعلی منصف، مجید صامتی و مزده موسوی مدنی با عنوان «رتبه‌بندی ۸ کلان شهر ایران از لحاظ سطح توسعه AHP و طبقه‌بندی ۱۳۹۰»، در فصلنامه اقتصاد توسعه و برنامه‌ریزی، بهار و تابستان ۱۳۹۳، دوره ۳، شماره ۱، ص ۷۲-۵۱، به بررسی این موضوع می‌پردازد. برای مطالعه مقاله‌ای تأمل‌برانگیز دیگر

در خصوص درآمد سرانه میان استان‌های کشور، مراجعه کنید به: محمدباقر بهشتی، پرویز محمدزاده و عذرا جمشیدی «بررسی نابرابری درآمد میان استان‌های ایران با استفاده از رویکرد تحلیل اکتشافی داده‌های فضایی»، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشها و سیاست‌های اقتصادی، س ۲۶، ش ۸۵ (بهار ۱۳۹۷): ۱۵۰-۱۰۹.

۲۵. آذربایجان شرقی، با دارا بودن بالاترین آمار مهاجرت و خودکشی در کشور، به مثابه آینه‌ای تمام‌نما از چالش‌های عمیق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در آذربایجان امروز است. بررسی اظهارات محمدرضا پورمحمدی، استاندار آذربایجان شرقی، در شهریورماه ۱۳۹۹، نشان می‌دهد که رکود اقتصادی و بیکاری از عوامل اصلی مهاجرت گسترده از این استان هستند. در این باره، نک.

Mehr News Agency: <https://www.mehrnews.com/news/4508626>. (2020/9/1) & Ostan-as.ir: <https://www.ostan-as.ir/News/653/>. (2020/9/1) <https://www.ostan-as.ir/News/653/>. (2020/9/1)
همچنین، آمارهای تکان‌دهنده از رتبه اول آذربایجان شرقی در میزان خودکشی، زنگ خطری را به صدا در می‌آورد که بیانگر پیچیدگی شرایط و ضرورت توجه به تغییرات فرهنگی و هویتی در این استان است. برای آمار یادشده مراجعه شود به مقاله‌ای با عنوان: «بالاتر از سیاهی رنگی نیست: رتبه اول آذربایجان شرقی در میزان خودکشی» در nasrnews.ir/detail/26679 (2020.10.4).

۲۶. تحلیل‌های دقیق‌تر این موضوع در کتاب ذیل ارائه شده است:

Ronald Wardhaugh, An Introduction to Sociolinguistics, Wiley-Blackwell Publisher; 5 edition
December 31, 2001.

۲۷. گزیده فوق از قسمتی از دیالوگ پایانی فیلم روانی (Psycho) محصول سال ۱۹۶۰ به کارگردانی آلفرد هیچکاک است. منتقدان این فیلم را یکی از برترین فیلم‌های ژانر وحشت با مضمون روانشناسانه در تاریخ سینما می‌دانند. نگارنده این سطور برای توضیح منظوری که پیش‌تر مطرح شد، این گزیده را مفید یافت.

۲۸. مور، تغییر اجتماعی، ص ۲۱.

۲۹. شفر، مرزها و برادری، ص ۳۶.

۳۰. مور، تغییر اجتماعی، ص ۳۱.

۳۱. همان، ۱۰۴.

۳۲. همان، ص ۱۰۵.

۳۳. این گذشته تاریخی، زیربنای تمام جوامع را تشکیل می‌دهد. اگر از خود بیرسیم که چگونه با گذشته‌ها پیوند می‌خوریم، پاسخ این است که این پیوند به سه طریق ممکن است: اول، به کمک حافظه؛ دوم، از طریق نسل‌ها (نسل به نسل) و سوم به کمک

فرهنگ. (استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، ص ۱۰۲). از این رو، کشمکش زبانی در یک جامعه، هر سه مبحث بالا را تهدید می‌کند. در این میان، واژه فرهنگ‌پذیری از مفهوم انتقالی عوامل «فرهنگی» یا «اجتماعی» از جامعه‌ای به جامعه دیگر به وجود آمده است (مور، تغییر اجتماعی، ص ۱۲۳) و یکی از آن‌ها زبان است که بعضاً مبتنی بر دیدگاه‌های جوامع نژادگرا، به جوامع دیگر از روی اجبار تحمیل می‌شود.

۳۴. برای آگاهی مختصر از مفهوم «شبکه بدون شکاف امور انسانی» (Seamless web)، بنگرید: استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، ص ۱۳۷.

۳۵. حافظه جمعی (Collective memory) یا به تعبیر دیگر، حافظه تاریخی (Historical Memory)، بیانگر گذشته مشترکی است که گروه اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد. حافظه تاریخی چشم‌اندازی کلی و گسترده ارائه می‌دهد و رویدادهای تاریخی دیرپا یا گذرا را به تصویر می‌کشد. برای آگاهی بیشتر، نک.

Jeffrey Andrew Barash, Collective Memory & the Historical past, University of Chicago Press, 2016.

۳۶. زندگی در جامعه را می‌توان به دو مقوله «تعامل اجتماعی» و «تراکم اجتماعی» تقسیم کرد. تعامل یا کنش متقابل اجتماعی، مناسبات و روابط بین افراد را برقرار می‌سازد؛ روابطی که شامل همکاری، معاضدت، مراقبت، تمایلات عاطفی و احساسی و مبادله ... می‌شود. تراکم یا گردهمایی اجتماعی نیز نهادهایی مانند زبان‌ها، کلیساهای، احزاب سیاسی، مشاغل، باشگاه‌ها، بازارها و همچنین گروه‌های متحد شده تنها به واسطه ویژگی‌های مشترک طبقاتی، نژاد یا جنسی یا به واسطه دسترسی به منافع مشترک نظیر یک چاه آب یا یک کتابخانه یا یک بیمارستان را به وجود می‌آورد. مناسبات و روابط فردی نهادهای اجتماعی را به وجود می‌آورند و تنش‌های متقابل موجب پیدایش گردهمایی و تراکم اجتماعی می‌شوند.

۳۷. مور، تغییر اجتماعی، ص ۳۷

۳۸. همان.

۳۹. همان، ص ۱۰۰.

۴۰. همان، ص ۱۰۱.

۴۱. بر اساس دیدگاه فوق، تنش زبانی به عنوان عنصری غیرکارکردی برای جامعه تلقی می‌شود. «زمانی که رابطه یک عنصر با یک نظام ضرورتاً کارکردی نباشد، آن عنصر الزاماً به ادامه حیات یا بقای آن نظام کمکی نمی‌کند و ممکن است غیرکارکردی باشد، به این معنی که به گسیختگی یا نابودی نهایی نظام کمک کند». بنابراین، اگر جامعه می‌خواهد مانند یک نظام عمل کند و در طول زمان پایدار بماند، باید انواع فعالیت‌های اجتماعی نظیر زبان، تولید مثل، اجتماعی شدن جوانان، پذیرش مفاهیم اخلاقی و... را در خود حفظ و نظم را در آن برقرار کند. همان، ص ۱۶-۱۵.

۴۲. همان، ص ۱۸.

۴۳. به باور فلاسفه تاریخ، مفهوم محوری و اساسی تکامل تاریخی «تحول در تداوم» است. (نک. استنفورد، مدخلی بر فلسفه تاریخ: گذشته، حال، آینده، ص ۱۰). این مفهوم به این معناست که جوامع بشری در طول زمان به طور مداوم در حال تغییر و تحول هستند، اما این تغییرات به طور ناگهانی و گسسته رخ نمی‌دهند، بلکه به تدریج و در طول زمان اتفاق می‌افتند. به عبارت دیگر، هر جامعه‌ای بر پایه دستاوردها و تجربیات گذشتگان خود بنا می‌شود و در عین حال، با شرایط و چالش‌های جدیدی که در طول زمان با آن‌ها روبه‌رو می‌شود، سازگار می‌شود. فلاسفه تاریخ با بررسی تحولات جوامع مختلف در طول تاریخ، به این نتیجه رسیده‌اند که «تحول در تداوم» یک قانون کلی و همیشگی است که در مورد همه جوامع صدق می‌کند. این قانون به ما کمک می‌کند تا گذشته را بهتر درک کنیم و آینده را به طور دقیق‌تر پیش‌بینی کنیم.

۴۴. به ترتیب منابع پیش‌رو برای آگاهی کلی از دو حوزه «جامعه‌شناسی زبان» و «زبان‌شناسی اجتماعی» مفید است:

Fernando Peñalosa, Introduction to the Sociology of Language, Newbury House Publishers, 1981. And R.A.Hudson, Sociolinguistics, Cambridge University press, Second edition, 2001.

۴۵. روان‌شناسی تاریخی، دانشی میان‌رشته‌ای است که به بررسی انگیزه‌های روانی در بستر تاریخی جامعه می‌پردازد. این علم برای نیل به این هدف، از تحلیل خاستگاه‌های عاطفی در رفتارهای سیاسی-اجتماعی گروه‌ها، بررسی وضعیت دوران کودکی و خانواده در گذشته و همچنین مطالعات انسان‌شناسی یاری می‌گیرد.

۴۶. روان‌شناسی اجتماعی، علم مطالعه اثر حضور دیگران بر رفتار فرد و همچنین بررسی چگونگی تأثیر گروه بر رفتار اعضای آن است. این علم بر این اصل استوار است که اثر دیگران بر فرد، مستلزم وجود روابط متقابل بین افراد است، از این‌رو می‌توان روان‌شناسی اجتماعی را علم مطالعه رفتار متقابل انسان‌ها یا علم مطالعه تعامل انسان‌ها نیز تعریف کرد.

۴۷. ولادیمیر پوتین در رژه پیروزی سال ۲۰۲۱ میلادی، به مناسبت سالگرد پایان جنگ دوم جهانی، ضمن هشدار درباره قدرت باورهای نازی‌ها در دوره معاصر، به تلاش برخی برای احیای ایدئولوژی منحصر به فرد بودن نازی‌ها اشاره کرد. گفته می‌شود این سخنان در واکنش به رویکرد روسیه‌هراسی غرب ایراد شده است. با این حال، نقل قول من در این مقاله، نه بر تأکید روی فحوا و نتایج سخنرانی پوتین، بلکه صرفاً بر نحوه توصیف تفکر افراطی نازی‌ها توسط او متمرکز است. برای آشنایی با صحبت‌های پوتین در نطق یادشده، بهلینک منبع مراجعه کنید:

<https://per.euronews.com/putin-warns-against-reappearing-of-nazi-ideologies-and-russophobia> (10/05/2021)

منابع و مآخذ:

۱. اتکینسون، آر. اف و دیگران. فلسفه تاریخ روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری. ترجمه حسینعلی نودری. تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۷۹.
۲. استنفورد، مایکل، درآمدی بر تاریخ پژوهی. ترجمه مسعود صادقی. چ ۸. تهران: سمت (دانشگاه امام صادق (ع)). ۱۳۹۵.
۳. برک، پیتر. تاریخ و نظریه اجتماعی. ترجمه غلامرضا جمشیدیها. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.
۴. بهشتی، محمد باقر. محمدزاده، پرویز و جمشیدی، عذرا. «بررسی نابرابری درآمد میان استان‌های ایران با استفاده از رویکرد تحلیلی اکتشافی داده‌های فضایی». فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی. س ۲۶. ش ۸۵ (بهار ۱۳۹۷): ۱۵۰-۱۰۹.
۵. شفر، برندا، مرزها و برادری: ایران و چالش هویت آذربایجانی، ترجمه یاشار صدقیانی آذر، بی‌جا: اولوس (نشریه دانشجویی دانشگاه تهران)، ۱۳۸۵.
۶. منصف، عبدالعلی. صامتی، مجید و موسوی مدنی مژده. «رتبه بندی ۸ کلان شهر ایران از لحاظ سطح توسعه AHP و طبقه بندی ۱۳۹۰». فصلنامه اقتصاد توسعه و برنامه ریزی. دوره ۳. ش ۱ (بهار و تابستان ۱۳۹۳): ۷۲-۵۱.
۷. مور، ویلبرت ای. تغییر اجتماعی. ترجمه پرویز صالحی. تهران: سمت، ۱۳۸۱.
8. Barash, Jeffrey Andrew. "Collective Memory & the Historical past". University of Chicago Press, 2016.
9. Habermas, Jürgen. "Theorie des Kommunikativen Handelns". (2 Bände). German suhrkamp; Neuauflage. Edition (January 1, 1997).
10. Peñalosa, Fernando. "Introduction to the Sociology of Language, Newbury House Publishers". 1981. And R.A.Hudson, Sociolinguistics, Cambridge University press, Second edition, 2001.
11. Wardhaugh, Ronald. "An Intoduction to Sociolinguistics". Wiley-Blackwell Publisher; 5 edition December 31, 2001.
12. Wiarda, Howard j. "Political Culture, political Science, and Identity Poloticals, An Uneasy Alliance". USA: Routledge, University of Georgia, 2014.
13. Worchel, Stephen. "Social Identity: International Perspectives". SAGE, 1998.
14. <https://fa.wikipedia.org/wiki> (2020/9/1).
15. <https://www.ostan-as.ir/News/653>(2020/9/1).

16. . [https://www.mehrnews.com/news/4508626\(2020/9/1\)](https://www.mehrnews.com/news/4508626(2020/9/1)).
17. nasrnews.ir/detail/26679 (2020.10.4).
18. <https://per.euronews.com/putin-warns-against-reappearing-of-nazi-ideologies-and-russophobia> (10/05/2021).

اسماعیل جفرلی

ایمیل:

sumernashr@gmail.com

وابستگی:

محقق تاریخ و زبان ترکی

صاح العجم اولین لغتنامه ترکی آذربایجانی، در مقابل لغات فارسی و پهلوی

چکیده:

صاح العجم اولین فرهنگ لغات ترکی آذربایجانی (صاح العجم ایلك آذربایجان تورکجه‌سی سؤزلویو)

صاح العجم اولین کتاب لغت ترکی آذربایجانی می‌باشد. همانگونه که دیوان لغات ترک اولین فرهنگ لغت، جهان ترک می‌باشد که گویشهای مختلف زبان ترکی را گرد آورده. صاح العجم نیز اولین لغتنامه ای است که به زبان ادبی و رایج ترکی در آذربایجان به عنوان شاخه غربی ترکی اوغوزی نوشته شده است. می توان گفت که صاح العجم بعد از دده قورقود اولین نوشته نثر ترکی می‌باشد که با ویژگیهای ترکی آذربایجانی که شاخه غربی ترکی اوغوزی محسوب می‌گردد تهیه شده است. به نظر پروفیسور بیگدلی با توجه به ویژگیهای فرهنگ صاح العجم، می‌توان ادعا کرد که با فرهنگهای مشابه مانند «دیوان لغات الترک» محمود کاشغری و «حلیه الانسان و حلاوت اللسان» ابن مهنا و غیره برابری می‌نماید. این اثر در ماه ذیحجه سال ۶۷۷ هجری (اول ماه مه ۱۲۷۹) از طرف فخرالدین هندوشاه ابن سنجر نخجوانی ادیب و رجل دولتی تبریز نوشته شده است.

فرهنگ صاح العجم از این نظر که کلیه لغات پهلوی و فارسی و بعضاً عربی را به زبان ترکی شرح نموده موجب بوجود آمدن فرهنگ بسیار غنی از زبان ترکی آذربایجانی که در آن زمان مرسوم بوده گردیده است. این لغات بیش از ۴۷۰۰ لغت را شامل می‌گردد. لغات ترکی بکار رفته عملاً رایج ترین و متداول ترین کلمات و جملات بکار رفته در بین مردم و نویسندگان آن دوره بوده است.

کلمات کلیدی: صاح العجم، ترکی، فارسی، پهلوی، عربی. لنینگراد، براتیسلاوا، برلن غربی، غازان،

استناد (آپا):

جفرلی، ا. صاح العجم اولین لغتنامه ترکی آذربایجانی، در مقابل لغات فارسی و پهلوی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات

تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Ismail Jafarli

Email:

sumernashr@gmail.com

Affiliation:

Turkish researcher

Sahah ul-Ajam, the First Azerbaijani Turkish Dictionary, Against Persian and Pahlavi Words

Abstract:

"Sahah ul-Ajam" is the first book of Azerbaijani Turkish dictionary. Just like "Divanu luğat-it turk" is the first dictionary of the Turkish world that brings together different dialects of the Turkish language. "Sahah ul-Ajam" is the first dictionary written in the literary language of Azerbaijani Turkish, which belongs to the western branch of Oghuz Turkish, and it is possible to say that this book is the first prose written in Turkish after Deda Gorgud. According to Professor Beydili, according to the characteristics of the book "Sahah ul-Ajam", this book can be compared with the similar book "Divanu luga-it Turk" and "Hilyet ul-Insan ve Helavet ul-Lisan" written by Ibn Muhanna. This work was written by Fakhreddin Hindushah Ibn Sanjar Nakhjavani, who was a scholar and statesman in Tabriz in the month of Zilhajja 677 AH (May 1, 1279).

The Saha ul-Ajam book, in terms of its explanation of all Pahlavi, Persian and sometimes Arabic words in Turkish, proves that Azerbaijani Turkish, which was considered a common language at that time, is a very rich language in terms of vocabulary. This book includes more than 4,700 words that are also used in Turkish. The Turkish words used were practically the most commonly used common words and sentences among the people and writers of that time.

Key words: Sahau ul-Ajam, Turkish, Persian, Pahlavi, Arabic, Leningrad, Bratislava, West Berlin, Gazan

CITATION (APA):

Jafarli, I. Sahah ul-Ajam, the First Azerbaijani Turkish Dictionary, Against Persian and Pahlavi Words. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

İsmail Cəfərli

E-poçt:

sumernashr@gmail.com

Mənsubiyyət:

Türk dil tarixi uzmanı

"Səhahül-əcəm" İlk Azərbaycan türkcəsi sözlüyü, fars və pəhləvi sözlər qarşılığında

Xülasə:

"Səhahül-əcəm" Azərbaycan türkcəsi lüğətinin ilk kitabıdır. Necə ki, "Divanü lüğət-it türk" türk dünyasının ilk sözlüyü olaraq türk dilinin müxtəlif dialektlərini bir araya gətirən ilk lüğətdir. "Səhahül-əcəm" də oğuz türkcəsinin qərb qoluna aid olan Azərbaycan türkcəsinin ədəbi dilində yazılmış ilk lüğət kitabıdır və bu kitabın Dədə Qorquddan sonra türk dilində yazılan ilk nəsr yazısı olduğunu da söyləmək mümkündür. Professor Bəydilinin fikrincə, "Səhahül-əcəm" kitabı özəlliklərinə görə, əmələn ona oxşar "Divanü lüğət-it türk" və ibn Mühənnanın yazdığı "Hilyət ül-insan və həlavət ül-lisan" kitabıyla eynidir. Bu əsər hicri 677-ci il Zilhəccə ayında (1 may 1279-cu il) Təbriz'də ədib və dövlət xadimi olan Fəxrəddin Hinduşah İbn Səncər Nəxcəvani tərəfindən yazılmışdır.

"Səhahül-əcəm" kitabı, onun bütün pəhləvi, fars və bəzən də ərəb sözlərini türk dilində izah etməsi baxımından o dövrdə ortaqlıq dil sayılan Azərbaycan türkcəsinin lüğət tərkibi olaraq çox zəngin bir dil olduğunu təsdiq edir. Bu kitaba 4700-dən çox türk dilində işlənən söz daxildir. İstifadə olunan türkcə sözlər o dövrün adamları və yazıçıları arasında nəzəri olaraq ən çox işlənən yaygın söz və cümlələr idi.

Açar sözlər: Səhahül-əcəm, türkcə, farsca, pəhləvicə, ərəbcə, Leninqrad, Bratislava, Qərbi Berlin, Qazan

CITATION (APA):

Cəfərli, İ. "Səhahül-əcəm" İlk Azərbaycan türkcəsi sözlüyü, fars və pəhləvi sözlər qarşılığında. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

İsmail Ceferli

E-posta:

sumernashr@gmail.com

Üyelik:

Türk dil tarihi uzmanı

Farsça ve Pehlevi Kelimelere Karşı İlk Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü Olan Sahahül-Ecem

Özet:

Sahahül-Ecem, Azerbaycan Türkçesinin söz varlığının ilk kitabıdır. Tıpkı Divanü lüğet-it türk'ün Türk dilinin farklı lehçelerini bir araya getiren Türk dünyasının ilk sözlüğü olması gibi. Sahahül-Ecem, aynı zamanda Oğuz Türkçesinin batı kolu olan Azerbaycan'da edebi ve ortak Türkçe dilinde yazılan ilk sözlüktür. Oğuz Türkçesinin batı kolu sayılan Azerbaycan Türkçesinin özellikleriyle hazırlanan Sahahül-Ecem'in Dede Korkut'tan sonra yazılan ilk Türkçe nesir olduğu söylenebilir. Profesör Begdili'ye göre Sahahül-Ecem sözlüğünün özelliklerine göre Mahmud Kaşgari'nin Divanü lüğet-it türk'ü ve İbn Mühanna'nın hilyet ül-insan ve halavet ül-lisan gibi benzer sözlüklerle eşdeğer olduğu iddia edilebilir. Bu eser, Tebrizli yazar ve kamu görevlisi Fahraddin Hindushah İbn Sancar Nahçıvani tarafından hicri Zilhicce 677 (1 Mayıs 1279) ayında yazılmıştır.

Sahahül-Ecem'in sözlüğü, Pehlevi, Farsça ve bazen de Arapça kelimelerin tamamını Türk dilinde açıklamış olması açısından, o dönemde yaygın olan Azerbaycan Türkçesinin çok zengin bir kültürünün oluşmasına neden olmuştur. Bu sözlük 4700'den fazla kelime içermektedir. Kullanılan Türkçe kelimeler, o dönemin insanları ve yazarları arasında neredeyse en yaygın olarak kullanılan kelime ve cümlelerdi.

Anahtar Kelimeler: Sahahül-Ecem, Türkçe, Farsça, Pehlevi, Arapça. Leningrad, Bratislava, Batı Berlin, Kazan,

CITATION (APA):

Ceferli, İ. Farsça ve Pehlevi Kelimelere Karşı İlk Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü Olan Sahahül-Ecem. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

مقدمه:

نوشته حاضر به مناسبت نشر «صاح العجم اولین فرهنگ لغات ترکی آذربایجانی»، جهت معرفی نویسنده آن با نام «فخرالدین هندوشاه بن سنجر صاحبی نخجوانی» و اهمیت کتاب نوشته شده توسط این نویسنده ارائه می گردد.

نسخ قدیمی لغتنامه صحاح العجم با تلاش پژوهشگران کشورمان و محققان خارجی، شناسایی و نشر یافته است، مهمترین اینها سه نسخه خطی می باشد، نسخه براتیسلاو منسوب به فخرالدین هندوشاه بن سنجر نخجوانی در سال ۱۳۶۱ (۱۹۸۲ م)، نسخه غازان، در سال ۱۳۶۶ (۱۹۸۷ م) با نام صحاح العجم توسط پروفیسور غلامحسین بیگدلی چاپ گردیده و نسخه صحاح العجمیه (نسخه لنینگراد) توسط محققان جمیلۀ صادق اوا و طیبۀ علیعسگراوا در سال ۱۹۹۳ میلادی منتشر شده است. بطور کلی این کتابهای فرهنگ لغت چندزبانه، عملاً حاوی شکل خام لغات و با شیوه های مرسوم زمان خود تنظیم شده، بویژه لغات ترکی ارائه شده در شرح معانی، عملاً توسط عموم قابل استفاده نمی باشد، آنها از یک طرف با رسم الخط قدیمی نوشته شده و از طرف دیگر فاقد ترتیب الفبایی امروزه اند، بدین سبب به منظور شناخت و معرفی کلمات ترکی بکار رفته در هفتصدسال پیش لازم بود این لغات، از نو در قالب فرهنگ لغت جدید ارائه و با توجه به کاربرد آنها در نوشته ها معنی گردند.

فرهنگ ترکی صحاح العجم قبلاً بصورت فرهنگ ترکی مختصر سال ۱۳۹۰ (۲۰۱۱ م) و فرهنگ نسبتاً بیشتر در ۱۳۹۸-۱۳۹۹ (۲۰۲۰-۲۰۱۹ م) چاپ شده بود مجدداً بصورت کاملتر و با مد نظر قرار دادن کلیه دست نویس های موجود، ابتدا در سال ۱۴۰۲ و سپس بصورت کاملتر در سال ۱۴۰۳ (م. ۲۰۲۴) تنظیم و نشر گردید، در این فرهنگ تلاش شده تقریباً کلیه لغات ترکی صحاح العجم به تعداد ۴۷۰۰ لغت در قطع وزیری ۲۸۶ صفحه ای، همراه با شرح معانی ترکی، و معادل پهلوی و فارسی که در دست نویسها آمده گرد آورده شود.

بطور کلی واژه های ترکی بکار رفته در کتاب دست نویس صحاح العجم، نه بعنوان لغات نمونه جهت ارائه معانی آنها، بلکه جهت معنی کردن لغات پهلوی، فارسی و عربی بکار برده شده است، به عبارتی این کلمات به منظور معنی کردن لغاتی بکار میرفت که برای نوآموزان این مرز و بوم جدید بوده و لذا در جای جای کتاب، هر کدام از این کلمات ترکی، بارها مورد استفاده قرار گرفته است و معانی ارائه شده، و جملات بلند بالایی که بصورت نثر، بعضاً در شرح لغات داده شده عملاً رایج ترین و متداول ترین کلمات و جملات بکار رفته در بین مردم و نویسندگان آن دوره بوده است. می توان گفت صحاح العجم بعد از دده قورقود اولین نوشته نثر ترکی و لغتنامه چند زبانه می باشد که با ویژگیهای ترکی آذربایجانی که شاخه غربی ترکی اوغوزی محسوب می گردد تهیه شده است، هرچند پختگی نوشتار ترکی و نوع نثر موجود در کتاب نشان می دهد که قبل از این کتاب، کتابهای دیگر بصورت نظم و نثر در زبان ترکی رایج آن زمان در آذربایجان وجود داشته است.

در کتاب صحاح العجم، لغات پهلوی و فارسی، لغات شاخص و بعضاً نادر و رایج در نوشتار و گفتار هستند. در صورتیکه معانی نوشته شده بزبان ترکی نه به عنوان معرفی لغات خاص ترکی بلکه به ساده ترین زبان عمومی ترکی و جهت فهم بهتر لغات نادر و سخت و حتی ساخته شده جدید و پیشنهادی، در کتاب آمده است لذا نباید انتظار داشت که لغاتی خاص ترکی که رواج عمومی ندارند در کتاب ارائه گردد، لذا دایره لغات بکار برده شده نیز محدودتر می گردند. ولی با تمامی این وضعیت، لغات عمومی ترکی با تمامی لغات عمومی و نادر زبانهای پهلوی و فارسی و در مواردی عربی همسنگ بوده و برای تمامی آنها و خصوصاً برای لغاتی از پهلوی که ادبیات و نوشتارهای تاریخی و دینی هیچ کاربردی ندارند دارای معادل های متعدد هستند.

۱-ویژگیهای کتاب صحاح العجم (نسخه براتیسلاو و نسخه شهر غازان)

کتاب صحاح العجم نوشته «فخرالدین هندوشاه بن سنجر صاحبی نخجوانی»، اولین بار توسط مرحوم غلامحسین بیگدلی در تهران با همکاری «مرکز تولید و انتشارات مجتمع دانشگاهی ادبیات و علوم انسانی تهران» زیر نظر گروه دایره المعارف ها در سال ۱۳۶۱ چاپ گردید. معرفی کتاب و نویسنده کتاب در این نوشته چنین ارائه شده است.

«هندو شاه بن سنجر صاحبی نخجوانی و به قولی هندوشاه بن سنجر بن عبدالله صاحبقرانی، ملقب به فخرالدین، در نیمه دوم قرن هفتم هجری قمری می زیست و در اوایل قرن هشتم (۷۳۰ هـ.ق، ۱۳۳۰ م.) دیده از جهان فروبست. وی یکی از دانشمندان، مورخان، نویسندگان و مترجمان جامع الاطراف و توانای عصر خود بود که شعر نیکو نیز می سرود.» (ماخذ ۱: ص. ۵)

«هندوشاه زبانهای فارسی، ترکی، عربی، پهلوی را خوب میدانسته و آثار متعددی در این زبانها تصنیف کرده است. متأسفانه تا کنون پاره ای از میراث ادبی وی ناشناخته مانده، از آن جمله فرهنگ گرانبهای (صحاح العجم) یا «تحفه العشاق» را میتوان نام برد.» (ماخذ ۱: ص. ۵)

«تجارب السلف» اثر دیگر او، ترجمه فارسی از کتاب عربی «منیه الفضلاء فی تواریخ الخلفاء و الوزراء، نوشته ابن الطقطقی» می باشد که با اضافاتش عملاً کتابی جدید محسوب می شود و در سال ۷۲۴ هجری (۱۳۲۴ م.) به اتابک لرستان نصرت الدین احمد اتحاف کرده است. (ماخذ ۱: ص. ۵)

بیشتر پژوهندگان اطلاعات کم و اغلب نادرستی در مورد صحاح العجم داشتند، و بیشتر آنها این فرهنگ را اشتباهاً با لغتنامه صحاح الفُرس نوشته شمس الدین محمد معروف به شمس منشی، فرزند فخرالدین هندوشاه نخجوانی یکی دانسته اند. (ماخذ ۱: ص. ۶)

از متقدمان اولین شخصی که اطلاعات درستتری را در اینمورد داده مرجع «کشف الظنون» نوشته کاتب چلبی (قرن ۱۸ م.) معروف به حاج خلیفه بود، هم ایشان و هم مولف لغتنامه نعمت الله این لغتنامه را به دیرینه و جدید تقسیم می کند. (ماخذ ۱: ص. ۱۱)

نحوه دستیابی به این لغتنامه را می‌توان به اجمال چنین بیان نمود: نخستین بار شادروان دکتر حسن زرینه‌زاد تبریزی به سال ۱۹۶۵-۱۹۶۶ (۱۲۸۵ ش.) جلد اول این فرهنگ را در «روزنامه باکی» به عالم علم و ادب معرفی کرد. متأسفانه مرگ نابهنگام به او فرصت تکمیل کارش را نداد تا اینکه راقم سطور (بیگدلی) دنبال کار را گرفتم خوشبختانه بخت یار ما بود که توانستیم اصل دستنویس این فرهنگ قدیمی را در دو جلد از کتابخانه‌های شهرهای براتیسلاوا (لهستان)، و غازان پایتخت تاتارستان به دست آوریم و بدین ترتیب، بطور دقیق تعداد لغات این فرهنگ را به دانش پژوهان عرضه کنیم (ماخذ ۱: ص. ۱۳)

«این فرهنگ در اصل فرهنگ دو زبانه، فارسی به ترکی است که مؤلف آن علاوه بر دو زبان اصلی از زبان و لغات عربی و پهلوی نیز سود جسته است، از این لحاظ صحاح‌العجم در بررسی ریشه و سیر تکامل تدریجی و طرز تلفظ لغات زبانه‌های مذکور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مؤلف این اثر را چون تحفه‌ای به عاشقان و نوآموزان زبان فارسی هدیه کرده و به این سبب نام دیگر اثر خود را تحفه العشاق گذاشته است. از برتریهای این فرهنگ غنی، این است که در ضمن ایضاح کلمات، نمونه‌هایی از نثر ترکی آذربایجانی، متعلق به قرن هفتم و هشتم هـ.ق به دست می‌دهد و این خود از لحاظ تحقیق در باره تطور زبان ترکی آذربایجانی حائز اهمیت است.» (ماخذ ۱: ص. ۱۳)

با توجه به نوشته‌های بیگدلی می‌توان گفت هدف هندوشاه (پدر) تالیف فرهنگ برای نوآموزان ترک آذربایجان بود و منظور هندوشاه (پسر) نوشتن فرهنگ فارسی به فارسی بوده است. فخرالدین هندوشاه بن سنجر در عین حال که ادیب بود در تبریز صاحب‌دیوان و شمشیر بوده است.

این پدر و پسر ضمن اینکه صاحب‌دیوان و شمشیر بودند، از دانشمندان و هنرمندان زمان خود نیز محسوب می‌شدند و آثار گرانبهایی از خود به یادگار گذاشته‌اند. به قول علامه فقید دهخدا هر دوشان نیز لغوی بوده و با لغتنامه‌های خود خدمات ارزنده‌ای به علم و دانش و فرهنگ شرق انجام داده‌اند (ماخذ ۱: ص. ۱۰)

با توجه به ویژگیهای فرهنگ صحاح‌العجم، به جرات می‌توان ادعا کرد که با فرهنگهای مشابه مانند «دیوان لغات‌الترک» محمود کاشغری و «حلیه‌الانسان و حلاوت‌اللسان» ابن مهتّا و غیره برابری نمی‌نماید. این کتاب شامل سه قسمت: ۱- لغات فارسی او پهلوی، ۲- ترجمه به زبان ترکی آذربایجانی حاوی ۴۰۰۰ لغت، ۳- افعال مصدری فارسی و ترجمه به زبان ترکی آذربایجانی. ۳- متن قواعد دستوری زبان فارسی به زبان ترکی آذربایجانی و متنی عربی می‌باشد. (ماخذ ۱: ص. ۱۴)

«جلداول این فرهنگ از لحاظ کمیت نیز از آثار پیش از خود متمایز و غنی‌تر است، بدین معنی که اگر «لغت‌فرس» اسدی طوسی در حدود ۱۲۰۰، «تفاسیراللغه قطران تبریزی» ۳۰۰، و «صحاح-الفرس» ۲۳۰۰ لغت باشد، هندوشاه (پدر)، تنها در جلد یکم فرهنگ خود، قریب ۴۰۰۰ لغت جمع‌آوری کرده و معادل آنها را به زبان ترکی آذربایجانی داده است.» (ماخذ ۱: ص. ۱۴-۱۵)

در صحاح العجم به نام فرهنگهایی بر می‌خوریم که هندوشاه (پدر) و نیز حاشیه نویس از آنها نام می‌برد: ۱- فرهنگ شامل اللغة. ۲- فرهنگ بحر الغرایب. ۳- فرهنگ پهلوی. ۴- فرهنگ مشکلات فی اللغات. ۵- فرهنگ صحاح العرب ۶- فرهنگ مجمره اللغة. ۷- فرهنگ موج ۸- فرهنگ لغه مشترکه. (ماخذ ۱: ص. ۱۷)

۲- اطلاعات موجود در مورد نسخه دوم صحاح العجم نسخه غازان بشرح زیر می‌باشد:
«در این کتاب در باره مؤلف یا ترتیب دهنده، خطاط، تاریخ تالیف و کتابت هیچ معلومات دقیقی در دست نیست، فقط در پشت جلد به زبان تاتاری با خط نازیبا در سال ۱۸۲۵ میلادی برابر ۱۲۴۱ هجری قمری نوشته و کتاب را صحاح العجم ذکر نموده و کتاب از طرف شخصی بنام قل مایور به عبدالله بن عبیدالله هبه گردیده و در یک صفحه نیز دستور زبان تاتاری با همان خط ناشیانه ضبط گردیده، جز اینها در سرتاسر اثر معلومات دیگری وجود ندارد.» (ماخذ ۲: ص. ۸)
در انتهای کتاب صفحه ۴۸۳، تحریر کتاب به تاریخ «جمادی الآخر سنه الف» قید گردیده که معادل ۱۵۹۲ میلادی می‌باشد. (ماخذ ۲: ص. ۴۸۳)

جناب پروفیسور بیگدلی در مورد تهیه و تنظیم نسخه غازان این مطلب را نیز قید نموده اند:
چون لغتنامه غازان صفحات مربوط به چهار حرف ن، و، ه، را نداشت لذا جهت تکمیل اثر به صوابدید استاد سیف الله وحیدنیا این کسری را از لغتنامه نعمت الله بن احمد مبارک الرومی جبران نمودم. نعمت الله در باره جمع آوری و تدوین لغتنامه خود چنین می‌نویسد: «پس با بسیار کوشش از چندین لغات جمع کردم همچو: اقنوم عجم، و قاسمیه لطف الله حلیمی، وسیله المقال، لغه قره حصار، صحاح عجم دیرینه مختصر و صحاح عجم جدید و خزاین ها از بسیار کتب چیدم.» «و ما نیز تبعیت از سلف نمودیم. تهران تابستان ۱۳۶۶ ش. (۱۹۸۷ م.). دکتر غلامحسین بیگدلی، پرفیسور» (ماخذ ۲: ص. ۱۰)

نسخه غازان را اکثر تذکره نویسان و قدما صحاح العجم جدید نامیده اند و این بدین معنی است که صحاح قدیم اصل است و جدید فرع، به عبارت دیگر منسوب نمودن آن به نویسنده اصلی یعنی فخرالدین ابن سنجر درست نخواهد بود و در واقع صحاح جدید نویسنده دیگری دارد. به عنوان نمونه صحاح العجم مورد نظر جناب غلامحسین بیگدلی در سال ۱۵۹۲ نوشته شده است و همچنین نسخه ای که مربوط به کتابخانه آستان قدس رضوی بوده و منسوب به نعمت الله بن احمد بن قاضی مبارک روشنی زاده رومی (وفات: ۹۶۹ق، ۱۵۴۰-۴۱م.) می‌باشد که توسط کاتبی به نام محمد بن حاجی قرط شافعی در سال «احدی و تسعمین و الف: ۱۰۹۱ هجری، ۱۶۸۰ میلادی» کتابت گردیده است. (<http://malekmuseum.org/artifact>)

۳- ویژگیهای کتاب صحاح العجم (نسخه برلن و لنینگراد):

تنظیم کنندگان نسخه نسخه برلن و لنینگراد، خانم جمیله صادق‌اوا و طیبه علی‌عسگراوا در مورد صحاح العجمیه اطلاعات ذیقیمی را ارائه می‌دهند که بخشهای مهم آن در این اینجا آورده می‌شود. قابل ذکر است بخشی از این اطلاعات، مکمل یافته‌های جناب بیگدلی بوده و بخشی نیز برخی خطاهای قبلی را تصحیح نموده است.

"استاد غلامحسین بیگدلی در باره این لغتنامه چنین نوشته است. مؤلف این اثر را چون تحفه ای به عاشقان و نوآموزان فارسی هدیه کرده و بهمین دلیل نام دیگر اثر خود را «تحفه العشاق» گذاشته است. در صورتیکه در هیچکدام از تذکره ها و فهرست های نسخ خطی و منابع علمی و همچنین در مقدمه مخصوص به خود مؤلف، باسم «تحفه العشاق» بر نمی‌خوریم اساساً «صحاح العجم» و «تحفه العشاق» هر کدام در ادوار مختلف نوشته شده و از لحاظ ترتیب و تنظیم دو لغتنامه جداگانه هستند که بیکدیگر شباهتی ندارند." (ماخذ ۳: ص. ۱)

"یکی از محققان به نام کاراتای نیز تالیف نسخ مختلف همین اثر را به دو مؤلف یعنی برگوی و هندوشاه نخجوانی نسبت داده است. او می‌نویسد «صحاح العجمیه» لغت مختصر فارسی به ترکی، متعلق به محمد بن علی برگوی (وفات ۹۸۱-۱۵۷۳) است، او در جلد دوم همین فهرست نسخه های خطی متذکر می‌شود که «صحاح العجمیه» اثر هندوشاه نخجوانی است." (ماخذ ۳: ص. ۳)

"انتساب صحاح العجمیه به برگوی درست نیست زیرا در بین نسخ خطی «صحاح العجمیه» که در کتابخانه‌های مختلف دنیا نگهداری می‌شوند تاریخ دست خطهای لنینگراد (۱۴۶۴/۸۲۲)، کمبریج (۱۴۶۴/۸۶۸)، آکسفورد (۱۵۰۷/۹۱۳)، قاهره (۹۱۶/۱۵۱۱)، مشهد (۱۵۱۳/۹۱۸)، توپقاپی (۱۵۲۲/۹۲۸)، و غیره با تاریخ تولد پیرعلی برگوی (۹۲۶) مطابقت ندارد." (ماخذ ۳: ص. ۵)

بطور کلی وجود نسخه‌های خطی در لنینگراد، براتیسلاوا، برلن غربی و نسخه‌های پخش شده موجود در دیگر کشورهای ایران، ترکیه، هند، مصر، انگلیس، اتریش، سوئد، بلغار، یوگسلاوی و غیره وجود لغتنامه دو زبانی فارسی-ترکی صحاح العجم را ثابت می‌کند (ماخذ ۳: ص. ۱۲)

دلیل فوق و دلایل دیگر ثابت می‌کند «صحاح العجمیه» از طرف فخرالدین هندوشاه نخجوانی نوشته شده و فرزندش محمد بن هندوشاه نیز لغتی مشروح با نام «صحاح الفرس» نوشته است. دهخدا در حاشیه اولین نسخه «صحاح الفرس» که متعلق به کتابخانه لغتنامه دهخداست در باره «صحاح العجم» و مؤلف آن چنین می‌نویسد: "پس ظاهراً پدر مؤلف (یعنی پدر مؤلف صحاح الفرس) هندو تخلص می‌کرده و اهل نخجوان نیز بوده و لغوی بودن پدر سبب شده پسر نیز گویی در این میدان بزند و چون پدر «صحاح العجم» نوشته او هم «صحاح الفرس» می‌نویسد."

در تاریخ مدنیت آذربایجان فخرالدین هندوشاه نجوانی دانشمندی است دارای جهات مختلف خلاقیت علمی و یکی از رجال دولتی. او مورخ و مترجم، منشی، شاعر و زبان‌شناس مشهور دوره خود بود تاریخ دقیق کتابت «صاح العجم» هنوز بطور دقیق معین نشده است. گمان میکنم آن را هندوشاه نجوانی در دوران نخست کارهای خلاق خود تحریر نموده است. در اوراق "۱۰۵ ب ۶-۱۱" نسخه دستنویسی کمریج «الصاح العجمیه» قید شده است که این اثر در ماه ذیحجه سال ۶۷۷ هجری (اول ماه مه ۱۲۷۹) از طرف هندوشاه بن سنجر نوشته شده است. (این معلومات را استاد اوف. اکیموشکین که از همین نسخه استفاده کرده به وسیله نامه به ما اطلاع داده است).

شماره کلمات فارسی [او پهلوی...] در «الصاح العجمیه» ۵۱۱۷ عدد است. (ماخذ ۳: ص. ۱۳)

فخرالدین هندوشاه تذکره «موارد العرب» را در سال ۷۰۷ (۸-۱۳۰۷) در تبریز باتمام رسانده و «تجارب السلف» را که به نصرت الدین احمد ابن یوسف شاه (۱۲۹۶-۱۳۳۳) اتابک لرستان اتحاف نموده سال ۷۲۴ (۱۳۲۴-۱۳۲۳) باتمام رسانده است. (ماخذ ۳: ص. ۶-۷)

کتاب «كشف الظنون» زمان فوت فخرالدین هندوشاه را ۷۳۰ (۱۳۳۰) نوشته ولی در دیباچه «صاح الفرس» نوشته شده در ۱۳۲۸، قید جمله «پدر خویش مرحوم مغفور فخرالدین هندوشاه» نشان می‌دهد او قبل از این تاریخ فوت نموده بود. (ماخذ ۳: ص. ۸)

نتیجه تحقیقات ما معلوم نمود دستنویسی که بنام صحاح العجم (۵۴-ف) در شهر غازان نگهداری می‌شود در اصل «لغتنامه نعمت الله» نوشته شده در سال ۹۴۷/۴۱-۱۵۴۰ می‌باشد که چند ورقی هم از اولش افتاده و ناقص می‌باشد. (ماخذ ۳: ص. ۱۱)

صاح العجم در نوع خود یکی از مهمترین کتابهای لغت می‌باشد که در تهیه و تنظیم لغتنامه های بعد از خود در قرون ۱۵ و ۱۶ تاثیر بسزایی داشته است. لغتنامه «شامل اللغة» (۹۵-۱۴۹۴/۹۰۰) تالیف حسن بن حسین بن عماد القره حصار، لغتنامه «وسيلة المقاصد الی احسن المراسد» (۹۸-۱۴۹۷/۹۰۳) اثر خطیب رستم مولوی و لغت نعمت الله بن احمد بن مبارک الرومی و غیره را میتوان به عنوان مثال باین اصول لغتی ارائه نمود» (ماخذ ۳: ص. ۱۳)

از آنجاییکه امکان دسترسی به تمامی نسخه‌های موجود صحاح العجم در شهرهای مختلف ممکن نبود لذا ما سه نسخه لنینگراد، براتیسلاو، برلن، را که در دسترس بود مبنای مطالعاتمان قرار دادیم.

▪ نسخه براتیسلاو (شماره ۵۴۹ در کتابخانه براتیسلاو) در سال ۱۵۵۴/۹۶۱ توسط کاتب محمد ابن مصطفی رونویس شده که اولاً لغاتی در حاشیه تعدادی از صفحات آن اضافه گردیده، ثانیاً حدوداً یک چهارم صفحات افتاده و ناقص می‌باشد. سوم اینکه گرامر مختصر ترکی-فارسی و عربی-فارسی به آن افزوده شده که در نسخه های دیگر بچشم نمی‌خورد. (ماخذ ۳: ص. ۱۴)

▪ نسخه برلن غربی صحاح العجم تحت شماره ۶۹۹۷ که در قرن ۱۷ از طرف خطاط ناشناسی در ۱۵۶ صفحه رونویسی شده نسخه بسیار مرتب و باسلیقه ای می باشد. (ماخذ ۳: ص. ۱۵)

▪ نسخه لنینگراد (دستنویس سوم) که در ربع اول سده ۱۵ رونویس شده علاوه بر قدیمی بودن، از لحاظ تکمیلی نیز متفاوت از دیگر نسخه هاست.

▪ تنظیم کنندگان نسخه برلن و لنینگراد، خانم جمیله صادق‌اوا و طیبه علی‌عسگراوا در مورد نحوه تنظیم و ویرایش صحاح العجمیه چنین بیان می دارند: ما نزدیکی دستنویس لنینگراد را بدوران مؤلف لغتنامه و نزدیکی آن را به نسخه اصلی و اینکه قواعد نوشتار قدیمی را در خود حفظ نموده است و بحساب لغتنامه های دیگر، حجم خود را نیفزوده و غیره را در نظر گرفته این نسخه را اولین و اساس متن انتقادی خود قرار دادیم. نسخه براتیسلاو را از نظر زمانی خود دوم و نسخه برلن غربی را نسخه سوم نامیدیم. به عنوان علامت اختصاری نسخه لنینگراد را (ل)، براتیسلاو را (ب)، و برلن غربی را (غ) نامیدیم.

ضمناً در انتهای کتاب نیز فهرست الفبایی لغات را آوردیم، بدلیل رعایت نظم الفبایی در بخش افعال، آنها در فهرست الفبایی لغات داخل نگردید. (ماخذ ۳: ص. ۱۶-۱۸)

۴-مختصری در مورد زندگی فخرالدین هندوشاه نخجوانی

«در باره زندگانی این دانشمند شهیر آذربایجان معلومات بسیار جزئی در کتاب «تجارب السلف» و یادداشتهای کوچکی در بعضی از منابع عربی و فارسی بدست می آید. در کتاب «تجارب السلف» او خود را هندوشاه بن عبدالله الصاحبی نخجوانی معرفی کرده است. فرزندش محمد او را فخرالدین هندوشاه؛ کمال الدین ابن الفواتی هم او را فخرالدین ابوالفضل هندوشاه شناسانده است. بنا به یادداشتهای خود مؤلف او در بغداد در مدرسه مشهور به مستنصریه تحصیل کرده و عطاملک جوینی حامی و پشتیبان وی بوده است. طبق نوشته کمال الدین الفواتی، پدر هندوشاه سنجر ابن عبدالله نخجوانی دارای چهار فرزند ذکور ۱-ناصرالدین قوتلوق شاه، ۲-عزالدین دولت‌شاه، ۳-حسام الدین توغان شاه ۴-فخرالدین ابوالفضل هندوشاه بوده است. از آنها فخرالدین هندوشاه مثل یک دانشمند در زمان خود شهرت یافته و به رشته‌های بسیاری از علوم از قبیل ستاره شناسی، ریاضیات، فلسفه و رشته های مختلف ادبیات رغبت مخصوص ابراز نموده است.» (ماخذ ۳: ص. ۷)

از فخرالدین هندوشاه تقریباً ۵۰ بیت شعر فارسی، در لغتنامه پسرش شمس الدین محمد در صحاح الفرس بجای مانده است او در شعری نخجوانی بودن خود را بیان می دارد:

یارب ای خالق مکان و زمان، مُرسل و منزل نبی و نبی*.

من درویش را ببخش غنی، من دلریش را فرست شفی.

بار دیگر چنانچه مطلوبست، برسانم بخطه نشوی*.

* نبی: قران مجید. نشوی: نام قدیم نخجوان (صحاح الفرس ص. ۳۰۸). (ماخذ ۳ ص. ۸)

▪ برای اینکه اطلاعاتی در مورد زبان مادری هندوشاه نخجوانی ارائه گردد اشاره ای به نوشته عبدالکریم علی اوغلی علی زاده می شود او در تنظیم کتاب دوجلدی «دستور الکاتب فی تعیین المراتب» نوشته محمد بن هندوشاه نخجوانی پسر فخرالدین بن سنجر نخجوانی، در مقدمه چنین می نویسد:

«در طول چند قرن تا قرن یازدهم زبان حاکم کتابی زبان عربی بود، سپس عربی و فارسی و تقریباً از قرن سیزدهم اساساً زبان فارسی گردید. ما در این مورد که زبان ترکی برای خلقهای غیر ترک زبان تحصیلی و کتابی باشد اطلاعاتی در دست نداریم. باین ترتیب نویسندگان کتبی که بزبان ترکی نوشته اند خود از محیط ترک زبان برخاسته بوده اند. معلوم است که پدر محمد نخجوانی کتابی بنام صحاح العجم در لغات و دستور زبان فارسی به سه زبان فارسی و عربی و ترکی برشته تحریر در آورده است. پس پدر محمد نخجوانی زبانهای عربی و فارسی را بنحو اکمل میدانسته است. ولی چون در کتاب صحاح العجم زبان ترکی را نیز مرادف با زبانهای عربی و فارسی بعنوان زبان کتابی بکار برده همین اثر شاهد آنست که زبان مادری او ترکی بوده و بر آن تسلط کامل داشته است. بر اساس اصل فوق الذکر، یعنی تعلق نویسندگان کتب بزبان ترکی فقط بخلقهای ترک زبان می توان یکبار دیگر با جسارت تایید کرد که زبان مادری خانواده نخجوانی ترکی بوده و پسر نیز مانند پدر منسوب بآن گروه از خلقهای ترک زبان بوده که از قدیم الایام در اراضی آذربایجان جنوبی و شمالی مسکن داشته اند.» [ماخذ: «دستور الکاتب فی تعیین المراتب»، نوشته محمد بن هندوشاه نخجوانی پسر فخرالدین بن سنجر نخجوانی، تنظیم عبدالکریم علی اوغلی علی زاده، مسکو ۱۹۶۴، مقدمه صفحه ۱۰-۱۱.]

۵- خصوصیات ادبی و زبانشناسی صحاح العجم

لغتنامه صحاح العجم به عنوان اولین لغتنامه جامع زبان ترکی آذربایجانی محسوب می شود، از این نظر جامع گفته می شود که تقریباً تمامی کلمات شناخته شده زمان خود در هر دو زبان پهلوی و فارسی و بعضاً عربی را در یک مجموعه گرد آورده و برای تمامی آنها معادل ترکی نوشته است.

خصوصیات عمومی ادبی و زبانشناسی صحاح العجم چنین است:

۵-۱- در کتاب صحاح العجم ایضاحات به زبان ترکی ارائه شده است، این موضوع نشان می دهد زبان ادبی ترکی در آن زمان در حدی بوده که بتوان لغات مشکل و جدید زبانهای دیگر را در این زبان ارائه نمود بطوریکه قابل استفاده و قابل فهم برای خواننده و استفاده کننده باشد.

۵-۲- اکثر لغات پهلوی آورده شده در کتاب صحاح العجم، در زبان فارسی امروزه هیچ گونه کاربردی ندارند و این حادثه دال بر اینست، اینگونه کلمات، نشانه ای واضح از گسیختگی لغات پهلوی و لغات رایج زبان فارسی مرسوم بر مبنای فرهنگ فرس اسدی

و قوآس و حتی فرهنگهای بعد از صحاح العجم و بویژه در دوره شعوبیه جدید در هند و دوره قاجار بوده است. به عبارت دیگر، لغات بجای مانده از زبان پهلوی قدیم، فقط و فقط از طریق کتابهایی که در آن زمان در دسترس فخرالدین بن سنجر بود، قید گردیده بود و در بین مردم منطقه رواج نداشت. کتابهای مورد نظر بکرات در لابلای توضیحات ارائه شده این توضیحات به زبان ترکی و بعضاً عربی می باشد.

از توضیحات نویسنده چنین بر می آید که لغات پهلوی، برای نویسندگان لغت شناس آن دوره نیز شناخته شده نبود و آنها صرفاً به استناد بعضی نوشته هایی که در دستشان بود حالت های مختلف آن را قید می نمودند. ذیلاً به نمونه هایی از این مستندات اشاره می شود:

«خمچاخ: یانجوق بالجیم فارسی فی بعض الکتب بتقدیم المیم و فی بعضها بتقدیم جیم» (ص. ۶۹)

«نوا: چنگ آوازی و بیر مقام علم موسیقیدن، بالضم فی بعض الکتب کلاهما بالضم بالفتح و یفهم من بعضها کلاهما بالفتح ولکسر» (ص. ۳۸)

«پَرغست: طواره ویرلن اوت و بعضی نسخه ده بر لطیف اوتدر برلر و قید اولمشدر (دووارا وورولان اوت و بعضی نسخه ده بیر لطیف اوتدور یئرلر و قید اولموشدور)» (ص. ۴۹، ۱۵)

«کوهل: صو آلتده چیخمیش صو یارپوزی، فی نسخه الحکیم و عندالبعض قوش کوزی (صو آلتیندا چیخمیش صو یارپوزی، فی نسخه الحکیم و عندالبعض قوش گوزو)» (ص. ۱۲۹)

«وادخ: او یتردیرکی اوندا اوژوم بیتیمیش اول، بعضی نسخه ده والچ دوشموش اول اصح دیر» (ص. ۴۵۰)

«ستاک: در محبوب العارفین شاخ نو یعنی فیدان نقل [شده] بالسنین المهمله و المعجمه» (ص. ۲۵۹)

«پریون: قورلغن رنجی و دمراکی (دمرکو). پریوت: مثله، احمد بن اسمعیل با باء فوقانی و با نون هر دو روایت کرد. پژم:

قراغی (قیروو) احمد بن اسمعیل این لغت را هم در باب مفتوحه و هم در باب مضمومه آورد.» (ص. ۱۱۵؛ ۱۱۶)

«أنیس: ارپه و بغدادی اغجی، احمد بن اسمعیل بو لغتی اولی الف بالمدّ ثانی نون ثالث یایله که آخر حرف تهجیدر تابع سین مهمله ایله خامسی نون له تصحیح اولوندو. آنیسته: بیر صوق نسنه قانله ایوشه طوکه و قوریه انبیسته دیرلر. (بیر سیوی نسنه قانله ایوشه دونا و قورو یا انبیسته دیرلر).» [این لغت در صحاح الفرس «انبیسته» آمده است] (ص. ۷۹)

«بخس: پژمرده از غمی و اسم مصدر بخشیدن در اسدی روایتینده» (ص. ۹۷)

«پریون، پریوت: پریون: قورلغن رنجی و دمراکی (دمره کی)، پریوت: مثله احمد بن اسمعیل با باء فوقانی و با نون هر دو روایت کرد.» (ص. ۱۱۵)

«پژم: قراغی (قیروو)، احمد بن اسمعیل این لغت را هم در باب مفتوحه و هم در باب مضمومه آورد.» (ص. ۱۱۵)

«بَدُوش، بَدُوس: معمارحسام چقیر احمد بن اسمعیل بالسیین المهمله روایت کرده» (دهخدا: اومود، ایتی قیلیج)(ص. ۹۹؛)

«توتیل: طارلق(دارلیق) شرف الدین یزدی سرگل می گوید» (ص. ۱۴۶)

«درفش: تحفه حسامیه ده بیز معناسنه در و علامت از هر یک» (ص. ۲۰۳)

«زیغاک: قدح، بو لغت را مهمله ایله و زاء معجمه ایله نقل اولوندو و هم فا ایله و هم عین ایله نقل اولوندو» (ص. ۲۳۸)

«شابانگ: قاتی اغجدر مصر ولایتنده اولور، بَذنوق دیرلر بعضی لر شتی شاه بانک لفظندن اولمشدر، حلیمی شیله نقل ایلدی»

۵-۳-در کتاب صحاح العجم لغات بسیاری به نام لغت پهلوی آمده که از چشم لغویون معاصر بدور مانده است در اینجا به عنوان نمونه به تعدادی اشاره می گردد:

کرتخو، کَرَبخو (کابوس. ۱۶۵)، آخلوژنه، اخکوژنه (دویمه ۱۶۷، ۱۳۶). آهانه (باش تپه سی. ۱۶۹، ۸۳، ۱۳۸). پخسوده و بخسوده (یئنجلنمیش ۱۷۱، ۱۴۰). انکشال (ایگان صیروجاغی) (ص. ۸۰).

باشام پیه: ایچ یغی(پیی، ایچ یاغی)(ص. ۹۴). خمچاخ: قولیق. خمکسوشه: یای اشی (ص. ۱۷۶)

متأسفانه در زمانی که دهخدا لغتنامه اش را تنظیم می کرد آریاگرایی توسط پهلویها چنان بشدت تبلیغ میشد که نویسندگان یا از روی باور ویا به سبب ملاحظه حاکمیت، نخواستند فرهنگ لغاتی را که در کنار لغات فارسی و پهلوی، زبان ترکی را نیز آورده اند معیار نوشته هایشان قرار دهند و بدین سبب نخواستند لغتنامه ای را که اینقدر حاوی لغات ترکی بوده و می تواند در ریشه یابی لغات ترکی بویژه لغات مصطلح در آذربایجان، راهگشا باشد و از طرف دیگر لغتنامه ای را که تقریباً مرجع اصلی لغتنامه های فارسی است که چندین قرن بعد نوشته شده اند به عالم فرهنگ و ادبیات شناسانده باشند، و عملاً با حذر از اینکه مبادا خدمتی برای فرهنگ و زبان ترکی نموده و قدیمیترین لغتنام ترکی اذربایجانی بشناسانند حاضر شدند زبان فارسی را نیز از مرجع اصلی خود محروم نگه دارند، و همین امر موجب گردیده بسیاری از لغات و معانی اصلی آنها دیده نشود،

به بیان دیگر آنها بجای فرهنگ صحاح العجم که در قرن ۱۳ میلادی نوشته شده، فرهنگهایی را معیار قرار داده اند که ۴-۵ قرن بعد نوشته شده در حالی که بررسی فرهنگهای متاخر نشان می دهد منبع اصلی آنها همین صحاح العجم بوده است. مطمئناً واسطه گری سبب کاهش غنای لغتنامه تنظیمی فارسی گردیده است.

۵-۴-در میان لغات پهلوی داده شده، کلمات ترکی زیادی بچشم می خورد که وارد این زبان شده، بطوریکه هم لغت اصلی و هم معانی داده شد ترکی می باشد.

از طرف دیگر علیرغم مشاهده لغات ترکی زیاد در پهلوی، بندرت لغتی را می توان یافت که پهلوی بوده و وارد زبان ترکی گشته باشد. تعداد چنین لغاتی از تعداد انگشتان یک انسان فراتر نمی رود. لغاتی مثل پیی (چربی)، سنبل (سُونبُول)، شُور (نمکدار)، شنه (شانه)، کهنه، نهره، افسانه، جاسوس، کشمش... هرچند در کتاب به عنوان لغت پهلوی داده شده که در ترکی آذربایجانی

نیز کاربرد گسترده دارد، اما اطمینانی بر پهلوی بودن آنها وجود ندارد، بویژه اینکه اینگونه لغات عموماً ساختار ترکی دارند و به اندازه فارسی قدمت استفاده در زبان ترکی نیز دارند و از نظر ریشه شناسی دلایل متعددی بر ترکی بودن آنها وجود دارد. این موضوع نشان می‌دهد گستره جغرافیایی و همچنین توانایی و غنای فرهنگی زبان پهلوی بسیار محدود بوده است و محتملاً بدین دلیل بوده است که از یک طرف حتی در زمان ساسانیان نیز اهالی ترک زبان عملاً جغرافیای کوچک پهلوی در مداین و جندی شاپور را در میان خود داشته اند و تاثیر زبانی قابل ملاحظه ای را بر آنها گذاشته اند.

از طرف دیگر از آنجاییکه زبان پهلوی در سطح نوشتاری توسط مغهای زرتشتی بصورت انحصاری و در محدوده کاست روحانی و اشراف استفاده می‌گردید و خصوصاً با علامات رمز برای متون دینی استفاده میشد، عملاً مانع گسترش آن شده و موجب کاهش تاثیرگذاری آن گردیده است.

چنانچه ماخذ (پروسه تشکل زبان فارسی) را مدنظر قرار دهیم تاثیر لغات ترکی در پهلوی به اندازه ای گسترش داشت که عملاً حتی گرامر و دستور زبان پهلوی نیز به مقدار زیادی متأثر از زبان التصاقی ترکی، تغییر ماهیت داده است همانگونه که تغییر ماهیت گرامری را در زبان فارسی نیز می‌بینیم بطوریکه دستور زبان فارسی در مواردی مثل ساختار جملات و ترتیب فعل و فاعل و ضمائر ملکی و مالکیت که به کلمه ملتصق می‌شوند کاملاً شبیه زبان ترکی بوده و شباهتی با دیگر زبانهای تصریفی (هند اروپایی) ندارد بویژه عدم وجود ضمائر جنسیتی مذکر و مؤنث در هر دو زبان پهلوی غرب ایران در قبل از اسلام، و زبان فارسی در شرق ایران در سده سوم- چهارم بعد از اسلام، نشان می‌دهد این دو زبان از نظر گرامری و جنسیتی، ساختاری مشابه ترکی پیدا کرده اند. در حالیکه در کلیه زبانهای هند اروپایی و عربی ضمائر بر اساس مذکر و مؤنث تعریف می‌گردد و فقط در زبان ترکی است که هیچ فرقی بین زن و مرد ملاحظه نمی‌گردد.

■ در پایین به تعدادی از لغات ترکی دخیل در زبان پهلوی اشاره می‌گردد البته این لغات را دهها برابر می‌توان افزود:
تغار: طغار. تور: دُول. تیر: اوق، اوخ. چادر: چادیر. چخجیر: چغشیر. چغندر: چُکندر (ص. ۴۸). چلانگر: چلنگر. چنبر: قاسناق. (ص. ۴۹).

تبانچه: شاپله (تاپانچا و شاپالاق). کوپ=ابریق. سرت: اکز، (ص. ۵۲).

آقا. آل. آغونه: رنگلی اوت. آلاو: اود یالیکی (ص. ۷۶). آلتغما: باج و خراج. آلوچه، آلایش (ص. ۷۷).

اُیز: اویوز، قُورد ائشَنی (۸۴). ایلقار: تاراج (آت چاپدیرما) (۸۶)

اورمان: ف (ص. ۹۰). اوز: بزبان خوارزم کارکن را گویند (۹۰).

اوزَن / اوزان: اوغوزنامه ایدان کمسنه (۹۰). باسقان: بزبان خوارزم شحنة را گویند. (ص. ۹۵)

بَچَکَم: در دیوان لغات تورک پرچم و علامت [نام ترکان] (ص. ۹۷). پالان: سمر (ص. ۱۱۰)

تُنَبان: تمان، تومان (ص. ۱۵۰). گُومش: گُومش: یئر قازیجی. تغار: تغر یعنی سفالین (ص. ۱۴۲)

تُوز: معنی این لغت در صحاح اصلی بصورت «یایتوزی و قزنمق (ص. ۱۱۸، ۶۴)» ولی در صحاح جدید «پای توزی و تافتن

لفظندن؛ (ص. ۱۵۱)» آمده است. کبش (کَپیش): قوچ (ص. ۳۴۰)

خفتان: قافتان، گئییم گنجیم (ص. ۱۷۵). قاچ: دیلیم (ص. ۳۲۸)

سوُتول: اوُودا اوزدن پیشیریلن سوت بوغدا [ستول، سُتل: اوتمه بغدای] (پ: سُتل) (ص. ۲۵۶)

قاق، قاخ: قورو آت (ص. ۳۲۸). قنجوغه: مثله ترکی (قانجیق). قنجه: رعنا و ناز (ص. ۳۳۰)

کاز: صندو (أغل و صومعه)، قاز و قازماق در ترکی به معنی کندن می‌باشد (ص. ۱۲۱، ۶۷).

۵-۵- عدم وجود لغات پهلوی مشترک با زبان ترکی دوره فخرالدین ابن سنجر و در عین حال عدم وجود لغات قابل ملاحظه

پهلوی مشترک با زبان فارسی نوشتاری، دارای معانی ویژه ای است:

(۵-۵-۱) در آن زمان هر دو زبان پهلوی و فارسی، از آنجاییکه غیر بومی و در عین حال جدید محسوب می‌شد لذا در لغتنامه

کنار هم آورده شده است، خطا از آنجا ناشی می‌شد که تصور می‌کردند این دو زبان یکی بوده و حداقل اینکه ادامه هم بودند در

واقع عالمان آن دوره اطلاع صحیحی از موضوع نحوه تشکّل زبان فارسی نداشته و فارغ از زمان تشکّل آن که در قرن چهار

هجری، و مکان آن در محدوده اعراب مهاجر و ترکان هزاره و سغدها در بین النهرین، بیشتر تحت تاثیر این تفکر شعوبیه بودند

که فارسی همان ادامه پهلوی-ساسانی محدوده غرب منطقه جبال می‌باشد و با این تفکر، جهت غنی نشان دادن فرهنگ خود

نسبت به «لغت فرس اسدی، فرهنگ قوأس» که بیش از هزار لغت را شامل نمی‌گردید پهلوی را به عنوان خزینه لغات فارسی

جدید استفاده می‌نمودند.

مطلب فوق را می‌توان چنین نیز بیان نمود در حالیکه افرادی مثل اسدی توسی (۱۰۸۲ م.) و مبارک شاه غزنوی (۱۳۰۰ م.) که

از خطه شرق خراسان بودند با علم به اینکه زبان نو فارسی با زبان پهلوی متفاوت می‌باشد تلاش می‌کردند لغات زبان فارسی را

بطور جداگانه تنظیم نمایند که حداکثر ۱۴۰۰ لغت را شامل میشد که البته یک سوم آن لغات دخیل ترکی و عربی و لغات

نامانوس پهلوی بوده است اما افرادی مثل فخرالدین ابن سنجر نخجوانی (۱۲۷۹ م.) که از غرب منطقه توران بوده و از خطه

خراسان بدور بود بدون توجه به نحوه تشکّل زمانی و مکانی دو زبان پهلوی و فارسی، لغات هر دو زبان را حدوداً به تعداد ۵۰۰۰

لغت در مجموعه‌ای واحد گرد آورده و به ترکی شرح داده است هر چند بعد از ایشان، پسرش شمس الدین محمد هندوشاه

نخجوانی در سال ۷۲۸ هجری (م. ۱۳۲۸) فرهنگ صحاح فرس را به تعداد لغاتی در حدود نصف لغات صحاح العجم کاهش داده

است (۲۳۰۰ لغت) البته ایشان نیز تحت تاثیر فرهنگ صحاح العجم لغاتی از پهلوی را وارد صحاح الفرس نموده اند که بطور

استثنایی در اشعاری بکار برده شده اند اما نه وارد زبان محاوره شده و نه در ادبیات مقبولیت عام یافتند. در عین حال این موضوع

نشان می‌دهد، علیرغم اینکه صحاح العجم لغات بسیاری از پهلوی را در کتابش گرد آورده ولی متعاقباً پسر او به دلیل غیررایج بودن خیلی از لغات پهلوی آنها را از لغتنامه خود حذف نموده و تنها لغتهایی را که تا حدودی برای متخصصین ادبیات آشنا بود در کتابش آورده است.

(۵-۵-۲-) عدم وجود لغات پهلوی مشترک با زبان ترکی، نشان‌دهنده این موضوع نیز می‌باشد که پهلوی زبانان و حاکمان منسوب به زبان پهلوی هیچوقت در آذربایجان حضور نداشتند و برعکس وجود لغات ترکی مشترک زیادی در زبان پهلوی، نشان می‌دهد ترکان بصورت گسترده از نظر فرهنگی، محدوده ای از مناطق جنوبی را شامل جبال و خوزستان و بین النهرین را تحت نفوذ خود داشتند.

۵-۶- از ویژگی‌های زبانشناسی لغات صحاح العجم به این نکته نیز باید اشاره نمود که لهجه‌ای از زبان ترکی بخشی از شهر تبریز در مورد افعال نازک (اینجه) که علامت مصدری ستبر را همراه آنها بکار می‌برد (مثل گلماق، گئتماق) در آن زمان در کتابت کاربردی نداشته است، این لهجه در دوره های متاخرتر و محتملاً در دوره صفویه و نادرشاه تشکّل یافته، و کتاب دده قورقود نسخه تبریز-گنبد که قریب به یقین در اطراف سال ۱۷۰۰ میلادی نوشته شده شاهدهی بر این مدعا می‌باشد، در این کتاب در کنار زبان معیار ادبی ترکی آذربایجانی، لغاتی مثل «گلماق، گوژماق، آیلنماق، کسلیماق، گندیلماق، اورتماق، توکنماق، آندورماق، یتورماق، آکلنماق، بوکسماق، توکماق، ائتماق، دوشورماق» که خارج از قواعد زبان ادبی معیار ترکی آذربایجانی بوده بکار رفته است. البته در کتاب دده قورقود نسخه تبریز-گنبد، افعالی مثل «یئمک، ایچمک، اؤلدورمک، دیریلیمک، سؤمورمک» نیز که متناسب با قواعد هماهنگی صدای زبان ترکی آذربایجانی می‌باشد آمده است.

۶-اهمیت تاریخی صحاح العجم در مقایسه با لغتنامه های بعدی

۶-۱- صحاح العجم اولین کتاب لغت ترکی آذربایجانی می‌باشد. همانگونه که دیوان لغات ترک اولین فرهنگ لغت، جهان ترک می‌باشد که گویشهای مختلف زبان ترکی را گرد آورده. صحاح العجم نیز اولین لغتنامه ای است که به زبان ادبی و رایج ترکی در آذربایجان به عنوان شاخه غربی ترکی اوغوزی می‌باشد نوشته شده است.

فرهنگ صحاح العجم از این نظر که کلیه لغات پهلوی و فارسی و بعضاً عربی را به زبان ترکی شرح نموده موجب بوجود آمدن فرهنگ بسیار غنی از زبان ترکی آذربایجانی که در آن زمان مرسوم بوده گردیده است. این لغات بیش از ۴۷۰۰ لغت را شامل می‌گردد.

از این لغات حدوداً ۳٪ لغات مشترکی عربی-ترکی، ۲٪ لغات مشترکی ترکی-فارسی بوده و بقیه در حدود ۴۶۰۰ لغت که ۹۵ درصد لغات را تشکیل می‌دهند لغات رایج و عمومی زبان ترکی را شامل می‌گردد.

۶-۲- اهمیت فرهنگ صحاح العجم در این است که شیوه جدید ترکیب لغات پهلوی فارسی را در فرهنگ نویسی زبان فارسی معمول نمود و فرهنگهای بعدی با مبنا قرار دادن صحاح العجم، لغات فارسی را بصورت ترکیبی از لغات پهلوی و فارسی نوشتند. نگاهی به لغتنامه های فارسی مثل «برهان قاطع، ناظم الاطباء، جهانگیری، آندراج، منتهی الارب، شعوری» و غیره نشان می دهد که منبع اصلی استفاده شده در این فرهنگها، عملاً لغتنامه ای بجز صحاح العجم نبوده است.

لغات زیادی در فرهنگهای فوق الذکر دیده می شود که قبل از آن فقط در صحاح العجم بکار برده شده است و در فرهنگهای دیگر قید نشده است. در این مورد به لغاتی چند اشاره می شود:

■ اندول. (۸۰هـ). دهخدا: اندول: [أ] [إ] تخت مانندی از گلیم که بر چهارچوبه ای با میخ محکم کرده باشند و بر روی آن نشینند چنانکه در زنگبار معمول است. (از برهان قاطع) (ناظم الاطباء)، دهخدا در ذکر مآخذ این لغت فقط از «برهان قاطع»، و «ناظم الاطباء» نام می برد در صورتیکه ۵۰۰ سال قبلتر در فرهنگ صحاح العجم آمده، این لغت در «صحاح الفرس» نیز قید نشده است. ■ اوبار، اُوکار، افکار: زمینگیر. (۸۰هـ)

■ آهنجه (لغتنامه دهخدا): ریسمانی که جولاهان در آخر کار بندند و بر سقف خانه استوار کنند. (السامی فی الاسامی). هوالرسن الذی یجر به الغزل حالة المسح فی الصخر وغیرها. (فرهنگ شعوری، از مشکلات)

آهنجه در لغتنامه دهخدا با استناد به فرهنگ شعوری (۱۷۴۲) آمده است درحالیکه ۵۰۰ سال قبل از آن در صحاح العجم به شکل زیر قید گردیده است: «آهنجه: کناره گیر چنبر معناسینا که متوت داخی دیرلر و هوالرسن الذی یجر به الغزل حالة النّسج فی الصحراء.»

...

۶-۳- صحاح العجم نسخه لنینگراد (م. ۱۲۷۹) حاوی ۵۱۰۰ لغت پهلوی-فارسی و عربی همراه با معانی ترکی آنها، و شامل دو قسمت زیر می باشد:

■ کتاب حاوی حدود ۷۰۰ فعل در انتهای کتاب می باشد که به ترتیب الفبایی نوشته شده است. از این افعال، حدوداً ۷۰ لغت یعنی ۱۰ درصد افعال ترکیبی می باشد که بنحوی تکراری می باشد (مثل: آغاز کردن، پذیره شدن، درود کردن، رها کردن). تعداد ۱۷۵ فعل نیز افعالی هستند که در فارسی امروز شناخته شده نیستند. (مثل: آختن، آغاریدن، وشکردن، واخیدن، میزیدن، عنشیدن، کافتن، شخشیدن، خلانیدن، خوسیدن). لذا مابقی که حدوداً ۴۵۵ فعل به عنوان افعال شناخته شده فارسی در لغتنامه آورده شده است. از این لغات نیز بیش از نصف لغات هر چند در کتاب نوشته شده و سعی در شناساندن آن شده ولی در صحبت های محاوره و کتابت کاربردی ندارند. (مثل: آرامانیدن، آسایانیدن، آغازیدن، خوانانیدن)

از تعداد باقیمانده ۴۴۰۰ لغت که عمدتاً اسم و صفت و قید هستند حدوداً ۴۵ درصد لغات پهلوی وهزوارش هستند که برای تحصیلکردگان زبان فارسی لغات آشنایی نیستند. یعنی عملاً ۲۲۵۰ لغت فارسی باقی می ماند که البته بیش از نیمی از آنها نه در محاوره، بلکه در نوشتار و کتابت کاربرد دارند. لذا مجموع لغاتی که بنحوی در فارسی کاربرد دارند همراه با افعال حدوداً ۲۵۰۰ لغت می باشد

چنانچه لغتنامه های دیگر فارسی را از نظر نسبت لغات پهلوی و فارسی (پهلوی در معنی لغات ناشناخته نامفهوم، و ناآشنا، برای فارس زبانها) ارزیابی نماییم اهمیت کتاب صحاح العجم بیشتر مشخص می گردد. به عبارت دیگر، در اهمیت کتاب صحاح العجم در ۷ قرن پیش، از نظر تعداد لغات زبان ترکی حرفی نیست، مسئله اینست که از نظر زبان فارسی نیز بطور نسبی به همان اندازه ترکی، اهمیت دارد ولی بدلیل وجود لغات ترکی در این کتاب عملاً از طرف اساتید زبان فارسی بویژه در زمان دهخدا مورد بی مهری و عدم تلاش برای یافت، شناخت و تفحص آن گردیده و خزینه بزرگی از لغات در مقایسه با لغتنامه هایی مثل صحاح الفرس، فرهنگ اسدی و قواس که اینقدر ارج داده می شود از دست و کاوش صاحب نظران علاقه مند به زبان فارسی دور مانده است.

▪ چنانچه فرهنگ اسدی (۱۰۸۲ م.) را حاوی حدوداً ۱۲۰۰ لغت می باشد ارزیابی نماییم حدوداً ۶۰ درصد از لغات پهلوی، نامانوس برای فارس زبانهای تحصیلکرده می باشد. به عبارتی در کتاب تقریباً ۵۰۰ لغت نسبتاً شناخته شده برای زبان فارسی وجود دارد.

▪ چنانچه فرهنگ قواس (۱۳۰۰ م.) را حاوی حدوداً ۱۴۰۰ لغت می باشد ارزیابی نماییم حدوداً ۴۵-۴۸ درصد از لغات پهلوی، نامانوس برای فارس زبانهای تحصیلکرده می باشد. به عبارتی در کتاب تقریباً ۸۰۰ لغت نسبتاً شناخته شده برای زبان فارسی وجود دارد.

▪ چنانچه فرهنگ صحاح الفرس (۱۳۲۸ م.) را حاوی حدوداً ۲۳۰۰ لغت می باشد ارزیابی نماییم حدوداً ۴۰-۴۵ درصد از لغات پهلوی، نامانوس برای فارس زبانهای تحصیلکرده می باشد. به عبارتی در کتاب تقریباً ۱۳۰۰ لغت نسبتاً شناخته شده برای زبان فارسی وجود دارد.

▪ چنانچه ملاحظه می گردد در بین فرهنگهای قدیمی، فرهنگ صحاح العجم، دو برابر صحاح الفرس، سه برابر فرهنگ قواس و پنج برابر فرهنگ اسدی حاوی لغات نسبتاً مرسوم فارسی می باشد. و این موضوع، اهمیت آن را در زبان فارسی نشان می دهد منتهی مثل موضوع خط الرسم الفبای لاتین و یا موضوع تقویم شمسی به جای میلادی، عقب ماندگی جمعی به پیشرفت همگانی ترجیح داده شده است.

▪ کتاب مرجع صحاح العجم مجموعاً حاوی ۲۵۰۰ لغت پهلوی نامانوس و ۲۶۰۰ لغت اسمی و فعلی فارسی نسبتاً شناخته شده فارسی دارد که البته تعدادی از این کلمات ریشه عربی و ترکی دارند. در مقابل این کتاب، بیش از ۴۷۳۰ لغت ترکی دارد که

بجز اندکی از آن که کمتر از ۱۰۰ لغت را شامل می‌گردد بیش از ۴۶۰۰ لغت آن در ترکی آن زمان و امروزه کلماتی شناخته شده و مورد استفاده در محاوره و کتابت می‌باشند. و این لغات می‌تواند در ریشه یابی و بررسی سیر تکاملی شکل لغات و معانی آن کمک شایانی به محققان و علاقه مندان نماید.

۷- خصوصیات عمومی نوشتاری زبان ترکی قرن ۱۳ میلادی

۷-۱- خصوصیات عمومی نوشتاری زبان ترکی قرن ۱۳ میلادی را، بر مبنای کتاب صحاح العجم، می‌توان به شرح زیر ذکر نمود:
- در آن زمان نوشتار ترکی با الفبای عربی، خصوصاً در مورد بعضی لغات محاوره ای هنوز شکل نهایی بخود نگرفته بود به این دلیلی حتی در یک کتاب در مورد یک لغت خاص نوشتار های مختلفی را می‌توان یافت.

- معمولاً حرف کسره در زبان عربی، در زبان ترکی به «ای» تبدیل می‌شود مثل «استعداد: ایستعداد. است شمار: ایست شمار.» این نوع طرز نوشتار در کتابت لغات ترکی نیز استفاده می‌شده است مثلاً «درلک: دیرلیک»

- در الفبای عربی در مواردی از فتحه بجای حرف «ا» استفاده می‌شود مثل «بسم الله الرحمن الرحيم» (در این عبارت «رحمن» بصورت «رحمان» خوانده می‌شود) این شیوه در کتابت لغات ترکی نیز استفاده می‌شده است. مثل: «طورمق: دورماق»

- حرف «ای» در آن زمان در کتابت بکار نمی‌رفت مثل «بالق: بالیق»

- حرف «ک» عموماً بجای «گ» نیز بکار می‌رفت و بندرت از حرف «گ» استفاده میشد. این موضوع را می‌توان چنین تعبیر نمود، در حالیکه که در نسخه های اولیه کاربرد حرف «گ» بسیار نادر است در نسخه غازان که بعدها از طرف کاتبان نوشته شده، حرف «گ» عمومیت می‌یابد.

- حرف «ک» بجای حرف «ن» و نون غنه بکار می‌رفت. «آغ بنیزلی، دینلنیش»: (آق بکزلو، دکلنش). محتملاً این طرز نوشتار حرف ک یادگار دوره ای است که حروف «ن» مورد نظر بصورت «اینک، اینگ» تلفظ می شده که به اختصار با حرف «ک» نشان داده می شد

- حرف «ائ» در آن زمان تقریباً کاربردی نداشت، اما نادراً در کلمات «نئجه و نئچون» استفاده شده است.

- حرف «ه، ه» معادل حرف فتحه در آخر هجاها و کلمات، در آن زمان تقریباً کاربردی نداشت، اما نادراً در کلماتی استفاده شده است: «طره‌مق / داراماق» (ص. ۹۹). الدّه طوترلر (الدّه توتارلار) (ص. ۵۳).

علامت فتحه در میان دو حرف صدادار کلمات ترکی، عموماً به جای الف و علامت کسره در میان دو حرف صدادار کلمات ترکی به جای «ی، ی» استعمال می‌گردید (مثل: قَیان = قاپان، اَرِق = اَریق. اَصْلَمَش = اَسْلَمِیش)

- معمولاً در انتهای کلمه، قانون هماهنگی صدای زبان ترکی مراعات نمی‌گردید مثل «اغج قوردی»: (آغاج قوردو).

- در کلمات و خصوصاً انتهای کلمه میل به استفاده از پسوندهای گرد بیشتر بوده است مثل «آدلو»: (آدلی)، «آرشون»: (آرشین).

-در توضیحات لغات: عبارت «بالمذّ الفارسی» به معنی حرف الف باکلاه «آ» می‌باشد. «البا الفارسی» به معنی حرف «پ» می‌باشد. «الزا الفارسی» به معنی حرف «ژ» می‌باشد.

-عموماً حروف معجم به حروف الفبا گفته می‌شود اعم از معجم (منقوط) و مهمل (غیرمنقوط). حروف مُعْجَم در زبان عرب بنا بر مشهور ۲۸ حرف است. برخی آن را ۲۹ حرف دانسته‌اند. اختلاف در همزه و الف است که مشهور، آن دو را یک حرف به شمار آورده‌اند، و حروف مُعْجَم به معنی حروف صامت، اصطلاحاً به حروف الفبای اعجمی می‌گویند، که عبارتند از ۳۲ حرف صامت الف، ب، پ، ت، ث، ج، ...، و، ه، ی.

-در حالت تخصصی (تر) حروف مُهْمَلَه مقابل حروف منقوطه است. حرف‌هایی که نقطه ندارند چون حاء مهمله، راء مهمله و غیره بی‌نقطه. مهمله یعنی غیر معجم در مقابل معجمه و مقابل منقوطه (لغت نامه دهخدا، ج ۲، ص ۲۸۷۶)

۷-۲-در فرهنگ صحاح العجم در مقابل بعضی لغات جهت ارائه معنی از حرف «ف» و «م، مثله» استفاده می‌شود، کلمه «م، مثله» در مواردی بکار می‌رود که معنی لغت، مشابه معنی لغت بالایی باشد ولی حرف «ف» نشان‌دهنده مشترک بودن لغت می‌باشد، هرچند گاهی بجای مثله بکار رفته است. به عبارتی باید در تصحیح و استخراج لغات، دقت در اینگونه موارد لازم است.

اینگونه لغات مشترک، عموماً یا عربی می‌باشند که مشترکاً در زبان ترکی و فارسی بکار می‌رود و یا لغات ترکیبی جدیدی هستند که از اختلاط و تبدیل لغات ترکی و بعضاً فارسی جدید بوجود آمده است. در بین اینگونه لغات مشترک بندرت به لغات پهلوی (در مفهوم لغات نامانوس در زبان فارسی امروزه) برخورد می‌گردد. به عنوان مثال:

- لغات مشترک ترکی: یغما (۹)، توت (۱۶)، لوت، نفت، نوبت (۲۰)، تاج، تاراج، توتماج، تُرنج، دُراج (۲۲)، قوج، کوچ (۲۵)، نارنج، نمِیج (۲۶)، کوشه، کوسه، کوفته، لاله (۱۶۳-۱۶۲)، پری (۱۷۱)، اورمان: ف (ص. ۹۰).
- لغات مشترک فارسی: «خوب، خوشاب (۱۲)، راحت (۱۷)، مست (۲۰)، رنج (۲۳)».

نتیجه گیری

فرهنگ لغت صحاح العجم اولین لغت جامع زبان ترکی آذربایجانی محسوب می‌گردد این لغتنامه توسط فخرالدین هندوشاه بن سنجر نخجوانی در سال ۶۷۷ هجری (م. ۱۲۷۹)، تهیه شده است. او ادیب، صاحب دیوان و شمشیر، و رجل دولتی آذربایجان در تبریز بوده است. در باره این کتاب بطور اعم این حرف را می‌توان گفت که «وجود نسخه‌های خطی در لنینگراد، براتیسلاو، برلن غربی و نسخه‌های پخش شده موجود در دیگر کشورهای ایران، ترکیه، هند، مصر، انگلیس، اطریش، سند و بلغار، یوگسلاوی و غیره وجود لغتنامه دو زبانی فارسی- ترکی صحاح العجم را ثابت می‌کند.» (ماخذ ۳: ص. ۱۲)

چنانچه جناب بیگدلی تهیه و تنظیم کننده اولین نسخه صحاح العجم (نسخه براتیسلاو) بیان می‌دارند: "با توجه به ویژگیهای این فرهنگ به جرات می‌توان ادعا کرد که لغتنامه صحاح العجم با فرهنگهای مشابه مانند «دیوان لغات الترك» محمود کاشغری، و «حلیه الانسان و حلاوت اللسان» ابن مهنّا، و غیره برابری می‌نماید."

به بیانی دیگر همانگونه که دیوان لغات ترک کاشغری، اولین لغتنامه ملل ترک، و در عین حال از اولین لغتنامه های جامع جهان محسوب می‌شود، صحاح العجم نیز اولین لغتنامه جامع زبان ترکی آذربایجانی به عنوان شاخه غربی زبان ترکی اوغوزی محسوب می‌گردد.

اهمیت و جامع بودن فرهنگ صحاح العجم از این منظر می‌باشد که کلیه لغات پهلوی، فارسی، و بعضاً عربی، را به زبان سلیس و ادبی ترکی آذربایجانی قرن ۱۳ میلادی شرح نموده و لغاتی معادل سه زبان فوق الذکر را در زبان ترکی پدید آورده است. زبان ترکی بکار رفته در صحاح العجم عملاً زبانی واسطه در بین زبان ترکی بکار رفته در دده قورقود و زبان ترکی معاصر آذربایجان محسوب می‌گردد به عنوان مثال لغاتی مثل «آیتماق، آیدر، اویکن، ...» لغاتی هستند که در دده قورقود بکار می‌رود اما در صحاح العجم در کنار آیدر (می‌گوید)، لغت «دئمک و دئرلر» نیز توأماً استفاده می‌گردد.

تنظیم کنندگان نسخه برلن و لنینگراد، خانم جمیله صادق‌اوا و طیبیه علی‌عسگر‌اوا در مورد نحوه تنظیم و ویرایش صحاح العجمیه چنین بیان می‌دارند: ما نزدیکی دستنویس لنینگراد را بدوران مؤلف لغتنامه و نزدیکی آن را به نسخه اصلی و اینکه قواعد نوشتار قدیمی را در خود حفظ نموده است و بحساب لغتنامه های دیگر، حجم خود را نیفزوده و غیره را در نظر گرفته این نسخه را اولین و اساس متن انتقادی خود قرار دادیم. نسخه براتیسلاو را از نظر زمانی خود دوم و نسخه برلن غربی را نسخه سوم نامیدیم. با اساس قرار دادن مطلب فوق در تنظیم لغتنامه «صحاح العجم اولین لغتنامه ترکی آذربایجانی، در مقابل لغات فارسی و پهلوی»، تاکید می‌گردد که نسخه غازان (۱۵۹۲) که به زمان حیات نویسنده دورتر بوده و توسط کاتبان افزایش حجم یافته نه به عنوان مبنای تجزیه تحلیل نوشته‌ها، بلکه به عنوان لغات کمکی در جهت روشن نمودن معانی مبهم بعضی از لغات معادل ترکی آن زمان استفاده شده است.

منابع مورد استفاده

- ۱- صحاح العجم، منسوب به هندوشاه بن سنجر صاحبی نخجوانی، غلامحسین بیگدلی، ویراستار، عبدالرحمن رزندی، زیرنظر گروه دایره المعارف ها، تهران ۱۳۶۱، مرکز تولید و انتشارات مجتمع دانشگاهی علوم انسانی.
- ۲- صحاح العجم، نسخه غازان، غلامحسین بیگدلی، انتشارات وحید، چاپ اول ۱۳۶۶.
- ۳- الصّاح العجمیه، هندوشاه نخجوانی، جمیله صادق‌اوا و طیبیه علی‌عسگر‌اوا، اداره انتشارات شرق و غرب باکو، ۱۹۹۳. فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان انستیتوی خاورشناسی

۴- لغت نعمت الله (دست نویس)

۵- لغات ترکی متداول در تبریز قدیم. نویسنده :: سحر جعفرزاده، ویرایش :: اسماعیل جفرلی، ۱۷۰ صفحه، سومرنشر. ۱۳۹۹

۶- ارک سؤزلویو، اسماعیل جفرلی، ۲۰۵۰ صفحه، انتشارات احرار، ۱۳۸۴ و ۱۳۸۹

۷- فرهنگ لغت دهخدا

۸- فرهنگ اسدی، لغت فرس، منسوب به اسدی طوسی مورخ ۷۳۳ هجری، کتابخانه واتیکان ۱۸۹۷، بکوشش دبیر سیاقی، نشر

طهوری ۱۳۳۶.

۹- فرهنگ قوآس، تالیف مبارکشاه قوآس غزنوی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران ۱۳۵۳

۱۰- صحاح الفرس، تالیف محمد بن هندوشاه نخجوانی، باهتمام دکتر عبدالعلی طاعی، ۲۵۲۱

۱۱- پروسه تشکل زبان فارسی. سومرنشر، ا. جفرلی، ۱۳۴۱،

۱۲- کتاب دده قورقود و آثار فرهنگی دینی آن در آذربایجان و ایران (جلد اول) (بررسی نسخه های درئسدئن و واتیکان به زبان

فارسی) چاپ اول ۱۴۰۰، سومرنشر، ا. جفرلی.

۱۳- فرهنگ ترکی فارسی صحاح العجم. اسماعیل جفرلی، ۷۲ صفحه، سومرنشر. ۱۳۹

بررسی نام و جایگاه بابک در کتیبه های ایلامی باروی تخت جمشید

محمد قره زاده شریانی

چکیده:

وجود نام بابک در گل نوشته های ایلامی را نخستین بار دوست گرامی استاد مهدی حسنی اردبیلی با نگارنده در میان گذاشته و آدرس لوحه ها را جهت خوانش ارسال نمودند، در واقع این نام نیز همانند شکل هایی از سایر اسامی تمدن ایلامی (همانند "یاماکشید < جمشید، زامسبا < جاماسب و ... که بعدها وارد افسانه های عهد نگارش خدای نامه و اشعار فردوسی نیز شده اند که البته اسم بابک به هیچ عنوان وارد خدای نامه و اشعار شعرا نشده است) وارد سیستم اسامی بعد از ایلامیان شده است.

واژه بابک را در محل تلاقی عصر اشکانی و ساسانی در روایت "بابک"؛ عالم دینی حامی اردشیر بابکان که اردشیر را منتسب به او و به صورت "اردشیر بابکان" آورده اند و نیز بابک سرداری در عصر ساسانی یاد می توان مشاهده نمود که همگی نشان دهنده بقای آن تا عصر اشکانی و انتقال به ساسانی نیز بوده است. ما برآنیم که این نام نوعی لقب و جایگاه بوده و حتی تا عصر خلفای عباسی نیز رواج داشته است، چنانچه در داستان "بابک" سردار مخالف عباسیان در قرن دوم هجری و معاصر هارون و مأمون عباسی که نویسندگان دانشنامه اسالمی به نقل از مسعودی نام اصلی او را "حسن" ذکر کرده اند نیز برجسته گشته است. شخص دیگر مد نظر ما با نام "بای باک: بای بک" در متون عربی به قرن سوم هجری معاصر خلیفه چهاردهم عباسی «المهتدی بالله فرزند الواثی بالله» است که این بابک به دست خلیفه کشته شده و در تاریخ به صورت "بایباک التترکی" نیز یاد شد که او در اصل از ترکان شرقی بوده در حقیقت بعدها استفاده از این واژه بجای کاربرد در جایگاه منصب، به صورت نام مردان ادامه دار شده و به عصر ما نیز رسیده است. در واقع بابک خان عصر ایلامی نیز منصب داری مهم بوده و بر امور نظارت داشته است در گل نوشته های مورد بحث شاهد نگارش این اسم به دو صورت ik-ba-ula/Ba و ba-ula/Ba هستیم که واژه خانا: na-ka: به خان نیز به آن چسبیده است و نشان از منصب دولتی او با توجه به اموراتی که اعم از تحویل گیری آذوقه و... دارد که تلاش نمودیم در ادامه هر دو نگارش میخی را در جدول شرح دهیم.

کلمات کلیدی: تخت جمشید، ایلامی، بابک، بای بک

استناد (آپا):

قره زاده شریانی، م. بررسی نام و جایگاه بابک در کتیبه های ایلامی باروی تخت جمشید. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۳۰۴۱-۸۶۹۰. شاپا

Muhammad Gharezaadeh
Sharabiyani

Email:

mghsharabiyani@gmail.com

Affiliation:

Expert of ancient languages

The presence of Babak's name in the Elamite writings

Abstract:

First time has shared with the author with my dear friend Mehdi Hasani Ardabilli and also he has gave me the address of the tablets for reading

In fact Babak name is like Yamakshid>Jamshid, Zamsba < Jamasba, etc., which were later included in the legends of the writings of Khodanameh and Ferdowsi's poems, although the name Babak was never included in Khodanameh and poets' poems. It has entered the name-system of after Elamite.

Babak can be seen at the intersection of the Parthian and Sasanian eras in the narration of "Babak", the religious scholar who supported Ardeshir Babakan, who attributed Ardeshir to him as "Ardeshir Babakan", and also Babak, a chieftain in the Sasanian era, which all show It survived until the Parthian era and was transferred to the Sassanid era. We believe that this name was a kind of title and position and was even popular until the era of the Abbasid caliphs, as in the story of "Babak", the leader of the Abbasids era in the second century and contemporary with Imam Reza (As), Harun and Ma'mun Abbasi, In fact This Babak is who his original name was mentioned by A-Masoudi: "Hasan". The other person we are considering with the name "Baybak: Baibak" in Arabic texts is the contemporary of the 14th Abbasid caliph "Al-Muhtadi Bellah, son of Al-Wathiq Bellah" in the third century Hijri. It was also mentioned that he was originally from the Eastern Turks, in fact later the use of this word, instead of being used in a position, continued as a name for men and reached our era. Babak Khan in the Elamite era also had an important position and he had the supervision of affairs. In the mentioned Elamite inscriptions, we see this name written in two forms, Ba/ula-ba-ik and Ba/ula-ba, where the word Khana means, to khan: Beh Khan and also attached to it, and it is a sign of his government position, considering the things he has, including the delivery of supplies, etc., which we have tried to explain in the table below both cuneiform writings.

Key words: Persepolis, Ilami, Babak, Baibek

CITATION (APA):

Gharezaadeh Sharabiyani, M. The presence of Babak's name in the Elamite writings .Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Məhəmməd Gharezade
Sharbiani

E-poçt:

mghsharabiyani@gmail.com

Mənsubiyyət:

Qədim dillərin tədqiqatçısı

Persepolis qalalarının Elam yazılarında Babəkin adının və mövqeyinin araşdırılması

Xülasə:

Elam yazılarında Babək adının olması ilk dəfə əziz dostum professor Mehdi Hüsni Ördəbilli tərəfindən müəlliflə paylaşılmış və lövhələrin ünvanını oxumaq üçün ona göndərmiş, (sonradan daxil olmuş Cəmsid, Zəmsba >Cəmasb və s. Xudanəmə və Firdovsi şeirlərinin yazılarına dair əfsanələrə baxmayaraq, Babək adı heç vaxt Xudanəmə və şairlərin şeirlərində yer almasa da) elamlılardan sonra adlar sisteminə daxil olmuşdur.

"Babək" rəvayətində Parfiya və Sasani dövrlərinin kəsişməsindəki Babək sözü; Ördəşiri ona "Ördəşir Babakan" kimi aid edən Ördəşir Babakanı dəstəkləyən din alimi, eləcə də Sasanilər dövründə Babək Sərdarini görmək olar ki, bütün bunlar onun Parfiya dövrünə qədər yaşamasına və Sasanilər dövrünə keçməsinə dəlalət edir. Biz hesab edirik ki, bu ad bir növ ləqəb və vəzifə olub və hicri ikinci əsrdə Abbasilərə qarşı müxalifətin lideri olan "Babək" hekayəsində olduğu kimi hətta Abbasi xəlifələri dövrünə qədər məşhur olmuşdur. İslam Ensiklopediyasının müəllifləri tərəfindən Məsudindən sitat gətirilən "Həsən" in də adı çəkilən Harun və Məmun Abbasinin müasiri haqqında bəhs etdiyimiz başqa bir şəxs 3-cü əsr ərəb mətnlərində "Baybak: Baybak" adlanır. Hicri, 14-cü Abbasi xəlifəsinin müasiri, bu Babək tərəfindən yazılan "Əl-Muhtədi Bəallah, Əl-Vatıq Bəallah" xəlifə öldürülmüş və tarixdə "Baybək ət-Türki" adı ilə qeyd edilmişdir "demək ki, o, əslən Şərq türklərindəndir. Əslində, sonralar bu termin vəzifə mənasında deyil, kişi adı kimi işlədilmiş və dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Əslində, Elam dövrünün Babək xanı da mühüm bir məmur idi və işlərə nəzarət edirdi: Xan da ona bağlıdır və bu, onun tədarükün çatdırılması və s. mixi yazıların hər ikisini aşağıdakı cədvəldə izah etməyə çalışdıq.

Açar sözlər: Persepolis, İlami, Babək, Baybek

CITATION (APA):

Gharezade Sharbiani, M. Persepolis qalalarının Elam yazılarında Babəkin adının və mövqeyinin araşdırılması. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Elam Yazıtlarında Babek İsminin Varlığı

Mühemmet Karazade
Şerebiyani

E-posta:

mghsharabiyani@gmail.com

Üyelik:

Ölü diller araştırmacı

Özet:

Babek isminin varlığı ilk kez sevgili dostum Mehdi Heseni Erdebili bey yazarla paylaşılmış ve tabletlerin adresini de bana vermiştir. Aslında Babek adı başka Elam adlarına benzer (Daha sonra Hudaname ve Firdevsi'nin şiirlerinin yazılarının efsanelerinde yer alan Yamakşid>Jamşid, Zamsba <Jamasha vb., ancak Hudaname ve şairlerin şiirlerinde Babak adı hiçbir zaman yer almamıştır) Elam'dan sonraki isim sistemine girmiştir..

Babak, adını Partlar çağı Ardeşir Babakanı destekleyen din alimi "Babak" ile Sasani döneminde reis olan Babak'ın anlatımında Part ve Sasani dönemlerinin kesişme noktasında görülmektedir. Bunların hepsi Part dönemine kadar varlığını sürdürdüğünü ve Sasani dönemine aktarıldığını gösteriyor. Bu ismin bir tür unvan ve mevki olduğunu ve hatta ikinci yüzyılda Abbasi döneminin lideri olan ve İmam Rıza (As) ile çağdaş olan "Babak" hikâyesinde olduğu gibi Abbasi halifeleri Harun ve Me'mun Abbasi dönemine kadar popüler olduğunu düşünüyoruz.. Masudin'in Bu Babekin asıl adını "Hasan" söylemiş. Arapça metinlerde "Baybak: Baibak" ismiyle ele aldığımız diğer kişi ise 14nci Abbasi halifesi "El-Mathidi Bellah"ın oğlu Al-Vatik Bellah"ın Hicri üçüncü yüzyıldaki çağdaşıdır. Bu kişi Aslen Doğu Türklerinden olduğu da zikredilmiş, aslında daha sonra bu kelimenin bir mevkide kullanılmak yerine kullanımı erkek ismi olarak devam etmiş ve çağımıza kadar ulaşmıştır. Elam döneminde Babak Han da önemli bir konuma sahipti ve işlerin denetimi ondaydı.

Adı geçen Elam yazıtlarında bu ismin Ba/ula-ba-ik ve Ba/ula-ba-ik olmak üzere iki biçimde yazıldığını görüyoruz. Ba/ula-ba, Khana kelimesinin "hana" anlamına geldiği: ve aynı zamanda ona bağlı ve sahip olduğu şeyler dikkate alındığında, erzak teslimatı v b. de dahil olmak üzere, onun hükümet pozisyonunun bir işaretidir. Aşağıdaki tabloda her iki çivi yazısını açıklamaya çalıştık

Anahtar Kelimeler: Babek Elam yazıtlarında, Babek Elaml Devletinde Bir Rütbe

CITATION (APA):

Karazade Şerebiyani, M. Elam Yazıtlarında Babek İsminin Varlığı. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

Erkəklik göstərən			
Kişi			
شدن، بودن، هست (به ترکی : اولا، وار) Var Vardı Olmuş	Ba/Ula	⚔	PF VY ۴۲۴ PF
–	ik	–⚔	PF VY ۴۲۴ PF
با یک، بیک، بزرگ Bəy Böyük	Ba-ik	⚔ –⚔	PF VY ۴۲۴ PF

–	Ka	𐎧𐎠𐎡𐎹	PF ۷۳ ۴۲۴ PF
نا / آنا	Na/Ana	𐎧𐎠𐎡𐎹	
نا خوانده می			
شود و البته			
این علامت			
شکل برعکس			
علامت			
munus			
که برای نشان			
دادن جنس			
مونث		𐎧𐎠𐎡𐎹 𐎧𐎠𐎡𐎹	
بوده			
می باشد			
Na/Ana			
Na oxunur			
Artıqraq			
Dişi			
göstərən			
Muns			
Simgəsi			
nin			
Tərsə			
yazılışı			

خانا (به خان، به سرکرده) Xana	Kana		
باباکانا به باباخان	Ba/ula-ba-ka-na	<u>ᲑᲁᲕᲁᲛᲁ</u>	PF ۷۴ PF ۳۷۷ ۱۹۸۷ PF

Babakana			
Ba+bakana			
علامت مذکر Erkəklik göstərən Kişi	K/Mishi	𐌕𐌆𐌌𐌌𐌌𐌌	PF Ⅴ𐌰 PF ⅢⅤⅤ ⅠⅨⅧⅤ PF
شدن، بودن، هست (به ترکی : اولاً، وار) Olmaq Var vardı	Ba/Ula	𐌕𐌆𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌	PF Ⅴ𐌰 PF ⅢⅤⅤ ⅠⅨⅧⅤ PF
-	ak	𐌕𐌆𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌	PF Ⅴ𐌰 ⅠⅨⅧⅤ PF
-	Ka	𐌕𐌆𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌	PF Ⅴ𐌰 PF ⅢⅤⅤ ⅠⅨⅧⅤ PF
-	Na	𐌕𐌆𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌	
	Kana	𐌕𐌆𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌	

خانا (به خان، به سرکرده) Xana باخانا) به باخان، به ناظر) Baxana	Ba-ka-na		
--	-----------------	--	--

جملات کاربرد ی : بابک در گل نوشته های ایلامی، بابک یک جایگاه دولتی در عهد ایلامیان، بابک

مقدمه

چند نمونه از الواح گلی باروی تخت جمشید که نام بابک در آنها آمده است

در سال ۱۹۳۳ در هنگام حفاری هیئت باستان شناسی موسسه شرق شناسی شیکاگو به سرپرستی هرتسفلد (Herzfeld) به صورت اتفاقی با کلنگ کارگران مجموعه بزرگی از گل نوشته ها از دو اتاق مجاور هم در گوشه شمال شرقی در بخش باروی تخت جمشید کشف شد. ترجمه متن ها نشان می دهد که آرشو مربوط به سالهای ۵۰۹ تا ۴۹۴ ق.م. (سال ۱۳ تا ۲۸ سلطنت داریوش) می باشد. مجموعه گل نوشته های آرشو شامل گل نوشته های نوشته شده و نشده و مهر شده اند که به طور تقریبی در حدود ۳۰ هزار قطعه است. بر اساس گزارشهای غیر رسمی ارائه شده در حدود پانزده هزار قطعه از گل نوشته ها نوشته شده هستند، متن گل نوشته ها به طور کلی مربوط به ثبت فهرستهای تهیه، ذخیره و پرداخت مواد خوراکی در محدوده جغرافیایی ایران و نواحی در مسیر راه شاهی تا شوش می باشند. متنهای نوشته شده بر روی گل نوشته ها یکسان نیست ولی اکثر آنها اطلاعاتی مانند تاریخ انتقال کالا، مکان انتقال، نام دبیر اداری، نام محیا کننده، نام حمل کننده، نام گیرنده کالا را شامل می شود. در بسیاری از گل نوشته ها تاریخ سال ماه و روز مبادله را ثبت کرده اند. این اسناد منابع اولیه را برای مطالعه سیستم

اداری اقتصادی و اجتماعی در مرکز امپراتوری هخامنشی را ممکن می سازد و هم چنین منبع ارزشمندی برای مطالعه زبان پیشینیان مردم ایران فراهم می کند. زبان ایلامیان زبان التصاقی بوده و در این گل نوشته ها لیست بزرگی از نامها جای گرفته که می توان بر روی آنها تحقیق کرد.

در آرشو بارو شکل گل نوشته ها با کار کرد و نوع متن آنها ارتباط دارد. گل نوشته ها به دو شکل بالشی (زبانی) و چهار گوش ساخته می شدند، الواح بالشی کوچک بوده و در کف دست جای می گیرند. معمولاً طول بزرگترین آنها از هفت سانت تجاوز نمی کند، کوچکترین آنها به ابعاد دو سانت است. این گل نوشته ها در اطراف انحنا دارند، سمت چپ آنها صاف و در طرف بالا و پایین سمت چپ دارای سوراخی هستند که محل عبور نخ بوده است، در این گل نوشته ها معمولاً متن بر روی چهار طرف لبه بالا، پایین، جلو و پشت گل نوشته نوشته می شد و نقش مهرها ممکن است بر شش طرف گل نوشته زده می شد. گروه دیگر گل نوشته ها چهار گوش است که از لحاظ ابعاد بزرگتر از گل نوشته های بالشی شکل هستند. این الواح فقط در مرکز سیستم اداری در تخت جمشید تهیه می شدند. تا کنون بزرگترین گل نوشته منتشر شده 1946 pf با ابعاد ۲۱/۷ سانتی متر طول دارد لبه راست و چپ این گل نوشته ها تخت و محل نوشتن متن ها و زدن مهرها همانند گل نوشته های بالشی است. نمونه هایی نیز از گل نوشته های کوچک به فرم های عدسی شکل، تخم مرغی شکل و مخروطی نیز در گل نوشته های بارو وجود دارد.

گل نوشته های موجود در آرشو را بنا به خط آنها می توان به دو گروه اصلی تقسیم کرد، گروه اول به زبان ایلامی نو که در برگیرنده بیشتر اسناد بارو است. بعضی از گل نوشته های ایلامی دارای نوشته هایی به خط آرامی با مرکب هستند. گروه دوم گل نوشته های نوشته شده به زبان آرامی با مرکب یا حکاکی شده اند اما گروه سوم از الواح وجود دارند که الواح نوشته نشده و مهر شده اند که به آنها گل مهر نیز می گویند. همچنین گل نوشته هایی به زبانهای پارسی باستان، بابلی، یونانی و فریگیه ای به دست آمده.

گل نوشته های بارو در سال ۱۹۳۷ میلادی در ۲۳۵۳ جعبه بسته بندی و برای مطالعه و بررسی به مسسه شرق شناسی شیکاگو منتقل شدند، پروفیسور Hallok با همکاری Bowman و پروفیسور Cameron گل نوشته ها را از جعبه خارج کرده و کد گذاری نمودند. هلك مطالعه و ترجمه گل نوشته هایی که سالم بودند را آغاز کرد. او حدود ۲۱۰۰ گل نوشته را ترجمه و منتشر کرد و حدود ۲۵۰۰ گل نوشته دیگر را نیز ترجمه کرد که متأسفانه پس از مرگ ایشان تا کنون انتشار نیافته اند.

هلك برای شناسایی و مشخص کردن گل نوشته ها به آنها کد اختصاری (PF) (Persepolis fortification) به معنای باروی تخت جمشید را داد. بنا بر این گل نوشته های منتشر شده هر یک شماره مشخصی است که کد شناسه آن محسوب می شود. هلك بر اساس نوع متن گل نوشته ها آنها را در ۳۱ گروه بر اساس حروف الفبا از A-W طبقه بندی کرد که برخی از گروه ها

H(Hallok): 4 UDU.NITÁ.lg kur-min m.Ba-ba-ik-ka-na hal-pi-ka nu-tan-nu-ya-iş m.Ba-ka-du-iş-da a-ak m.Zi-iş-ša-ma a-ak m.Pir-tan-da du-iş-ša h.ka-ap-nu-iş-ki-ma ul-la-iş h.be-ul 19-um-me-man-na

H: 4 Sheep, supplied by Babaka, were slaughtered (at?) the stockyard. Bakaduşda and Zişşawış and Pirtanda received (the hides?), and delivered (them) to the treasury. 19th year.

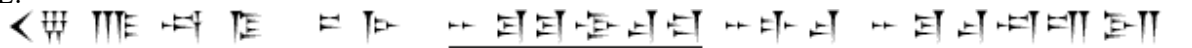
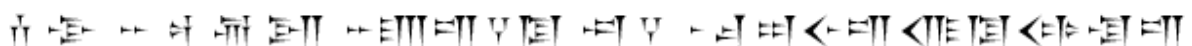
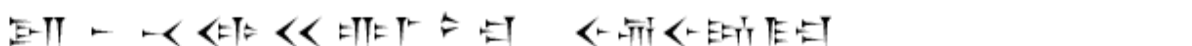
نکته: کلمه

نکته: نشان در ایلامی دارای تلفظهای bat/bad/be/laar است که در اینجا تلفظ be یا laar/ulaar منظور بوده این کلمه در متون ایلامی به دو معنا به کار رفته « باشد/می شود » و پسوند جمع « آنها/ها » که در زبان ترکی امکان دارد ، باغلار(باغها) ، لار/اولار(می شود/باشد باغ) .

نکته: کلمه yeal که هلك آنرا ul تلفظ کرده است به معنای سال آمده است که با اندکی تغییر در انگلیسی به صورت year در آمده است ، نشان yeal در ایلامی به صورت نوشته میشود که از نشان U به معنای ده و سپس دو نشان افقی به عنوان عدد دو و سپس نشان la/pa ترکیب شده است که نشان دهنده دوازده ماه است .
 نکته: پسوند عددی umjimina/umgemina/umimina به معنای به ... اومین امروزه در ترکی نیز مورد استفاده است.

PF 74

E:

 18 udu-neyita-miš ghur-min kiši. ba ba-ak-ka-na hal-li - da kiši.ba-ka-du - iš - da

 art-ak kiši.bir-dan-da kiši.Zi- iš - ša-ma tut-ša aš.ka -al - nu-iš - di - ma ul - la - iš

 da yaš ulaar yeal 20 um-ge-min-na yanu-tan-nu - ya-aš-na

I: 18 udu.neyita.miš kur-min KIŠI.Ba/ula-ba-ak-ka-na hal-li/pi-da/ka KIŠI.Ba-ka-du-iš-da
 art/ark-ak KIŠI.Pir/bir/ulir-tan/kal/guruš-da KIŠI.Zi-iš-ša-ma/ulma tut/du-ša AŠ.ka-al/ap-
 nu-iš-di/ki-ma ul-la-iš-da YAŠ.ulaar/be yeal 20-um-ge/me-min-na yanu/nu-tan-nu-ya/yar-
 aš-na

I: 18 udu neyitamiš(be herbivore) kurmin(supplied) kiši(male) .Ba bakana(be seeing/vigilant/
 big) halida/ halpika/ ghalida (slaughtered) kiši(male).Baka duišda artak/arkak(and) kiši
 (male) .Pirtanda/ Lir gurušda kiši(male) .Zišama/Ziša ulma tutša(received) aš(place).
 kalnuwišdima/ kapinuwiškima (to storage house) ulayišda(they took her) yaš(date). laar/be(be)
 yeal(year) 20 umgemina/umimina) yanutanuyašna(to prepare food)

۱۸ گیاه خوار باشد، مُحیا کننده اولاباکان/ باباکان ، کشته ، باکا دوویشده و بیرتاندا/اولیر کالدا (و) زیشاما گرفته به انبار بردند
 تاریخ باشد به سال ۲۰ اومین ، برای پختن .

۱۸ اودون ییینی میش ، قوریمین اولاباکانا/باباکان گوتوردی ، اؤلدیریب ، باکادوویشده آرتیق اولیرکالدا / بیرتاندا آرتیق زیشاما
 آلیب انبارا آپاردیلار ، باش اولار ایل ۲۰ اومجیمینه ، پیشیرمگه .

H: 18 UDU.NITÁ.lg kur-min m.Ba-ba-ak-ka-na hal-pi-ka m.Ba-ka-du-iš-da a-ak m.Pir-tan-da m.Zi-iš-ša-ma du-ša h.ka-ap-nu-iš-ki-ma ul-la-iš-da h.be-ul 20-um-me-man-na nu-tan-nu-ya-aš-na

H: 18 sheep, supplied by Babaka, were slaughtered. Bakadušda and Pirtanda (and) Ziššawiš received (the hides?), and delivered (them) to the treasury. 20th year. At the stockyard.

نکته: نام _____ Ba bakan همان شخص در متن لوحه شماره ۷۳ است که به صورت Ba

baikan نوشته شده بود که می تواند همان معنا را داشته باشد. باشد بزرگ خان این نام امروزه نیز بین ایلات ترک ایران مرسوم است ، بویوک خان با معنای خان بزرگ. این نام می تواند معنای باشد بینا/هوشیار را نیز داشته باشد. امروزه در ترکی باکان به معنای بررسی کننده و مسئول نیز مورد استفاده است ، باش باکان به معنای نخست وزیر و رئیس مسئولین .

PF 377

E:

90 ghiš.tar-mu ghur-min kiši.ba ba-ka-na kiši. ti - ya -ma tut-ša 9 aš.ku-chu-ku-um

gha- tu -ma an - na - ul - li -na gu - ut - taš - da yaš.ulaar yeal ... um-ge-na

I; 90 GHIŠ.dar/tar-mu/gu kur-min KIŠI.Ba-ba-ka-na KIŠI.Ti-ya-ma tut/du-ša 9 AŠ.ku-chu-ku-um gha/ha-tu-ma an-na-ul/ap-li/pi-na gu/hu-ut-taš/ur-da YAŠ.laar/be yeal/ul ... um-me/ge-na

I: 90 ghiš(herbal).darmu/darghu(fruit/grain/a product that is picked from a tree) kurmin(supplied) kiši(male).Ba bakana(be big/lord/vigilant) kiši(male).Tiyama(talk ative) tutša(received) 9 aš(place).kuchukum(place of migration to another world/grave) ghatuma/hatuma(to the number) annaulina(to the temple/to the place where God is) gutašda/guturda(he took/consumed/did) yaš(date).laar/be(be) yeal(year) xy umgena/umina

۹۰ بار چیدنیه گیاهی محیا کننده با بایکان ، تی یاما گرفته برای تعداد ۹ مزار به معبد برد، تاریخ سال باشد ...اومین .
 ۹۰ آقاج/گوروتی دریمی ، یغانی/قورانی با بویکان/با باکان/اولا باخان ، تیاما توتیب ۹ قات کوچوکومه /قبیره آنها اولینا گوتوردی ، یاش اولار ایل ...اومینه.

H: 90 w.tar-mu kur-min m.Ba-ba-ka-na m.Ti-ya-ma du-ša 9 h.ku-šu-ku-um ha-tu-ma d.na-ap-pi-na hu-ut-taš-da h.be-ul x+y-um-me-na

H: 90 (BAR of) *tarmu* (grain), supplied by Babaka, Tiyama received, and utilized (it) at 9 shries(?) for the gods. ...th year.

نکته: برای کلمه tarmu هلك ترجمه ای نیاورده این کلمه با تلفظ darmu/tarmu و darghu/targu

می تواند معنای چیده شده را داشته باشد که قبل از این کلمه نشان ghiš آمده به معنای گیاه و درخت یعنی چیده شده از درخت یا گیاه که میوه و یا دانه است. شهر های تارم در ایران و ترکیه میتواند معنای شهر میوه را داشته باشد. آقیش دریمی .

نکته: کلمه kuchukum چون با نشان مکان (aš) آمده به معنای مزار و قبر است که هلك آنرا shrines به معنای زیارتگاه ترجمه کرده است.

نکته: کلمه hatuma/ghatuma در اینجا به معنای به تعداد آمده ، قات امروزه در ترکی به معناهای « لا/تا/تعداد» به کار می رود.

نکته: کلمه an-na-ul-li-na که هلك آنرا به صورت d.na-ap-pi-na آورده معنای در معبد را دارد که هلك آنرا for the gods برای خدایان معنا کرده است در حالی که معنای جایی که خدا است (جایی که بتها یا پیکره خدایان را نگهداری می کنند) .

نکته: کلمه gutašda/hutašda که امروزه در ترکی به صورت guturdi به معنای برداشت یا انجام داد به کار می رود این کلمه را هلك utilized معنا کرده است. در ضمن برای نشان taš هلك تلفظ ur را نیز به کار برده است که اگر اعمال شود باید کلمه امروز guturdi را به جای gutašda نوشت. چرا هلك این توضیحات را نداده من مانده ام. نشان hu/gu/ghu شبیح پرنده است که هلك برای آن تلفظهای hu/mušen که چون صدای m در ایلامی برای کم کردن از نشانها صدای g/gh را نیز دارد که mušen را میتوان ghušen به معنای پرنده پایین یعنی پرنده ای که پرواز نمی کند مانند مرغ اهلی . نشان دیگری در ایلامی داریم که هلك به آن تلفظ muš/muz را داده است که از ترکیب نشان lu/ulu و ghuš درست شده که می تواند به شکل ulu ghuš با معنای پرنده بالا یعنی پرواز کننده باشد.

PF 424

E:

 70 ½ ghiš.tar-mu ghur-ru-saw-um ghur-min kiši. ba ba-ka-na kiši. Ka-iz-za tut-ša

 Kaš-miš gha-hu-ut-taš - da yaš. ulaar yeal 22 um-me/ge-na

I: 70 ½ GHIŠ.dar-mu kur-ru-sa/saw-um/yum kur-min KIŠI.Ba-ba-ka-na KIŠI.Ka-iz-za tut-ša kaš-miš gha/ha-hu/ghu-ut-taš/ur-da YAŠ.laee/be yeal 22-um-me/ge-na

I: 70 ½ ghiš(herbal).darmu/tarmu(fruit/grain/aproduct that is picked from a tree) kurusawum/ kurusayum (dry skin/dried fruit) kurmin(supplied) kiši(male).Ba bakana(be big/lord/ vigilant) kiši(male).Kaiza/Daiza tutša(taken) kašmiša(a kind of drink) ghaghuturda/hahuturda/ ghahutašda (converting/ making/turning something into something else) yaš(date). laar/be(be) yeal(year) 22umina/umgena(to 22nd)

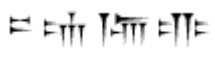
۷۰ ½ چیدنیه گیاهی خشکبار/خشک /میوه خشک ، محیا کننده با باکان/باشد باکان ، شخص کایزا گرفته برای برگرداندن/ تبدیل به کاش(نوعی نوشیدنی) ، تاریخ باشد به سال ۲۲وم.

۷۰ ½ گوورتی دریمی سویی قورو ، یغیریمین باباکان/اولا بایکان گوتوردی، کایزا آلیب کاشا قیتردی/چوویردی ، یاش اولار ایل ۲۲ومینه.

H: 70 ½ w.tar-mu kur-ru-sa-um kur-min m.Babakana m.Ka-iz-za du-ša KAŠ.lg ha-hu-ut-taš-da h.be-ul 22-um-me-na

H: 70 ½ (BAR of) *kurrusam tarmu* (grain) , supplied by ,Babaka, Kazza received, and made beer from it.22nd year.

نکته: کلمه ghiš darmu را هلک ترجمه نکرده است این کلمه به معنای چیدنی گیاه/درخت را دارد که میتواند به معنای میوه و یا دانه باشد. darmak در ترکی امروز به معنای چیدن به کار می رود که هم برای درو و هم برای چیدن میوه به کار می رود، نشان در لیست تلفظ نشانهای ایلامی هلک دارای تلفظهای tar/zil/sil امروزه در ترکی dar/tar و asil میتواند برای چوبه دار /دار قالی که معنای تنگی و فشردن در آن متجلی است اطلاق کرد که asil نیز به معنای آویزان کردن که معنای دیگر دار زدن است ، این نشان را می توان به صورت šil/ašil نیز خواند به معنای کشته شدن و چپ شدن ، شکل ظاهری این نشان نیز مشابه چوبه دار و شلاق است که در سنگ نوشته بیستون در قسمت هشتم خط دوم به صورت šil-la-ka gi-il-e و با معنای به مجازات بیاور/مجازات کن /آویزان کن که نوشته میخی آن این گونه است که نشان TAR را آقای سلمان علی یاری بابلقانی در کتاب تحریر ایلامی کتیبه داریوش بزرگ در بیستون šil نیز آورده است. جمله داریوش را در بیستون می توان اینچنین نیز خواند •asilaka giliyi یعنی آویزان کن ، به هر تلفظی بخوانیم باز در ترکی دارای معنای واحدی است.

نکته: کلمه kurusaum را هلک ترجمه نکرده و به صورت ایتالیک آورده است، این کلمه می تواند معنای خشک پوست یا خشک آب را داشته باشد ، که می تواند منظور میوه خشک یا خشکبار باشد. قورو در ترکی امروز به معنای خشک و «سائوم» میتواند با «سوی» به معنای پوست و «سو» به معنای آب مرتبط باشد.

نکته: کلمه ghahutašda/ghahuturda را که هلك hahutašda خوانده است به معنای تغییر دادن و ساختن آمده که در ترکی امروز ghaytardi یعنی به صورت دیگر برگرداندن یا تغییر دادن است. در لیست نشانهای ایلامی هلك نشان taš دارای تلفظ ur نیز است و این تلفظ باید صحیح باشد چون نشان ut در کلمه بالا در صورت به کار بردن taš بدون استفاده خواهد بود. ha-hu-taš-da و ha-hu-ut-ur-da ولی اگر به جای taš تلفظ ur را بگذاریم نشان ut خوانده می شود .

ul/yap-ma za-ak - ki - iŝ - da ana-an - ri kiŝi.Zi-iŝ-ŝa-u-iŝ iŝl - ra - iŝ ma/wa-ra

50+8 3 kat ghiŝ.ha-su-taŝ/ur kiŝi.Za-ir-na-mi-ya tut-ŝa minus.gur-taŝ aŝ.da-iz-za-rak-

-ka-na ul/yap-ma za/sa-ak-ki - iŝ - da ana - an-ri kiŝi.Zi-iŝ - ŝa - u - iŝ iŝi- ra - iŝ

ma/wa-ra

7 1 bar 1 kat ghiŝ.ha-su-ur kiŝi.za-ir-na- mi-ya tut-ŝa minus.gur-taŝ aŝ.aŝ-ka-man-da-na

Yap/ul-ma sa-ak-ki-iŝ - da ana-an- ri kiŝi.Zi - iŝ - ŝa-u-iŝ iŝi - ra - iŝ ma - ra

2 kat kaz-la kiŝi.ha-ku-ma tut-ŝa 60 kiŝi.ul-ghu kiŝi.iŝ-ku - ud-ra- lar/hip hun-ra

1 kat ul tut - nu - iŝ - da zib - bi - ma an ay - miŝ 1-na

Lap 75 2 bar 4 kat ma-ak-ka yaŝ.ulaar yeal 18 - um-ge-ma

I: ¹ (i) yuk kalitaka(amount of cargo in warehouse)

- (ii) tutka/tuta(received/taken) (iii) mazika/ghazika (remainder/surplus/مانده / اضافی) ² (i) 6 (iritiba) (chariot/cart) ((ii) 1 (iii) 5 (iv) ghiŝ(herbal/گیاهی).kazla/kuzula(walnuts/?) kiŝi(male).Uliza /Upiza aŝ(*/place) ini(no/?) kitiŝ/ditiŝ(?) geni(than/سپس) 45 ghiŝ(herbal/گیاهی) ³ (i) 3 (ii) 0 (iii) 3 (iv) ghiŝ(herbal/گیاهی).kuzula/kazla(walnuts/جوز)kiŝi(male/منکر/مرد) ⁴ (i) 2 (ii) 0 (iii) 2 (iv) ghis(herbal).kazla/kuzula(walnuts) Babaka(be big/بزرگ/باشد) 27 ghis(herbal).ŝauwaraŝ/yaŝauwaraŝ(life giver/زندہ نگہدارندہ) ⁵ (i) lap/ulal(total) 11 (ii) lap/ulal(total) 1 (iii) lap/ ulal(total) 10 (iv) lap/ulal(total) hi(this)

ghiş(herbal).giyikdam(box)yaş(date/سنه/تاریخ) ulaar(be/باشد) yeal(year/سال) 18gimina(to 18th)
 aş(place/مکان).Daizaraka(?/in the mill/در آسیاب)

2/ghiş(herbal).kuzula(walnuts) kişi(male).Hakuma tutişa (taken/گرفته) 60 kişi(male/مذکر)
).ulughu (child/بچه/زاده) kişi (male).İşkudralar(Scooters) zilarulima(to flour makers/ به آرد
 کنندگان) ul/ap(it/ آن را) tutnuışda/dunuişda(gave/داد) an(time). aymiş(be month)1na(for one
 month) aş(place).Da izaraka(in the mill/در آسیاب)

1 bar /ghiş(herbal).hasur/ghazur(raising/کشمش) kişi(male). Tarkayauwiş(?)
 kişi(male).akayarişi (companion/شریک/آن که یاری کننده اش است) tutişa(received / گرفته) kişi.kur
 azalar(the millers/آرد کنندگان) galima(for wages/برای دستمزد) ul(that/آن را)
 dunuwiş/tutunuwiş(gave/داد) 2lar(to 2 persons/به دو نفر) 5 anan(for 5 deys/روز برای پنج روز)
 ghatuma(duration/ amount/to the number/ به مدت / به تعداد)

6 / ghiş(herbal).hasur/ghazur(raising/کشمش) kişi(male). Zairnamiya tutişa(received/گرفته)
 minus(female /مونث/خانوم). kurtaş(worker) aş(place).Tiyumbarana(to Tiymbar/where the
 stone is written /جایی که نوشته است) ulma(be/باشد) zakişda /sakişda(is kept/نگهداری میشود)
 annanri(he says/understands/می فهماند) kişi.Zişauwiş(having a home or a loved one in
 your eyes/در چشم خانه داشتن یا عزیز بودن) işirayış (فرمان / دستور/ command)
 wara/mara(do/be/باشد/داده)

58 (iritiba) (cart/گاری)3 ghat(art of something/از چیزی/ قسمتی / کیسه) /ghiş.hasur/ghazur(raising/
 کشمش) kişi.Sayirnamiya tutşa (received/گرفته) minus(female).kurtaş(worker) aş(place).
 Aşkamandana ulma(be/باشد) sakişda(is kept) annanri(he says/ understands/می فهماند)
 kişi.Zişauwiş işirayış(command /دستور/فرمان) wara(be/gave/باشد/داده)

7[(iritiba)/cart/chariot/ازابه/گاری] 1 bar(bar/10 bag) 1 kat(bag) ghiş.asur kişi.Z/Sayiranamiya
 tutişa(received/گرفته) minus. kurtaş aş.Aşkamandana ulma(be) sakişda(is kept) ananri(he
 says/understands) kişi.Zişauwiş işirayış(command) wara (be/gave)

2 / ghiş.kazla/kuzula(walnuts) kişi.Hakuma tutişa (received / گرفته) 60 kişi.ulughu(child/ بچه
) kişi.İşkutralar (Scooters/سکودرایی) hunra(each/هرکدام) 1 ghat(bag /کیسه) ul(he/that)
 tutnuışda/dunuişda(gave/داد) zilarulima(to flour/برای آرد کردن) an(date/زمان).aymiş(be month/ماه
) 1 na (for 1 month/برای یک ماه/باشد)

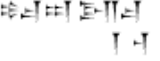
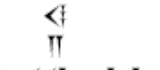
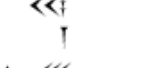
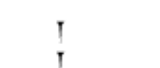
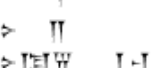
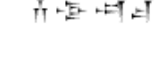
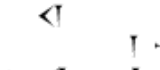
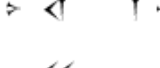
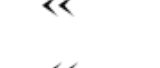
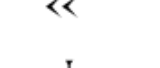
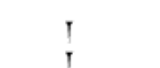
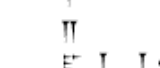
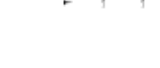
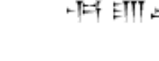
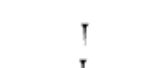
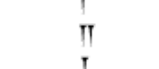
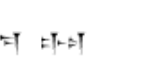
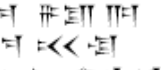
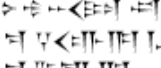
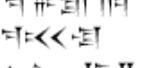
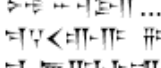
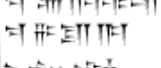
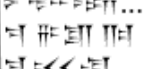
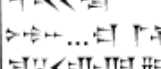
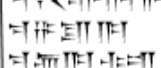
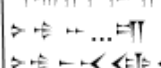
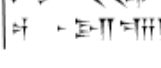
lap/ulal(total/be) 75 [(iritiba)/cart/گاری] 2 bar 4 ghat maka(for eat/خوردن)
 yaş.ulaar/be(be) yeal(year/سال) 18umima/ umgima(to 18th)

(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)
1 2 me 1		pap/lap 1 lap 2 me 1	71 2 bar4 ghat	2 bar ½ 5 1 bar6 ghat	½ 1 me 23 2 bar
59 1 bar 12 1 bar	1	lap 60 1 bar lap 12 1 bar	4		56 1 bar 12 1 bar
12		lap 12			12
lap 2me85 2bar	lap	lap2me86 2bar	lap75 2bar4ka	lap6 1bar1ka	lap2me41bar½
šu/chu-tur ta-ka kur-min KIŠI.Mi/Gi-iš/chi-ši/chi-ya/yar-ma-na KIŠI.Aš-ba-ya/yar-u-da KIŠI.ha/gha-					GHIŠ.li/pi-ut GHIŠ.ha-su- <u>ur</u> GHIŠ.kaz-la GHIŠ.ir-taš- <u>ti-iš</u> GHIŠ.šap zi- <u>ti-ka</u> GHIŠ.gi-ik-dam/tam
tur-ma-ak-ša KIŠI.Da-ut-te-na AŠ.e/ek-ti-ra-na					

96

lap hi gur-iş - ši - in yaş.ulaar yeal 18 -um-ge-min-na gu - ut - ta - ka yap/ul-pa/la
 aš.kan-ti/di-ma maz/ghaz-zi-ka hu - laar uk-ku 1 gal-lir art-ak 1 gi-du lap 2
 udu-neyita-miš kiši.Mi-iş- ši - ya -ma-na art-ak kiši.Aš-ba-ya-u-da art-ak kiši. da - ut
 ti- ya - na lap 3 laar-ud-da suy-ut gu- ut- ta - iş aš.ul-ghi-miš kiši.zundi-na-ma
 kap/gha-ba/pa- ka ge-ni udu-neyita-miš hu-laar kiši.Ra- iş - da -ma gey-işI kiši.Ba-te-
 -ra hi ghur-ma-u-ut

Lal/lap(total) hi(this/این) gurišin/muišin(visiting/checking/بازدید/بررسی)
 yaş(date/تاریخ)ulaar/be(be/باشد) yeal(year/سال) 18umgimina(to 18th) gutaka(done/شد/انجام)
 ula(be/باشد) aš(place/مکان).kandima(in the silo/در سیلو) mazida/ghazika(for maintenance/to
 collect/جمع کردن/برای نگهداری) hulaar uku(because of them/اوکون/به خاطر آنها/اولار اوکون) 1
 galir/raptam(male goat/بز نر) artak/arkak(and) gidu/hidu(female goat/بز ماده) lap/ulal(total/be)
 2 udu(fodder/علف) neyita(eater/خورنده) miš(be/باشد) kiši(male). Mišiyamana/ Ghichiyamana
 arkak/artak(and) kiši. Ašbayauda arkak/artak(and) kiši. Dautiyana ulal/lap(total/be) 3 laaruda(3
 people who/سه نفری که/they peel/می کنند) aš(place) ghutayiş (they peel/می کنند)
 .ulghimiš/ulhimiš(to be a home or a place/خانه/محل بودن) kiši(male). Zundinama(belonging to the
 king/قبلاً/برای نگهداری) kapaka/ghabagha(before/for maintenance/متعلق به شاه king)
 geni/meni(then/بعد/سپس) udu neyitamiš(be fodder eater/باشد/علف خورها) hulaar(they/will be/
 kiši(male). Rayišdama hiši/geyişi(name/پوشش/نام) kiši. batera/ulatera/ula
 teyira(carrier/speaker/گوینده/حمل کننده) hi(this/این) kurmauwut(we prepared/تهدیه کردیم/فوردوک)
 (i)uk kaltaka(load in warehouse/بار در انبار) (ii) arkak tutka(and received/و گرفته) (iii)
 mazika/ghazika(remaining/باقی مانده/اضافی)

          	 	 	
--	--	--	--

uk ka-al ta-ka	art/ark-ak tut/du-ka	maz-zi-ka	
1 bar	½	½	GHIŞ.li/pi-ut
19	11	8	GHIŞ. Ha/gha-su-ur/taş
2	1 bar	1(irtiba) 2 bar	GHIŞ.kaz-la
Lap 21(irtiba) 1 bar	lap 11(irtiba) 1 bar	9(irtiba) 2 bar	lap/lal hi KIŞI.Mi/Gi-ud-
.			du-zi-ya me/ge-ni 88
.			GHIŞ.şā-u-war/mar-raş
.			½ GHIŞ.şā-u- war-raş
.			ha/gha-rak-ka
29	20	9	GHIŞ.ha/gha-su-ur/taş
1		1	GHIŞ.kaz-la
Lap 30	lap 20	lap 10	lap hi KIŞI.Par-da-xx . .
.			ge/me-ni 90GHIŞ.şā-u-
.			war-raş gha-rak-ka
1	1		GHIŞ.ir/ghir-taş/ur-ti-iş
2	1	1	GHIŞ.ha/gha-su/zu-ur
lap 3	lap 2	lap 1	lap hi KIŞI.Man-ya-xxxx
7	5	2	GHIŞ.ha/gha-su/zu-ur
2	1	1	GHIŞ.kaz-la
Lap 9	6	3	lap hi KIŞI.xxx-na ..
.			ge-ni 27GHIŞ.şā-u-war
.			-raş ha/gha-rak-ka
1	1		GHIŞ.ha-su-ur
1	1		GHIŞ.kaz-la
Lap 2	lap 2	lap	lap hi KIŞI.XX-iŞ
LAP 65(irtiba) 1 bar	lap 41 (irtiba) 1 bar	23(irtiba) 2 bar	lap hi YAŞ.laar/be yeaI
.			19-um-ge-min-na
.			GHIŞ.mi/gi-yik-tam
.			AŞ.Da-iz-za-rak-kaş

12 ghiş.şal zi - ti - ka 3 2 bar 3 kat ghiş.kaz-la lap 15 2 bar 3 kat ghiş.gi-

-ik-tam aş.pir-ra ... kişi.Gi-iş - ši - ya - ma-na ku-iz kişi.Pir-ra-du - ka tut-iş

Lap 1 bar ghiş.ha-su-ur kişi.suy-...-ya - taş

Laar-iş 20 ... kişi.gur-taş aş..şa-dan/war ..2-ana la/pa-ri - iş 36 kat ha-su-

-ur 9 minus.gur-taş aş.ku-ti-ma-na iş minus.gur-taş-laar .. ul sa-ak -ki/ghi-iş

lap 52(yritiba) 1 bar 3 kat iz-mi/gi-id ulir-ma-ak-ka yaş-laar yeal 19 me/ge-ma aş.da-iz-za-

-rak- ka-na

(i)mi/gi-ši/chi-na YAŞ.laar/be yeal 18-um-ge/me-ma ha/gha-şa-ir-rak-ka (ii) ark/art-ak
 ha/gha-du-iş YAŞ.laar/be yeal 19-me/ge-ma ha/gha-du/tu-ka/da (iii) lap/lal am/ulam-ma
 (iv). Art/ark-ak ma/ulma-ak-ka (v) art/ark-ak maz/ghaz-zi-ka/da (vi) art/ark-ak şu/chu-tur
 da/ta-ka ha-aş-ş-ka AŞ.kan-
 ti/di-ma

						
(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)	
$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	pap 1 bar			1bar	w.pi-ut
1 me 23 2bar	38	pap 1 me 61 2bar	36 1 bar		1me 25 1bar	w.ha-su-ur
56 1bar	1	pap 57 1bar	3 2bar3QA		53 1bar7 QA	w.kaz-la
12	2	pap 14 1bar			14 1bar	w.ir-taš-ti-iš
12		pap 12	12			w.Šap zi-ti-ka
pap2me4 1bar $\frac{1}{2}$	pap 41 $\frac{1}{2}$ bar	pap 2me 45 2bar	pap52 3QA	pap pap1me93 1bar7QA		w.mi-ik-dam
Šu-tur da-ka h.Da-iz-za-rak-ka kur-min m.Mi-iš-ši-ya-ma-na-na m.Aš-ba-ya-u-da m.ha-tur-ma-ak-ša						
m.Da-ut-te-na h.e-ti-ra-na						

Lal/lap(total) hi(this/این) gurišin/muišin(visiting/checking/بازدید/بررسی)
 yaš(date/تاریخ)ulaar/be(be/باشد) yeal(year/سال) 18umgimina(to 18th) gutaka(done/شد) انجام
 ula(be/باشد) aš(place/مکان).kandima(in the silo/در سیلو) mazida/ghazika(for maintenance/to
 collect/جمع کردن/برای نگهداری) hulaar uku(because of them/اوکون) 1
 galir/raptam(male goat/بز نر) artak/arkak(and) gidu/hidu(female goat/بزه ماده) lap/ulal(total/be)
 2 udu(fodder/علف) neyita(eater/خورنده) miš(be/باشد) kiši(male).Mišiyamana/ Ghichiyamana
 arkak/artak(and) kiši.Ašbayauda arkak/artak(and) kiši.Dautiyana ulal/lap(total/be) 3
 laaruda(3 people who/سه نفری که) suyut(skin/پوست) ghutayiš (they peel/می کنند)
 aš(place) .ulghimiš/ulhimiš(to be a home or a place/خانه/محل بودن)
 kiši(male).Zundinama(belonging to the king/متعلق به شاه) kapaka/ghabagha(before/for
 maintenance/قبلاً/برای نگهداری) geni/meni(then/بعد/سپس) udu neyitamiš(be fodder eater/علف
 خورها باشد) hulaar(they/will be/آنها می شود) kiši(male).Rayišdama hiši/geyiši(name/پوشش)
 kiši.batera/ulatera/ula teyira(carrier/speaker/گوینده/حمل کننده) hi(this/این)
 kurmauwut(we prepared/تهدیه کردیم/قور دوک)

I: ¹ (i) yuk kalitaka(amount of cargo in warehouse)

(ii) tutka/tuta(received/taken) (iii) mazika/ghazika (remainder/surplus/اضافی / مانده) ² (i) 6
 (iritiba) (chariot/cart) ((ii) 1 (iii) 5 (iv) ghiş(herbal/گیاهی).kazla/kuzula(walnuts/?)
 kişi(male).Uliza /Upiza aş(~/place) ini(no/?) kitiş/ditiş(?) geni(than/سپس) 45 ghiş(herbal/گیاهی)
).šauwaraš(a kind of rations/قاووت/ مانده برای زنده) 3 (i) ³ (ii) 3 (iii) 0 (iv) ghiş(herbal/گیاهی).kuzula/kazla(walnuts/جوز/گردو)kişi(male /مرد/مذکر)
 Babaka(be big/بزرگ/باشد) 27 ghis(herbal).šauwaraš/yašauwaraš(life giver/ زنده نگهدارنده)
 ghayraka(maked /ساخت) ⁴ (i) 2 (ii) 0 (iii) 2 (iv) ghis(herbal).kazla/kuzula(walnuts)
 kişi(male).Miuduzya/ Giuduzya 18 gish(herbal).yašauwaraš(life giver) ghayiraka (maked)
⁵ (i) lap/ulal(total) 11 (ii) lap/ulal(total) 1 (iii) lap/ ulal(total) 10 (iv) lap/ulal(total) hi(this)
 ghiş(herbal) .giyikdam(box)yaš(date/سنه/تاریخ) ulaar(be/باشد) yeal(year/سال) 18gimina(to 18th)
 aş(place/مکان).Daizaraka(?/in the mill/در آسیاب)
 2/ghiş(herbal).kuzula(walnuts) kişi(male).Hakuma tutiša (taken/گرفته) 60 kişi(male/مذکر/مذکر)
).ulughu (child/زاده/بچه) kişi (male).İškudralar(Scooters) zilarulima(to flour makers/ به آرد
 کنندگان ul/ap(it/ آن را) tutnuışda/dunuışda(gave/داد) an(time). aymiş(be month)1na(for one
 month) aş(place).Da izaraka(in the mill/در آسیاب)
 1 bar /ghiş(herbal).hasur/ghazur(raising/کشمش) kişi(male). Tarkayauwiş(?)
 kişi(male).akayarişi (companion/اش کننده اش است) tutiša(received /گرفته) kişi.kur
 azalar(the millers/آرد کنندگان) galima(for wages/دستمزد/برای) ul(that/آن را)
 dunuwiş/tutunuwiş(gave/داد) 2lar(to 2 persons/ به دو نفر) 5 anan(for 5 deys/روز/برای پنج روز)
 ghatuma(duration/ amount/to the number/ به مدت / به تعداد/ به مقدار)
 6 / ghiş(herbal).hasur/ghazur(raising/کشمش) kişi(male). Zairnamiya tutiša(received/گرفته)
 minus(female /مونث/خانوم). kurtaš(worker) aş(place).Tiyumbarana(to Tiymbara/where the
 stone is written /جایی که نوشته است) ulma(be/باشد) zakişda /sakişda(is kept/میشود)
 annanri(he says/understands/می فهماند/می گوید/می گوید) kişi.Zišauwiş(having a home or a loved one in
 your eyes/در چشم خانه داشتن یا عزیز بودن) iširayış (command/دستور/ فرمان)
 wara/mara(do/be/باشد/داده)
 58 (iritiba) (cart/گاری)3 ghat(art of something/از چیزی/ قسمتی / کیسه) /ghiş.hasur/ghazur(raising/
 کشمش) kişi.Sayirnamiya tutša (received/گرفته) minus(female).kurtaš(worker) aş(place).
 Aškamandana ulma(be/باشد) sakişda(is kept) annanri(he says/ understands/می فهماند/می گوید/می گوید)
 kişi.Zišauwiş iširayış(command /دستور/فرمان) wara(be/gave/باشد/داده)

7[(iritiba)/cart/chariot/ازابه/گاری] 1 bar(bar/10 bag) 1 kat(bag) ghiş.asur kişi.Z/Sayiranamiya tutişa(received/گرفته) minus. kurtaş aş.Aşkamandana ulma(be) sakişda(is kept) ananri(he says/understands) kişi.Zişauwiş işirayış(command) wara (be/gave)

2 / ghiş.kazla/kuzula(walnuts) kişi.Hakuma tutişa (received /گرفته) 60 kişi.ulughu(child/ بچه) ul(he/that) kişi.Işkutalar (Scooters/سکودرایبی) hunra(each/هرکدام) 1 ghat(bag /کیسه) tutnuişda/dunuişda(gave/داد) zilarulima(to flour/برای آرد کردن) an(date/زمان).aymiş(be month/ ماه باشد) 1 na (for 1 month/ماه یک برای)

lap/ulal(total/be) 75 [(iritiba)/cart/گاری] 2 bar 4 ghat maka(for eat/خوردن) yaş.ulaar/be(be) yeal(year/سال) 18umima/ umgima(to 18 th)

(i)kişi.Mirinzali/Girinzali hal/ghal(gathering place/land/ محصول/سرزمین/محل جمع کردن) ghalimima/halimima (maintenance/لوحه دریافت/نگهداری) (ii) artak(and/و) ghatuwiş(the amount of/مقدار) yaş(date/تاریخ).ulaar/be (be/باشد) 18umgima(to 18th) ghatuka(obtained/to hand/برده) (iv) lap/ulal(total/be/جمع/باشد) am/ulam-ma(sent/taken/فرستاده شده) (v) artak/arkak(and) maka/ulma aka(to eat/to plant/کاشت) (vi) chatur(brought/رساند) taka(delivered/تحویل) mazika/ghazika(add/save/اضافه/پس انداز امانده) (vii) haşada/aşaka(into/داخل) aş(place/مکان).kantima(to silo/به سیلو/به کندو)

Lal/lap(total) hi(this/این) gurişin/muişin(visiting/checking/بازدید/بررسی) yaş(date/تاریخ)ulaar/be(be/باشد) yeal(year/سال) 18umgimina(to 18th) gutaka(done/شد) ula(be/باشد) aş(place/مکان).kandima(in the silo/در سیلو) mazida/ghazika(for maintenance/to collect/جمع کردن) 1 hulaar uku(because of them/اوکون/به خاطر آنها/اولار اوکون) galir/raptam(male goat/بز نر) artak/arkak(and) gidu/hidu(female goat/ماده/بز ماده) lap/ulal(total/be) 2 udu(fodder/علف) neyita(eater/خورنده)miş(be/باشد) kişi(male) .Mişiyamana/ Ghichiyamana arkak/artak(and) kişi.Aşbayauda arkak/artak(and) kişi.Dautiyana ulal/lap(total/be) 3 laaruda(3 people who/سه نفری که) suyut(skin/پوست) ghutayiş (they peel/می کنند) aş(place) .ulghimiş/ulhimiş(to be a home or a place/خانه/محل بودن) kişi(male).Zundinama(belonging to the king/متعلق به شاه) kapaka/ghabagha(before/for maintenance/قبلاً/برای نگهداری) geni/meni(then/بعد/سپس) udu neyitamiş(be fodder eater/علف نام/پوشش) hulaar(they/will be/شود) kişi(male).Rayişdama hişi/geyişi(name/نام) kişi.batera/ulatera/ula teyira(carrier/speaker/گوینده/حمل کننده) hi(this/این) kurmauwut(we prepared/تهدیه کردیم/قوردوک)

al/lap(total) hi(this/این) gurišin/muišin(visiting/checking/بررسی/بازدید)
 yaš(date/تاریخ)ulaar/be(be/باشد) yeal(year/سال) 18umgimina(to 18th) gutaka(done/شد/انجام شد)
 ula(be/باشد) aš(place/مکان).kandima(in the silo/در سیلو) mazida/ghazika(for maintenance/to
 collect/جمع کردن/برای نگهداری) hulaar uku(because of them/اوکون/به خاطر آنها/اولار اوکون) 1
 galir/raptam(male goat/بز نر) artak/arkak(and) gidu/hidu(female goat/ماده/بز ماده) lap/ulal(total/be)
 2 udu(fodder/علف) neyita(eater/خورنده) miš(be/باشد) kiši(male) .Mišiyamana/ Ghichiyamana
 arkak/artak(and) kiši.Ašbayauda arkak/artak(and) kiši.Dautiyana ulal/lap(total/be) 3
 laaruda(3 people who/سه نفری که) suyut(skin/پوست) ghutayış (they peel/می کنند/پوست می کنند)
 aš(place) .ulghimiš/ulhimiš(to be a home or a place/محل بودن/خانه)
 kiši(male).Zundinama(belonging to the king/متعلق به شاه/کاپاکا/ghabagha(before/for
 maintenance/قبلاً/برای نگهداری) geni/meni(then/بعد/سپس) udu neyitamiš(be fodder eater/علف
 خورد/خور ها باشد) hulaar(they/will be/شود/ آنها می شود) kiši(male).Rayışdama hiši/geyişi(name/پوشش/نام)
 kiši.batera/ulatera/ula teyira(carrier/speaker/گوینده/حمل کننده) hi(this/این) kurmauwut(we
 prepared/تهدیه کردیم/قوردوک)
 (i)uk kaltaka(load in warehouse/بار در انبار) (ii) arkak tutka(and received/و گرفته) (iii)
 mazika/ghazika(remaining/باقی مانده/اضافی)
 lap/lal/ulal(be/total/باشد/مجموع) hi(this) gurišin/muišin(check/بررسی) yaš(date).laar/be(be/باشد)
 yeal (year/سال) 19gemina(to 19th) ghutaka(done/شد/انجام شد) yaš(date).ulaar/be(be) yeal(year)
 19umgima an(time/زمان).aymiš(be month/ماه) an(time).ba ghyatiš anama(be it the time of
 forgiveness/the time of indulgence/دست و دل بازی/ باشد زمان بخشش و دست و دل بازی) ašada/ašaka(passing or
 ending of the month/گذشتن یا تمام شدن ماه)

H: (بازخوانی پرفسور هلک)

(i)	(ii)	(iii)	(iv)
uk-ka-ap ta-ka	du-ka	maz-zi-ka	
6 (irt)	1	5	w.kaz-la m.U-pi-iz-za aš in-ni ki-ti-iš me-ni 45 w.ša-u-mar- .
raš ha-rak			
3		3	w.kaz-la m.Ba-ba-ak-ka 27 w.ša-u-mar-raš ha-rak-ka
2		2	w.kaz-la m.Mi-ud-du-zi-ya 18 w.ša-u-mar-raš ha-rak-ka
Pap 11	pap 1	pap 10	pap hi w.mi-ik-tám h.be-ul 18-me-man-na h.Da-iz-za-rak-ka
(i)	(ii)	(iii)	(iv)

2 / w.kaz-la m.Ha-ku-ma du-š 60 m.pu-hu m.Iš-ku-ud-ra-ip zip-pi-ma ap du-nu-iš-da d.ITU.lg
 1-na h.Da-iz-za-rak-ka

1 BAR/ w.ha-su-ur- m.Tar-ka-a-ú-iš a-ak m.ak-ka-ya-še du-ša m.kur-za-ip gal-li-ma ap du-
 nu-iš 2-ip 5 na-an ha-tu-ma

6 / w.ha-su-ur m.Za-ir-na-mi-ya du-ša f.kur-taš h.Ti-um-par-ra-na ap-ma za-ak-ke-iš-da na-
 an-ri m.Zi-iš-ša-u-išše-ra-iš ma-ra

58 (irtiba) 3 qa / w.ha-su-ur m.Za-ir-na-mi-ya du-ša f.kur-taš h.Da-iz-za-rak-ka-na ap-ma za-
 ak-ke-iš-da na-an-ri m.Zi-iš-ša-u-iš še-ra-iš ma-ra

7 (irtiba) 1 BAR 1 QA / w.ha-su-ur m.Za-ir-na-mi-ya du-š f.kur-taš h.Aš-ka-man-da-na ap-
 ma za-ak-ke-iš-da na-an-ri m.Zi-iš-ša-u-iš še-ra-iš ma-ra

2 / w.kaz-la m.Ha-ku-ma du-ša 60 m.pu-hu m.Iš-ku-ud-ra-ip un-ra 1 QAap du-nu-iš-da zip-
 pi-ma d.ITU.lg 1-na

Pap 75 (irtiba) 2 BAR 4 QA ma-ak-ka h.be-ul 18-um-me-ma

(i)Mi-ri-in-za-li « HAL» hal-me-ma (ii) a-ak ha-du-iš h.be-ul 18-um-me-ma ha-du-ka (iii)

pap am-ma (iv) a-ak ma-ak-ka (v) maz-zi-ka (vi) šu-tur da-ka ha-aš-ša-ka h.kan-ti-ma

(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)
1	pap 1	2 BAR ½	½	w.pi-ut	
2ME 1	pap 2ME1	71(ir.)2BAR 4QA	5(irt.) 1 BAR 6QA	1ME 23(irt.) 2 BAR	w.ha-su-ur
59(irt.)1BAR	1 pap 60(irt.) 1BAR	4		56(irt.) 1 BAR	w.kaz-ia
12 (irt.) 1BAR	pap 12			12(irt.) 1 BAR	w.ir-taš-ti-iš
12	pap 12			12	w.šap zi-ti-ka
Pap2 ME 85(irt.)2pap1	pap 2ME 86 2BAR	pap75(irt.)2BAR	pap 6(irt.)1BAR	pap 2 ME 4(irtiba)	w.mi-ik-tam
		4 QA	1QA	1 BAR ½	šu-tur da-ka.
h.Da-Iz-za-rak-ka kur-min m.Mi-iš-ši-ya-ma-na m.Aš-ba-ya-u-da m.ha-tur-ma-ak-ša m.Da-ut-te-na					
h.e-ti-ra-na					

PAP hi mu-iš-ši-in h.be-ul 18-um-me-man-na hu-ud-da-ka ap-pa h.kan-ti-ma maz-zi-ka/da
 hu-be uk-ku 1 rap-tam a-ak 1 hi-du PAP 2 UDU.NITÁ.lg m.Mi-iš-ši-ya-ma-na a-ak m.Aš-
 ba-ya-u-da a-ak m.Da-ut-ti-ya-na PAP 3 be-ud-da su-ut hu-ut-ta-iš h.ul-hi.lg m.sunki-na-
 ma kap-pa-ka me-ni UDU.NITÁ.lg hu-be m.Ra-iš-da-ma hi-še m.ba-te-ra hi kur-ma-u-ut

(i) uk-ka-ap ta-ka	(ii) a-ak du-ka	(iii) maz-zi-ka	
1 bar			½ w.pi-ut
19	11	8	w. Ha-su-ur
2	1 bar	1(irtiba) 2 bar	w.kaz-la
PAP 21(irtiba) 1 bar	PAP 11(irtiba) 1 bar ½	PAP 9(irtiba) 2 bar ½	pap hi m.Mi-ud-du-zi-
.			ya me-ni 88 w.ša-u-
.			mar-raš ½ w.ša-u-war
.			-raš ha-rak-ka
29	20	9	w.ha-su-ur
1		1	w.kaz-la
PAP 30	PAP 20	PAP 10	PAP hi M.Par-da-xx
.			me-ni 90 w.ša-u-mar-
.			raš ha-rak-ka
1	1		w.ir-taš-ti-iš
2	1	1	w.ha-su-ur
PAP 3	PAP 2	PAP 1	PAP hi m.Man-ya-xx-
.			xx
7	5	2	w.ha-su-ur
2	1	1	w.kaz-la
PAP 9	6	3	PAP hi m.xxx-na me-
.			ni 27 w.ša-u-mar-raš
.			ha-rak-ka .
1	1		w.ha-su-ur
1	1		w.kaz-la
PAP 2	PAP 2	PAP	PAP hi m.XX-Iš
PAP 65(irtiba) 1 bar	pap 41 (irtiba) 1 bar ½	pap 23(irtiba) 2 bar ½	PAP hi h.be-ul 19-um-
.			me-man-na w.mi-ik
.			-tam h.Da-iz-za-rak kaš

12 / w.šap zi-ti-ka 3 (irtiba) 2 BAR 3 QA / w.kaz-la PAP 15 (irtiba) 2 BAR 3 QA / w.mi-ik-tam h.Pir-ra-xx m.Mi-iš-ši-ya-ma-na ku-iz m.Pir-ra-du-ka du-iš PAP 1 BAR /w.ha-su-ur m.Su-x-ya-taš xxxxxx m.kur-taš h.xx-ša-mar xx2-na pa-ri-iš.....

36/ w.ha-su-ur 9 f.kur-taš h.Ku-ti-ma-na-iš f.kur-taš-be xx ap za-ak-ke-iš PAP 52 (irtiba) 1 BAR 3 QA w.mi-ik-tam ma-ak-ka h.be-ul 19-me-ma h.Da-iz-za-rak-ka-na

(i)mi-ši-na h.be-ul 18-um-me-ma ha-ša-ir-rak-ka (ii) a-ak ha-du-iš h.be-ul 19-me-ma ha-du-ka (iii) PAP am-ma (iv). a-ak ma-ak-ka (v) a-ak maz-zi-ka (vi) a-ak šu-tur da-ka ha-

aš-ša-ka h.kan-ti-ma

(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)	
$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	pap 1 bar			1bar	w.pi-ut
1 me 23 2bar	38	pap 1 me 61 2bar	36 1 bar		1me 25 1bar	w.ha-su-ur
56 1bar	1	pap 57 1bar	3 2bar3QA		53 1bar7 QA	w.kaz-la
12	2	pap 14 1bar			14 1bar	w.ir-taš-ti-iš
12		pap 12	12			w.Šap zi-ti-ka
pap2me4 1bar $\frac{1}{2}$	pap 41 $\frac{1}{2}$ bar	pap 2me 45 2bar	pap52 3QA	pap	pap1me93 1bar7QA	w.mi-ik-dam
Su-tur da-ka h.Da-iz-za-rak-ka		kur-min	m.Mi-iš-ši-ya-ma-na-na	m.Aš-ba-ya-u-da	m.ha-tur-ma-ak-ša	
m.Da-ut-te-na		h.e-ti-ra-na				

PAP hi mu-iš-ši-in h.be-ul 19-me-man-na hu-ut-ta-ka h.be-ul 19-um-me-ma d.ITU.lg

d.Ba-ki-ya-ti-iš-na/na-ma ha-aš-ša-ka

H:(ترجمه پرفسور هلك) (i) Deposited to their (accounts), (ii) received, (iii) withdrawn. [In lines 2-5 cols.i-iii are omitted in the translation.] *Kazla* (for) Upizza;he did not expend (the amount “withdrawn” in col.iii on) the herd; then 45 *šaumarraš* were brought in . *Kazla* (for) Babaka; 27 *šaumarraš* were

brought in. *Kazla* (for) Midduziya; 18 *šaumarraš* were brought in. this (is) the total (of) fruit (in) the 18th year, (at) Dazzarakka.

2 (*irtiba* of) *kazla* Hakuma received, and gave (it) as *zippi* to Skurian “boys,” (for) 1 moth, (at) Dazzarakka.[Category M]

1 BAR (of) apples(?) Tarkawiš and his companion(s) received, and gave (it) as rations to workers, 2 (persons), for a period of 5 days. [Category P]

6(*irtiba* of) apples(?) Zarnamiya received, and paid (it) to (female) workers at Šimparra. He says: “Ziššawišordered (it).” [Category M]

58 $\frac{3}{30}$ (*irtiba* of) apples(?) Zarnamiya received, and paid (it) to (female) workers at Dazzarakka. He says: “Ziššawiš ordered (it).” [Category M]

7 $\frac{11}{30}$ (*irtiba* of) apples(?) Zarnamiya received, and paid (it) to (female) workers at Aškamanta.He says: “ Ziššawiš ordered (it).” [Category M]

2 (*irtiba* of) *kazla* Hakuma received , and gave as *zippi* to 60 Skudrian “boys” 1 QA each, (for) 1 month . [Category M]

Total 75 $\frac{24}{30}$ (*irtiba* of fruit) dispensed in the 18th year .[See line 26, col.iv.]

(i) In (accordance with) a sealed document of Mirinzali, (ii) and provided (for) provisions in the 18th year, (iii) total on hand, (iv) and dispensed, (v) withdrawn, (vi) carried forward (as) balance and reckoned at the storehouse. [In lines 21-26 cols. I-vi are omitted in the

translation.] figs, apples(?), *kazla.irtaştış*,ed *şap*. Fruit carried forward (as) balance (at) Dazzarakka, entrusted to Mişşiyamana, (and) to Aşbayauda the *haturmakşa*, (and) Datena the *etira*.

This whole account was made (in) the 18th year.

With (lit. "upon") what was withdrawn at the storehouse (i.e. the $6\frac{11}{30}$ *irtiba* in line 26, col.v), Mişşiyamana and Aşbayauda and Datena, total 3 (persons), made a *sut*: 1 (male) goat and 1 (female) goat, total 2 small attle. They were attached to the royal estate. Then we entrusted those small cattle to Raşdama the herdsman.

.(i) Deposited to their (accounts), (ii) and received, (iii) withdrawn. [In lines 35-51 cols.i-iii are committed in the translation.] Figs, apples(?), *kazla*, this (being) the total (for) Midduziya; then 88 ½ *şaumarraş* were brought in . *Apples*(?), *kazla*, this (being) the total (for) Parda...(?) ; then 90 *şaumarraş* were brought in. *Irtaştış*, *apples*(?), this (being) the total (for) Many...(?) *Apples*(?), *irtaştış*, this (being) the total (for) ...ş. This (is) the total (for) the 19th year (of) fruit (at) Dazzarakka.

12 (*irtiba* of)ed *şap* [see line 25, col.vi, and line 67 , col.iv], $3\frac{23}{30}$ (*irtiba* of) *kazla* [see line 65, col.iv], total $15\frac{23}{30}$ (*irtiba* of) fruit Mişşiyamana took (to the place) Pirra...(?). Pirratamka received (it).[Category A]

1 BAR (of) apples(?) Su..yatas(?), assigned(?) by Pirri..(?), Şakka and Nabbeş(?)20+x workers(?) went(?) from(?) (the place) ...şa (for?) 2 [Category R]

36 (*irtiba* of) apples(?) he (they?) paid to 9(?) (female?) workers(?) at Kutima.....(female?) workers(?) ...[Category M]

Total $52\frac{13}{30}$ [see note as] (*irtiba* of) fruit(?) dispensed, in the 19th year, at Dazzaraka.

. (i) Carried over (as per) the account in the 18th year, (ii) and provided (for) provisions in the 19th year, (iii) total on hand, (iv) and dispensed, (v) and withdrawn, (vi) and carried forward (as) balance and reckoned at the storehouse.[In lines 63-68 cols.i-vi are omitted in the translation.]Figs, apples(?), *kazla*, *irtaştış*,ed *şap*. Fruit carried forward (as) balance (at) Dazzarakka, entrusted to Mişşiyamana, (and) to Aşbayauda the *haturmakşa*, (and) Datena the *etira*.

This whole account was made (for) the 19th year , and was reckoned in the 19th year, in the seveth month.

(۱) یوک کالیتاکا /بار در انبار یا یوک کال تاکا/بار به انبار تحویل شده (۲) توتیکا/گرفته (۳) مازیکا/قازیکا / اضافه/مانده

- (۱) ۶ گاری (۲) ۱ گاری (۳) ۵ گاری (۴) محصول گیاهی گردو؟ شخص اولیزا/اوپیزا جای آن نبرد/نرفت سپس ۴۵ جیره گیاهی «شاید نوعی لقمه مخلوت دانه و آرد و شیر که در ترکی به آن قوود می گویند» ساخت .
- (۱) ۳ گاری (۲) صفر (۳) ۳ گاری (۴) محصول گیاهی گردو؟ شخص با بکا ۲۷ یاشائو وارش گیاهی/جیره گیاهی ساخت.
- (۱) ۲ گاری (۲) صفر (۳) ۲ گاری محصول گیاهی گردو؟ شخص میودوزیا/گیودوزیا ۱۸ جیره گیاهی ساخت .
- (۱) مجموع می شود ۱۱ گاری (۲) مجموع می شود ۱ گاری (۳) مجموع می شود ۱۰ گاری (۴) مجموع می شود این صندوقهای چوبی / کیسه گیاهی در تاریخ سال باشد به هیجدهمین در مکان آسیاب .
- ۲/ محصول گیاهی گردو؟ شخص هاکوما/فاکوما گرفته به ۶۰ بچه مذکر/پسر سکوترایی آرد کننده آنرا د(7)اد زمان ماه باشد برای ۱ زمان/برای ۱ ماه در مکان آسیاب .
- (۸) ۱ بار (منظور بار چهار پا) / بارگیاهی کشمش؟ شخص تارکا اوویش و/بعلاوه شخص یاری دهنده اش /شریکش گرفته به آسیاب کنندگان (9)به عنوان دستمزد آن را دادند به ۲ نفر برای مدت ۵ روز .
- (10) ۶ /محصول گیاهی کشمش؟ شخص زاییرنامیا گرفته برای گارگران موئنث در مکان تیموبارنا/شاید مکان سنگ نوشته باشد نگهداری شدن/ساکیش(11)دا می فهماند دستور است از زیشائویش .
- (12) ۵۸ گاری ۳ کیسه / محصول گیاهی کشمش؟ شخص زاییرنامیا گرفته برای گارگران موئنث در مکان آسیاب باشد (13)نگهداشتن
- می فهماند است به دستور زیشائویش .
- (14) ۷ گاری ۱ بار ۱ کیسه / محصول گیاهی کشمش شخص زاییرنامیا گرفته برای گارگران موئنث در مکان آشکاماندان باشد(15) نگهداری می فهماند است به فرمان زیشائویش .
- (16) ۲ / محصول گیاهی گردو/کازلا شخص هاکوما گرفته برای ۶۰ بچه مذکر سکوترایی هر کدام (17) ۱ کیسه برای زمان یک ماه .
- (18) مجموع می شود ۷۵ گاری ۲ بار ۴ کیسه برای خوردن زمان سال باشد به هیجدهمین.
- (19) (i) طبق سند دریافت شخص مرینزالی /مرینزالی جمع کرده در انبار(ii) و محصول به دست آمده به سال هیجدهم (iii) مجموع ب(20)اشد/برده شده (iv) و خورده شده (v) مانده (vi) رسانده تحویل داده در داخل سیلو.
- (21) (i) ۱ گاری (ii) صفر (iii) می شود/مجموع ۱ گاری/۳۰ کیسه (iv) صفر (v) ۲ بار و نیم/۲۵ کیسه (vi) نیم بار/۵ کیسه ، محصول گیاهی انجیر .

- (22) (i) ۲۰۱ گاری (ii) صفر (iii) مجموع ۲۰۱ گاری (iv) ۷۱ گاری ۲ بار ۴ کیسه (v) ۵ گاری ۱ بار ۶ کیسه (vi) ۱۲۳ گاری ۲ بار، محصول گیاهی کشمش/؟/آسور .
- (23) (i) ۵۹ گاری ۱ بار (ii) ۱ گاری (iii) ۶۰ گاری ۱ بار (iv) ۴ گاری (v) صفر (vi) ۵۶ گاری ۱ بار ، محصول گیاهی گردو/؟/ .
- (24) (i) ۱۲ گاری ۱ بار (ii) صفر (iii) مجموع /می شود ۱۲ گاری ۱ بار (iv) صفر (v) صفر (vi) ۱۲ گاری ۱ بار ، محصول گیاهی بادام/ایرتاشتیش/؟/ .
- (25) (i) ۱۲ گاری (ii) صفر (iii) مجموع /می شود ۱۲ گاری (iv) صفر (v) صفر (vi) ۱۲ گاری ، محصول گیاهی جیره آرد شده .
- (26) (i) مجموع /می شود ۲۸۵ گاری ۲ بار (ii) مجموع /می شود ۱ گاری (iii) مجموع ۲۸۶ گاری ۲ بار (iv) مجموع ۷۵ گاری ۲ بار ۴ کیسه (v) مجموع ۶ گاری ۱ بار ۱ کیسه (vi) مجموع ۲۰۴ گاری ۱ بار و نیم ، چوبی صندوق/پوشش سقف دار رسانده (27) تحویل داده در آسیاب ، محیا (28) کننده شخص قیچی یامانا/میشی یامانا ، شخص آشیاباودا/آچیاپاراودا شخص فرستنده/؟/ ، شخص دا اوتینا محل عمل آوری /مزرعه /یئتیران/اکتیرانا
- باشد/مجموع این را بررسی تاریخ باشد سال به هیجدهمین انجام شد/برداشته (30) شد. باشد در سیلو انبار کردن/جمع کردن به خاطر آنها ۱ بز و ۱ بز ماده می شود ۲ (31) علف خوار باشد شخص قیچی یامان/میشیامان و آشیاباودا و دائوتیا(32) نا می شود سه نفری که پوست برمی داشتند در مکان زندگی شاه در قبل، (33) سپس علف خوارها را به شخص رایشدا نام شخص حمل کننده /چوپان همراه کردیم/ سپردیم.
- (34) (i) محموله به انبار/بار تحویل به انبار (ii) و گرفته شده (iii) مانده/اضافی
- (35) (i) ۱ بار (ii) نیم بار (iii) نیم بار ، محصول گیاهی انجیر (36) (i) ۱۹ گاری (ii) ۱۱ گاری (iii) ۸ گاری ، محصول گیاهی کشمش/آسور (37) (i) ۲ گاری (ii) ۱ بار (iii) ۱ گاری ۲ بار ، محصول گیاهی گردو/؟/ (38) (i) می شود/مجموع ۲۱ گاری ۱ بار(ii) می شود/مجموع ۱۱ گاری ۱ بار و نیم (iii) می شود/مجموع ۹ گاری ۲ بار و نیم ، مجموع این را شخص میودوزیا/گیودوزیا سپس ۸۸ محصول گیاهی یاشائوواراش/قاوود و نیم یاشائوواراش ساخت .
- (39) (i) ۲۹ گاری (ii) ۲۰ گاری (iii) ۹ گاری ، محصول گیاهی کشمش/؟/ (40) (i) ۱ گاری (ii) صفر (iii) ۱ گاری ، محصول گیاهی گردو/؟/ (41) (i) مجموع ۳۰ گاری (ii) مجموع ۲۰ گاری (iii) مجموع ۱۰ گاری ، مجموع این را شخص پارداد... سپس ۹۰ محصول گیاهی یاشائوواراش ساخت.

(42) (i) ۱ گاری (ii) ۱ گاری (iii) صفر ، محصول گیاهی بادام/ایرتاشتیش (43) (i) ۲ گاری (ii) ۱ گاری (iii) ۱ گاری ، محصول گیاهی کشمش/آسور (44) (i) مجموع ۳ گاری (ii) مجموع ۲ گاری (iii) مجموع ۱ گاری ، مجموع ای را شخص مانیا....

(45) (i) ۷ گاری (ii) ۵ گاری (iii) ۲ گاری ، محصول گیاهی کشمش/آسور (46) (i) ۲ گاری (ii) ۱ گاری (iii) ۱ گاری ، محصول گیاهی گردو/؟ (47) (i) مجموع ۹ گاری (ii) مجموع ۶ گاری (iii) ۳ گاری ، مجموع این را شخص ...نا سپس ۲۷ محصول گیاهی یاشائووار اش/قاوود ساخت .

(48) (i) ۱ گاری (ii) ۱ گاری (iii) صفر ، محصول گیاهی کشمش/آسور (49) (i) ۱ گاری (ii) ۱ گاری (iii) صفر ، محصول گیاهی بادام/ایرتاشتیش (50) (i) مجموع ۲ گاری (ii) مجموع ۲ گاری (iii) مجموع صفر، مجموع ای را شخص ...یش (51) مجموع این را تاریخ باشد به سال نوزدهمین صندوق چوبی در آسیاب

(52) ۱۲ / محصول گیاهی یاشال/خوراک آرد شده (53) ۳ گاری ۲ بار ۳ کیسه محصول گیاهی گردو/؟ (54) در جمع ۱۵ گاری ۲ بار ۳ کیسه پوشش سقف دار چوبی به مکان پیرا... شخص قیچی یامانا برد ، شخص پیراتوکا/بیراتوتا گرفته . (55) می شود ۱ بار / محصول گیاهی کشمش/آسور شخص سو...یاتاش ... به خانه شخص بیر... شخص (56) شاکا شخص متصدی معبد ۲۰+ ؟ کارگر در مکان ...شاوار ... برای ۲ (57) نفر برد.....

(58) ۳۶ / محصول گیاهی کشمش/آسور ۹ مؤنث کارگر در محل (59) کوتیمانیش مؤنث گریان ... آن را آرد کردند

(60) مجموع ۵۲ گاری ۱ بار ۳ کیسه/صندوق پوشش سقف دارچوبی برای خوردن تاریخ باشد به سال نوزدهم در آسیاب. (61) (i) در گذشته/گیچینه تاریخ باشد به سال هیجدهم منتقل شده (ii) و مقدار به دست آمده در تاریخ باش به سال نوزدهم (62) (iii) مجموع می شود (iv) و خوردن (v) و مانده/اضافه (vi) و رسانده تحویل داده درون سیلو .

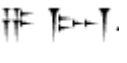
(63) (i) نیم بار/۵ کیسه/جعبه (ii) نیم بار (iii) مجموع ۱ بار (iv) صفر (v) صفر (vi) ۱ بار ، محصول گیاهی انجیر (64) (i) ۱۲۳ گاری ۲ بار (ii) ۳۸ گاری (iii) مجموع ۱۶۱ گاری ۲ بار (iv) ۳۶ گاری ۱ بار (v) صفر (vi) ۱۲۵ گاری ۱ بار ، محصول گیاهی کشمش/آسور

(65) (i) ۵۶ گاری ۱ بار (ii) ۱ گاری (iii) ۵۷ گاری ۱ بار (iv) ۳ گاری ۲ بار ۳ کیسه/جعبه (v) صفر (vi) ۵۳ گاری ۱ بار ۷ کیسه/جعبه، محصول گیاهی گردو/آسور

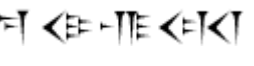
(66) (i) ۱۲ گاری ۱ بار (ii) ۲ گاری (iii) مجموع ۱۴ گاری ۱ بار (iv) صفر (v) صفر (vi) ۱۴ گاری ۱ بار ، محصول گیاهی بادام/ایرتاشتیش

دو زبان نشانگر این است که این کلمه ریشه بسیار کهنی دارد و چون این میوه قابلیت حمل در مسافت طولانی و مدت مدید را دارد یکی از جیره های جنگی بوده که بسیار مورد استفاده بوده.

نکته: کلمه (aš in-ni ki-ti-iš) را هلك he did not expend the herd ترجمه کرد ه است ، درست است که in-ni به تنهایی معنای نه و منفی را دارد ولی در اینجا با نشان aš آمده که به معنی زمین و پائین است این کلمه در مجموع می تواند تلفظ ašini را داشته باشد به معنای به زمین ریختن یا ریختن در انبار یا خالی کردن بار که بعد از آن کلمه kitiš آمده به معنای رفته یعنی بار را تخلیه کرده و رفته و بعدها geni از آن ۴۵ گاری کاووت/جیره برای زنده ماندن(yaşauwaraš) تهیه کرده.

نکته: کلمه را می توان به صورتهای ha-rak/ghay-rak/a-rak خواند که دارای معانی ساختن ، جدا کردن است که به همراه yaşauwaraš می تواند معنای ساخت محصول گیاهی یا شائو وارش باشد، که در اینجا از گردو ساخته شده است.

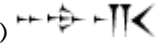
نکته: در خط سوم لوحه نام (kiši.ba ba-ak-ka) آمده که می تواند معنای باشد بزرگ که مانند نامهای امروز در ترکی مانند بویوک ، بویوک خان و یا به صورت با باکا به معنی باشد بینا یا هوشیار، در زبان ایلامی ba دارای معنای باشد است که می تواند تلفظ la/ula را نیز داشته باشد چون ایلامیان برای یک نشان چندین تلفظ در نظر می گرفته اند. ba در انگلیسی در بعضی موارد می تواند به جای مانده از زبان ایلامی باشد که نمونه هایی می شود مثال زد (ba gey , ba yighi) bag باشد پوشش باشد جمع شده (ba yighghi) baggage باشد جمع شده /اثاثیه /واگن بار (ba yighi) baggy کیس دار ،باشد جمع شده (ba ust) bast پوسته درخت/باشد روی/باشد پوست که خود کلمه پوست pust به معنای باشد روی/بالا که می تواند از این رابطه پیروی کرده باشد ، (basket ba askit) باشد رساندن /سبد، bat (ba at) مثل برق رفتن /باشد اسب /باشد انداختن

نکته : کلمه ghiš.mi-ik-tám را هلك میوه (fruit) ترجمه کرده است ، این کلمه را می توان به صورت ghiš.giyiktam نیز تلفظ کرد که می تواند معنای پوشش چوبی سقف دار را داشته باشد که جعبه یا صندوق می توان گفت.این کلمه را با تلفظ (izgidtam/izgiktaum) نیز می توان خواند که معنای تخم آرد شده یا له شده را می رساند.

نکته: نشان در خط پنجم برای نشان دادن تاریخ به کار رفته که هلك آن را (aš) نام گذاری کرده که برای مکان نیز به کار برده است ، (aš) در ایلامی به معناهای مکان ، زمین ، پائین و با تلفظ (yaš) به معنای تاریخ وسنه به کار می رفته .

نکته : کلمات را هلك يك كلمه در نظر گرفته و آن را سال معنا کرده در صورتی که هر دو نشان کلمه مستقلی بوده و هر کدام معنای خودش را دارد به معنای باشد است و (yeal/ul) به معنای سال ، کلمه ترکی و انگلیسی سال مشابه هم است و کهن بودن این کلمه را می رساند و اینکه زمانی این دو زبان از یک ریشه جدا شده اند.

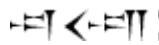
نکته : نام مکان (Daizaraka) می تواند به معنای در مکانی که عمل آرد کردن انجام می شود باشد ، در اینجا (Da) به عنوان پیشوند و به معنای «در» به کار رفته که در ترکی امروز به شکل پسوند به کار می رود مانند گونده-در آفتاب ، داردا-در کوچه/در تنگنا ، تهراندا-در تهران خود کلمه «در» در فارسی شاید تغییر یافته همین کلمه ایلامی باشد. کلمه (izaraka) نیز کلمه مستقل که معنای آرد کردن را دارد امروزه به صورت آزمک یثری می تواند مورد استفاده باشد.

نکته : کلمه در خط ششم لوحه را هلك پسر معنا کرده است، این کلمه با تلفظ (kiši.ulughu) به معنای متولد شده مذکر است که همان پسر است که هلك آن را (puhu) تلفظ کرده .

نکته: نشان (ip) که دارای تلفظهای (hip/lar/ib) نیز است نشان جمع بستن است که به صورت پسوند می آید که در این جا برای جمع بستن سکودرایی به کار رفته (Iškudralar/Iškudrahip) ، (hep) در ترکی امروز نیز به معنای «همه و کل» به کار می رود .

نکته: کلمه (zipima/azibima/zilar ulima) در اینجا به معنای برای آرد کردن به کار رفته امروزه نیز می توان از این کلمه ایلامی استفاده کرد و معنا را فهماند.

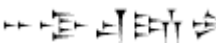
نکته: نشان (ap/ul) به معنای آنرا آمده که امروز (ul) در ترکی معنای «آن و او» را دارد.

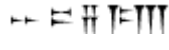
نکته : کلمه به معنای دادن به کار رفته که در ترکی امروز (dunuwišda) به معنای باز گرداندن به کار می رود. هلك برای نشان فقط تلفظ را در نظر گرفته در صورتی که این نشان میتواند تلفظهای du/tu/tut/dud را نیز داشته باشد.

نکته: برای نشان هلك تلفظهای an/dingir را در نظر گرفته که در اینجا به معنای زمان آمده است ، این نشان قبل از کلمات مربوط به نام خدایان و زمان در آغاز کلمه جای می گیرد که نشان دهد کلمه مربوط به زمان یا خدایان است. an در ترکی امروز به معنای فهم ،زمان و مادر مورد استفاده است و تلفظهای dinghir/tanghri/tanri نیز نام خدای یکتا است که شاید معنای نابود کننده تاریکی را داشته باشد. این کلمه می تواند از دو بخش tin که معنای سیاهی،روح، لبه، دود و ghir/kir که معنای نابود کننده ، خردکننده را داشته باشد که همان خدای نابود کننده تاریکی که خدای آسمان (guw) (anna) یعنی خورشید است نام خدای آسمان در نوشته های اکدی به صورت (mortak) نیز آمده (mor) در ترکی امروز

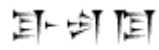
به معنای رنگ آبی آمده است که نمودی از آسمان است و (tak) نیز به معنای آویختن که می توان این کلمه را از منظر زبان ترکی امروز این گونه معنا کرد آویخته در آسمان یعنی همان خورشید یا خدای آسمان .

نکته: کلمه (itü) را هلک به معنای ماه آورده است این کلمه می تواند تلفظ (ay) را داشته باشد و هلک این تلفظ را شاید از تلفظ ماهانه گرفته باشد که در عربی نیز داریم عایدی به معنای مقرری که در ترکی می تواند به صورت آلیق باشد.

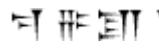
نکته: کلمه (kişi.akayarişi) را هلک شریک معنا کرده معنای این کلمه می تواند به صورت شخص مذکری که یاری دهنده است باشد که می تواند معنای شریک را هم داشته باشد، این کلمه طبق تلفظ هلک می تواند معنای (ak-ka) آنکه (ya-işi) پخش کننده تقسیم کننده کار را که می تواند معنای شریک را نیز داشته باشد.

نکته: کلمه را هلک کارگران معنا کرده است معنای این کلمه میتواند آسیاب کنندگان باشد ، این کلمه از چند بخش تشکیل شده (kişi)

به معنای مذکر و (gur) به معنای بسیار و (zahip/zalar) به معنای آسیاب کنندگان/خرد کنندگان . (zalar) امروزه به صورت (azalar) تلفظ می شود.

نکته: کلمه (galima) را هلک (rations) به معنای جیره ترجمه کرده است ، این کلمه به معنای دستمزد و آمدن در الواح گلی تخت جمشید بسیار به کار برده شده که امروزه نیز در زبان مردم ترک به کار می رود و یکی از کلماتی است که رابطه تنگاتنگ زبان ترکی با ایلامی را ثابت می کند ، هاردان گلیبسن /از کجا آمدی ، گلپرون هارداندی /در آمد تو از کجا است.

نکته: کلمه را هلک (period) به معنای دوره زمانی ترجمه کرده است ، این کلمه می تواند تلفظ (ghatuma) یعنی به مقدار یا به مدت یا به تعداد که در زبان ترکی (ghat) معنای لا/تا/تعداد/مقدار را دارد و پسوند (ma) در معنای «به/در/برای» است که در اینجا به معنای برای مدت ۵ روز آمده ،مثال یاریمایا برای یارم .

نکته: کلمه (ghiš.asur/hasur) را هلک سیب ترجمه کرده و جلوی آن علامت سوال گذاشته که از این ترجمه اطمینان ندارد، چون این محصول گیاهی راههای طولانی جابجا می شده نمی تواند سیب باشد و از آن برای ساخت جیره ماندنی که مستلزم خشک بودن است ساخته می شده مانند انجیر (liut) ، این نام می تواند کشمش باشد که با بادام و گردو و دانه های دیگر مخلوط شده و خرد و له می شده و به عنوان جیره انرژی زا مورد استفاده قرار می گرفته که امروزه به نام قاووت آنرا بیشک دیده ایم.

نکته: کلمه (ha-du-iš) را هلك (provided) ترجمه کرده است به معنای ارائه شده ، این کلمه با تلفظ (ghatuiš) می تواند معنای مقدار باشد که با کلمه بعدی با تلفظ (ghatuka) به معنای به دست آمده است که در مجموع «مقدار به دست آمده در سال هیجدهم» است. کلمه (haduka) را هلك (provisions) ترجمه کرده با معنای تدارکات .

نکته: کلمه (am-ma) را هلك (on hand) ترجمه کرده این کلمه می تواند به معنای فرستاده شده یا رفته با تلفظ (lam/ma/ulama) باشد.

نکته: کلمه (šu-tur) با تلفظ (chutur) می تواند به معنای رساندن باشد که با کلمه چاتدیرماق در ترکی رابطه داشته باشد این کلمه را هلك (carried) معنا کرده است .

نکته: کلمه (ta-ka) به معنای تحویل دادن آمده که در ترکی امروز به معنای «آویختن /برقرارکردن» است که می تواند معنای تحویل دادن را برساند. خود کلمه تحویل به نظر می رسد که از این کلمه ایلامی به یادگار مانده.

نکته: کلمه (hašaka) به معنای داخل یا خالی کردن آمده که با کلمه ترکی آشاقا رابطه مستقیم دارد به معنای پائین که خود کلمه «پائین» از دو بخش «پا» به معنای «باشد» و «ئین» به معنای «زیر و فرو دست» . این کلمه با تلفظ (ašada) به معنای چپ کرد یا ریخت است که امروزه به صورت «آشیردی» مورد استفاده است.

نکته: کلمه (kandima) امروزه در ترکی به سیلوی نگهداری غلات و آرد (kandi) می گویند که هزاران سال پیش ایلامیان نیز همان کلمه را به کار می بردند، کلمه (kan) بسیار کهن است که اجداد انسانها به سوراخ کنده شده در زمین اطلاق می کردند ، این سوراخها گاهی برای زندگی و گاهی برای نگهداری غذا استفاده می شده است ، کلماتی مانند کند/روستا ، کندو/انبارغله/سیلو/لانه زنبور، خانه ، کان /معدن ، کندن هم خانواده با کلمه (kan) ایلامی است.

نکته: از خط ۲۱ تا خط ۲۵ لوحه نام چند میوه آمده که گویا له یا آسیاب شده و مخلوط شده و از آن جیره یا لقمه غذایی می ساخته اند، (piut/liut) با معنای انجیر که درون آن به شکل علفهای ریز است که نام اولی اوت بر روی آن گذاشته اند یعنی «باشد علف» ، (asur/hasur) به معنای کشمش که آسور در زبان ایلامی می تواند معنای آویختن باشد که منظور آویختن برای خشک شدن است، در باره (kazla/kuz ula) هم که در پیش صحبت کردیم، (irtastiš/ghirtaštiš) که می تواند معنای «شکننده دندان» که احتمال بادام باشد و چون نشان (taš) دارای تلفظ (ur) نیز است آن را می توان (hirurdiš/ghirurdiš) نیز خواند.

نکته: در خط ۲۸ و ۲۹ لوحه به دو کلمه (kiši.haturmakša/gaturmakša) و (aš.etirana/ektirana) را هلك ترجمه نکرده و به صورت ایتالیک آورده ، کلمه اول میتواند معنای شخص آورنده و تخلیه کننده باشد به صورت «گتیرمک آشا» و کلمه دوم با تلفظ (aš.ektirana) به معنای «به مکان کشت یا مزرعه» که صاحب مزرعه دائوتنا است.

نکته: کلمه (muišin/gurišin) در خط ۲۹ لوحه را هلک (whol account) ترجمه کرده است، این کلمه با تلفظ (gurišin) معنای بررسی کردن را دارد.

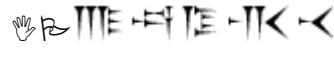
نکته: کلمه (gu-ut-ta-ka) را هلک (was made) ترجمه کرده است ، این کلمه با تلفظ (gutaka) به معنای برداشتن و یا انجام دادن است. ایلامیان برای ساختن از کلمه (kuyuta) استفاده می کرده اند به معنای جدا کردن و ساختن البته برای فرستادن نیز از این کلمه بهره می بردند.

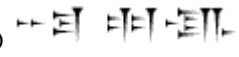
نکته: کلمات (hu-be/laar uk-ku) در خط ۳۰ لوحه معنای «به خاطر آنها» است که با در نظر گرفتن کلمه قبل یعنی (mazika) می تواند معنای «به خاطر یا برای انبار کنندگان» را داشته باشد که در تورکی امروز به صورت «اونلار اوچون/اولار اوچون» در آمده است.

نکته: کلمه (gal/rap-lir) را هلک به صورت (raptam) تلفظ کرده است ، در لیست تلفظ نشانهای میخی ایلامی هلک نشان (rap) تلفظ (gal) را نیز دارد و چون (tam) دارای تلفظ (lir) نیز است پس این کلمه را به صورت (galir) به معنای بز نر می توان خواند.

نکته: کلمه (hidu) را نیز می توان به صورت (gidu) خواند که امروزه در ترکی به آن (gechu) به معنای بز ماده می گویند. شاید علت انتخاب این اسامی از طرف ایلامیان برای بز نر و ماده این بوده که بز نر بر روی آدم می آمده و حالت مبارزه داشته و بز ماده فرار می کرده.

نکته: کلمات و (suyut/su-ut) در (gutayiš/huwtayiš) خط ۳۲ لوحه به معنای «عمل پوست کندن» را انجام دادن است که هلک آنرا (made a sut) معنا کرده است که با کلمه بعدی (aš.ulghi/ulhi-miš zundiyinima) معنای سه شخصی که پوست میکنند در مکانی که شاه است یا خانه شاه /قصر قبلاً ، کلمه قبل که در آخر آمده (&kap-pa-ka) امروزه در ترکی به صورت قاباقا/قاباقجا که درست مانند اجداد ایلامی استفاده می شود و کلمه قبل عربی نیز برگرفته از همین کلمه ایلامی است.

نکته: کلمه (udu neyita-miš-ghulaar) معنای «علف خواران را» داراست که امروزه به زبان ترکی میتوان چنین خواند (udun yiyanlar/udun yeyighilaar) .

نکته: کلمه (kiši.batera/ulatera) را هلک (herdsman) ترجمه کرده به معنای چوپان که می تواند شخصی باشد که راه میبرد(ولادیرا) کسی که گوسفندان را راه می برد ، چون یکی از معانی (ula) در ایلامی «بردن» است.

نکته: کلمه (kurmauwut) را هلك (we entrusted) ترجمه کرده با معنای «ما به امانت گذاشتیم» ، قورما (kurma) در ترکی امروز به معنای «بغل هم چیدن / به هم چسباندن» را نیز دارد که در اینجا از این معنا استفاده شده یعنی همراه کردن یا سپردن .

نکته: کلمه (kuiz) در خط ۵۴ لوحه را هلك (took) ترجمه کرده در صورتی که ترجمه آن «خودش برد» است که از دو بخش (kuy) یعنی «دور کردن / جدا کردن / فرستادن» و (iz) به معنای «خود» و در متون دیگر کلمه «فرستاد» را به صورت (kuyuda/kuyudka) می بینیم. پس در اینجا شخص میشییامانا/قیچی یامانا برده و شخص پیرادوکا گرفته.

نکته: کلمه (ha-aš-ša-ka/ašaka) را هلك (was reckoned) ترجمه کرده در صوتی که منظور تمام شدن ماه (an.Ba an.kiyatišnama) است یعنی تاریخ این بررسی زمان تمام شدن ماه با قیاتیش است این ماه به معنای ماه بخشش و دست و دلبازی است که کلمه (Ba) که به صورت پیشوند آمده معنای «باشد» را دارد و (nama) نیز به عنوان پسوند با معنای «به زمان» به صورت (anima) نیز می توان خواند.

در زیر لیست نشانهای به کار رفته در گل نوشته های باروی تخت جمشید از کتاب پرفسور هلك را می آورم.

Some of the signs representing numerals have other values as well, and the numerals involved are mentioned in the list of sign values. Signs used only to represent numerals are omitted from the list, but appear in the table of numerals which follows the list.

A		a, log.	DUB		dub, dup, log.
AB		ab, ap	E		e
AD		ad, af	EL		(values perhaps el, dam; see PF 1667, note a)
AG		ak	EN		en
ah see AU			EHANA		ehani (log.)
AU		ah, uh	f (det.) see SAL		
ak see AG			GAL		gal, rab, rap, Umban (log., see glossary s.v.)
AM		am	GAN		kan
AN		an, d (det.), DINGIR (log.?)	GEŠTIN		log.
ANKE		log.	GI		ke
ap see AB			GIG		log.
ARAD		NITÁ (log.)	GIM		tem
as see AS			GIR		log.
AS		h (det.)	GIŠ		is, iz, w (det.), log.
AS		al	GUD		log.
af see AD			GURUŠ see KAL		
AZ		az	h (det.) see AS		
BA		ba	HA		ha
BABBAR see UD			HAL		hal, m (det.), log.
BAD		bad, bat, be	HAR		har, mar, log.
bat see BAD			HI		hi
be see BAD			HU		hu, MUŠEN (log.)
BI		kaš, KAŠ (log.)	I		i
bir see FIR			I see NI		
BU		bu, pu	IA		ya
d (det.) see AN			IB		ib, ip
DA		da	ib see TUM		
daš see UN			ID		id, it
DIN		tin, log.	IG		ig, ik
DINGIR see AN			ik see IG		
DİŠ		v (det.), numeral 1			
DU		du			

IM see *Added in glossary*

IN in, log.

ip see ID

ip see TUM

IR ir

is see GIŠ

iš iš

it see ID

ITU log.

iz see GIŠ

ka see QA

KAB kab

KAK kak

KAL kal,¹¹ lam, GURUŠ (log.)

KAM kam, log.

kan see GĀN

kap see KAB

KAR kar

KAS kas, ksz, KASKAL (log.)

KASKAL see KAS

kaš, KAŠ see KI

kal see ŠU

kaz see KAS

ke see GI

KI ki

KI+MIN log. (= ditto)

KIN kin

KU ku, xfn (log.)

KU log.

kum see NE

KUR kur, wak, log.

KUŠ see ŠU

LA la

lak see šin

lg (det.) see MEŠ

LI li

lib, lip see šl

LU lu, unu (log.)

LÚ ruh (log.)

en (det.) see HAL

MA ma, log., numeral 60

MÁ ¹² log.

mak see KUR

MAN man

MAR mar

mas see MAŠ

mas see MÁŠ

MAŠ mas, maš, numeral ½

MÁŠ mas, mar

mas see MÁŠ

ME me, numeral (1 ME = 100)

MEŠ lg (postpositive det.; see above, p. 75, n. 15)

MI mi

min see SAL

MIN log. (= ditto), numeral 2

MU mu

mak see SAL

MUNUS see SAL

mar see HAL

MUŠ muš, maz

MUŠEN see HU

muš see MUŠ

NA na

NAB nab, nap

nap see NAB

NE kum

NI ni, 1 (log.)

NÍG ša

NITÁ see ARAD

NU nu

NUMUN log.

PA pa, log.

PAN pan

¹¹ The only known occurrence of the value kal is in DB 14:55: ka-u-kal (see Cameron in JCS XIV 64).

¹² The signs má and mas are identically written in Achaemenid Elamite.

TRANSLITERATION, TRANSLATION, AND OTHER FEATURES

85

PAP	𐭪𐭥	bap, pap, Šimut (log.), log.	šib see xib		
par see BAR			šid	𐭪𐭥𐭥	lak
PI	𐭪𐭥𐭥	pi, numeral (1 PI = 10,000)	šip see xib Šimut (log.) see PAP šir see šud		
pār see PĪR			šu	𐭪𐭥	kat, šu, numeral (1 šu = ½)
PĪR	𐭪𐭥𐭥	pīr, bīr, tam, zab, zap	šud	𐭪𐭥𐭥𐭥	šir, zir
pu see BU			TAB	𐭪𐭥	tab, tap
QA	𐭪𐭥	ka, log.	TAG	𐭪𐭥𐭥	tak
RA	𐭪𐭥𐭥	ra			
raḥ see GAL			tak see TAG		
RAD	𐭪𐭥𐭥𐭥 ¹⁹	rad, rat	tal see RI		
raḥ see BAL+BAR			tam see PĪR		
rap see GAL			tām see GIM		
raš see TUK			tan see KAL		
raš see RAD			tap see TAB		
RI	𐭪𐭥𐭥𐭥	ri, tal	TAR	𐭪𐭥𐭥	tar, zīl
RU	𐭪𐭥𐭥	ru	tal see UR		
ruḥ see LÚ			TE	𐭪𐭥𐭥	te
SA	𐭪𐭥𐭥𐭥	sa	TI	𐭪𐭥𐭥	ti
SAG	𐭪𐭥𐭥𐭥𐭥	log.	tīn see DIN		
SAL	𐭪𐭥	mīn, muk, šal, f (det.), MUNUS (log.)	TU	𐭪𐭥𐭥	tu
SAL+BAR	𐭪𐭥𐭥𐭥	raḥ	tū see TUM		
SAR	𐭪𐭥𐭥𐭥	šar	tub see DUB		
SI	𐭪𐭥𐭥	si	TUK	𐭪𐭥𐭥	raš, tuk
SU	𐭪𐭥𐭥	su, kuš (log.)	TUM	𐭪𐭥𐭥𐭥	tū, tū, tū
SUM+IR(?)	𐭪𐭥𐭥𐭥	log.	tup see DUB		
sunhi (log.) see šāḥANA			TUR	𐭪𐭥𐭥𐭥	tar, šak (log.)
SI	𐭪𐭥𐭥	si	U	𐭪𐭥	u, numeral 10
ša see NĪA			ú	𐭪𐭥𐭥	ú, log.
šā	𐭪𐭥𐭥	šib, šip, log.(?)	UD	𐭪𐭥	ud, ut, BARRAR (log.), log.
šab see X			UDU see LU		
šak (log.) see TUR			UG	𐭪𐭥𐭥	ug, uk
šal see SAL			uḥ see AḤ		
šap see X			uḥ see UG		
šar see SAR			UL	𐭪𐭥𐭥𐭥	ul
šē	𐭪𐭥𐭥	šē, log.	UM	𐭪𐭥𐭥𐭥	um
šī	𐭪𐭥𐭥	šī, numeral (1 šī = 1000)	UN	𐭪𐭥𐭥𐭥	un

ur	𐎠𐎢𐎡𐎹	dar, tar, ur	zir	𐎵𐎠𐎺𐎠	rib, rir, zib, zir, numeral 30
ul see ud			zib see ku		
v (det.) see dā			zig(1)	𐎵𐎠𐎺𐎠𐎶	rik
w (det.) see aib			zig(2)	𐎵𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶	rik
x	𐎶𐎠𐎺𐎠	lab, lap	rik see zig(1)		
ya see ia			rik see zig(2)		
za	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶	za	zū see tar		
zab, zap see rir			zir see rin		
zi see qī			zir see bud		

1	𐎶𐎠𐎺𐎠	4	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶	10	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶	70	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶
1	𐎶𐎠𐎺𐎠	5	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶	20	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	80	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶
1	𐎶𐎠𐎺𐎠	6	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	30	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	90	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶
1	𐎶𐎠𐎺𐎠	7	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	40	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	100	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶
2	𐎶𐎠𐎺𐎠	8	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	50	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	1000	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶
3	𐎶𐎠𐎺𐎠	9	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	60	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	10,000	𐎶𐎠𐎺𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶

خلیل مختاری نیا

ایمیل:

kmo198395@gmail.com

وابستگی:

دانش آموخته ی تاریخ فرهنگ و تمدن
ملل اسلامی

محقق تاریخ و فرهنگ ترکان

بیجار، قروه ، تغییر بافت جمعیتی و تغییر هویت

چکیده:

تغییر و محو تدریجی هویت زبانی و فرهنگی ملل و اقوام از طریق تغییر بافت جمعیتی از چالش ها و آسیب های عمده جوامع بشری در طول تاریخ بوده و هست؛ خواه این تغییرات و محو تدریجی به صورت جبری و تحمیلی صورت گرفته باشد خواه به صورت نرم و در قالب تهاجم فرهنگی و هجوم جمعیتی؛ در هر دو حالت و در طولانی مدت و در صورت بی توجهی و بی تفاوتی، به محو هویت زبانی و فرهنگی جوامع مغلوب، محکوم و مورد هجوم مهاجران؛ منجر خواهد شد. بارزترین مثال معاصر از تأثیر تغییرات بافت جمعیتی در تغییر و محو تدریجی زبان و فرهنگ جامعه ای ، انتقال اکراد و افغانه و اسکان و اقامت دائمی آنان در شهرهای غربی آذربایجان و شرق و مرکز فلات ایران می باشد که امروز بعینه و به صورت محسوس شاهد عوارض ناشی از آن هستیم چیزی که طی یکصد سال گذشته و به صورت اعم در جغرافیای موسوم به ایران و به صورت اخص در غرب آذربایجان و در محدوده ی مورد تحقیق مقاله پیش رو (جغرافیای شهرستان های بیجار گروس، قروه و شهرهای تابعه) مرسوم بوده و است. تحلیل علل، نحوه و سیاست های تغییر بافت جمعیتی و به تبع آن تغییرات زبانی و فرهنگی شهرستان های مورد مطالعه در بازه زمانی یکصدسال گذشته با استناد و اتکای به منابع معتبر تاریخی منجمله " فرهنگ جغرافیای ملی تُرکان ایرانزمین اثر دکتر محمود پناهیان " و " جغرافیای ناحیه ای بیجار گروس و قروه و دیواندره اثر فرج اله محمودی " و کتاب " تحولات گروس در جریان جنگ جهانی اول " تألیف محمد مریوانی و دیگر کُتب و مستندات تاریخی و گزارشات جراید و مطبوعات انعکاس دهنده اخبار و حواشی مهاجرت آواره گان، صورت می گیرد.

کلمات کلیدی: گروس، بیجار، قروه، انتقال آواره گان، تغییر جمعیت، محو هویت

استناد (آپا):

مختاری نیا، خ. بیجار، قروه ، تغییر بافت جمعیتی و تغییر هویت. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک"

- جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Bijar, Qorveh, Change of Demographic Structure and Change of Identity

Khalil Mokhtari Nia

Email:

kmo198395@gmail.com

Affiliation:

Scholar of the history of
culture and civilization of
Islamic nations

Researcher of Turkish history
and culture

Abstract:

The gradual change and erasure of the linguistic and cultural identity of nations and ethnic groups through the change of population structure has been and is one of the major challenges and harms of human societies throughout history; Whether these changes and gradual disappearance were forced and imposed or soft and in the form of cultural invasion and population influx; In both cases and in the long term and in the case of neglect and indifference, to erase the linguistic and cultural identity of the defeated, condemned and attacked communities by immigrants; will lead The most obvious contemporary example of the effect of changes in the demographic structure in the gradual change and disappearance of the language and culture of society is the transfer of Akrad and Afaghene and their settlement and permanent residence in the western cities of Azerbaijan and the eastern and central plateau of Iran, which today clearly and tangibly witnesses the complications. We are caused by something that has been customary during the past hundred years, generally in the geography known as Iran, and especially in the west of Azerbaijan and in the scope of the research of the upcoming article (geography of the cities of Bijar Gros, Qorveh and subordinate cities) and is

Analyzing the causes, methods and policies of changing the demographic structure and as a result of the linguistic and cultural changes of the studied cities in the past one hundred years, citing and relying on reliable historical sources, including "The National Geographical Culture of the Turks of Iranzmin" by Dr. Mahmoud Panahian and "Geography Bijar region of Gros, Qorveh and Diwandre" by Faraj Elah Mahmoudi and the book "Gross changes during the First World War" written by Mohammad Marivani and other historical books and documents and newspaper and press reports reflecting the news and sidelines of the migration of displaced people.

Keywords: Gros, Bijar, Qorveh, transfer of displaced persons, change of stubbornness, erasure of identity

CITATION (APA):

Mokhtari Nia, Kh. Bijar, Qorveh, Change of Demographic Structure and Change of Identity. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Xəlil Mokhtari Nia

E-poçt:

kmo198395@gmail.com

Mənsubiyyət:

İslam xalqlarının mədəniyyət
və sivilizasiya tarixi alimi

Türk tarixi və mədəniyyəti
üzrə tədqiqatçı

Bicar, Qorve demoqrafik strukturun dəyişməsi və şəxsiyyət dəyişikliyi

Xülasə:

Əhali strukturunun dəyişməsi ilə millətlərin və etnik qrupların dil və mədəni kimliyinin tədricən dəyişməsi və silinməsi tarix boyu bəşər cəmiyyətlərinin əsas problemlərindən və zərərlərindən biri olmuşdur və belədir; Bu dəyişikliklərin və tədricən yoxa çıxmanın məcburi yoxsa yumşaq və mədəni işğal və əhalinin axını şəklində olub-olmaması; Hər iki halda və uzunmüddətli perspektivdə və etinasızlıq və laqeydlik halında, mühacirlər tərəfindən məğlub, qınanan və hücumla məruz qalan icmaların dil və mədəni kimliklərini silmək; rəhbərlik edəcək Demoqrafik strukturda baş verən dəyişikliklərin cəmiyyətin dilinin və mədəniyyətinin getdikcə dəyişməsinə və yoxa çıxmasına təsirinin ən bariz çağdaş nümunəsi Akrad və Afaqenelərin köçürülməsi və onların Azərbaycanın qərb şəhərləri ilə şərq bölgələrində yerləşərək daimi məskunlaşmalarıdır. İranın mərkəzi yaylasında bu gün fəsadların açıq-aydın şahidi oluruq, bizə son yüz ildə, ümumiyyətlə, İran adlanan coğrafiyada, xüsusən də Azərbaycanın qərbində və s. adət halına gəlmiş səbəblərdən qaynaqlanır. Bu məqalənin tədqiqi (Bicar Gros, Qorve və tabe şəhərlərin coğrafiyası) və son yüz ildə tədqiq olunan şəhərlərin demoqrafik strukturunun dəyişməsinin səbəblərini, üsullarını və siyasətlərini və linqvistik və mədəni dəyişiklikləri nəticəsində mötəbər tarixi mənbələrə, o cümlədən "Türklərin milli coğrafi mədəniyyəti" Mahmud Pənahianın "İranzmin" və "Coğrafiya Bicar bölgəsi Qros, Qorve və Divandra", Fərəc Elah Mahmudi və Məhəmməd Mərivanın yazdığı "Birinci Dünya Müharibəsi zamanı köbud dəyişikliklər" kitabı və digər tarixi kitablar və sənədlər, qəzet və mətbuat köçkünlərin miqrasiyasının xəbərlərini və kənarlarını əks etdirən hesabatlardır.

Açar sözlər: Qros, Bicar, Qorve, köçkünlərin köçürülməsi, inadkarlığın dəyişməsi, şəxsiyyətin silinməsi

CITATION (APA):

Mokhtari Nia, X. Bicar, Qorve demoqrafik strukturun dəyişməsi və şəxsiyyət dəyişikliyi. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Halil Mokhtari Nia

E-posta:

kmo198395@gmail.com

Üyelik:

İslam milletlerinin kültür ve medeniyet tarihi uzmanı

Türk tarihi ve kültürü araştırmacısı

Bicar, Korve, Demografik Yapı Değişikliği ve Kimlik Değişikliği

Özet:

Nüfus yapısının değişmesi yoluyla ulusların ve etnik grupların dil ve kültürel kimliklerinin kademeli olarak değişmesi ve silinmesi, tarih boyunca insan toplumlarının en büyük zorluklarından ve zararlarından biri olmuştur ve olmaya devam etmektedir; Bu değişimler ve kademeli yok oluşlar zorla ve dayatılarak mı, yoksa yumuşak bir şekilde ve kültürel istila ve nüfus akışı şeklinde mi gerçekleşti; Her iki durumda da ve uzun vadede, ihmal ve ilgisizlik durumunda, göçmenler tarafından yenilgiye uğratılan, kınanan ve saldırıya uğrayan toplulukların dil ve kültürel kimliğinin silinmesi; liderlik edecek Demografik yapıdaki değişikliklerin toplumun dilinin ve kültürünün kademeli olarak değişmesi ve kaybolması üzerindeki etkisinin en açık çağdaş örneği, Akrad ve Afaghene'nin nakledilmesi ve bunların Azerbaycan'ın batı şehirleri ile doğu şehirlerine yerleşip daimi ikamet etmeleridir. Bugün açıkça ve somut olarak sıkıntılara sahne olan İran'ın merkez platosu, genel olarak İran olarak bilinen coğrafyada ve özellikle Azerbaycan'ın batısında ve son yüz yıldır adet haline gelmiş bir şeyden kaynaklanıyor. gelecek makalenin araştırması (Bicar Gros, Qorveh ve bağlı şehirlerin coğrafyası)

İncelenen şehirlerin son yüz yıldaki dil ve kültürel değişimleri sonucunda demografik yapıdaki değişimin nedenlerini, yöntemlerini ve politikalarını analiz etmek, "Türklerin Ulusal Coğrafya Kültürü" de dahil olmak üzere güvenilir tarihi kaynaklardan alıntı yapmak ve bunlara dayanmak. Dr. Mahmud Panahian'ın "İrânzmin'in" adlı kitabı ve Faraj Elah Mahmudi'nin "Gros, Korve ve Divandre'nin Coğrafyası Bicar bölgesi" ve Muhammed Marivani'nin yazdığı "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Büyük Değişiklikler" kitabı ve diğer tarihi kitap ve belgeler ile gazete ve basın yerinden edilmiş kişilerin göçüne ilişkin haberleri ve olayları yansıtan raporlar.

Anahtar Kelimeler: Gros, Bicar, Korve, yerinden edilmiş kişilerin nakli, inatçılığın değişmesi, kimliğin silinmesi

CITATION (APA):

Mokhtari Nia, H. Bicar, Korve, Demografik Yapı Değişikliği ve Kimlik Değişikliği. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

مقدمه :

محو تدریجی فرهنگ و زبان ملل و اقوام و اعتقادات گروه‌های بشری (تغییر هویت) همواره در طول تاریخ به عناوین مختلفه و انحاء متعدده و به صورتهای جبر تاریخی، تحمیلی و به شکل نرم صورت گرفته و می‌گیرد؛ نمونه‌های فراوانی از این نوع تغییرات در تاریخ قابل مشاهده می‌باشد. دلایل، کمیت و کیفیت تغییر بافت جمعیتی ترکان و به تبع آن محو تدریجی زبان و فرهنگ و حتی اعتقاداتی آنان در هر سه فرم جبری، تحمیلی و نرم همواره از دغدغه‌های فرهنگی و زبانی روشنفکران، محققان، نویسندگان و شاعران جهان تُرک بوده و هست.

بعنوان مثال می‌توان از تغییر اعتقادی و زبانی طایفه‌ای از ترکان تحت عنوان "تاپقاچ" نام برد که بعد از قبول اجباری آیین چینی‌ها، مجبور به تغییر زبان خود و صحبت کردن به زبان چینی‌ها شده‌اند دقیقا یکی از مصادیق تاریخی ضرب المثل معروف تُرکها یعنی "دیلین آتان دینین ده آتار" همین ترکان تاپقاچ هستند؛ مسئله‌ای که مشابه آن امروزه در ترکستان شرقی (اوغورستان) کماکان به شدیدترین وجه من‌الوجه توسط کمونیست‌های چینی تداوم داشته و سیاست تغییر توأمان دین و زبان ترکان مسلمان در قالب انتقال چینی‌ها به شهرهای ترکستان شرقی و تغییر ترکیب جمعیتی در این نقطه از جهان تُرک، دنبال می‌شود.

تاثیر و تغییر نرم فرهنگ، زبان و اعتقادات ترکان خزر بعد از پذیرفتن دین یهود و ترکان اوغوز بعد از قبول اسلام را می‌توان در قالب و محتوای تغییر نرم و تدریجی ترکان تعریف و تبیین نمود که البته عمدتا به صورت خودخواسته و آگاهانه و بعضا تحمیلی و نرم صورت گرفته که تأثیرات و تغییرات دنیای تُرک و دنیای اسلام نیز به صورت متقابل بوده است.

فاجعه بارترین نوع تغییر و محو تدریجی زبان و فرهنگ ترکان از نوع التقاطی نرم و تحمیلی-تهاجمی بوده که عمدتا بارسپاسی و فاشیستی داشته و صدمات جبران‌ناپذیری را به پیکره هویتی ترکان زده است که غالبا در قالب تغییر بافت جمعیتی ترکان از طریق انتقال و مهاجرت دادن اقوام در داخل جمعیت ترکان صورت گرفته و می‌گیرد مانند آنچه که طی یکصد سال گذشته در بین ترکان جغرافیای موسوم به ایران (شهرهای غربی، جنوب و جنوب غربی آذربایجان، ترکان قشقایی، خلیجستان، ترکان خراسان، آستارا، بندرانزلی، تهران، کرج، همدان، اراک و...)، آذربایجان غربی (ارمنستان)، ترکستان غربی (جمهوری‌های خودمختار روسیه)، ترکستان جنوبی (ترکان افغانستان و هندوستان)، ترکستان شرقی (اوغورستان) و دیگر نقاط جهان تُرک اتفاق افتاده و می‌افتد.

به استناد تاریخ معاصر و به گواه و مدد اخبار و اطلاعات درج شده در مطبوعات و جراید یکصد ساله گذشته در ایران، انتقال افراد آواره از عراق و اسکان دادن آنان در شهرهای غرب آذربایجان منجمله اوشنویه، تیکان تپه، ساوجبلاغ، روستاهای اطراف اورمیه، سولدوز، سونقور و مخصوصا بیجار گروس و قروه (حوزه‌های مورد مطالعه و تحقیق) در قالب و عنوان "آواره گان گُرد

عراقی / پناهجویان عراقی " در فرم های تغییر بافت جمعیتی مناطق مورد بحث و در اشکال تحمیلی و نرم آن اتفاق افتاده که قابل تحلیل و تبیین می باشد.

یکی از مستندات، مصادیق و مثال های بارز برای طرح ادعا و دلیل بر " تغییر بافت جمعیت و فرهنگ و زبان ترکان شهرستان های بیجار گروس و قروه " انتقال و اسکان آواره گان کرد عراقی در سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۴ و اوایل دهه هفتاد در شهر بیجار و قروه بود.

نگارنده در اوایل دهه هفتاد بعنوان دانش آموز راهنمایی، بعینه شاهد بودم که جمعیت کثیری از آواره گان کرد عراقی را در هنرستان فنی استقلال، در دشت اطراف محله تخت بیجار (تخت هامماراسی = مسیر جاده بیجار به زنجان) و دیگر مدارس و حتی مساجد شهر بیجار اسکان داده بودند. بسیاری از این آواره گان در شهر بیجار و روستاهای های مسیر جاده بیجار و دیواندره ساکن و ماندگار شدند که حتی بیجاری های اصیل که خود را گروسی (کلهری) می دانند از آنان تحت عنوان "کرد" یاد کرده و می کنند و با این اسم آنها را به نوعی بیگانه با فرهنگ و هویت اصیل و تاریخی بیجار و تمایز از عناصر اصیل فرهنگی خود می دانند هر چند تعداد اندکی از گروس-فروشان و بعضی مسئولین حضور اکراد در بیجار را به نوعی حضور نیروی انسانی مورد نیاز بیجار می دانند تا خلأ ناشی از مهاجرت بومیان گروس و کمبود نیرو را به این طریق و شکل توجیه نمایند ولی تاریخ یکصد سال گذشته بیجار گروس برای عموم گروس مخصوصاً مؤلفان، محققان، فعالان عرصه تاریخ و فرهنگ و قوم شناسان گروس اظهر من الشمس- تر از آنی هست که وکیل المله ای و عده ای با تفکرات پژاک-پسندانه آن را توجیه نمایند.

دلیل دیگر راقم این سطور جهت طرح تغییر بافت جمعیتی بیجار گروس و قروه و محو تدریجی زبان و فرهنگ اصیل گروس طی یکصد سال گذشته با استناد به کُتب معتبر و رفرنس های علمی و دانشگاهی مانند کتاب " تاریخ تحولات گروس در اثنای جنگ جهانی اول " و هجوم و قتل و غارت مردمان بومی گروس توسط طوایفی از اکراد مانند گلباغی، مندمی، جاف و... و به تبع آن خالی شدن بسیاری از روستاهای گروس و ساکن شدن اکراد مهاجم در آن می باشد که در ادامه مکتوبه و در بتن و متن مقاله مزبور به صورت مستند و مستدل به آن اشاره خواهد شد.

استناد به کتابهای معتبر منجمله " فرهنگ جغرافیای ملی ترکان ایرانزمین اثر دکتر محمود پناهیان " از ژنرال های معروف و تحصیل کرده ی ارتش شاهنشاهی و کتاب " جغرافیای ناحیه ای بیجار گروس و قروه و دیواندره اثر فرج اله محمودی " از محققان و مؤلفان مطرح دهه چهل و پنجاه و استناد به دو مقاله ی وزین به قلم آقای مدرس سعیدی در خصوص ورود آواره گان کرد عراقی به شهرهای غرب آذربایجان طی دو مرحله، از دیگر دلایل طرح موضوع مقاله می باشد که به صورت مفصل تشریح و توضیح داده خواهد شد.

طرح مسأله:

طرح مسائلی چون علل افزایش غیر متعارف جمعیت شهر قروه در فواصل زمانی ۱۳۹۵-۱۳۳۰، دلایل و چگونگی تغییر تدریجی هویت اصیل قروه، علل تبدیل روستایی با جمعیتی در حدود ۲ هزار و ۲۰۰ نفر در دهه چهل به شهری به نام دیواندره با جمعیتی بالغ بر ۳۵ هزار نفر در سال ۱۳۹۵ و چرایی انتقال سرریز جمعیت دیواندره به بیجار و اکراد آواره به شهرهای غرب آذربایجان؛ منجمله مسائلی هستند که مقاله پیش رو با استناد و استدلال به مستندات و منابع مذکور در پی یافتن پاسخ برای آنها می باشد.

سابقه ی تحقیق:

در خصوص تاریخچه، زمان، چگونگی، دامنه، سابقه، کمیت، کیفیت و نحوه ورود اکراد عراقی به شهرهای غرب آذربایجان تاریخی مخصوص تاریخچه، زمان، چگونگی، دامنه، سابقه، کمیت، کیفیت و نحوه ورود اکراد عراقی به شهرهای غرب آذربایجان تاریخی مخصوصا شهرستانهای بیجار گروس و قروه مقالات و کُتب متعددی به رشته تحریر و سلک قلم درآمده است منتهی از زاویه تاثیرات فرهنگی و زبانی و تغییرات هویتی ناشی از حضور مهاجرین در شهرهای میزبان و همچنین مقایسه جمعیت شهرهای مورد مطالعه در مدت زمان قبل از مهاجرت و بعد از مهاجرت اکراد، کُتب و مقالات مشخص و منسجم ارائه نگردیده است فلذا راقم این سطور نیز با درک این مسأله و خلأ ناشی از عدم وجود مقاله و کتاب در این راستا و با این موضوع مشخصه، اقدام به ارائه مقاله مزبور نموده است؛ امید هست که محققان، مؤلفان، اهل قلم و فن با ارائه انتقادات علمی و منطقی در مسیر تداوم علمی_تر و منسجم_تر هدف و مسیر، چراغ راه ما باشند.

منابع اصلی و مراحل تحقیق:

- (۱) کتاب "فرهنگ جغرافیای ملی تُرکان ایرانزمین" تألیف دکتر محمود پناهیان
- (۲) کتاب "جغرافیای ناحیه ای بیجار گروس و قروه و دیواندره" تألیف فرج اله محمودی
- (۳) "تحولات گروس در جریان جنگ جهانی اول" تألیف محمد مریوانی
- (۴) مقاله ی "بررسی ابعاد و دامنه های مهاجرت کردهای عراق به ایران در سالهای ۱۳۵۴-۱۳۵۳" به قلم مدرس سعیدی
- (۵) مقاله ی "بررسی ابعاد و دامنه های بحران آوارگان عراقی در نیمه ی اول سال ۱۳۷۰" به قلم مدرس سعیدی
- (۶) فصلنامه تخصصی اینجی دنیزیم (فرهنگ، شعر، ادبیات، تاریخ و زبان بیجار گروس) با مدیر مسئولی میرستار گروس اوغلو و سردبیری خلیل مختاری نیا

در ابتدا و بر مبنای منابع ردیف های ۱ و ۲ وضعیت و بافت جمعیتی شهرهای قروه، سریش آباد، دیواندره، بیجار و یاسوکند - قبل از ورود وسیع اکراد عراقی تحت عنوان آواره گان ناشی از جنگ های داخلی حکومت مرکزی عراق و اکراد طی سالهای ۱۳۵۴-۱۳۵۳ و آواره گی اکراد عراقی ناشی از بحرانهای سال ۱۳۷۰ عراق و اکراد - به شهرهای قروه، بیجار و دیواندره مورد بررسی قرار خواهد گرفت و سپس با استناد به برخی از متون و مندرجات کتاب "تحولات گروس در جریان جنگ جهانی اول" پیرامون

هجوم طوایف مَندَمی، جاف، گلباغی و... به بیجار گروس و قتل و غارتگری در گروس و خالی شدن بسیاری از روستاهای گروس و ساکن شدن مهاجمان در روستاهای خالی از سکنه، اشاره خواهد شد.

در ادامه به بررسی روند حضور و ماندگار شدن بخش اعظمی از آواره گان کرد عراق در بیشتر شهرهای غربی، جنوبی و جنوبی غربی آذربایجان مانند بیجار گروس و قروه و همچنین بررسی اجمالی اوضاع فرهنگی و اجتماعی شهرهای مورد تحقیق در بُعد زمانی بُعد از حضور اکراد عراقی، مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

بیجار گروس و قروه جزء لاینفک جغرافیای تاریخی آذربایجان

تعلق باستانی و تاریخی بخش عمده ای از آثار باستانی و تاریخی شهرستان های بیجار گروس و قروه به حوزه تاریخ و تمدن جهان تُرک خاصه آذربایجان تاریخی، وجود فرهنگ و آداب رسوم کهن آذربایجانی، وجود صدها توپونیم، ائنتوتوپونیم، ائنتونیم و هیدرونیم های تُرکی اصیل در کل استان مخصوصا بیجار گروس و قروه همه و همه دال بر تعلق اصالت تاریخی و کهن مناطق مزبور به جهان تُرک علی الخصوص آذربایجان می باشد.

اسامی تُرکی جغرافیایی و جاینام های تُرکی موجود در قدم به قدم استان بویژه شهرهای بیجار گروس، سقز، قروه و... ذهن هر محقق منصف و مخاطب منطقی را به سمت و سوی وجود تاریخی کهن و ریشه و اصالت اسامی جغرافیایی سوق می دهد؛ قطعا انسان عاقل و منطقی از خود سؤال می کند " محال است قومی و ملتی در جغرافیایی خاصی و در کنار دریاها، کوهها، جلگه ها، چشمه ها و رودخانه های بزرگ و کوچک برای اولین بار ساکن بشوند ولی اسامی جغرافیایی، اسامی شهرها و روستاها و رودخانه ها، تپه ها، کوهها و چشمه ها را با زبان و لغاتی غیر از زبان مادری خود و غیر از گنجینه لغات زبانی خود نامگذاری کنند، چرا که این عمل با منطق و عقل سلیم تناسبی ندارد؛ براین اساس محال است اکراد و یا حتی افراس و... برای اولین بار ساکن بومی ایران باشند ولی برای نامگذاری اسامی جغرافیای محیط خود و محل زندگی خود از لغات تُرکی استفاده کنند مانند: آسیپهان، قزل اوزن، تالوار، آربابا، باباایلدیر، بانه، بیجار، قروه، بوکه هان (بوکان)، ساوجبلاغ، اورمو، ساقیز، سینان دژ(سینان داش)، توران(تاران، تورهان، توهان، تهران)، قَرمانشاه، قَرمان (کرمان) و هزاران جاینام باستانی و تاریخی تورکی

برای ارائه آمار تقریبی در این خصوص احتیاجی به تخصص و تحصیلات آکادمیک آنچنانی نیست حتی کسی که آشنایی مقدماتی با زبان تُرکی داشته باشد از طریق قرائت تابلوهای ورودی و خروجی روستاها و شهرها و دیگر جاینامها می تواند تُرکی و یا غیر تُرکی بودن آن را تشخیص بدهد با این نوع نگاه و زاویه تحقیق، حداقل ۷۰٪ توپونیم ها، ائنتوتوپونیم ها، هیدرونیم ها و دیگر جاینام های این استان تُرکی هستند ولی اگر از زاویه دقیق علمی، تاریخی، زبانشناسی، اتیمولوژی و با عینک توپونیمی و ائنتوتوپونیمی به ریشه ی اسامی اماکن و روستاهای و شهرهای این استان مخصوصا بیجار گروس، قروه و سقز نگریسته و تحقیقات علمی و مستند در این خصوص ارائه شود قطعا آمار بیشتر از اینها خواهد بود. البته در این خصوص باید به سیاست

ترکی زدایی رژیم پهلویان در گستره وسیعی از مناطق تورکشین نیز اشاره کرد که طبق این سیاست ترک_ستیزانه بسیاری از اسامی ترکی شهرها، روستاها، رودخانه ها، کوهها و محلات مناطق مختلف ایران نیز دچار تحریف و تغییر شده اند.

بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی، استان [کردستان] دارای ۱۰ شهرستان، ۳۱ بخش، ۳۰ شهر و تعداد ۸۶ دهستان و ۱۶۵۶ روستای دارای سکنه و ۲۰۵ روستای خالی از سکنه می باشد؛ نکته جالب توجه اینکه از ۲۰۵ روستای خالی از سکنه استان ۴۶ روستا متعلق به بیجار گروس و ۲۳ روستا مربوط به شهرستان قروه می باشد. یعنی ۶۹ روستا و به زبان آمار یعنی نزدیک به ۳۵ درصد روستاهای خالی از سکنه ی استان کردستان مربوط به دو شهرستان بیجار گروس و قروه می باشد که خود جای تامل و تحقیق دارد با نظر به اینکه آیا این روستاهای خالی از سکنه به دوران تاخت و تاز و قتل و غارت اکراد جاف، مندَمی، گلباغی و دیگر طوایف سورانی زبان مانند آنچه که در کتاب "تحولات بیجار گروس در جریان جنگ جهانی اول" تألیف محمد مریوانی ذکر شده، ارتباط دارد یا خیر؟ در حالیکه شهرستان های جدیدالتشکیل سروآباد نیز با ۳ روستای خالی و دهگلان با کمترین روستای خالی از سکنه را در سطح استان به خود اختصاص داده است و این نکته نیز قطعاً بی ارتباط با انتقال و اسکان اکراد آواره ی عراقی نخواهد بود که محل تحلیل و تدقیق دارد که در بطن و متن مقاله به آن اشاره خواهد شد

فلذا اگر فارغ از مسائل و دلایل فوق الذکر و فقط از زوایه وضعیت کنونی نه تاریخی نگاهی به اسامی روستاهای استان [کردستان] داشته باشیم تا حدودی می توان به آمار تقریبی روستاها و شهرهای این استان اشاره کرد که دارای اسامی با ریشه ی ترکی و از نوع توپونیم و اتنوتوپونیم های روشن و شفاف هستند که به راحتی و روشنی، معنا و اصالت و ریشه آنها کاملاً مشخص هستند بمانند اسامی شهرها و روستاهایی که دارای معنای گنگ و لال هستند که تبیین و تحلیل آنها احتیاج به علم اتیمولوژیست ها و لغویون دارد:

سقز: ۲۷۷ روستا که اسم ۱۷۰ روستا کاملاً ترکی می باشد .

بیجار : ۲۲۸ روستا که نزدیک به ۱۸۰ روستا دارای اسامی کاملاً ترکی هستند .

قروه: ۱۳۳ روستا / ۱۰۵ روستا با اسامی ترکی

بانه: ۱۹۱ روستا / نزدیک به ۸۰ روستا با اسامی ترکی

مریوان: ۱۳۹ روستا / ۵۰ روستا با اسامی ترکی

سنندج: ۱۹۹ روستا / ۴۵ روستا با اسامی ترکی

کامیاران: ۱۴۴ روستا / ۶۵ روستا با اسامی ترکی

دیواندره: ۱۷۲ روستا / ۷۰ روستا با اسامی ترکی

سروآباد: ۷۲ روستا / ۳۵ روستا با اسامی ترکی

دهگلان: ۱۰۴ روستا / ۵۰ روستا با اسامی ترکی

در گذشته زبان ترکی نفوذ بیشتری در منطقه [منطقه مورد تحقیق شامل قروه، بیجار گروس و دیواندره] داشته است. علت آن تسلط حکومت های ترک بر ایران بوده است. هنوز اسامی محلی بعضی از عوارض جغرافیائی مانند کوهها و رودها در قسمتی از مناطق کردنشین، ترکی است (محمودی، ۱۳۵۱: ۶۸)؛ البته محمودی در جای جای کتابش و به مناسبت های مختلف سعی داشته است تا از اسامی ترکی شهرها، روستاها، کوهها، رودها و چشمه ها تلفظ فارسی و یا کردی بسازد تا به زعم خود بتواند آن را از حوزه نفوذ ترک و زبان ترکی جداسازد. با اینکه بیش از ۷۰ درصد توپونیم و ائنتوتوپونیم هایی که محمودی در کتابش ذکر کرده ترکی هستند ولی در اینجا سعی دارد بگوید که "بعضی از عوارض جغرافیائی مانند کوهها و رودها در قسمتی از مناطق کردنشین، ترکی هستند. محمودی حتی در خصوص ترکی بودن عوارض جغرافیائی مناطق کردنشین و کردزبان فقط یک علت ذکر می کند و آنهم "به علت گسترش حوزه نفوذ زبان ترکی در منطقه" می باشد. این در حالی است که وجود و حضور اسامی ترکی بسیاری از توپونیم ها و عوارض جغرافیائی منطقه مربوط به حتی قبل از اسلام می باشد که بهترین مثالش هم نام رودخانه هایی مانند نام رودخانه قزل اوزن، تالوار یا تاروال و نام شهرهایی چون سقز / ساق قیز / ساکاس / ساکاکیز = متعلق به یکی از اقوام ترک به نام ساکا [، بیجار و... می باشد.

در تأیید مطالب فوق اشاره و بعنوان مثال؛ فرج اله محمودی در کتاب "جغرافیای ناحیه ای قروه، بیجار و دیواندره" با اشاره به هیدرونیم های شهرستان های بیجار گروس و قروه و نام آبادی ها، نام روستای خاندانقلی را به صورت "خاناقلی" ثبت و ضبط نموده است: "قرار دادن روستای خاناقلی داخل چم" اوزن دره "جزوه شهرستان قروه و برعکس روستای کانی دریز در ۲۴ کیلومتری جنوب خاناقلی و داخل رودخانه فرعی دیگر جزء شهرستان بیجار صحیح نیست." (محمودی، ۱۳۵۲: ۲)؛ رودخانه چم در گوئیجه کن و اوزن دره در سلامت آوا [سالماتاوا] به تروال می پیوندد. شبکه آبهای جنوب از طریق شعبات فرعی و موازی به اوزن دره ختم می شوند (محمودی، ۱۳۵۲: ۲۷)

سرچشمه رود گوزه زنق [گوه زن] دامنه شمالی کوه سپه سالار و دامنه شرقی کوه زرنیخ در شمال غربی شهرستان بیجار است. شاخه های اولیه به شکل قوسی کوه "خره داش" را دور زده و در جهت جنوب شرقی پس از اتصالات شعبات کوچکتری از ارتفاعات مجاور، در محل روستای نورمحمد، شاخه دیگری از مغرب دریافت می دارد. (محمودی، ۱۳۵۱: ۲۸). به استثنای منطقه مجاور ساحل چپ رود "قزل اوزن" که خود عرضه ی مستقل روهاب کوچکی است، بیجار شمالی حوضه آبگیر رودخانه های متعددی می باشد که مجموعه در شمال شرقی منطقه به نام "گوه زن" به "قرل اوزن" ختم می شوند. سرچشمه این رود از کوههای حاشیه شمالی شهرستان بیجار (از کوه شاه نشین تا کوه زرنیخ) و سپس ارتفاعات بین شهرستان بیجار و بخش دیواندره (از گوهر بلاغی تا کوه آتشفشان قره توره) است. (محمودی، ۱۳۵۱: ۲۷)

تعدد توپونیم گروس در اراضی تاریخی آذربایجان:

گروس؛ نام منطقه ای است وسیع شامل شهرهای بیجار، یاسوکندرانی، پیرتاش، توپ آغاج، بابارشانی به مرکزیت شهر بیجار؛ بیجار گروس نزدیک به ۹۰ هزار نفر جمعیت دارد؛ مینورسکی به نقل از کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، آورده است: "طایفه ی [ترک] گروس در دوران صفویه، هم ردیف با طوایف: چگنی و اردلان... است (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۲۴)؛ منجمله طوایف و تیره های ساکن در بیجار گروس (که عمدتاً از ترکان افشار هستند) عبارتند از: بایندیر، کرانی، افشار، کبودوند، گروسی، ترکمندی، گیچلو، صفی لو، چتراغی، خدابنده لو، بابالو، قره داغی، بیگدلی، تکلو، و... [البته و متأسفانه در طول دوران منحوس پهلویان بسیاری از اسامی روستاها، کوهها، چشمه ها، محلات قدیمی گروس و علی الخصوص نام فامیلی و طوایف ترکی دچار تغییر و تحریف شده است] (فصلنامه تخصصی اینجی دنیزیم، ۱۳۹۲-۱۳۸۹)

طبق نظر برخی از محققان، لغت " گروس " منسوب به طایفه ای از ترکان می باشد که مانند دیگر طوایف ترکی محل زندگی خود را با نام طایفه خود منتسب نمود و نامگذاری کرده اند؛ وجود جاینام های متعدد در نقاط مختلف آذربایجان تاریخی و دیگر نقاط جهان تُرک با هویتی ترکی سند محکمی بر این ادعا می باشد که ذیلاً ذکر می گردد:

گروس: نام منطقه و شهری است در " زنگه زور " واقع در قاراباغ جمهوری آذربایجان شمالی؛ در آذربایجان شمالی منطقه ای به نام "گۆی روس - گوروس - گوریس" نیز وجود دارد.

گروس؛ نام منطقه ای است ترکمنشین در غرب آذربایجان واقع در قوشاچای و سولدوز که ساکنان آن به زبان ترکی آذربایجان صحبت می کنند.

تالاب گروس: در جنوب شرقی پارک ملی دریاچه اورمیه و در دهانه رودخانه های تاتائو (سیمینه رود) و سویوق بولاغ / ساوجبلاغ (مهاباد) قرار دارد.

گروس: روستائی در شرق آذربایجان در شهرستان صوفیان [صوفیان] بالغ بر ۱ هزار و ۷۳۷ نفر جمعیت دارد.

گروس: نام روستایی واقع در بخش باشت شهرستان ترکمنشین گچساران استان کهگیلویه و بویر احمد که بالغ بر ۹۴ نفر جمعیت دارد. مردم روستای گروس گچساران از ایل بزرگ و شجاع ترکان قشقایی می باشند.

توپونیم گروس با نام شهرهای ترکمنشین کرس-کروس-کرؤوس نزدیک شهر درگزین همدان و همچنین نام شهر کوچک کرسف-کرسف در شهرستان خدابنده ارتباط هویتی و زبانشناختی می تواند داشته باشد؛ وجود توپونیم هایی ترک نشین با تلفظ و کتابت مشترک در حوزه جهان ترک، خاصه آذربایجان بزرگ، تعلق هویتی و تاریخی و ارضی گروس به آذربایجان و جهان ترک را تقویت می کند

وضعیت بافت جمعیتی شهرهای قروه و بیجار و دیواندره تا سال ۱۳۵۰ه.ش

بیجار گروس و قروه تا سال ۱۳۳۰ه. ش همواره جزء لاینفک هویت و اراضی تاریخی آذربایجان بوده و است، به دنبال سیاست های شوونیستی پهلویان، بیجار گروس به همراه شهرستان ترک نشین قروه در داخل استان پنجم به مرکزیت همدان قرار گرفته و در اواخر دهه چهل نیز با تشکیل استانی جدید به نام کردستان؛ قروه و بیجار گروس از استان پنجم منفک و به استان جدیدالتاسیس و جدید تشکیل [کردستان] الصاق و سنجاق می شود. (مختاری نیا، گروس بایاتیلاری، ۱۴۰۰)

دکتر محمود پناهیان طی تحقیقاتی که از سال ۱۳۳۱-۱۳۲۸ در خصوص جمعیت ترکان ایران انجام داده و ماحصل تحقیقات خود را در مجموعه ای چهار جلدی تحت عنوان "فرهنگ جغرافیای ملی ترکان ایران زمین" تهیه و به انضمام نقشه های مربوطه به چاپ رسانده به صورت مفصل آمار دقیق ترکان ایران را به تفکیک مناطق ایران مکتوب نموده است. در کتاب مزبور آمار جمعیت ترکان گروس و شهرستان ترک نشین قروه نزدیک به ۹۰ هزار نفر (در سال ۱۳۲۸) ذکر شده است که عمدتاً در شهر بیجار، یاسوکنده، قروه و ۱۳۵ روستای ترک نشین بیجار گروس و ۸۵ روستای ترک نشین قروه و دهستان ها ساکن بوده اند. در این کتاب شهرستان بیجار گروس جزو ایالت آذربایجان و استان پنجم و در کنار شهرهای همدان، کرمانشاه، سنندج، ملایر، قروه و تویسرکان قرار گرفته است (پناهیان، ۱۳۳۱)

حسن راشدی نیز در کتاب "ترکان و بررسی تاریخ، زبان و هویت آنان در ایران" با اشاره به جمعیت ترکان استان [کردستان] [مخصوصاً شهرستان قروه می نویسد: "در استان کردستان و در شهرستان قروه بیش از ۸۰ آبادی ترک نشین از مناطق هم مرز با ترکان منفک و در اختیار سنندج قرار گرفته است و در دیگر مناطق کردستان نیز ترکان به صورت جزیره وار زندگی می کنند." (راشدی، ۱۳۸۵، ۱۱۹)؛ همچنین طبق تحقیقات دکتر پناهیان بیش از ۱۳۵ روستای بیجار گروس ترک و ترک نشین بوده اند.

فرج اله محمودی استادیار گروه جغرافیای دانشگاه تهران با انجام تحقیقات میدانی در سال ۱۳۴۵ در مورد جغرافیا، زبان، پوشش، غذاها و فرهنگ روستاهای شهرستان های بیجار گروس، قروه و دیواندره اطلاعات مفیدی ارائه داده است که از منظر قوم شناسی، جمعیت شناسی، توپونیمی و اتنوتوپونیمی قابل استناد و در خور مطالعه نیز می باشد؛ نکته جالب توجه این تحقیق در خصوص شهرستان کنونی دیواندره می باشد که تا سال ۱۳۵۰ مطلقاً روستانشین بوده و حتی شهر کنونی دیواندره نیز در حوزه جغرافیای روستاها و روستاشناسی تعریف شده است. همچنین ترک بودن اکثریت ساکنان مناطق یاد شده به استثنای دیواندره از دیگر نکات مهم و قابل توجه تحقیقات آقای محمودی می باشد.

طبق اطلاعات داده شده توسط فرج اله محمودی جمعیت شهرستان های بیجار گروس، قروه و دیواندره نزدیک به ۲۲۰ هزار نفر گزارش شده است و همچنین در سال ۱۳۴۵ از کل جمعیت گروس ۱۲.۳٪ شهرنشین و ۸۷.۷٪ روستانشین بوده است: "منطقه کرانی با ۷۱ روستا جمعیتی بالغ بر ۱۷ هزار ۴۱۳ نفر داشته که از این تعداد جمعیت شهر یاسوکنده ۲ هزار و ۱۸۷ نفر بوده است.

بخش سیلتان با ۲۱ روستا دارای ۶ هزار و ۹۲۷ نفر جمعیت که سهم شهر توپ آغاچ ۱ هزار و ۲۱۶ نفر بوده است. بخش سیاه منصور (قره منصور) با ۴۱ روستا ۱۵ هزار و ۵۰۶ نفر جمعیت و روستای عربشاه با ۸۷۳ نفر جمعیت، بزرگترین روستای این بخش بوده است. بخش پیرتاج با ۳۰ روستا جمعیتی بالغ بر ۹ هزار و ۱۱۲ نفر و جمعیت شهر پیرتاج نیز ۱۰۷۹ نفر بوده است. خسروآباد با ۴۷ روستا دارای ۱۳ هزار ۴۱۳ نفر جمعیت که جمعیت خسروآباد ۱۶۰۳ نفر بوده است. (محمودی، ۱۳۵۲: ۷۳)

کتاب تحقیقی دکتر محمود پناهیان (از ژنرال های تحصیل کرده ارتش و محقق و روشنفکر دهه های چهل و پنجاه) تحت عنوان "فرهنگ جغرافیای ملی ترکان ایرانزمین" یکی از مستندات متقن و مستدل و از رفرنس های قوی و علمی در عرصه جمعیت شناسی، قوم شناسی، توپونیم های ترکی، اقتصاد، مذهب و... محسوب می شود، مخصوصا در مورد ترکیب جمعیتی و زبانی شهرها و روستاهای جنوب آذربایجان منجمله بیجار گروس، قروه، دیواندر، سقز، سونقور، همدان و... که برای پژوهشگران می تواند بعنوان تکیه گاه علمی و تحقیقی محسوب شود.

پناهیان مضاف بر تحقیقات میدانی و محلی خود با منبع قرار دادن و با استناد به کتاب "فرهنگ جغرافیای ایران محصول سال ۱۳۳۰ ارتش" و در جلد سوم و در بخش معرفی سنندج و قروه و قصبه های آن و در خصوص قصبه آنزمان قروه چنین می نویسد:

"قصبه قروه مرکز بخش قروه شهرستان سنندج، ۹۳ کیلومتری خاور سنندج-۹۷ کیلومتری شمال باختر همدان - کنار راه شوسه همدان به سنندج-// سکنه چهار هزار نفر - زبان مادری ترکی // آب از چند رشته قنات و زه آب رودخانه و چشمه ها-// محصولات عمده: غلات، حبوبات، میوه جات مخصوصا انگور // شغل ساکنین: زراعت و گل داری، صنایع دستی // صنایع دستی زنان: قالیچه جاجیم، کرباس // بطور متوسط ۱۰۰ باب دکان به طور متفرقه در قروه وجود دارد. // ادارات دولتی قروه عبارتند از: بخشداری، آمار، دارائی، پست، پاسگاه ژاندارمری، دبستان، چند قهوه خانه کنار شوسه دارد.// دشت - سردسیر". (پناهیان، ۱۳۵۱)

در همان زمان یعنی در دهه ۳۰ جمعیت سریش آباد ۳ هزار و ۴۰۰ نفر بوده که براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ به ۸ هزار و ۸۷۱ نفر رسیده ولی جمعیت قروه ۴ هزار نفر بوده که طبق آمار سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۷۸ هزار ۲۷۶ نفر جمعیت رسیده است؟؟؟! سوالی که اینجا ذهن نگارنده و هر مخاطبی را به خود معطوف می کند این هست که "قصبه قروه که طبق اطلاعات داده شده توسط دکتر پناهیان در آنزمان یعنی حداقل ۲۰ سال قبل از اولین مهاجرت اکراد در سال ۱۳۵۳ چهارهزار نفر جمعیت داشته و زبان مادری آنها نیز ترکی بوده چگونه و چرا در سال ۱۳۹۵ جمعیت آن به بیش از ۷۸ هزار نفر می رسد که حداقل ۵۰ درصد آن را کردزبانها تشکیل می دهند؟؟؟! از طرف دیگر چرا جمعیت ۳ هزار و ۴۰۰ نفری سریش آباد دهه سی در سال ۱۳۹۵ به ۹

هزار نفر هم نمی رسد!! آیا افزایش ۱۰۰ درصدی جمعیت کردزبانان قروه در دهه نود نسبت به دهه ی سی غیرعادی و غیرمتعارف نیست؟؟؟ آیا این افزایش ۱۰۰ درصدی اکراد قروه طی ۶۰ سال، ارتباطی با دو موج بزرگ مهاجرت اکراد عراق در سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۴ و اوایل دهه هفتاد ندارد؟ برای یافتن جواب این سؤال و دیگر سؤالات ذهنتان ادامه مقاله را حتما مطالعه بفرمایید .

به روایتی دیگر در آن برهه از زمان (۱۳۳۰) جمعیت یاسوکند کرانی در حدود ۱ هزار ۹۰۰ نفر بوده که طبق آخرین آمار (۱۳۹۵) به ۴ هزار و ۷۴۶ نفر رسیده ولی جمعیت دیواندره ی کردنشین در همان زمان حداکثر نزدیک به ۲ هزار و ۲۰۰ نفر بوده که در سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۳۵ هزار نفر بوده است؛ جالبتر اینکه در همان زمان جمعیت توپ آغاج گروس (تُرک) ۹۳۰ نفر که در سال ۱۳۹۵ به ۱ هزار و ۶۴۵ نفر رسیده است!! در اینجا نیز مجددا همان سؤالاتی که ذهن من و شما در خصوص دلایل، نحوه ، چگونگی و چرایی افزایش ۱۰۰ درصدی جمعیت اکراد قروه را به خود معطوف و مشغول داشته در خصوص افزایش ناگهانی و غیرمتعارف جمعیت دیواندره و کاهش و رشد منفی جمعیت یاسوکند کرانی و توپ آغاج گروس (تُرک) را نیز درگیر خود می نمایید؟! که ان شاءالله در صفحات بعدی با طرح بحث ورود اکراد به شهرهای غرب آذربایجان، جواب سؤالمان را خواهیم یافت.

تحلیل این آمارها و داده های تاریخی خیلی ساده هست. به زبان ساده می توان گفت در طول این ۷۰ سال گذشته چه اتفاقی افتاده است که جمعیت قروه از ۴ هزار نفر به ۷۸ هزار ۲۷۶ نفر و جمعیت دیواندره از ۲ هزار و ۲۰۰ نفر به ۳۵ هزار نفر رسیده ولی سریش آباد از ۳ هزار و ۴۰۰ نفر به ۸ هزار ۸۷۱ نفر و یاسوکند از ۱ هزار ۸۵۰ نفر به ۴ هزار نفر و ۷۴۶ نفر رسیده است!!!! یعنی افزایش چشمگیر جمعیت دیواندره و قروه با ترکیب جمعیتی به نفع اکراد مهاجر...

هجوم اکراد عراقی به ایران طی سالهای ۱۳۵۴-۱۳۵۳ ش

شمال عراق در طول تاریخ، همواره بخش عمده ای از ولایت موصل و سرزمین تاریخی امپراطوری عثمانی بوده است که در سال ۱۳۰۳ ش / ۱۹۲۵م بعد از جنگ جهانی اول و شکست امپراطوی عثمانی [برخی از محققن و مورخین جهان اسلام از اضمحلال امپراطوری عثمانی بعنوان سرآغاز مصیبت دنیای اسلام یاد می کنند] و بعلت نفوذ و دخالتهای دُول انگلیس و فرانسه؛ از امپراطوی عثمانی جدا و به دولت تازه تأسیس و دست نشانده عراق سنجاق می شود. عراق، کشوری که تحت الحمايه استعمارگران قرار گرفته بود.

اکراد جدا شده از عثمانی تا مدتها در مقابل دولت دست نشانده انگلیس در عراق مقاومت و شورش نموده و همین مساله باعث شکل گیری جنگ های طولانی مدت بین اکراد و دولت عراق شده بود و نتیجه آن نیز آواره شدن اکراد و هجوم آنها به مرزهای ایران و ترکیه طی دو برهه ی زمانی ۱۳۵۴-۱۳۵۳ ش و اوایل دهه هفتاد بود که طبق آمارهای ارائه شده توسط مطبوعات و مسئولان امر در اوایل دو دهه ی (پنجاه و هفتاد) حداقل بیش از یک میلیون کُرد عراقی وارد ایران شده و در نوار غربی ایران

از غرب آذربایجان گرفته تا ایلام و اهواز در داخل اردوگاهها مستقر و سپس وارد شهرها شده و در طولانی مدت نیز بخش اعظمی از آنها در ایران ماندگار شدند بحثی که مقاله پیش رو آن را طرح و به دنبال اثبات آن با استناد به مستندات و مدارک موجود می باشد که در ادامه ذکر خواهد شد.

طبق مکتوبات و اطلاعات داده شده توسط دکتر سعیدی در مقاله هایی تحت عنوان " بررسی روند مهاجرت اکراد عراق به ایران طی سالهای ۱۹۷۵/م ش ۱۳۵۴- ش ۱۹۷۴/۱۳۵۳ م " و اوایل دهه هفتاد؛ که توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در سالهای ۱۳۹۶ و ۱۳۹۴ چاپ و منتشر شده؛ اکراد عراقی حداقل طی دو مرحله ی زمانی شامل اوایل دهه پنجاه و اوایل دهه هفتاد در قالب " پناهجویان عراقی " به صورت وسیع وارد ایران شده اند، سعیدی در این خصوص می نویسد: " کردستان عراق شامل بخش عمده ای از ولایت موصل امپراطوری عثمانی است که در سال ۱۹۲۵ م/ ۱۳۰۳ ش به دولت تازه تاسیس عراق ملحق شد. کردها از همان ابتدا در مقابل پیوستن به دولت عراق از خود مقاومت نشان داده و در دهه های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ م/ ۱۲۹۰ شورشهایی را به زعامت شیخ محمود برزنجی و شیخ احمد بارزانی بر علیه دولت مرکزی عراق به راه انداختند که با پشتیبانی دولت انگلیس از حکومت عراق راه به جایی نبرده و سرکوب شد. در سال ۱۹۷۴ م/ ۱۳۵۳ ش، در نتیجه ی جنگ و درگیریهای که در کردستان عراق جریان داشت، شمار زیادی از ساکنان این منطقه به عنوان آواره و پناهجو از طریق مرزهای غرب و شمال غربی وارد ایران شدند. در سال بعد نیز متعاقب شکست و فروپاشی جنیش کردها که پس از توافق ایران و عراق در الجزایر به وقوع پیوست، موج بزرگی از آوارگان به شکل دسته جمعی و در یک فاصله ی زمانی کوتاه وارد ایران شدند. بخشی از این آوارگان مدتی بعد و با تغییر اوضاع سیاسی در عراق به کشور خود بازگشتند؛ اما بخش قابل توجهی از آنها هم در ایران ماندگار شدند. " (سعیدی، ۱۳۹۴)

نکته جالب توجه که مطمحن نظر مکتوبه و مد نظر راقم آن نیز هست بحث عدم بازگشت بخش قابل توجهی از این آواره گان کرد عراق به کشور خودشان و ماندگاری آنها در ایران و سکنی گزیدن در شهرهای بیجار، گروس، قروه، دیواندر، دهگلان، سقز و دیگر شهرهای غرب آذربایجان مانند اوشنویه، تیکان تپه، نقده و آبادیهای مجاور اورمیه می باشد همانگونه که در مقاله سعیدی نیز صراحتاً با عبارت " بخشی از این آوارگان مدتی بعد و با تغییر اوضاع سیاسی در عراق به کشور خود بازگشتند؛ اما بخش قابل توجهی از آنها هم در ایران ماندگار شدند. " به آن اشاره شده است (سعیدی، ۱۳۹۴)؛ طبق تأکید سعیدی حتی به یکی از دلایل پذیرش و حسن رفتار پهلویان با اکراد نیز بدینصورت اشاره شده است: " شاه نیز در مصاحبه با رسانه ها و روزنامه نگاران خارجی کمک ایران به کردهای عراق را تایید میکرد و دلیل آن را آریایی نژاد بودن کردها می دانست. " (همان، ۱۳۹۴)؛

عبارت " آریایی نژاد بودن اکراد " ناخواسته ذهن نگارنده را به اواخر دهه ی هفتاد می برد زمانی که رئیس جمهور وقت یعنی سید محمد خاتمی در سفر و صحبتی که در استادیوم ملک نیای سنندج به تاریخ ۱۵ مردادماه ۱۳۷۹ داشت از " اکراد بعنوان

ایرانی ترین قوم و کهنترین قوم ایرانی " نام برده بود: " ایرانیان وجود تاریخی خود را مرهون فداکاری قوم کرد می باشند و هیچ قومی نمی تواند ادعا کند، که بیش از مردم کرد ایرانی است. امروز هر ایرانی در هر کجا که باشد، به کردستان و زنان و مردان و جوانان گُرد افتخار می کند. " (ایرنا: ۱۵ مرداد ۱۳۷۹ برابر با پنجم اوت ۲۰۰۰)

ذکر این عبارات و اظهار آن از لسان دومین شخصیت جمهوری اسلامی آنهم در آن شرایط زمانی - یعنی هنوز ۵ سال از موج دوم مهاجرت اکراد به ایران در اوایل دهه هفتاد و حضور میلیونی اکراد آواره عراقی در شهرهای غربی ایران خصوصا غرب آذربایجان نگذشته بود، آواره گانی که حس آواره بودن، میهمان بودن و بیگانه بودن در تار و پود وجودشان فوران می کرد - حامل چه اهدافی و حاوی چه سیاست هایی می تواند باشد؟! فلذا در زمان ایراد این سخن بسیاری از اکراد با چراغ سبز دولت های وقت عزم خود را مبنی بر گرفتن تابعیت دائمی و اقامت دائمی در ایران، جزم کرده بودند؛ اینگونه گرادادن ها و پاس گل دادن ها چه معنا و مفهومی به غیر از تغییر بافت جمعیتی شهرهای غرب آذربایجان می تواند داشته باشد؟؟ همچنین بی ارتباط نخواهد بود اگر سخنان علم الهدی (در خطبه های نماز جمعه مشهد) و در خصوص هجوم چند میلیونی افغانه مهاجم و مهاجر را نیز ذکر کنیم که گفته بود " افغانی ها برادران دینی و زبانی و فرهنگی ما هستند ما ایرانی ها باید در نقش انصار به برادران افغانی خود که همچون مهاجرین هستند نگاه کرده و آنها را حتی در خانه های خودمان پناه بدهیم. ما با افغانستان دوتا نیستیم. برادران افغانی که به ما پناه آورده اند همان مهاجرین هستند که ما باید مانند انصار به آنها پناه داده و کمکشان کنیم؛ ما با افغانی ها از یک خون و یک عنصر و یک نژادیم (تابناک، تاریخ انتشار: ۳۱ تیرماه ۱۴۰۳ / ۲۱ July2024)

قطعا اینگونه اظهارنظرها در خصوص مهاجران اکراد و افغانه آنهم از شخصیت های مهم جمهوری اسلامی در حکم تکه های تاثیرگذار در پازل بزرگی به نام " تغییر بافت جمعیتی جهت تغییر تدریجی هویت " جامعه هدف محسوب می شوند، فلذا بعنوان یک مسأله جدی و هویتی و بعنوان یک موضوعی فراتر از مباحث امداد رسانی، پناه دادن و یاری رساندن در قالب کمک های بشردوستانه و... باید مورد دقت نظر، تحقیق و تدقیق قرار گرفته تا خطرات و تهدیدات آن برای عموم جامعه هدف (ترکها)، تحلیل و آسیب شناسی شود.

آمار آواره_گان عراقی ناشی از مهاجرت ۱۳۵۳-۱۳۵۴

بحث آمار و ارقام و تعداد آواره گان اکراد عراقی در ایران نیز از مسائلی هست که در مطبوعات و جراید و مصاحبه های مسئولین در اوایل دهه پنجاه قابل طرح و بحث هست. " با شعله ور شدن جنگ داخلی اکراد و دولت عراق در سال ۱۹۷۴ م / ش ۱۳۵۳ شاهد ورود موج نخست و البته گسترده اکراد به ایران هستیم که در مرزهای غربی ایران و در غرب آذربایجان هجوم آورده و حتی در مرزها نیز شروع به ساختن خانه های گلی نمودند که تبدیل به آبادیهای خلق الساعه ای موقتی شده بود. " (سعیدی،

(۱۳۹۴

به دست دادن رقم مشخصی در مورد تعداد کسانی که در سال ۱۹۷۵ م/ ۱۳۵۴ ش، مجبوره مهاجرت از کردستان عراق به ایران شدند، امکانپذیر نیست بنابراین، تنها میتوان گفت که با پیوستن عده ای زیادی به ۱۰۰ تا ۱۵۰ هزار نفری که سال پیش از آن به ایران آمده بودند، در یک دوره ی هرچند کوتاه تعداد پناهندگان گُرد در ایران افزایش چشمگیری یافته است؛ به همین دلیل است که برخی [از محققین] تعداد پناهندگان گُرد حاضر در ایران را تا نیم میلیون نفر نیز ذکر کرده اند برخی دیگر نیز شمار آنان را ۳۰۰ هزار نفر میدانند. با وجود این اختلافات، مسلم است که پس از شکست شورش ایلول، یک تحرک بزرگ جمعیتی که درصد قابل توجهی از جمعیت آن زمان کردستان عراق حدود ۲ میلیون نفر را شامل می شد، به وجود آمد که بخش اعظمی از آن روانه ایران شده بودند. (همان، ۱۳۹۴)

نویسنده مقاله ی " بررسی روند مهاجرت اکراد عراق به ایران طی سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۴ " در این خصوص می نویسد: " استانهای آذربایجان غربی و کردستان و کرمانشاه نیز اقدام به پذیرش پیشمرگها و زخمی_های کردستان عراق کردند و بدین منظور ظرفیت تختهای خود را افزایش میدادند. بیمارستانهای شهرهای پاوه و میوان تعداد تختهای خود را از ۳۵ تخت به ۱۰۰ و ۶۰ تخت افزایش دادند. به دنبال شدت یافتن جنگ اکراد و دولت عراق، رهبران گُرد به طور رسمی از ایران خواستند که تعدادی از آوارگان و پناهندگان کرد عراقی را در خاک خود بپذیرد و از آن پس با همکاری شیر و خورشید سرخ ایران کار انتقال پناهندگان به ایران آغاز شد و این سر آغاز مسأله ی پناهندگی گسترده ی کردهای عراق به ایران گردید. در این زمان بسیاری از کادرها و رهبران پیشمرگها مانند بارزانی های شروع به فرستادن خانواده ی خود به ایران کردند رفته رفته با شدت یافتن درگیریها، مهاجرت به ایران حالت دسته جمعی به خود گرفت و آوارگان در صفوفی طولانی شامل زن و بچه و پیر و جوان با هر وسیله ممکن از جمله اتومبیلهای جیپ و لندروور و کامیون و یا با پای پیاده خود را به مرزهای ایران می رساندند. گروهی وابسته به سازمان دیده بان حقوق بشر که به درخواست برخی از شخصیت های اکراد عراقی بین ۹ تا ۲۰ آبان ۱۳۵۳ / ۳۱ اکتبر تا ۱۱ نوامبر ۱۹۷۴ از نوار مرزی ایران و عراق در منطقه ی حاجی عمران، دیدن کرده اند، وضعیت منطقه را چنین توصیف کرده اند: " در دره های که مرز ایران و عراق را تشکیل میدهد، محلی برای پناهندگان در نظر گرفته شده است که نزدیک به ۲۵ هزار نفر در آن به سر میبرند چون زندگی در خیمه ها امکانپذیر نبود، پس از مدتی در داخل اردوگاهها سرپناه _هایی برای پناهندگان ساخته شد اردوگاههای مذکور بیشتر در اطراف ارومیه و اشنویه قرار داشت اما بعدها اردوگاههای دیگری در سنندج و اطراف کرمانشاه و حتی اهواز و دیگر شهرها برپا شد."

" در مورد تعداد کسانی که در طول جنگ ۱۹۷۴ م/ ۱۳۵۳ ش به ایران پناهنده شدند، هیچگونه آمار دقیقی وجود ندارد. در نبود منابع و مدارک رسمی و موثق، برخی تعداد بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ هزار نفر را ذکر کرده اند، بسیاری هم بین آوارگان این سال و کسانی که سال بعد به آنها پیوستند، تفاوتی قائل نشده و تعداد تقریبی همه آنها را با هم ذکر کرده اند، اما قدر مسلم این است

که در سال ۱۹۷۴ م/ ۱۳۵۳ ش و به دنبال درگیریهای شدیدی که در کردستان عراق روی داد، دهها هزار نفر به ایران پناهنده شدند. اکثر این افراد با پیوستن موج بعدی پناهندگان در سال ۱۹۷۵ م/ ۱۳۵۴ ش سرنوشتی مشابه آنها یافتند. روزنامه ی کیهان که در اواخر اسفند یعنی ۱۲ روز به پایان ضرب الاجل تعداد کسانی را که در آنسوی مرز منتظر ورود به ایران بودند، بیش از ۲۵۰ هزار نفر برآورد کرده بود؛ از روند کند صدور مجوز ورود برای آنها خبر داد و پیش بینی کرد که بسیاری از آنان موفق به ورود به ایران نشوند." (کیهان ۲۸ اسفند ۱۳۵۳، ص ۳۱)

"امتداد نواحی غربی آذربایجان از اورمیه گرفته تا اهواز میزبان حداقل ۲۵۰ هزار نفر کرد عراقی بوده که دولت ایران در سال ۱۹۷۴ م/ ۱۳۵۳ ش در اردوگاهها و ... که بدین منظور احداث شده بود این اردوگاهها در امتداد نواحی غربی ایران از ارومیه تا ایلام و اهواز قرار داشتند در استان آذربایجان غربی، در استان کرمانشاه و در شهرهای پاوه، نوسود، سرپل ذهاب، قروه، سونقور، بیجار و ... اسکان داده شده بودند." (سعیدی، ۱۳۹۴)

عدم مراجعت بخش اعظمی از اکراد به کشور خودشان (عراق) و انتقال آنها به دیگر شهرهای ایران توسط دولت وقت در مقاله ی "بررسی روند مهاجرت اکراد عراق به ایران طی سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۴" به دغدغه های امنیتی شاه و نگرانیهای دیگر مسئولان وقت ناشی از عدم بازگشت اکراد به وطن خودشان و اتخاذ تدابیر لازمه منجمله انتقال اکراد به برخی از شهرهای مرکزی و ... بالصراحه اشاره شده و آمده است: "پس از مدتی هم دولت ایران، تصمیم گرفت که افراد ساکن در اردوگاهها را بین شهرهای مرکزی پراکنده کند. روزنامه ی کیهان در حالی که هنوز پیگیر تحرکات جمعیتی مهاجران برای ورود به ایران بود، تعداد افراد ساکن در اردوگاههای استان کرمانشاه را ۵۰ هزار نفر برآورد کرد. شاه سیاست مشخصی را در رابطه با پناهندگان کرد عراقی در پیش گرفته بود. ابتدا سعی کرد که با اتخاذ سیاستهای گوناگون تعداد افراد وارد شده به ایران را حتی المقدور محدود کند سپس دستور داده بود که پس از ورود به ایران نیز از تجمع آنها در یک منطقه و تماس گسترده ی آنها با مردم شهرهای گردنشین نوار مرزی ممانعت کنند. ایران از طریق اسکان آنها در اردوگاههای محصور که در سرتاسر نوار غربی کشور پراکنده بودند، جلوگیری به عمل آورد پس از مدتی هم که معلوم شد تعداد زیادی از مهاجران در ایران خواهند ماند، رژیم شاه تصمیم به دور کردن آن ها از نوار مرزی و انتقال آنها به مناطق مرکزی و شهرهای داخلی گرفت این سیاست دولت ایران را از جنبه های گوناگون می توان مورد ارزیابی قرار داد." (همان، ۱۳۹۴)

شاه در مصاحبه ای که در ۲۵ فروردین ۱۳۵۴ /آوریل ۱۹۷۵ با خبرگزاری یونایتدپرس انجام داد خبر از سیاست آینده ی دولت ایران در مورد کردها داد و اظهار داشت کردها را تشویق نمیکند که در اردوگاهها باقی بمانند، زیرا این چیزی است که در مورد فعالیتهای احتمالی در اردوگاههای آوارگان است. شاه در ادامه ی همان مصاحبه، خبر از سیاست آینده دولت خود مبنی بر جذب، انتقال و اسکان و استحاله ی مهاجران در درون جامعه ایران داد و افزود: "آنها بهتر است که آمیخته شوند کردها به راحتی

می توانند در داخل جامعه ی ایران جذب شوند."؛ عباسعلی خلعتبری، وزیر خارجه نیز از جذب و ادغام مهاجران گُرد در درون جامعه و اقتصاد ایران سخن میگفت (اطلاعات ۱۶ فروردین ۱۳۵۴، ص ۱۷) در چهارچوب همین سیاست، دولت کم کم شروع به انتقال مهاجرین ساکن اردوگاهها به شهرهای مرکزی ایران مانند اورمیه، اصفهان، یزد، کرمان، جیرفت، ساری، قروه، بیجار و ... کرد اکثر این افراد در شهرهای مذکور به کارهایی مانند کارگری و شکاربانی مشغول شدند و برای همیشه نیز ماندگار شدند.

برخی از سران و بزرگان جنبش از جمله بارزانی و خانوادهاش را به محله ای از شهر کرج انتقال دادند." (سعیدی ۱۳۹۴) با توجه به مطالب فوق می توان گفت که نهایت حضور اکراد در برخی از نقاط آذربایجان مخصوصا شهر قروه، سونقور، برخی از نقاط گروس و دیگر نقاط ایران به همین انتقال و اسکان اکراد در زمان شاه بر می گردد که امروزه این مسأله نیز دست آویزی شده است برای برخی از فعالان فرهنگی و اجتماعی و محققان گُرد که ادعای ارضی و هویتی بر شهرهایی را داشته باشند که نهایتا طی یکصد سال گذشته به آنجا منتقل شده اند؛ یکی از مزایای مطالعه دقیق و علمی تاریخ واقعی - نه جعلی و تحریف شده - این است که حد و حدود هویتی، جغرافیای تاریخی و صبغه و سبقه تاریخی ما را به ما، متذکر می شود.

یکی از مسائلی که مقاله پیش رو به طرح آن پرداخته و به دنبال یافتن جوابی برای آن و مخاطبان خود هست "بحث عدم بازگشت بخش زیادی از اکراد عراقی به کشور خودشان و انتقال و اسکان دائمی آنان در برخی از شهرهای آذربایجان هست که باعث افزایش غیرمتمعارف جمعیت اکراد در شهرهای غرب آذربایجان می باشد که بعدها بعنوان یک چالش فرهنگی در غرب آذربایجان تبدیل شد:" به دست دادن رقم مشخصی در مورد تعداد کسانی که در سال ۱۹۷۵ م / ۱۳۵۴ ش، مجبوره مهاجرت از کردستان عراق به ایران شدند، امکانپذیر نیست بنابراین، تنها میتوان گفت که با پیوستن عده ای زیادی به ۱۰۰ تا ۱۵۰ هزار نفری که سال پیش از آن به ایران آمده بودند، در یک دوره ی هرچند کوتاه تعداد پناهندگان گُرد در ایران افزایش چشمگیری یافته است؛ به همین دلیل است که برخی [از محققین] تعداد پناهندگان گُرد حاضر در ایران را تا نیم میلیون نفر نیز ذکر کرده اند برخی دیگر نیز شمار آنان را ۳۰۰ هزار نفر میدانند. با وجود این اختلافات، مسلم است که پس از شکست شورش ایلول، یک تحرک بزرگ جمعیتی که درصد قابل توجهی از جمعیت آن زمان کردستان عراق حدود ۲ میلیون نفر را شامل می شد، به وجود آمد. در مراحل اولیه ی بحران، به موازات ورود پناهندگان جدید، عده ای هم به عراق مراجعت میکردند اما با وجود این، تعداد قابل توجهی از پناهندگان در ایران ماندند منابع در مورد تعداد کسانی هم که در ایران ماندند اختلاف زیادی دارند. مسعود بارزانی تعداد پناهندگانی را که به شهرهای مرکزی ایران انتقال یافتند، حدود ۱۸۰ هزار نفر برآورد میکند[مسعود بارزانی، البارزانی و الحركة التحرر الكردیه، الجز الثالث اربیل: دار ئاراس، ۲۰۰۲)، ص ۳۹۹] جمعیت زیادی نیز در ایران باقی ماندند نسلی از آنها هیچ وقت کردستان عراق را ندیده اند و با جامعه ی ایران خو گرفته اند. افراد سالخورده نیز هرچند که به زندگی در ایران عادت کرده اند، اما نیم نگاهی هم به کردستان عراق دارند." (سعیدی، ۱۳۹۴)

بررسی ابعاد و دامنه ی حضور اکراد آواره در نیمه ی اول سال ۱۳۷۰

در بهار سال ۱۹۹۱ نزدیک به ۲ میلیون نفر از کردهای ساکن عراق از ترس جان و مال خود از این کشور آواره و به نقاط مرزی ایران و ترکیه پناهنده شدند. به گزارش (سرویس عکس و تاریخ فرارو)، کوچ تاریخی کردهای عراق که در میان این قوم مشهور است یکی از اقدامات غیرانسانی صدام به شمار می رود که طی آن نزدیک به ۲ میلیون نفر از موطن خود آواره شدند.

پس از شکست صدام حسین در جنگ خلیج فارس، کردهای عراق با سازمان دادن قیامی فراگیر در مارس ۱۹۹۱ مناطق کردنشین عراق از "زاخو" در مرز ترکیه تا "کرکوک" را از تسلط دولت عراق خارج و دولت محلی در آن تشکیل دادند؛ پاسخ دولت صدام منجر به این شد که نزدیک به ۲ میلیون کرد از ترس تکرار حمله شیمیایی سال ۱۹۸۸ عملیات موسوم به «انفال» به طور دسته جمعی در اواخر اسفند سال ۱۳۶۹ راهی مرزهای ایران و ترکیه شدند که منجر به صدور قطعنامه سازمان ملل در ایجاد منطقه پرواز ممنوع در حمایت از آوارگان شد.

سعیدی در خصوص موج دوم ورود اکراد عراقی به ایران در اوایل دهه هفتاد که از منظر کمیت و کیفیت به مراتب شدیدتر و وسیعتر از سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۴ بود و دامنه آن به شهرهای بیجار، قروه، سونقور و حتی روستاهای شهرهای مذکور نیز رسیده بود و همچنین در مقایسه با موج اول تعداد کثیری از آواره گان در جغرافیای وسیعتری نسبت به مرحله قبل برای همیشه در شهرهای غرب آذربایجان مخصوصاً شهرستانهای مورد مطالعه ماندند و ساکن شدند؛ می نویسد: "در سال ۱۳۷۰ متعاقب سرکوب قیام گردهای عراق توسط صدام حسین، سیل عظیمی از آوارگان به سوی مرزهای غربی کشور راه افتاد و ورود صدها هزار پناهجو طی مدت زمانی نسبتاً کوتاه به ایران و ترکیه موجب بروز مشکلات عدیده ای گردید. در روزهای اوج بحران، شمار پناهجویانی که روزانه از مرز عبور میکردند، بالغ بر دهها هزار تن بود. دولت ایران در مواجه با این مسئله سیاست درهای باز را پیش گرفت و برای کمکرسانی به آوارگان و اسکان آنان در اردوگاهها اقداماتی به عمل آورد. تاریخ معاصر شاهد چند موج بزرگ جا به جایی جمعیت از کردستان عراق به سوی ایران بوده است. این مهاجرت در چندین مرحله و در نتیجه ی تحولات سیاسی کشور عراق به وقوع می پیوست. سال ۱۳۷۰ در این رابطه نقطه ی عطف به شمار میرود. در این سال پس از سرکوب قیام گردها توسط صدام حسین مهاجرت عظیمی آغاز شد، به نحوی که اکثریت قریب به اتفاق جمعیت کردستان عراق رو به سوی مرزهای ایران و ترکیه نهادند. در این میان، بیش از یک میلیون نفر با عبور از مرزها در اردوگاههای داخل ایران اسکان داده شدند. به گونه ای که در اندک زمانی، تقریباً تمام ساکنان کردستان عراق خانه و کاشانه ی خود را رها کرده و به مناطق مرزی و کوهستانی کشورهای ایران و ترکیه پناه بردند. در این میان، به دلیل اینکه ایران مرزهای طولانیتری با کردستان عراق داشت و مراکز جمعیتی مانند اربیل و سلیمانیه به آن نزدیکتر بودند، حجم بیشتری از آوارگان را به نسبت ترکیه شاهد بود. نظر به اینکه چنین تحرک جمعیتی بزرگ و کم سابقه ای آثار و پیامدهای فراوان اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در پی داشت." (سعیدی، ۱۳۹۶)

مطبوعات ایران از رسیدن نخستین امواج آوارگان به مناطق کردنشین ایران خبر میدادند گزارشها حاکی از اجتماع هزاران نفر در مرزهای نوسود، پیرانشهر و سایر مرزهای غربی و شمال غربی بود (ابرار، ۱۸ فروردین ۱۳۷۰: ۸)؛ چندی بعد ایران مرزهای خود را به روی آوارگان گشود و به آنها کمک کرد تا خود را از راههای کوهستانی به نقاطی که بیشتر در دسترس است، برسانند. مدارس، انبارها و دیگر ساختمانهای عمومی تبدیل به بیمارستانها و سرپناههای موقتی شدند. بسیاری از مردم شهرها مانند [سنندج، مریوان، دهگلان، دیواندره، سقز، بانه و...] نیز درهای منازل خود را به روی آوارگان گشودند در آن زمان یکی از کارکنان یونیسف به مطبوعات گفته بود که در هر خانه دو یا سه خانواده وجود دارد (Refuges, may 1991: 6)؛ در ۱۶ فروردین همان سال فرماندار پیرانشهر با اعلام ورود ۷۰ هزار نفر به استان آذربایجان افزود: "که در آنسوی مرز بسیاری از آواره گان بعلت سرما و کمبود امکانات بهداشتی غربی در صفوف ۸۵ کیلومتری قرار داشتند و آوارگان که جمعیت آنها میلیونی است در مناطق کوهستانی پخش شده اند." (اطلاعات، فروردین ۱۳۷۰)

آمار مهاجران و آواره گان کرد عراقی در اوایل دهه هفتاد

17: فروردین سال ۱۳۷۰ حجم ورود آوارگان به ایران از مرزهای مختلف غربی بسیار زیاد بود. [حجه الاسلام] نوری، وزیر کشور اعلام کرد ۳۵۰ هزار نفر به ایران پناهنده شده اند و تخمین زده میشود این رقم در چند روز آینده به بیش از یک میلیون نفر برسد که روزانه وارد ایران میشدند، هر روز به طور سرسام آوری افزایش می یافت. یکی از مبادی اصلی ورود آوارگان مرز نوسود، واقع در شهرستان پاوه در استان کرمانشاه بود که به دلیل نزدیکی به شهر سلیمانیه هجوم گسترده ی آوارگان را مشاهده میکرد. در ۱۴ فروردین خبرنگار روزنامه ی اطلاعات وضعیت ورود آوارگان را از این نقطه چنین توصیف کرد:

"تمام جادهای بین مرز نوسود تا منطقه ی هیروی در « ۲۰ کیلومتری عمق خاک ایران مملو از جمعیت آواره است و عبور و مرور به کندی انجام میگيرد به گفته ی آوارگان صفوف فشرده ی آوارگان تا شهر عربت (در نزدیکی سلیمانیه) به طول ۱۲۰ کیلومتر ادامه دارد که زنان و کودکان و سالمندان زیادی در بین آنها وجود دارند. بیمارستانهای استانهای آذربایجان غربی، کردستان و کرمانشاه ظرفیت و امکانات ارائه ی خدمات را به جمعیت بیشمار آوارگان خسته و بیمار نداشتند در ۲۶ فروردین، هنگامیکه ورود آوارگان جدید هنوز در بررسی ابعاد و دامنه های بحران آوارگان عراقی در نیمه ی اول سال ۱۳۷۰ اوج خود بود، اعلام شد که تنها در استان کردستان ۷۰ هزار نفر برای درمان به مراکز درمانی مراجعه کرده اند." (اطلاعات، ۲۶ فروردین ۱۳۷۰: ۱۳) البته به دلیل شرایط اضطراری و حجم زیاد افراد بیمار، حتی الامکان سعی بر آن بود که خدمات درمانی برای آوارگان به صورت سرپایی انجام پذیرد بالینحال تعداد زیادی از آنها نیاز فوری به بستری شدن داشتند. وزیر بهداشت ایران اعلام کرد که در استانهای کردستان، کرمانشاه، آذربایجان غربی و در برخی از شهرها تا ۸۰ درصد ظرفیت بیمارستانها به آوارگان اختصاص یافته است (بهکام، ۱۰ اردیبهشت ۱۳۷۰)

"آوارگان پس از عبور از مرز به طور سیل آسا به سوی شهرهای کردنشین ایران سرازیر شدند به طوریکه در مقاطع اوج بحران، برخی از شهرهای کردستان ایران طی چند روز با ورود جمعیتی چند برابر جمعیت اصلی خود مواجه شدند برای مثال جمعیت شهر سردشت که در آن زمان حدود ۲۰ هزار نفر بود، طی چند روز به ۱۵۰ هزار نفر رسید (Refuges, may 1991: 9)، پیرانشهر نیز با جمعیتی ۳۰ هزار نفری، بیش از ۱۰۰ هزار نفر را در خود جای داده بود؛ تاکسیهای نارنجی و سفید رنگ عراقی با پلاکهای اربیل همه جا در خیابانها دیده میشوند که در ترافیک آشفته و سنگین شهر به دنبال جا میگردند آوارگان همه جا در خانه ها، مغازه ها، مساجد و خیابانها حضور دارند در ۱۳ مسجد پیرانشهر که مملو از آوارگان است، بلندگوها دائماً اسامی کودکان و افرادی که در شرایط آشفته ی فرار دسته جمعی از کسان خود جدا شده بودند را صدا میزنند." (اطلاعات، ۱ اردیبهشت ۱۳۷۰ : ۵)

حضور پرتعداد و بی سابقه اکراد عراقی در شهرهای بیجار گروس، قروه، سونقور، کنگاور و همدان در دهه ی اول اردیبهشت روند روبه رشد ورود آوارگان به ایران همچنان ادامه داشت. مطبوعات ایرانی برای اولین بار در ۱۱ اردیبهشت از کاهش ورود پناهندگان به ایران در یکی از گذرگاههای اصلی خبر دادند بر پایه ی این گزارش تعداد مهاجرانی که روزانه وارد سردشت می شدند، پیشتر حدود ۲۰ هزار نفر بود که در این زمان به ۶ الی ۷ هزار نفر در روز کاهش یافت (اطلاعات، ۱۱ اردیبهشت ۱۳۷۰ : ۱۴)؛ با وجود کاهش افرادی که روزانه وارد ایران میشدند، اما تا تیرماه تعداد کل پناهندگان گُرد در ایران روند رو به رشدی داشته است. (بهکام، اسفند ۱۳۷۰ : ۶۵) ورود میلیونی پناهندگان گُرد، ایران را در اندک زمانی به کشوری دارای بیشترین جمعیت پناهنده در جهان تبدیل کرد؛ پیش از این هم ایران در دهه ی ۸۰ میلادی سیل میلیونی مهاجران افغان را تجربه کرده بود؛ اما مقامات و مسئولان ایرانی معتقد بودند که هجوم آوارگان عراقی از لحاظ تعداد، سرعت رشد و شرایط ویژه ی آنها بی سابقه و در مقایسه با سیل آوارگان افغانی ناگهانی و غیرمنتظره تر بوده است (Refuges, may 1991: 6). ایران در برابر این بحران سیاست درهای باز را پیش گرفت. جمعیت آوارگان ابتدا وارد شهر و روستاهای کردستان ایران شدند و برخی از آنها موقتاً در مساجد، مدارس، ساختمانهای اداری و مغازه های مردم اسکان یافتند بسیاری از مردم منطقه نیز به میان پناهندگان رفته و یک یا دو خانواده از آنها را به منزل خود برده اند نهادها و سازمانهای مسئول مانند هلال احمر و وزارت کشور نیز تمام امکانات خود را برای مقابله با این بحران بسیج کردند. مقامات دولتی در تهران اعلام کردند که روزانه حدود ۱۰ میلیون دلار برای تأمین حداقل نیازهای پناهندگان صرف میکنند؛ اما با توجه به ابعاد بسیار گسترده ی بحران خواستار کمکهای بین المللی شدند." (Refuges, may 1991: 6). (سعیدی، ۱۳۹۶)

هاشمی رفسنجانی، رئیس جمهور وقت در مصاحبه با روزنامه ی اطلاعات ضمن تأیید ورود چندصد هزار نفری آواره گان کرد عراقی در ایران و اسکان آنان در شهرهای میزبان اظهار داشته بود: "ما فعلاً به وظیفه ی انسانی و اسلامی و نگرانیهای امنیتی

ناشی از حضور آوارگان عمل میکنیم و سعی میکنیم که در اولین فرصت آوارگان را به عراق بازگردانیم تا آن زمان باید در اردوگاههای محصور و جدای از مردم کشورمان زندگی کنند." (اطلاعات، ۲ اردیبهشت ۱۳۷۰: ۹) پس از آن، جمعیت هلال احمر با همکاری استانداری ها و فرمانداری ها به برپایی اردوگاههای جدید و انتقال تدریجی آوارگان به آنجا اقدام نمود در این چهارچوب افراد را از شهرها و روستاها جمع آوری کرده و با استفاده از وسایل نقلیه ی متعلق به خود آوارگان، اتوبوسهای شرکت اتوبوسرانی و کامیونهای سازمانها و ادارات مأمور همکاری، آنها را به اردوگاه انتقال میدادند. تنها در ۱۰ روز آخر فروردینماه، ۶۶۰ هزار نفر از این طریق جابه جا و در اردوگاهها اسکان داده شدند این اردوگاهها در سراسر منطقه ی غربی کشور پراکنده بودند و بسیاری از آنها دور از شهرهای مرزی و در عمق خاک ایران [در شهرهای غربی آذربایجان] قرار داشتند از جمله در شهرهای بیجار، همدان، کنگاور و قروه اردوگاههایی برپا شده بود که قرار بود تعدادشان از ۲۷ اردوگاه به ۹۴ اردوگاه و محل ساختمانی توسعه یابد (پیام هلال، تیر مرداد ۱۳۷۱: ۲۸)

آقای صبوری (رئیس جمعیت هلال احمر شهرستان بیجار گروس در زمان ورود اکراد آواره عراقی به قروه و بیجار در سال ۱۳۷۲)؛ طی مصاحبه حضوری که با نگارنده داشتند به کم و کیف و شرایط حضور اکراد آواره در شهرستان بیجار گروس اشاره کرده و گفتند: "در آنزمان من رئیس جمعیت هلال احمر شهرستان بیجار گروس بودم. بیجار منجمله شهرستان های مورد هدف اکراد آواره بود. در آنزمان (اوایل دهه هفتاد) نزدیک به ۳۰ هزار نفر از آواره گان وارد شهرستان بیجار گروس شدند که بخش اعظمی از آنها در هنرستان ها، مدارس، در زمین های هموار محله تخت در مسیر جاده بیجار- زنجان، مساجد، سالن های ورزشی و... اسکان داده شدند؛ وضعیت انبار امدادی هلال احمر بیجار حالت مطلوبی نداشت بنابراین ما از هلال احمر استان زنجان بعنوان استان معین کمک گرفتیم. آقای سید موسی رضوی مدیرعامل وقت هلال احمر زنجان بودند با مدیریت ایشان هلال احمر زنجان اقدام به برپایی چادرهای امدادی، اسکان، تغذیه و کمک ها و حمایت های روانی نمودند. کمک بزرگی کردند تا توانستیم بحران ناشی از مهاجرت آواره گان را کنترل و مدیریت کنیم. تعدادی زیادی از این آواره گان به عراق بازگشتند و در بیجار و در برخی از روستاهای جاده تکاب، جاده دیواندره و جاده قروه سکنی گزیده و ماندند." (۱۵ مردادماه ۱۴۰۳، بیجار)

ورود بیش از یک میلیون آواره کرد عراقی به ایران بین سالهای ۱۳۶۹ لغایت ۱۳۷۲ هر چند هیچگونه آمار دقیق و قابل اطمینانی در رابطه با چگونگی بازگشت آوارگان ناشی از اوایل دهه هفتاد در دست نیست اما قدر مسلم این است که بحران آوارگی سال ۱۳۷۰ / ۱۹۹۱ بوده است؛ اما آوارگی دسته جمعی اکراد عراق به معنی دقیق کلمه کردستان عراق از جمعیت تهی گردید و تقریباً تمام مردم آوارگی را تجربه کردند طبق گزارشی که وزیر بهداشت ایران در آبان ماه سال ۱۳۷۰ منتشر کرد حاکی از ورود ۱ میلیون و هفتاد هزار پناهنده به ایران و وجود ۷۰۰ هزار داوطلب ورود در پشت مرزها از هنگام آغاز بحران کردستان عراق در فروردین ۱۳۷۰ است این گزارش که به عنوان بهترین گزارش دولتی در سال

۱۳۷۰ شناخته شده، روند ورود آوارگان به ایران و بازگشت آنها را نیز نشان میدهد پس از شروع بحران در اواسط فروردینماه ۱۳۷۰ تا خردادماه همان سال تعداد پناهندگان در ایران با رشد بسیار سریعی مواجه بوده است." (۱۵) بهکام، اسفند ۱۳۷۰: (۶۵)

نکته مهمی که شاید ذکر آن بی ربط هم با موضوع مقاله نباشد "رفتار دوگانه ی دولت های وقت ایران در نوع مواجهه مسئولانه و انساندوستانه دولتمردان با آواره گان افغانی و اکراد در مقایسه با نوع رفتار غیرانسانی دولتمردان وقت با آواره گان ناشی از اشغال قره باغ توسط اشغالگران ارمنی می باشد؛ در حالیکه دهها هزار آواره تُرک شیعه که بعثت اشغال سرزمینشان توسط داشناک های ارمنی مجبور به ترک خانه و کاشانه خود شده و در پشت مرزهای ایران با آذربایجان آواره و درشدیدترین وجه من الوجوه در حال دست و پنجه زدن با مرگ بودند ولی دریغ از اینکه حتی به یک نفر اجازه ورود به یکی از روستاهای آذربایجان بدهند؛ قطعاً تاریخ این رفتارهای دوگانه و تناقض های انسانی دولتمردان وقت ایران را هیچوقت فراموش نخواهد کرد.

تداوم صدور شناسنامه برای آواره گان کرد عراقی

خبرگزاری کردپرس در گزارشی که به مناسبت ۱۹ خرداد سالروز بمباران آوارگان عراقی در اردوگاه زیوه ی اورمیه منتشر کرده، می نویسد: "روستاهای راجان، حَلَج [خَلَج]، سیلوانا، زیوه و دیزج در منطقه مرگور اورمیه از ابتدای سال های ۱۳۶۰ محل و مامن مهاجرین کُرد عراقی بود. شیار پشت روستای سیلوانا محل استقرار رهبری حزب و روستای راجان مرکزیت دفتر سیاسی و اردوگاه معروف زیوه محل تجمع وابستگان و کادرها و هواداران [حزب اکراد عراقی] بود، همچنین روستای حَلَج [خَلَج] نیز محل دفن موقت مرحوم ملامصطفی بارزانی رهبر حزب بود که پس از اهانت های فراوان حزب دموکرات کردستان ایران به جنازه وی، طی یک مناقشه خونین جنازه ایشان را از اشنویه به حَلَج منتقل کرده بودند. (خبرگزاری کردپرس، تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۳/۲۲، کد خبر ۳۳۹۸۶)

خبرگزاری کرد پرس در ادامه گزارش خود چنین می آورد: "منطقه مرگور اورمیه دوبار مورد حمله وحشیانه هواپیماهای ارتش بعث عراق قرار گرفت، یکی در روز چهارشنبه سوری سال ۱۳۶۳ و دیگری در ۱۹ خرداد ۱۳۶۴. ظهر ۱۹ خرداد ۱۳۶۴ هواپیماهای ارتش بعث منطقه روستایی مرگور را مورد حمله قرار دادند ابتدا روستای سیلوانا را که محل استقرار کاک مسعود بارزانی بود و سپس اردوگاه زیوه که انبوهی از آوارگان کُرد عراقی در آنجا ساکن بودند، مورد هدف قرار دادند که در این روز خونین قریب به ۱۸۹ نفر از مهاجران و آوارگان کرد عراقی شهید و قریب به ۳۵۰ نفر نیز مجروح شدند." (خبرگزاری کردپرس، تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۳/۲۲، کد خبر ۳۳۹۸۶) جدای از اینکه خانواده بارزانی در دهه ۵۰ و صدها هزار نفر از اکراد عراقی در دهه ی ۷۰ تحت عنوان مهاجر و تحت لوای آوارگان وارد غرب آذربایجان شدند؛ مسأله ی حضور اکراد در غرب آذربایجان خاصه شهرستان های اورمیه، سلماس، سولدوز، بی کندی، ساوجبلاغ، تیکان تپه، دیواندره، بیجار گروس و قروه در اوایل دهه ی هفتاد شدت

بیشتری به خود گرفت؛ آوارگانی که بعدها با صدور سجل توسط دولت برای آنها، در خاک آذربایجان و غرب کشور ماندگار شدند؛

صدور شناسنامه برای افراد مهاجر عراقی هم اکنون نیز تداوم دارد؛ محمد سبحان حسینی معاون سیاسی و امنیتی استاندار ایلام در کارگروه اتباع و مهاجرین خارجی از تعیین تکلیف پرونده اتباع خارجی تا پایان سال خبر داد و گفت: با تلاش دستگاه‌های ذیربط بیش از ۱۶۴ شناسنامه برای اتباع در استان ایلام صادر شده است. (خبرگزاری کردپرس، تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۲/۲۰ شناسه خبر: ۳۲۱۴۰) معاون سیاسی و امنیتی استانداری ایلام در ادامه اظهارات خود گفته بود: "کمتر از ۱۰۰ پرونده دیگر در دست اقدام است که تا پایان سال تکمیل خواهند شد. بیشتر اتباع خارجی ساکن استان ایلام [و دیگر شهرهای غرب آذربایجان] از کردهای عراق هستند که در زمان صدام حسین از این کشور اخراج شده اند و به معاودین شناخته می شوند." (خبرگزاری کردپرس، تاریخ انتشار: ۲۰/۰۲/۱۴۰۱ - شناسه خبر ۳۲۱۴۰)

تغییرات بافت جمعیتی بیجار گروس و قروه در اثنای جنگ جهانی اول و دوم بعد از طرح و اثبات حضور میلیونی افراد عراقی در ایران و اثبات انتقال، اسکان و اقامت دائمی آنان طی دهه های پنجاه و هفتاد در شهرهای غربی آذربایجان منجمله اورمیه، سولدوز، تیکان تپه، بیجار گروس، قروه سونقور، ساوجبلاغ و... دیگر شهرهای مرکزی ایران آنهم طبق سیاست های اعمال شده؛ اینک با استناد به کتاب "تحولات گروس در جریان جنگ جهانی اول" تألیف محمد مریوانی به تحلیل وضعیت بیجار گروس و قروه در اثنای جنگ های جهانی اول و دوم و تاخت و تاز و غارتگری ایلات و عشایر کرد، می پردازیم که چگونه با قتل و غارت و فراری دادن مردم و با به آتش کشیدن روستاهای گروس، روستاها را خالی از سکنه نمودند تا بعدها خود در این روستاها ساکن شوند روستاهایی که امروز می بینیم دارای تاریخ و هویت و نام جغرافیای ترک و ترکی هستند ولی ساکنان امروزشان غیر ترک می باشد.

در اثنای جنگ های جهانی اول و دوم وضعیت اقتصادی و فرهنگی کهن دیار گروس به صورت مضاعفی دچار بحران و وخامت شده بود؛ یکی از دلایل اصلی وخامت اوضاع گروس در کنار وقوع جنگ جهانی اول؛ تجاوز، قتل و غارت، راهزنی و چپاول منطقه گروس توسط اشعار و مزدوران مسلحی به نام افراد مندمی و گلباغی بوده است که طبق اقتضائات زمانی و مکانی برای روس ها و انگلیس ها مزدوری می کردند؛ البته قتل و غارت افراد تنها مختص بیجارگروس نبوده بلکه در نوار غربی آذربایجان نیز، تاریخ شاهد فاجعه ای به مراتب شدیدتر و بدتر از این بود؛ عبدالرحمان شرفکندی با اسم مستعار هزار در کتاب کردی خود به نام "چیشتی مجبور" با اشاره به جنایت هولناک کشتار ترکهای ساوجبلاغ در زمان حمله شیکاوها (سیمیتقو) به این شهر و روستاهای اطراف ساوجبلاغ این جنایات را بازگو کرده است.

محمد مریوانی در کتاب " تحولات گروس در جریان جنگ جهانی اول " در خصوص عوامل موثر قتل و غارت و دلایل وقوع قحطی در گروس می نویسد: "تعدیات و تعرضات مداوم عشایر مندمی و گلباغی [اکراد مهاجم] به اهالی گروس در طی سالهای جنگ جهانی اول، علاوه بر غارت روستاها، نابودی کشتزارها و علوفه ها و دامهای منطقه را به دنبال آورد. حضور قوای بیگانه [روس و انگلیس] تعدیات پیاپی ایلات [مهاجم و مهاجر کورد] در این سامان موجب افزایش ناامنی شده و بسیاری از روستائیان از ترس مرگ و غارت شدن دسترنجشان به مناطق دیگر فرار کردند." (مریوانی، ۱۳۹۵: ۱۹۲)

طبق نوشته مریوانی، یحیی مشاورالوزراء در بررسی اوضاع مالی گروس در ۲۲ دیماه ۱۲۹۶ ه.ش در اولین نامه اش به خزانه داری کل، بحران و قحطی در منطقه را اینگونه گزارش می دهد: " فعلا چیزی که قابل عرض باشد این است که بواسطه قحطی امسال در بین راه چیزی یافت نشد... قشون روس که از گروس به طرف زنجان حرکت می کنند در بین راه جاده و دو فرسنگ اطراف جاده آنچه دهات بوده تمام را چاپیده برای رعایای بیچاره حتی لحاف_پاره ای نیز نگذاشته و اغلب اهالی دهات دور جاده نیز از ترس در این سرمای زمستان با یک حالت رقت آمیز فرار می کنند و از طرف دیگر بواسطه طغیان و تجاوزات اشرار مندمی و گلباغی، یا فرار نموده و یا دچار قتل و غارت شده اند." (مریوانی به نقل از اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران به شماره سند ۲۴۰-۹۷۸ تاریخ ۲۲ دیماه ۱۲۹۶ ش.)

آنچه که بیشتر قابل طرح و توجه هست نقش استعمارگران انگلیس و روس بمنظور سقوط سلسله فخریه قاجار و تشکیل دولتی مزدور به نام پهلویان در ممالک محروسه قاجار از طریق ایجاد قحطی، ایجاد ناامنی و فضای رعب و وحشت، استفاده ابزاری از مهاجران و مهاجمان تحت عنوان اکراد شرور و غارتگر به نام های ایلات مندمی و گلباغی جهت قتل و غارت و چپاول در گوشه ای از ممالک محروسه قاجار به نام گروس بودند؛

ایلات مندمی (مه نَمی) و جاف و گلباغی منجمله ایلات یاغی و اشراری بودند " که بین سالهای ۱۲۸۰ ه.ق لغایت ۱۲۸۵ ه.ق از حسام السلطنه قاجار سند گرفتند تا به خاک گروس وارد شوند (سجادی، ایل ها و عشایر کردستان، ۱۳۸۱: ۱۱۶-۱۱۵)؛ ایلات مذکور طی سالهای بعدی و در اثنای جنگ های جهانی اول و دوم به کرات و به شدت، شروع به غارتگری و چپاول روستاها و روستائیان کهن دیار گروس نموده " و با قتل و غارت اهالی گروس در بسیاری از روستاهای خالی از سکنه ی گروس ساکن شدند " (مریوانی، تحولات گروس در جریان جنگ های جهانی اول، ۱۳۹۵)؛

ایلات مندمی و گلباغی به دلیل قتل و غارت گروس یکبار در سال ۱۲۸۴ توسط فرهاد میرزا سرکوب شدند (سجادی، ۱۳۸۱: ۱۱۶-۱۱۵) ولی به علت وجود مشکلات در اواخر قاجاریه که آنهم ناشی از توطئه های انگلیسی ها و روس ها بود ایلات کُرد از ضعف قاجاریه به نحو احسن سوءاستفاده نموده و شروع به غارت و کشتار اهالی گروس نمودند. البته استعمارگران انگلیس و

روس از ایلات کرد بعنوان ابزاری علیه مردمان غرب آذربایجان استفاده می کردند که شهرهای بیجار و قروه و سونقور بعنوان یکی از کانون های اصلی چپاولگری های ایلات کرد در مناطق ترکی محسوب می شد.

بهاروند در کتاب "کوچ نشینی در ایران" می نویسد: "برخی از ایلات کورد مانند گلباغی ها از دیوندره و سنندج به همدان و اصفهان و [گروس] و حتی تا دورترین نقطه ی ایران مانند یزد کوچ داده اند" (بهاروند، کوچ نشینی در ایران، ۱۳۶۷: ۲۳۸)؛ نکته جالب اینجاست که همین افراد اسکان داده شده در برخی از مناطق ایران، امروزه ادعای ارضی و هویتی بر مناطق و خاک هایی را دارند که در حدود ۱۵۰ سال قبل به این مناطق هجوم آورده و با قتل و یا فراری دادن اهالی بوم در این مناطق ساکن شده اند.

طبق مکتوبات مردوخ در کتاب "تاریخ کرد و کردستان، صفی زاده در کتاب "کرد و کردستان"، ایرج افشار در کتاب "ایل ها، چادرنشینان و طوایف عشایری ایران" و... بسیاری از طوایف کرد در اواخر عصر قاجاریان و پهلویان توسط انگلیسی ها در برخی از مناطق ایران مخصوصا و و مخصوصا در شهرهای غرب آذربایجان اسکان داده شدند که بیجار گروس و قروه نیز از جمله ی این مناطق هستند.

البته محمد مردوخ با قدمت تراشی و تاریخ بافی تناقض آمیز برای افراد، گلباغی ها را از طوایف کورد دانسته و در خصوص خاستگاه اصلی آنها اینچنین می نویسد: "گلباغی ها یکی دیگر از طوایف کورد هستند که در منطقه "هوه تو"، "سارال"، "قره توره"، "ززینه"، "کس نزان"، و "دیواندره" و در دیگر روستاهای گروس اسکان داده شده اند. آنها در روزگار شاه تهماسب صفوی (۹۸۴-۹۳۰ هجری) از شیراز به کردستان آمده و در عصر رضاه شاه پهلوی به همدان و تهران تبعید گردیدند." (مردوخ، تاریخ کرد و کردستان، ۱۳۷۹: ۱۱۸)؛

جاف نامی است که برای اشاره به اتحادیه ایلی مهم کُرد جاف به کار برده می شد این طایفه در اصل در شمال عراق ساکن بودند که بعدها در غرب ایران مخصوصا کرمانشاه، جوانرود، روانسر، سرپل ذهاب، اسکان داده شدند مردوخ در مورد این طایفه خانه بدوش می نویسد: "... در زمان فتعلی شاه قاجار به غرب ایران آمده و در محال اسفند آباد (قروه) ساکن گردیدند." (همان، صص ۱۰۰ و ۹۷)

عبدالحمید سجادی هم در مورد اسکان برخی از طوایف ایل مندمی در گروس می نویسد: "طایفه مندمی زیر شاخه ای از ایل بزرگ جاف محسوب می شوند که به معنای خانه_به_دوش است. طایفه مندمی در سال ۱۲۸۰ ه ق از حسام السلطنه قاجار سند گرفته و وارد گروس شدند." (حیرت سجادی، ایل ها و عشایر کردستان، ۱۳۸۱: ۱۱۶-۱۱۵)؛ صفی زاده نیز در کتاب "تاریخ کرد و کردستان" و با اشاره به تعدیات و قتل و غارت افراد مهاجر در گروس و خاستگاه اصلی آنها می نویسد: "طوایف کورد [گلباغی و مندمی و جاف و...] چون شغل آنها گله داری بوده و بیلاق و قشلاق می کردند [از این جهت به آنها کُرد می

گفتند [و بهار و تابستان را در روستاهای "کلیه کبود"، "کَتک مره دره"، "ابراهیم آباد"، "کانی چرمو"، و "زرینه" به سر می بردند و زمستان را به مسکن اصلی خود یعنی "شهر زور" [در شمال عراق] باز می گشتند. (صفی زاده، ص ۳۷۸)

صادقی در خصوص آغاز تعدیات عشایر کرد گلباغی و مندمی و تأثیر و نتایج وحشیگریها و قتل و غارت آنها بر گروس و فرار بومیان گروس به روستاها و مناطق و شهرهای اطراف و وخیم ترشدن اوضاع فرهنگی؛ اجتماعی و اقتصادی گروس اینگونه می نویسد: "اکراد [مخصوصاً] ایل مَندَمی / مَنَمی در خاک و دهات گروس شروع به غارت و چپاول نموده و نتیجه علاوه بر اینکه قسمتی از اهالی گروس در این زد و خوردها مقتول و غارت می شوند عده ی زیادی از ساکنین دهات و اهالی گروس به واسطه نداشتن امنیت به خاک خمسه، زنجان و افشار و همدان متواری و پراکنده می گردند. به علاوه چون گروس راه تجارتي قسمت غرب و جنوب غربی آذربایجان و بالعکس را متصل می نمود به واسطه چپاول و غارتگری های عشایر فوق الذکر و ناامنی مسدود می شود، امور اقتصادی و تجاری این شهرستان فلج و قسمتی از اهالی شهر به طهران و همدان و زنجان و جاهای دیگر مهاجرت می نمایند." (محمد آقاصادقی، مستخرجاتی از فرهنگ جغرافیای ایران همراه با مختصری از تاریخچه بیجار)

محمد مریوانی نویسنده بیجاری نیز به یاغیگری اکراد مهاجر در خاک گروس در اثنای جنگ جهانی اول اشاره کرده و می نگارد: "... از میان عشایری که بر رویه ی ایجاد ناامنی در گروس افزودند می توان به عشایر جاف، مندمی و گلباغی اشاره کرد که تعدیات آنان خسارات جبران ناپذیری را بر مردم منطقه تحمیل کرد. اما در این میان عشایر مندمی و گلباغی بیش از سایرین طغیان گری کردند و بحران را در منطقه به نهایت خود رساندند به طوری که اسناد و مدارک بی شماری از تعدیات آنان در گروس موجود است." (مریوانی، ۱۳۹۵: ۱۳۴)

فرار اهالی بیجار و گروس از دست غارتگران ایلات کُرد

در اثنای جنگ جهانی اول، ایلات غارتگر و متجاوز کُرد مانند ایلات مَندَمی و گلباغی و... به کرات از فرصت اوضاع نابسامان ایجاد شده سوء استفاده نموده و به شهر بیجار و روستاهای گروس به صورت وحشیانه حمله کرده و شروع به قتل و غارت اهالی و ساکنان گروس نموده و اهالی نیز از ترس جان و مال و ناموس از وطن خود متواری و به شهرهای اطراف مانند زنجان، همدان، و دیگر شهرهای آذربایجان فرار کردند؛ چپاولگران مهاجم بعد از خالی از شدن بسیاری از روستاهای گروس در روستاهای خالی از سکنه و همچین شهر بیجار، اقامت نموده و امروزه می بینیم علیرغم اینکه نام بسیاری از این روستاها تُرکی می باشد ولی ساکنان امروز آن را اکراد مهاجم و مهاجر تشکیل می دهند که عمدتاً در مسیر بیجار به قروه و بیجار به دیواندره و بیجار به تیکان تپه شاهد آن هستیم .

به روایت اسناد معتبر "سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران" در میان اسناد موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ی ملی، اسنادی به چشم می خورد که آماری را از غارتگری و قتل و کشتار ایلات کُرد در قُراء گروس ارائه می دهد که بسیار

تأثربرانگیز است... آمار موجود در این سند فقط متعلق به چند روز می باشد که نشان می دهد آنان (مهاجران غارتگر) چه بلایی بر سر اهالی فلک زده ی گروس آورده اند. متن نوشته شده در این سند چنین است :

... " دهاتی که در این چند روز غارت شده اند به تفصیل زیر است: قمجوقا، داداش کندی، اوچ گونبذ، کول تپه، قورت دره، مدک [ماداک، ماداق، مادای]، یئنگی کند، اوغلان میراحمد، گول بلاغ، قره کند، آب باریک [سویرک] و... " (تاریخ سند: ۱۷ شوال ۱۳۳۵ق/ ۱۵ مرداد ۱۲۹۶ش، ص ۵۰) در تکمیل گزارشات و مکتوبات حاضر در ارتباط با اقدامات اشرار در گروس، گزارشی از اداره مالیه گروس به اداره خزانه داری کل به تاریخ ۷ شهریور ۱۲۹۶ ش موجود است که شدت و میزان غارتگری ایلات مهاجر گرد در بیجار گروس را نشان می دهد و بر افزایش و قتل و کشتار در گروس دلالت دارد در این گزارش آمده است: " غارتگری اشرار و عشایر گرد منحصر به قراء قراکند، خلیفه کندی، آغیازی، بستان دره و شهرک نبوده است... کرارا به عرض رسانده است که کلیه دهات گروس را غارت کرده اند و متجاوز به یکصد نفر زن و مرد و بچه به قتل رسانده اند منجمله در چند روز قبل نیز قریه قراتوره که دارای ۱۵۰ خانوار رعیت بود عشار مندمی [از ایلات غارتگر و مهاجر گرد] آنجا را غارت کرده و قریب به ۱۸ نفر از رعایای قریه مزبوره اعم از زن و مرد و بچه به قتل رسانده و بعد از قتل جنازه چند نفر از آن ها را نیز که اغلب سادات بودند، سوزانده اند... " (تاریخ سند: ۷ شهریور ۱۲۹۶ ش، ص ۷۷)

در تاریخ ۱۷ فروردین ۱۲۹۷ش مشروحه ی تأثرآمیزی با امضای سید عباس گروسی به دفتر روزنامه ایران رسیده است که به شرح ذیل می باشد: " این بنده مدت هاست که در قاضی قوشچی از دهات گروس هستم و از نزدیک شاهد حضور و غارتگری اشرار گلباغی و مندمی می باشد چندین مرتبه اغنام و احشام قریه را غارت کرده و این بنده را به کلی دست بسته و پریشان نموده است، با وجودی که در این مدت تمام دهات اطراف که متجاوز از هفتاد پارچه آبادی بوده خراب و خالی از سکنه شده است ... دهها نفر از رعایا را به قتل رسانیده و چندین خانه را هم آتش زنده اند. " (روزنامه ایران، سال دوم، ۱۷ فروردین ۱۲۹۷ش/ ۲۵ جمادی الثانی ۱۳۳۶ق، ص ۲)

روزنامه رعد همچنین به تاریخ ۱۲ ربیع الاول ۱۳۳۶ه.ق / دی ۱۲۹۶ ه.ش وضعیت سخت و نابسامان مهاجرین گروس به رشت را شرح داده و در این خصوص می نویسد: " حالت فلاکت و بدبختی و پریشانی فقرا و غارت زده هایی که همه روزه دسته دسته از طریق خمسه، طالش، گروس و سایر نقاط به رشت وارد می شوند فوق العاده رقت انگیز می باشد. تا به حال به طور تحقیق نزدیک به هشت هزار نفر مرد و زن و بچه لخت وارد شده اند. " (همان، سال نهم، شماره ۲۷، ۶ دیماه ۱۲۹۶: ۳)

حکومت قاجاریه رو به ضعف و سستی و اضمحلال گذاشته بود، در عصر آخرین خاقان قاجار (احمد علی شاه) و البته قبل از آن بسیاری از عشایر و گله داران (گرد) از شرق ایران به سرحدات گروس و قروه کوچانده و متعاقب آن تعدیات کردها (عشایر و گله داران) به خاک گروس شروع شده بود. محمد مریوانی از نویسندگان بیجار گروس در کتاب " نگاهی به تحولات گروس در

جریان جنگ جهانی اول" با اشاره به تعدّیات و تجاوزات ایلات و عشایر و گله داران کُرد به خاک گروس می نویسد: "طی دهه های ۲۰ و ۳۰ و بعد از آن از میان عشایر کُرد، طوایف گلباغی و مندَمی، ابتدا گلباغی ها تعدّیات خود را به گروس آغاز کردند و مدتی پس از آنان، مندَمی ها نیز به گروس تاختند و خاک گروس را تبدیل به آوردگاه خود کردند. در ماههای آغازین سال ۱۳۳۳ ه.ق در دورانی که جنگ جهانی اول آغاز، اما آتش آن هنوز مناطق غربی کشور چون گروس را فرا نگرفته بود؛ آتش غارتگری ایل گلباغی شعله ور بود." (میریوانی، ۱۳۹۵: ۱۴۱) میریوانی در ادامه ضمن اشاره به غارتگری عشایر کُرد در خاک گروس و ویران نمودن اکثریت روستاها و قتل اهالی و جلای وطن شدن ساکنان بومی گروس توسط ایلات و عشایر کُرد چنین می نویسد: "از میان دهات گروس، ۲۰۰ روستا در سرحد [سنندج] قرار داشتند که یک سمتش را گلباغی ها و سمت دیگر را مندَمی ها مورد چپاول قرار داند و هر سال اقلاً ۲۰۰ هزار تومان غارت کرده و بیش از ۲۰۰ نفر از اهالی را به قتل می رساندند. (همان، ۱۳۹۵: ۱۴۱): "از این ۲۰۰ آبادی صد پارچه اش به کلی خالی از سکنه شد و خانه های آنان را هم آتش زدند. ساکنان آن ها اغلب مقتول و بعضی از پریشانی و فقر، جلای وطن کرده و به کارگری در تفلیس رفتند. ۱۰۰ روستای دیگر نیز چندان آباد نبوده و روستایی که ۲۰۰ خانوار داشت تا مرز ۱۰ خانوار تنزل یافت و آن هم به گدایی امرار معاش می کردند (میریوانی، ۱۳۹۵: ۱۴۱)

محسن صالحی از نویسندگان قروه با اشاره به خاطرات ملاعلی مامقلی قروه ای درباره شرارت های عشایر کُرد می نویسد: "هر ایل و طایفه، مخصوصاً ایل و اکراد کردستان که دارای بیست تفنگ می باشند، کارشان غارتگری و چپاول بندگان خدا بود و به واسطه شرارت ایل مندَمی و گلباغی، محال گروس و مهربان همدان و محالات سارال و هوباتو خراب و ویران شد." (صالحی، ۱۳۹۱: ۲۳)

بررسی اجمالی اوضاع فرهنگی و اجتماعی بیجار گروس و قروه بعد از ورود پناهجویان عراقی
"همزیستی مسالمت آمیز" عبارت کلیدی و اصطلاح پرکاربردی هست که عمدتاً خوشایند طبع سیاست مداران و باب میل دولتمردان و صاحبان قدرت و سیاست هست تا اینکه مورد پسند جوامع درگیر با بحث آواره گی و مهاجران و مهاجمان مهاجر باشد؛ هرچند که مهاجران در سالهای اولیه ی که بعنوان میهمان هستند تمایل شدیدی بر رعایت اصل همزیستی مسالمت آمیز دارند و این حس تا زمانی هست که حس و تفکر میهمان و آواره بودن در آنان وجود دارد ولی با ماندگار شدن مهاجران در جامعه میزبان و به مرور زمان و بعد از عوض شدن نسل مهاجران اولیه، نسلی متولد می شود که تاریخ و گذشته و آواره گی آبا و اجداد و میهمان بودنشان را فراموش کرده و یواش-یواش احساس صاحبخانه بودن در آنان بوجود می آید مخصوصاً اگر این احساس تملک نسل جدید مهاجران دیروز، وابسته و متکی به پشتوانه قدرتها و سیاست هایی باشد که دارای قدرت سیاسی، اقتصادی، مذهبی و نظامی هستند؛ مانند آنچه که در اظهار نظر مسئولان و مقامات در خصوص اکراد مهاجر و افغانه مهاجم در صفحات

قبلی به آن اشاره شده [، فلذا دیگر شرایط فرق کرده و تبدیل به ادعاهای ارضی و هویتی و تاریخی در آنان می شود ادعایی که بعینه در بین افغانه ساکن در شهرهای مرکزی و شرقی ایران و اکراد مهاجر و آواره عراقی ساکن در شهرهای غربی آذربایجان می بینیم. این اتفاق و تأثیرگذاری فرهنگ اکراد مهاجر را نیز ما بعینه در شهرهای قروه و بیجار مشاهده می کنیم.

اصل "همزیستی مسالمت آمیز" زمانی معنا، مفهوم، کارکرد و کاربرد اصلی خود را حفظ می کند که پاشنه مهاجرین بر رعایت اصول مهاجرت و قواعد میهمانی و قوانین و عرف جامعه میزبان بچرخد و گر نه اگر مهاجری دچار توهم هویت تاریخی و تخیل و ادعای ارضی در سرزمینی بشود که نهایتاً ۱۰۰ سال هست که در آن سکنی گزیده و بدتر از آن اینکه همنوا با تفکرات فرقه ضاله ایرانشهری بالکل منکر هویت و تاریخ و زبان جامعه میزبان بشود دیگر تعادل اصل همزیستی مسالمت آمیز به هم خورده و قطعاً جامعه مورد نظر دچار تنش های فرهنگی و اجتماعی و چالش های هویتی خواهد شد خاصه و مضاف بر اینکه مذهب و اعتقادات مذهبی جامعه میزبان و گروه مهاجرین و نسل نورسیده مهاجرین دیروز نیز همگن نباشد که در این صورت قوز و بالا قوز خواهد شد.

واقعیت امر این است که جامعه ترکی- شیعی قروه و جامعه ترکی-کلهری- شیعی بیجار گروس در مقایسه با ۵۰ سال قبل خود به شدت دچار تحولات فرهنگی و تأثیر و تأثرات اجتماعی شده است؛ این دو شهر در مقام مقایسه با دهه های ۴۰-۵۰ و حتی دهه شصت دچار تحولات فرهنگی و اجتماعی و مذهبی شده که حتی خود کهنسالان و افراد مسن و با تجربه به راحتی می توانند دلایل و نتایج و عواقب این تغییرات و تحولات فرهنگی و اجتماعی را تحلیل نمایند و نیازی به این نیست که حتماً باید محقق باشی، مؤلف باشی و اهل فن و قلم و یا تحقیقات و تحلیل هایت آکادمیک باشد.

باید اعتراف نمود که هویت اصیل و تاریخی شهرستان های بیجار گروس و قروه اعم از زبان، فرهنگ، باورهای اجتماعی و مذهبی، آداب و کهن و رسومات اجتماعی، رفتارهای اجتماعی، نوع پوشش، نوع تفکر سیاسی و فرهنگی، حتی کمیت و کیفیت عزاداری های ماه محرم و صفر و... در سایه تأثیرات فرهنگی و مذهبی و ادعاهای ارضی، هویتی و مذهبی مبتنی بر ناسیونالیسم افراطی "مهاجرین دیروز و مهاجمین امروز" به شدت دچار تغییر و آسیب شده است مخصوصاً از زمانیکه رئیس جمهور خاتمی در سخنرانی خود در سنج "کردها را اصیلترین اقوام ایرانی دانست" و بر شیپوری دمید که پان ایرانیست های ضد ترک برایش باد کرده بودند؛ فلذا به طور حتم می توان ادعا و ثابت نمود که تغییر بافت جمعیتی شهرهای مذکور بواسطه حضور دهها هزار نفری اکراد مهاجر، منتج به تغییر هویتی شهرهای قروه و بیجار شده است که نمود عینی و مصداق ظاهری و بیرونی آن را با گشت و گذار در خیابانها و کوچه های بیجار و قروه می توان بعینه حس و مشاهده نمود.

نتیجه گیری:

با تدقیق، تحقیق، مطالعه و تحلیل اطلاعات تاریخی منبعث از اسناد و مدارک مستدل و با لحاظ رفرنس های متقن موجود و مذکور در بطن و متن مقاله مزبور؛ به نتایج ذیل الذکر می توان دست یافت که امیدواریم بتواند جوابگوی سؤالات مخاطبان بوده و شبهات احتمالی محققان را نیز رفع نماید:

۱- طبق مکتوبات و تأکیدات صریح دکتر پناهیان و فرج الله محمودی شهر قروه تا اواسط دهه ی پنجاه شهری کاملاً ترک و ترک نشین و با هویتی ترکی بوده است در حالیکه بعد از انتقال اکراد آواره ناشی از ۱۳۵۳-۱۳۵۴ توسط رژیم پهلوی به قروه و برخی از روستاهای آن و همچنین اسکان آواره گان اوایل دهه هفتاد به شهرستان قروه، جمعیت اکراد قروه در سال ۱۳۹۵ به طور چشمگیری افزایش پیدا می کند و این در حالی هست که جمعیت سریش آباد در ۱۰ کیلومتری قروه حتی با کاهش و رشد منفی مواجه بوده است به نوعی می توان گفت که قروه به نوعی قربانی و سپر مهاجرت اکراد و سرعت گیر حضور آواره گان عراقی به سریش آباد و دلبران نیز بوده است.

۲- در موج اول ورود آواره گان کرد عراقی به ایران در سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۴، به موازات ورود پناهندگان جدید، عده ای هم به عراق مراجعت میکردند اما با وجود این، تعداد قابل توجهی از پناهندگان در ایران ماندند؛ منابع در مورد تعداد کسانی هم که در ایران ماندند اختلاف زیادی دارند. مسعود بارزانی تعداد پناهندگانی را که به دیگر شهرهای ایران انتقال یافتند، حدود ۱۸۰ هزار نفر برآورد میکند که برای همیشه در ایران ماندگار شدند این تعداد فقط مربوط به موج اول مهاجرت اکراد یعنی مهاجران سال های ۱۳۵۳-۱۳۵۴ می باشد نه موج دوم و مربوط به اوایل دهه هفتاد که بیجار گروس و قروه مستقیماً درگیر بحران مهاجران بودند. جمعیت زیادی از مهاجران کُرد نیز در ایران باقی ماندند نسلی از آنها هیچ وقت کردستان عراق را ندیده اند و با جامعه ی ایران خو گرفته اند. افراد سالخورده نیز هرچند که به زندگی در ایران عادت کرده اند، اما نیم نگاهی هم به کردستان عراق دارند. شاید نیم نگاه حسرت آمیز اکراد ساکن در بیجار، قروه، سولدوز، سونقور، بیجار گروس و روستاهای اطراف اورمیه، اوشنویه و... (بعلت هویت کاملاً متمایز میزبانان و میهمانان) بیشتر از حسرت آواره گان ساکن در شهرهایی مانند سنندج، مریوان، بانه، دیواندره و... باشد که به نوعی به اشتراک فرهنگی و زبانی میزبان و میهمان نیز برمی گردد.

۳- با استناد به مکتوبات محمد مریوانی در کتاب " تحولات گروس در جریان جنگ جهانی اول " و قتل و غارت مردم گروس و ویرانی روستاهای و شهرهای تابعه بیجار توسط طوایف سورانی زبان در اثنای جنگ های جهانی اول و دوم و خالی از سکنه شدن برخی از روستاهای گروس توسط اکراد مهاجم و همچنین با انتقال و اسکان اکراد عراقی در شهر دیواندره و سرریز شدن جمعیت مازاد دیواندره به سمت شهر و روستاهای محور بیجار- دیواندره طی دهه های بعدی شاهد افزایش جمعیت اکراد در شهرستان بیجار گروس طی چندین دهه ی گذشته بوده و هستیم؛ البته لازم به ذکر هست که مهاجرت بومی های قروه به همدان و ... بومیان بیجار گروس به زنجان، کرج، تهران و... و سرریز شدن جمعیت دهگلان به سمت قروه و دیواندره به سمت

بیجار طی سالها اخیر نیز در این تغییر ترکیب های جمعیتی به نفع اکراد بی دلیل نبوده است؛ مسأله ای که باعث تغییر فرهنگ و زبان (هویت) اصیل دو شهر قدیمی و تاریخی قروه و بیجار شده است.

۴- حمایت همه جانبه، مسئولانه و البته متعصبانه و رفتار مهربانانه ی مسئولان وقت چه در دوره پهلوی و چه در دوره جمهوری اسلامی با اکراد و افاغنه ی آواره ؛ در مقایسه با رفتار غیرانسانی در خصوص عدم صدور مجوز برای ورود آواره گان قره باغ به داخل ایران و مواجهه ی غیر مسئولانه دولتمردان وقت در خصوص آواره گان تُرک شیعه آذربایجان ناشی از اشغال قره باغ توسط اشغالگران ارمنی؛ از نکاتی هست که دلایل، فلسفه و چرایی اینگونه رفتارهای دوگانه در نوع خود قابل توجه، قابل تحلیل و تحقیق می باشد که بعنوان یکی دیگر از نتایج مقاله " بیجار، قروه، تغییر بافت جمعیتی و محو تدریجی هویت " قابل طرح بود. منابع:

(۱) اشیپور، برتولد (۱۳۷۳) تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، ترجمه مریم میراحمدی و جواد فلاطوری، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی.

(۲) اصفهانی، حمزه (۱۳۴۶) تاریخ پیامبران و شاهان (سنی ملوک الارض و الانبیا)، ترجمه دکتر جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران

(۳) ایرنا: ۱۵ مرداد ۱۳۷۹ برابر با پنجم اوت ۲۰۰۰

(۴) اینجی دیزیم، فصلنامه تخصصی (فرهنگ، شعر، ادبیات، تاریخ و زبان ساکنان گروس)، شماره های ۱۰ و ۹، بیجار، ۱۳۹۳-۱۳۹۲

(۵) بهاروند، اسکندر، کوچ نشینی در ایران، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۶۷

(۶) پناهیان، محمود، فرهنگ جغرافیای ملی تُرکان ایرانزمین ، جلد سوم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۱

(۷) پیام هلال، تیر مرداد ۱۳۷۱ : ۲۸

(۸) تابناک، تاریخ انتشار : ۳۱ تیرماه ۱۴۰۳ / ۲۱ July2024

(۹) حیرت سجادی، عبدالحمید، ایل ها و عشایر کردستان، باغ نو تهران، ۱۳۸۱

(۱۰) خبرگزاری کردپرس، تاریخ انتشار: - ۲۰/۰۲/۱۴۰۱ شناسه خبر ۳۲۱۴۰

(۱۱) راشدی، حسن، ترکان و بررسی تاریخ، زبان و هویت آنان در ایران،

(۱۲) روزنامه ایران، سال دوم، ۱۷ فروردین ۱۳۹۷ش/ ۲۵ جمادی الثانی ۱۳۳۶ق، ص ۲

(۱۳) روزنامه رعد همچنین به تاریخ ۱۲ ربیع الاول ۱۳۳۶ه.ق / دی ۱۲۹۶ ه.ش

(۱۴) روزنامه نوبهار، سال ششم، ۱۳۳۵ ه. ق : ۴۰

- (۱۵) سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، تاریخ سند: ۱۷ شوال ۱۳۳۵ق/ ۱۵ مرداد ۱۳۹۶ش، ص ۵۰
- (۱۶) سجادی، حیرت، ایل ها و عشایر کردستان، سنندج، ۱۳۸۱
- (۱۷) سجادی، حیرت، ایل ها و عشایر کردستان، سنندج، ۱۳۸۱
- (۱۸) سعیدی، مدرس، بررسی ابعاد و دامنه های بحران آوارگان عراقی در نیمه ی اول سال ۱۳۷۰، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دو فصلنامه علمی- تخصصی خردنامه؛ پاییز و زمستان ۱۳۹۶
- (۱۹) سعیدی، مدرس، بررسی ابعاد و دامنه های مهاجرت کردهای عراق به ایران در دهه ی ۱۳۵۰ شمسی، خردنامه، شماره ۱۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۴
- (۲۰) صادقی، محمد آقا، مستخرجاتی از فرهنگ جغرافیایی ایران همراه با مختصری از تاریخچه بیجار، ۱۳۲۴
- (۲۱) صالحی، محسن، ذکر صدمات و اوضاع شهرستان قروه در جریان جنگ جهانی اول به روایت مرحوم ملاعلی مامقلی، سنندج، ۱۳۹۱
- (۲۲) صدیق، صفی زاده، تاریخ کرد و کردستان، تهران، انتشارات آتیه، ۱۳۷۸
- (۲۳) محمودی، فرج اله، جغرافیای ناحیه ای بیجار گروس و قروه و دیواندره، تهران، موسسه جغرافیای دانشگاه تهران، ۱۳۵۲
- (۲۴) مختاری نیا، خلیل، گروس بایاتیلاری، انتشارات ساوالان ایکیدلری، تهران، ۱۴۰۰
- (۲۵) مریوانی، محمد، تحولات گروس در جریان جنگ جهانی اول، انتشارات دانشگاه کردستان، ۱۳۹۵

مهندس رضا زرگری

ایمیل:

r.zargar@gmail.com

وابستگی:

محقق تاریخ باستان آذربایجان

تحلیلی بر وجه تسمیه و مرزهای آذربایجان باستانی

چکیده:

در این مقاله در خصوص ماهیت سرزمینی و اتنیکی آذربایجان باستانی بحث شده و ادعاهای مربوط به نام و معنای کلمه آذربایجان بحث شده است. با توجه به سوابق و رویه مرسوم در آذربایجان که اسامی اماکن عمدتاً بر پایه نامهای قومی استوار است کلمه آذربایجان از آس ها مشتق شده است. در این مقاله به حدود آذربایجان تاریخی قبل از میلاد و بعد از میلاد نیز اشاراتی شده است.

کلمات کلیدی: آذربایجان، وجه تسمیه، مرزها

استناد (آپا):

زرگری، ر. تحلیلی بر وجه تسمیه و مرزهای آذربایجان باستانی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" -

جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Reza Zargari

Email:

r.zargar@gmail.com

Affiliation:

Engineer,

Researcher of ancient history
of Azerbaijan

An Analysis of the Nomenclature and Borders of Ancient Azerbaijan

Abstract:

In this article, the territorial and ethnic nature of ancient Azerbaijan is discussed and the claims related to the name and meaning of the word Azerbaijan are discussed. According to the records and the customary practice in Azerbaijan, where the names of places are mainly based on ethnic names, the word Azerbaijan is derived from Aces. In this article, there are references to historical Azerbaijan BC and AD.

Key words: Azerbaijan, denomination, borders

CITATION (APA):

Zargari, R. An Analysis of the Nomenclature and Borders of Ancient Azerbaijan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Qədim Azərbaycanın terminologiyası və sərhədlərinin təhlili

Mühəndis Rza Zərgəri

E-poçt:

r.zargar@gmail.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycanın qədim tarixinin
tədqiqatçısı

Xülasə:

Bu məqalədə qədim Azərbaycanın ərazi-etnik təbiətindən bəhs edilir və Azərbaycan sözünün adı və mənası ilə bağlı iddialar müzakirə edilir. Yer adlarının əsasən etnik adlara əsaslandığı Azərbaycanda qeydlərə və adət-ənənələrə görə, Azərbaycan sözü as sözündən götürülüb. Bu məqalədə eramızdan əvvəl və eramızdan sonrakı tarixi Azərbaycana istinadlar var.

Açar sözlər: Azərbaycan, denominasiya, sərhədlər

CITATION (APA):

Zərgəri, R. Qədim Azərbaycanın terminologiyası və sərhədlərinin təhlili. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Eski Azerbaycan'ın Terimolojisi ve Sınırlarının Analizi

Mühendis Rıza Zargari

E-posta:

r.zargar@gmail.com

Üyelik:

Azerbaycan'ın eski tarihi
araştırmacısı

Özet:

Bu makalede eski Azerbaycan'ın bölgesel ve etnik yapısı ele alınarak, Azerbaycan kelimesinin adı ve anlamı ile ilgili iddialar tartışılmaktadır. Yer adlarının ağırlıklı olarak etnik isimlere dayandığı Azerbaycan'da kayıtlara ve örf ve adete göre Azerbaycan kelimesi As'tan türemiştir. Bu yazıda tarihi Azerbaycan'dan M.Ö. ve M.S.'ye atıflar bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, mezhep, sınırlar

CITATION (APA):

Zargari, R. Eski Azerbaycan'ın Terimolojisi ve Sınırlarının Analizi. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

در تاریخ نگاری متداول، تاکنون اشاره قدرتمندی در خصوص ماهیت سرزمینی و اتنیکی آذربایجان باستانی صورت نگرفته است. محدوده‌های جغرافیایی و مختصات آن هنوز در پرده ابهام باقی مانده و گستره‌های متفاوتی برای آن ادعا می‌شود. ضمن آن‌که در بسیاری از موارد آذربایجان را مصغر کرده و به مراتب کوچکتر از ریشه‌ها و سوابق تاریخی وانمود می‌کنند. همچنین در تحلیل وجه تسمیه نیز همین رویه را به کار برده و با ساده‌انگاری، بعضاً روی نکته نظراتی حتی متناقض پا می‌فشارند. حال آن‌که با توجه به قدمت زمانی و استقرار اتنیک‌ها، اقوام و مخصوصاً حضور و تبلورهای متعدد مفهومی در مختصات آن، بایستی به مراتب عمقی‌تر بدان نگریست.

با توجه به سوابق و رویه مرسوم در آذربایجان که اسامی اماکن عمدتاً بر پایه نام‌های قومی استوار است، لذا منطقی خواهد بود تا انتخاب اول در چنین تحلیلی، همین موضوع در نظر گرفته شود. منتهی، در آنالیز این عنوان سرزمینی، برخی محققین و نویسندگان نام آذربایجان یا آذربایگان را الهامی از نام فرمانروای این سرزمین، یعنی آتروپاتگان آورده‌اند (۱) - اما منابع چندان مستدل و جامعی در این ادعا در دست نیست. حال آن‌که مدارک استدلالی هم غیر از تعبیری از «نگهبان آتش بودن» ارائه نمی‌کنند. جدا از این‌که هنوز مدارکی مبنی بر زرتشتی بودن مردم این سرزمین - حداقل در اعصار مورد بحث - در میان نیست تا به صورت قدرتمندی بتوان رابطه‌ای با آتشکده‌ها یا مفهومی از پاسداران آتش را برقرار نمود. همچنان‌که حتی نزد دیلمیان البرز که در مجاورت با این سرزمین قرار دارند هم مدارکی بر چنین تعلقاتی وجود نداشته است. (۲) اصولاً «آتر» اوستایی که در پهلوی به صورت: «آتخش» و «آدور» بوده، در فارسی نو به شکل: «آتش» و «آذر» خوانده می‌شود. (۳) از این جهت، بسیار بعید به نظر می‌رسد نام این سرزمین با توجه به قدمتی که واجد آن بوده و نیز تقدیمی که اقوام «آس» داشته‌اند، الزاماً مفهومی از «آتش» یا وجه تسمیه‌ای تنها متعلق به نام یک فرمانروا را همراه داشته باشد. مگر آن‌که زمان اطلاق چنین عنوانی را متعلق به مرسوم شدن کاربرد زبان فارسی نو - آن هم به صورت اتنونیسم و نه آندوانتونیسم - تصور نمائیم - که آن نیز بسیار بعید است. گو این‌که در بسیاری موارد، برداشت‌های مقطعی در نوع تفسیر جامعه از یک ویژگی جغرافیایی یا قومی بیشتر مطرح می‌شود بدون آن‌که الزاماً سوابق دیرین آن مدنظر بوده باشد. در عین حال، افروختن آتش در معابد متعدد آذربایجان (اوجاق‌ها) و یا نشت نفت در بخش‌های زیادی از آن، می‌توانسته در برقراری پیوندی موضوعی با تعبیر آذر به عنوان آتش موثر افتاده باشد. (نفت را در دوران کهن، «روغن مادی» می‌نامیدند و در نبردها (۴) و روشن کردن مشعل‌ها و یا در ساخت بنا با کمک قیرطبیعی (۵) از آن استفاده می‌شد). حال آن‌که برخلاف تعبیر متداول و ساده‌انگاری در ارتباط نام آذربایجان با «آذر» و آتش فارسی، احتمالات مستدل دیگری نیز مطرح است. مخصوصاً که اطلاع داریم در میان «مادی»ها به عنوان یکی از ساکنین دیرین آذربایجان، نه تنها الهه‌های هندواروپایی وجود نداشته بلکه "اسامی که با نام آتش مقدس (آدور - آذر - آتور - آتر) و پهلوانان اوستا ترکیب شده باشد نیز وجود ندارد." (۶) مضاف بر موارد مطروحه فوق، مدعیان برقراری ارتباط بین «آذر» به معنی آتش با نام آذربایجان و

در تمایز با آذربادگان/آذرباداقان و یا در تقابل با اطلاق اتنیکی به آس‌ها، غافلند که قانون کتابت عربی «ذال معجمه» در نحوه نگارش اسناد و تعابیر شفاهی متعاقب آن مسبوق سابقه است. بدین صورت که اعراب در خصوص کلمات بیگانه با زبان آنان، «د» را به شکل: «ذ» ثبت و اطلاق نموده‌اند. در اسناد تاریخی نیز اشاره به معجمه بودن «ذال» آذربایجان شده است. (۷) از این روی، احتمال زیادی دارد که حتی با فرض تمایز بین آذربایجان با نام آس‌ها، آدار/آدر ترکی و به معنی بلندی، (۸) در مواجهه با چنین ساختار کتابت در دوران اسلامی، به صورت: «آذر» در آمده و متعاقباً با تعابیر فرضی و ذهنی متاخری، مورد تسمیه با آتش قرار گرفته باشد. مخصوصاً که اطلاع داریم حتی با فرض تلفظ آتوربادگان، «ت» پهلوی نیز تبدیل شده به «ذال» است (۹).

بایستی توضیح داده شود که عنوان: آز/آس/آست/أست به صورت بسیار فراگیری در اسامی اماکن و عارضه‌های جغرافیایی آذربایجان به یادگار مانده است. نام اماکنی چون: اسکو (اس+کوی) (نام این شهر را در برخی منابع به صورت: اوش کایای مانایی و یا اوش کایای اورارتوئی آورده‌اند؛ یعنی: سه قلعه)، سلماس و مین‌اس در همین شهر، هریس (هر+آس) و روستاهایی با اسامی زرناس (زرن+آس)، آس و آست‌مال در منطقه قره‌داغ (جنوب ارس) و بئل‌آس (آبادی آس‌ها) در مشگین‌شهر ساگاوز (سکاواز)، اسکستان، آسبو از اسامی متعلق به سکاها در خلخال و یا اسب‌مرز (اسمه‌لی) در سریین (سرعین)، اس‌به‌مرد در الموت، (با بازمانده‌هایی از اسماعیلیه-خرمیه) اس‌بی‌شیر به معنی: شهر آس‌ها در مهاباد (سویوخ بولاغ)، اس‌به‌ریز در تبریز، آی‌آس در میانه از آن جمله به شمار می‌آید. چنین گستردگی برای آن را نمی‌توان جدا از تناسبات و پیوندهای اتنیکی و سکونتی در کلیت یک سرزمین قرار داد. اگر می‌پذیریم که قومی مشخص و پر تعداد در مدت زمانی طولانی در یک جغرافیا استقرار و حیات اجتماعی-سیاسی داشته، طبیعتاً در آنالیز نام عمومی آن منطقه نیز نمی‌توان چنین مواردی را از نظر دور داشت. مخصوصاً که بخش اول تشکیل دهنده آذربایجان، چنین تعابیری را مشخصاً بیانگری می‌نماید. کلمه آزر در زبان ترکی و علاوه بر «بزرگی»، «مرد منسوب به طایفه «آز» را هم دربر می‌گیرد. (۱۰) بنابراین، می‌توان با احتمال عنوان نمود که در دورانی که آرها/آس‌ها- به عنوان جانشینان سکاها- در این سرزمین معروف شده بودند، اتنونیم یا آندواتنونیم خود را نیز بر کلیت آن تسری داده باشند. به عبارتی دیگر، آذربایگان از ترکیب آز/آس+آر+بای+کان/گان/قان تشکیل شده و مشخصاً از قوم «آز» یا «آس» سخن به میان می‌آید. مطابق روایت شاردن هم این سرزمین آسورپایکان Asurpaican (آس+آر+بای+گان) ذکر شده (۱۱) که چنین ایده‌ای را بیشتر تقویت می‌نماید. در چنین نگرشی نباید احتمال این که در ترکیب فوق، «بای» انعکاسی از: بی/پی/په، علامت جمع پروتوترکی بوده را هم از نظر دور داشت. در این صورت، آس‌آرها به صورت گروهی مطرح شده و نهایتاً در ترکیبی به شکل: آس‌آربی‌قان معنی سرزمین آس‌آرها را تداعی خواهد نمود. نهایتاً با توجه به عمومیت و تعدد زیاد اسامی اماکن مرتبط با آس‌ها در این خاک که در تعدادی فراوان مشاهده می‌شود، تحلیل با چنین ارتباط اتنیکی اندیشه غالبی به نظر می‌رسد. ضمن آن که این تمرکز، در قسمت‌های شرقی این سرزمین شدیدتر و شاید از اولین نواحی اسکان آنان قلمداد می‌شده است. منتهی با دقت

در بعد زمانی و تغییرات سیاسی روی داده در اعصار بعدی، مشخص می‌شود که الزام و اصرار بر چنین اطلاقی ضرورتی را دیکته نمی‌نماید. به عبارتی دیگر، عنوان مرتبط با نام یک اتنیک در اشکال یا با تعبیری متمایز (با حفظ قالب‌های کلی پیشین) می‌تواند همواره خود را نمایش دهد.

در تعبیری متفاوت از اطلاقی اتنیکی، نام این سرزمین را به شیوه دیگری نیز می‌توان تفسیر نمود. اصول نوشتاری آتروپاتگان، "از منابع عربی شکل گرفته و پیش از آن به صورت آدوربادقان، آدربادقان نوشته شده است." (۱۲) این نوع اطلاق را می‌توان در بازه معاصر با هخامنشی تا اسلام در نظر داشت. نام این سرزمین در زبان‌های مختلف به شکل‌های گوناگون تلفظ شده است. در منابع ساسانی به صورت آدربادگان (آدربایگان)؛ (۱۳) در میان یونانیان آتروپاتنا/ آدربایگانون (و در مواردی آدرباداقان)؛ در گرجی آدرباداقان؛ در ارمنی آتارپاتاقان؛ و آدربایغان در زبان سریانی و همچنین آذربایجان در زبان عربی، قید شده است. علی‌یف هم بر یکی بودن آتروپاتن با آتروپاتکان (آدربادگان) صحه می‌گذارد. (۱۴) حتی ابن‌ندیم کلمه‌ای به صورت آدربازان قید کرده (۱۵) که محتملاً همان آذربایجان بوده است. بدین صورت مقایسه موارد فوق، موضوع تغییر به «آذر» را موردی متاخر نشان می‌دهد- گو این‌که علاوه بر «آدار» در برخی از گویش‌های ترکی، «آذر» معنی: بلندی و غیر از آتش را بیان می‌دارد. (۱۶) همچنین با مقایسه آدوربادگان/ آدربادگان با آذربایجان، ظاهراً طبق روال کاتبان عرب، «ذ» جایگزین «د» شده است. همان‌طوری‌که «ج» نیز در ترکیب آذربایجان «عربی» عنوان شده است. (۱۷) در نقشه سال ۱۷۴۴ میلادی هم که در آمستردام تهیه شده، این سرزمین را به صورت آدیربیجان Adirbeitzan ثبت کرده‌اند. (نسخه‌ای از نقشه در اختیار نویسنده قرار دارد). نهایت این‌که مرکز ثقل عنوان آذربایجان، با فرض تفاوت با «آد/آدار» بر بخش آغازین به شکل: «آذ/آز/آس» سنگینی می‌نماید. زائر حسن‌اف در این زمینه می‌نویسد: "ما چنین نتیجه‌گیری می‌نماییم که کلمه «آز» در زبان تورکی از معانی: «بزرگ، عظیم، بالا، دوست، خیر و خوب» برخوردار است." (۱۸) رشیدالدین هم نوشته که، اوغوزخان در بدو ورود به این مکان محلی انتخاب کرده و دولتی به نام: آذربایقان را بنیاد نهاد. «آزر» در تورکی به معنای «بزرگ» و بایقان به معنای «جایگاه بزرگان، دولت‌ها» می‌باشد. (۱۹) غیاث‌الدین رامپوری در این زمینه می‌نویسد: "... و بعضی چنین نوشته که آغور (اوغوزخان) نام پادشاهی در آنجا (آذربایجان) مقام کرده فرمود که همه لشکر در دامن خاک آورده پشته سازند و خود نیز شریک شد. چون پشته بزرگ شد نام آن آدربایگان کرد چه در ترکی «آذر» بلند را گویند و بایگان جای توانگران را گویند معرب مجموعه آذربایجان." (۲۰) محیط طباطبائی در نقد داستان اوغوزخان، می‌نویسد که اگر چنین موضوعی صحت داشت، پس چرا عناوین دیرین آن به شکل اتروپاتکان و یا اتورپاتن بوده است؟ (۲۱) در پاسخ باید گفت که حتی این عناوین نیز با فرضیه ارتفاع و کوه شمردن آذر/ آذر قابل توضیح است. صرفاً نمی‌توان به دلیل عدم تطبیق زمانی یک داستان، «موضوعیت» را رد نمود. بلکه می‌بایستی روی تحلیل‌های صورت گرفته یا احتمالات محتمل، به تعمق نشست. هرچند که وی به صورت عصبانی و عاری از تعمق داشتن در

استدلال‌هایی قدرتمند، به کوبیدن کامل آن پرداخته، (۲۲) اما داستان تپه ساختن اوغوزخان می‌تواند تعبیری جدید و منتسب به وی بوده باشد که ریشه‌هایی از سوابق فرهنگی کهن آذربایجانی را در عین حال نمایندگی می‌کرده است- موضوعی که از جهت اسطوره‌شناسی کاملاً عادی تلقی می‌شود. در هر حال، در جواب این‌که داستان اوغوزخان متعلق به دوران ساسانی بوده و قبل از آن چرا اسامی دیگری شامل این سرزمین می‌شده، باید گفت که اولاً اسامی و وجوه تسمیه در گذر ایام- در این مورد چندین قرن- متناسب با تعبیری که در آن مقاطع زمانی مطرح است، قابل تغییر خواهد بود. ضمن آن‌که آذربایقان در تناقض فاحشی نسبت به آتورپادگان قرار ندارد. همین‌طور به استناد متن رشیدالدین، زمان بالندگی اوغوزها حدود قرن هفتم پیش از میلاد باید در نظر گرفته شود. (۲۳) مخصوصاً باید توجه داشت دینی جدیدی که اوغوزخان آورده بود، نوعی خداپرستی بر مبنای ستایش آسمان‌ها بود (۲۴) و با ادیان دوران ساسانی و یا ابراهیمی متاخر چندان مطابقتی نداشت.

به تعبیری دیگر، «آز» در ترادف با «آد/آدار» به معنی: بلندی- کوهستان- قرار داده می‌شود. آذر را برهان قاطع نیز به معنی: بلندی می‌آورد. (۲۵) کاشغری حدود هزار سال پیش هم آن را بدین‌گونه معنی کرده است. (۲۶) در زبان جغتایی نیز علاوه بر آذر، آدر معنی: بلندی و ارتفاع را دارد. (۲۷) حتی شاید بتوان این مفاهیم را با نام غار باستانی آذیربخ، در پیوندی تاریخی تصور نمود. آس هم جدا از تمایزات اتنیکی، در تعبیر ترکان ساقای معنای: بلندی و اوج گرفتن را می‌رساند. (۲۸) چنین تعبیری می‌تواند با انگیزه‌های ابتدایی در اطلاق عنوان: گئوتورکلر (ترکان آسمانی) که مدت‌ها در آسیای میانه به عنوان قدرت مطلقه حضور داشتند، در قرابت قرار گیرد. یاقوت حموی در همین ارتباط، آذربایجان را سرزمین «کوهستان‌های بسیار» آورده است. (۲۹) نکته جالب آن‌که گاهی در ادبیات قرن پنجم هجری نیز هنوز آذربایجان تحت ترجمه: «سرجهان» (۳۰) و یا «بام دنیا» (رأس معنی ارتفاع نیز دارد) آورده می‌شد که بر کوهستانی بودن آن به صورت قدرتمندی صحه می‌گذارد. حتی از منظر جغرافیایی و موقعیت توپوگرافیکی نیز اراضی آذربایجان غالباً با چینشی از کوه‌ها و تپه‌های مرتفع و متکثر شکل گرفته که از این جهت چنین تفسیری برای این سرزمین، بیشتر قوت می‌گیرد.

در این ارتباط و برداشتی ذهنی از حدودی که سراسر پوشیده از کوه و کوهستان باشد، بایستی اراضی مجاور آن را نیز که در همین قالب قرار می‌گیرد مدنظر قرار داد. چراکه اگر این اراضی در تعبیری متفاوت عنوان شده باشد، اختصاص مختصات توپولوژیکی تنها به آذربایجان از قوام لازم آن خواهد کاست. منتهی از لحاظ موقعیت و حدود نواحی، منابعی تاریخی در دست است که علاوه بر آذربایجان کنونی، تمامی کوهستان‌های جنوبی خزر و یا دامنه‌های جنوبی آن نیز متعلق به آذربادگان بوده است. (۳۱) حتی در مورد هیرکانیان و علاوه بر مدارکی که در خصوص قرابت‌های باستانشناسی و فرهنگی بین مازندران با آذربایجان مطرح است، همچنین بین آنان با هوارها (هوارلار) پیوندهایی برقرار بوده و چاتال‌اولوک که آنان را به ترکی ایریکلی می‌نامد، منظور همان هوارها هستند. (۳۲) بنابراین در بحث جغرافیای آذربایجان باستانی، باید با نگاه جدیدی به وسعت آن

نگریست. هرچند که چنین تعبیری تاکنون مورد توجه قرار نگرفته است. اصولاً سرزمین تاریخی آذربادگان، علاوه بر آذربایجان کنونی شامل کوهستان‌های جنوبی خزر، گیلان، طبرستان و ری نیز می‌شده است. (۳۳) چنین برداشتی را نتایج استخراجی از سوابق باستانشناسی دیرین این مناطق نیز تایید می‌نماید. آثار سفالی فرهنگ کورا- ارس که مختص قفقاز و آذربایجان بود، در غرب مازندران نیز کاملاً یکسان مشاهده می‌شود. (۳۴) همچنین گروسه هم تناسب در یافته‌های باستان‌شناسی بین آذربایجان و مازندران و اشیای سفالی و مفرغی به دست آمده را مطرح نموده است. (۳۵) در مقایسه بین آثار حسنلی اورمیه با اشیای یافت شده در کلاردشت مازندران و یا حتی مارلیک کاشان، پرادا می‌نویسد: "این روابط به همبستگی نزدیک میان کلاردشت، مارلیک و جام طلایی حسنلو اشاره می‌کنند." (۳۶) این یافته‌ها زمانی اهمیت بیشتری به خود می‌گیرد که مشاهده کنیم جام طلایی قیزیلی قیه که در سال‌های اخیر در اطراف مشکین‌شهر پیدا شده هم در قرابت فوق‌العاده‌ای با جام کلاردشت مازندران قرار داشته باشد. در نقوش روی این دو، تعبیر ذهنی همسانی خود را نشان می‌دهد. همچنین و علاوه بر سایر همسانی‌ها، سر شیرهای بیرون زده در برجسته‌کاری به شیوه یکسانی اجرا شده است.

ما اطلاعات کاملی در مورد مرزهای حاکمیتی اتروپاتگان در دست نداریم؛ اما اگر آن را با ادربادگان یکسان در نظر گرفته باشیم، در این صورت، اراضی بزرگتری را نسبت به حدود کنونی- مطابق مستندات تاریخی و باستانشناسی- شامل می‌شد. این مرزها در شرق تا طبرستان امتداد داشته و با سرزمین‌های شرقی ترکان و آسیای میانه در تماس قرار می‌گرفت. با همین تناسب تا حدود جنوبی‌تر و کویر لوت گسترش داشته و محدوده غربی هم تا اراضی ماد سفلی می‌رسیده است. در شمال نیز وضعیت همراه با استمرار شرایط توپوگرافیک و کوهستانی بودن، تا رشته کوه قفقاز امتداد می‌یافت. به عبارتی دیگر، وسعت سیاسی تقریباً انطباق یافته بود با ویژگی‌ها و عوارض جغرافیایی که نهایتاً اراضی وسیعی را شامل می‌شد. این مرزها در مقاطعی دلالت دارد که- جدا از ادوار دیرین‌تر- دولت اتروپاتگان در موقعیت، وسعت و اقتدار حداکثری خود قرار می‌گرفت. در خصوص محدوده‌ای چون ری که در شرایط کنونی جزو آذربایجان محسوب نمی‌شود، باید افزود که این نواحی علاوه بر دوران اتروپاتن باستانی، حتی در زمان خرمیان و قرون ابتدایی اسلام هم غالباً در ترکیب آذربایجان جای داشته است. در واقع، اراضی آذربایگان شامل بخش کوهستانی ماد سابق بعضافه سرزمین اسکیت‌ها، هیرکانیان و کاسی‌ها قلمداد می‌شود که آن نیز کوهستانی بود. حتی در عهد فرمانروایان آذربایجان در قرن سوم و چهارم هجری نیز مشاهده می‌شود که ری و بخش‌های پیرامونی آن در درون مرزهای این سرزمین قرار می‌گرفت. اشپولر می‌نویسد که حکمران تقریباً مستقل آذربایجان، یوسف بن ابی‌ساج در سال ۳۰۴ هجری بر ری حاکم بود و وی به رغم تغییر حدود دولت، تا سال ۹۱۹ میلادی همچنان در اردبیل پایتخت خود، فرمانروایی کرد. (۳۷)

طبری در شرح اتفاقات سال بیست و دوم هجری، از ببر و طلیسان در آذربایجان نام می‌برد. (۳۸) یعنی نواحی سکونتی آنان را جزو آذربایجان قلمداد می‌نماید. ببر و طلیسان توسط مورخین اسلامی از جمله ابن‌خردادبه (۳۹) و نیز بلاذری (۴۰) انعکاس داشته است. چون ببر در متون همواره در کنار طلیسان و بعد از گیلان یا آذربایجان آورده شده، به نظر می‌رسد که در حدفاصل تالش- با فرض یکی شمردن طلیسان با تالشان- و گیلان و یا در تمایز جلگه‌نشینی و کوه‌پایه‌ای (گالش‌ها) تعبیر شده باشند. نتیجتاً، قرارگیری تمامی این مناطق درون یک واحد جغرافیایی و احتمالاً سیاسی در مقاطعی طولانی مطرح بوده است. اعتمادالسلطنه هم به نقل از مورخی، ساکنین نیمه شمالی رشته کوه البرز را چون آذربایجانی‌ها تورانی و از اسکیت‌ها برشمرده است. (۴۱) به عبارتی دیگر از منظر ارتباطات و مشخصات قومی نیز تمامی ساکنین از اراضی کوهستانی را در یک هارمونی و همگونی بیان داشته که می‌تواند شالوده مشترک سرزمینی- اتنیکی را برای یک هویت ملی بیانگری نماید.

در زمان خسرو انوشیروان، تقسیمات کشوری که به چهار ناحیه منفک از هم در نظر گرفته شده بود، جبال، آذربایجان و ارمنستان، در قالب یک ساختاری سرزمینی قرار داشت. (۴۲) بنابراین، مستندات تاریخی به صورت گسترده‌ای بر اشتراکات هویتی تمامی این نقاط تاکید می‌کند. حتی پیش از میلاد نیز استرابو ادعان دارد که ارمنستان جزئی از ماد بوده است. (۴۳) (ضمناً فراموش نکنیم که منظور از ارمنستان، ارمنستان کنونی نیست و همچنین ساکنین تماماً ارمنی نبوده بلکه حداقل چهار گروه قومی در آن زندگی می‌کرده‌اند (۴۴). اما در خصوص جبال باید افزود که قسمت کوهستان‌های جنوب آذربایجان بعد از حمله اعراب، ابتدا جبال گفته شد؛ بعداً عراق، و برای ایجاد تمایز، عراق عجم و عراق عرب تعریف و نام گرفت. در دوران اسلامی تمامی اراضی کوهستانی از حوالی همدان تا خراسان را جبال و به معنی کوهستان می‌نامیدند. در آن اوان، دیدگاه‌هایی مبتنی بر موقعیت‌ها و مختصات جغرافیایی در تقسیم‌بندی مناطق مرسوم بود. حتی در سال ۲۱۴ هجری نیز جبال، آذربایجان، قم و اسپهان (اصفهان) دارای یک والی بودند. (۴۵) به عبارتی دیگر، سرتاسر اراضی کوهستانی از قفقاز گرفته تا جبال، در قالب یک محدوده از تقسیمات سیاسی قرار داشت. شاید این تعبیر علاوه بر چنین موردی، و نیز این که تقریباً از یک هویت قومی پهلوی و پارتی ریشه می‌گرفت، در پیوند با تعبیر باستانی آذربایگان و مرزهای آن قرار داشته باشد.

بنابراین مفهوم ارتفاعات و کوهستانی بودن آذربادگان و «آدر» به معنی: ارتفاع و کوهستان، از جهت مفهومی با بلندی‌های جنوب خزر و دامنه‌های البرز کاملاً در تطابق جغرافیایی قرار می‌گیرد. حتی باید اشاره نمود که نام این رشته کوه را مطابق برخی منابع تاریخی، «کوه‌های آذربایجان» می‌نامیدند. (۴۶) اما نکته قابل تعمق، روایت مینوی به نقل از سید ظهیرالدین است که می‌نویسد: "طبرستان داخل فرشوادگر است و فرشوادگر، آذربایجان و گیلان و طبرستان و ری و قومش می‌باشد." (۴۷) به عبارتی دیگر، تمایزی بین آذربایجان مصغر نسبت به آذربایجان باستانی و اراضی بزرگ‌تری که وی آن را فرشوادگر نامیده مطرح می‌شود. ابن خردادبه نیز سرزمین شمالی را جربی نامیده که عمده آن در اختیار اسپهبد آذربادگان و شامل: ارمنستان و آذربایجان

و ری و دماوند و شلنبه بوده است. (۴۸) تمامی سرزمین شمالی با حدودی که وی تعریف کرده، شامل منطقه سنتی حضور اشکانیان است. جالب آن که طبری هم آذربایجان و توابع حاشیه‌ای آن را در زمان ساسانیان، ولایت خور آورده است. (۴۹) در جستجوی بین اسناد و کتب تاریخی، چنین تعبیری را در نوشته‌های محمد بن احمد مقدسی نیز مشاهده می‌کنیم. وی در احسن‌التقسیم، تمامی مناطق شمال غربی را از بالا به اران، ارمنستان و آذربایجان تقسیم کرده و این سرزمین را رحاب نامیده است. (۵۰) (منظور وی از ارمنستان الزاما شهرهای ارمنی‌نشین نبوده بلکه شرح وی، اورمیه، سلماس، خوی، و حتی مرند یا مراغه را نیز در بر می‌گرفته است (۵۱). وی در کتابش توضیح می‌دهد بدین علت این اسم را انتخاب کرده زیرا نامی نیافته که تمامی خوره‌ها (مناطق) آن را شامل باشد. (۵۲) اما این که تمامی را بدین صورت نامیده یعنی همانند تعبیر سید ضهیرالدین، سرزمین گسترده‌تری بوده که آذربایجان تنها بخشی از آن بوده است. این آذربایجان دوران اسلامی را همان‌طوری که عنوان منطقه آلمانیا در آلمان تنها به بخش کوچکی در جنوب تعلق داشته و بعداً در میان بعضی از کشورهای شرقی به تمامیت آن اطلاق شده؛ بر همین مبنا محتملاً بتوان چنین استنباط نمود که آذربادقان/آذربادگان نیز شامل اراضی به مراتب گسترده‌تری بوده که بعدها در زمان سلطه اعراب، تنها به بخشی از آن آذربایجان اطلاق می‌شده است. اما منظور از خور، رحاب، فرشوادگر، جربی، و یا جبال، در حقیقت تمامی اراضی آذربایجان باستانی یا همان آذربادقان/آتروپادگان بوده است.

در مورد بخش دوم عنوان: آذربایجان باید افزود: «بی» با فرض تمایز با «بی/پی» پروتوتورکی، به صورت: «بای» همان بیگ و خان است. بای/بی، در زبان ترکی، مفاهیمی چون: مقتدر، توانگر، حاکم را بیان می‌دارد. بای گاهی با: پاد/پات قابل مقایسه بوده و برداشتی از شخص «محافظت کننده» را منعکس می‌کند. در زبان پروتوتورکی سومری نیز «پاتسی» معنی فرمانروا را می‌رساند. (۵۳) بای همچنین در معنی دارا و یا جزئی از کلمه «بایات» یعنی «خدا» به کار رفته است. (۵۴) این واژه نزد بسیاری از اقوام ترک به همین صورت استعمال داشته و علاوه بر آن در ترکیب با کلماتی دیگر نیز همچنان حفظ شده است. «بای‌داق/بایداخ» که از آن است، در آذربایجانی هم به همین شکل تلفظ می‌شود. «بایداق» به معنی: پرچم، به صورت تحت‌اللفظی تعلق داشتن سمبلیک به شخص بای یا بیگ را بیانگری می‌نماید. با توجه به جایگاه و اهمیت بی/بای نزد ترکان، انتساب سمبل یا درفشی مختص به آنان تعبیری بی‌راهه نیست. همچنان که «بایقوش»، به معنی: جغد، مفهوم تحت‌اللفظی: بای+قوش یعنی «بزرگ پرندگان» را می‌رساند. حتی کلمه آجی/آباجی، محتملاً از ترکیب بای+آچی/آجی که معنی: ماما یا مادر بزرگ و جده است، (۵۵) تشکیل شده باشد.

در انتها نیز پسوند محل و سرزمین کان Qani قرار دارد (۵۶). با توجه به تغییرات پیش آمده در تلفظ رسمی کلمات در سال‌های بعدی و براساس نحوه گویش اعراب، «کان» یا همان «گان/قان»، در مواردی جای خود را به «جان» داده است. مناطقی چون: بایلاقان (بیلقان)، ورزقان، قاراقان، کرگان، (فراموش نکنیم که «کرگا» معنی مالیات سرانه را نیز داشته است. (۵۷) گوگان،

گرگان، تالقان (طالقان)، زنگان (زنگان) و ... از این قرار به شمار می‌آید. در عین حال، قان در ترکی قدیم به معنی: نژاد و اجداد است. (۵۸) ذکی‌اف هم «کان» را «جد» و «نیا» می‌داند- (۵۹) پیوندی بین خون و تبار. به بیانی دیگر، مفهومی مشترک از هویتی قومی در کنار نام مکان یا سرزمین پدید می‌آید- و شاید با تغییراتی زمانی. «آز» در بستر معناشناسی زبان‌های آلتای به معنی «عظیم و بزرگ» است. همچنان که در زبان‌های ترکی آسرا، این بن‌واژه یعنی: «بزرگ» و آس نیز «اوج گرفتن» است. (۶۰) (نباید نادیده انگاشت که اکثریت اسامی اتنیکی همراه بوده با معانی و مفاهیمی که در فرهنگ آنان ارزش تلقی می‌شده است.) ضمناً مطابق نظر رشیدالدین نیز که «آذر» را در ترکی به معنای: بزرگ و «آذربایقان» را جایگاه بزرگان یا والا آورده، (۶۱) به نوعی دیگر قرابتی بین مفاهیم عنوان شده در بالا و مخصوصاً مابین آذر/ آزر با بای/ بی و سرزمین بزرگان انعکاس داده می‌شود. با تعبیری دیگر، «گان» به عنوان پسوند جمع نیز در زبان باستانی ترکی به شمار آمده و در این صورت بای‌گان مبدل به: بزرگان یا بای‌ها می‌شود. اطلاق حکمرانی بای‌ها، با نظریه پورشریعتی مبنی بر حضور خاندان‌های اشکانی در آذربایجان تا سال‌ها حتی بعد از حمله اعراب هم مطابقت می‌یابد. به عبارتی دیگر، سرزمین بزرگان آس‌آرها یا فرمانروایان کوهستان‌ها و به طور کلی تجمیعی از خانات و بگ‌های آذربایجان که اسناد تاریخی نیز به نوعی بر استمرار چنین حاکمیتی از این خاندان‌ها بعد از ساسانیان گواهی دارد.

در نهایت و در یک نتیجه‌گیری، بعد از اسلام، معنی سرزمین کوهستان‌ها یعنی آذربایگان ابتدا در شکل کتابت و معرب شدگی به آذربيجان و سپس با مرسوم شدن آن بدین صورت انعکاس داده شده است. همچنین و در عین حال محتمل است که تا پیش از هخامنشیان- و یا در موازات آذربایگان- بخش آس‌نشین این نواحی را به صورت: آس‌اربايگان نیز نامیده باشند. در این صورت، «آر» به معنی مردم، وقتی با «آز» ترکیب شده و نام گروه نژادی را به میان می‌کشید، در واقع بیانی از: «سرزمین خان/ خانان مردم آس/ آزر» را در نام آذربایجان نمایندگی می‌نماید. اما در دوران بعدی آنان و با توجه به مجموعه موضوعات مطروحه، معانی مرتبط با کوهستانی بودن این سرزمین مخصوصاً در ابعاد آذربایجان باستانی که سایر نواحی پیرامونی را نیز شامل بود، قوی‌تر و پررنگ‌تر نمایانده می‌شود. در عین حال، در بخش‌های کنونی آذربایجان که عمدتاً اقوام سکایی آس/ آزر در آن سکونت داشتند، ممکن است در مقاطعی و یا حداقل در نواحی خاصی از آن، وجوه تسمیه عنوان اتنیکی آنان هنوز باقی بوده باشد. مخصوصاً که وجود روستایی به نام «آرازبای» در شمال آراز، یا «بای‌جان» (بایگان) در رشته کوه البرز (۶۲) و نیز ازقان (یا ازگان) در حوالی اهر، مرسوم بودن چنین ترکیب‌های واژگانی را بیانگری می‌نماید. نهایتاً به نظر می‌رسد که اطلاق اتنیکی: آس‌آر، بعدها به ترتیب در شکل: آذربایگان/ آتروپاتگان و سپس آذربيجان/ آذربایجان استحاله یافته و قُرم گرفته باشد. بنابراین در مبحث توپونومی نایستی الزاماً یک برداشت یا وجه تسمیه را به تمامی ادوار تسری داد. بلکه متناسب با ویژگی‌های اتنیکی، سرزمینی و مخصوصاً ادراکات مرتبط با آن، در هر برهه‌ای مفهومی خاص و البته منطبق با هویت وابسته را بیان داشته است.

همچنین، این که آذربادگان یا آس آربایگان از منظر نگارندگان عرب واژه‌ای خارجی بوده، کتابت صحیح این نام متناسب با سوابقی که واجد آن است و نیز نوع تلفظ یا انعکاس مفهومی که در میان بومیان به صورت سنتی و تاریخی برجای مانده، مناسب‌تر است به صورت: «آذربایجان» نگارش شود.

منابع:

- ۱- دیاکونوف، ا. م. ۱۳۴۵. تاریخ ماد. ترجمه کریم کشاورز. تهران: بنیاد ترجمه و نشر کتاب ص ۵۵۵
- ۲- مینورسکی، ولادیمیر. ۱۳۴۵. فرمانروائی و قلمرو دیلمیان. ترجمه جهانگیر قائم مقامی. بررسی‌های تاریخی، سال اول، شماره ۱ و ۲ (صص ۱۳۹-۱۶۲). ص ۱۵۲
- ۳- گویری، سوزان. ۱۳۹۵. آناهیتا در اسطوره‌های ایرانی. تهران: ققنوس (چاپ پنجم). ص ۱۱۶
- ۴- علی‌یف، اقرار. ۱۳۹۱. تاریخ آتروپاتن (آذربایجان باستان). ترجمه مهناز صدیقی. تهران: ققنوس. ص ۱۳
- ۵- دیاکونوف، . ۱۳۴۵. ص ۱۱۲
- ۶- همان. ص ۴۵۸
- ۷- غیاث‌الدین محمد بن جلال‌الدین بن شرف‌الدین رامپوری. ۱۳۶۳. فرهنگ غیاث‌اللغات. به کوشش منصور ثروت. تهران: امیرکبیر. ص ۶
- ۸- حسن‌اف، زائور. ۱۳۸۶. سکیف‌های امپراطور. ترجمه رضا جلیلی‌نیا. تهران: نویداسلام. ص ۳۰۵
- ۹- کسروی، احمد. ۱۳۶۸. مردم و زبان باستان آذربایگان. از مجموعه مقالات: زبان فارسی در آذربایجان، (صص ۲۳-۱۱۴). گردآوری ایرج افشار. تهران: موقوفات محمود افشار یزدی. ص ۹۴
- ۱۰- حسن‌اف. ۱۳۸۶. ص ۳۰۶
- ۱۱- شاردن. ۱۳۳۵. سیاحتنامه شاردن (جلد دوم). ترجمه محمد عباسی. تهران: امیرکبیر. ص ۳۹۶
- ۱۲- گروه مولفان انتشارات دورلینگ کیندرزلی. ۱۳۹۷. دایرةالمعارف مصور تاریخ جهان. ترجمه داریوش دل‌آرا. تهران: سایان. ص ۹۰
- ۱۳- پورشریعتی، پروانه. ۱۳۹۷. زوال و فروپاشی ساسانیان. ترجمه خشایار بهاری. تهران: فرزانه‌روز. ص ۱۰۷
- ۱۴- علی‌اف. ۱۳۹۱. ص ۸۵
- ۱۵- ابن‌ندیم، محمد بن اسحاق. ۱۳۸۱. الفهرست (جلد دوم). ترجمه محمدرضا تجدد. تهران: اساطیر. ص ۲۱
- ۱۶- اوزبکی البخاری، سلیمان. ۱۳۹۲. فرهنگ جغتایی- فارسی. ترجمه حسن عبدالهی جهانی (اوموداوغلو) تبریز: دنیزچین. ص ۳۰

- ۱۷- غیاث‌الدین محمد بن جلال‌الدین بن شرف‌الدین رامپوری. ۱۳۶۳. فرهنگ غیاث‌اللغات. به کوشش منصور ثروت. تهران: امیرکبیر. ص ۶
- ۱۸- حسن‌اف. ۱۳۸۶. ص ۳۰۵
- ۱۹- همان. صص ۲۶۷-۲۶۸
- ۲۰- غیاث‌الدین محمد بن جلال‌الدین بن شرف‌الدین رامپوری. ۱۳۶۳. ص ۶
- ۲۱- محیط طباطبائی، محمد. ۱۳۶۸. آذری یا آذربایجانی. از مجموعه مقالات: زبان فارسی در آذربایجان، (صص ۴۱۳-۴۲۴). گردآوری ایرج افشار. تهران: موقوفات محمود افشار یزدی. ص ۴۱۸
- ۲۲- همان. صص ۴۱۹-۴۲۲
- ۲۳- حسن‌اف. ۱۳۸۶. ص ۲۶۰
- ۲۴- همان. ص ۲۵۸
- ۲۵- بن‌خلف، محمدحسین. ۱۳۸۰. فرهنگ فارسی برهان قاطع. تهران: نیما. ص ۲۴
- ۲۶- الکاشغری، محمود بن الحسین. ۱۳۸۴. دیوان لغات‌الترک. ترجمه دکتر حسین محمدزاده صدیق. تبریز: اختر. ص ۸۳
- ۲۷- اوزبکی البخاری. ۱۳۹۲. ص ۳۰
- ۲۸- سیداف. ۱۳۸۱. ص ۵۰
- ۲۹- حموی بغدادی. ۱۳۸۰. (جلد اول). ص ۱۶۰
- ۳۰- ابن‌اثیر، عزالدین. ۱۳۸۳. تاریخ کامل. ترجمه حسین روحانی. تهران: اساطیر (چاپ سوم). ص ۵۶۲۱
- ۳۱- پورشریعتی. ۱۳۹۷. ص ۱۴۸
- ۳۲- چاتال‌اولوک. ۱۳۹۶. صص ۱۶۸-۱۶۹
- ۳۳- پورشریعتی. ۱۳۹۷. ص ۱۴۸
- ۳۴- موسوی کوهپیر و همکاران. ۱۳۸۸. سفال سیاه و خاکستری با نقش کنده عصر مفرغ قدیم مازندران، خاستگاهی بومی یا فرمانطقه‌ای؟ چکیده مقالات سومین همایش بین‌المللی روابط فرهنگی عصر مفرغ آسیای میانه. تهران: پژوهشکده سازمان میراث فرهنگی و گردشگری
- ۳۵- خودزکو، آکساندر. ۱۳۵۴. سرزمین گیلان. ترجمه سیروس سهامی. تهران: پیام. ص ۴۲
- ۳۶- پرادا، ایدت. ۱۳۸۳. هنر ایران باستان. ترجمه یوسف مجیدزاده. تهران: دانشگاه تهران (چاپ دوم). ص ۱۲۵

- ۳۷- اشیپولر، برتولد. ۱۳۸۶. تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، (جلد اول). ترجمه جواد فلاطوری. تهران: علمی و فرهنگی. ص ۱۵۰
- ۳۸- طبری، محمدبن جریر. ۱۳۵۲. تاریخ طبری، تاریخ الرسل والملوک، جلد پنجم. ترجمه ابولقاسم پاینده. تهران: اساطیر. ص ۲۸۱
- ۳۹- خردادبه، عبیدالله بن عبدالله. ۱۳۷۱. مسالک و ممالک. ترجمه سعید خاگرد. تهران: میراث ملل. ص ۴۳
- ۴۰- بلاذری، احمد. ۱۳۴۶. فتوح البلدان. تهران: بنیاد فرهنگ ایران. ص ۱۵۶
- ۴۱- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. ۱۳۷۳. التدوین فی احوال جبال شروین. تصحیح مصطفی احمدزاده. تهران: فکر روز. ص ۳۲
- ۴۲- دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود. ۱۳۹۵. اخبار الطول. ترجمه محمود مهدوی دامغانی. تهران: نی (چاپ دهم). ص ۹۶
- ۴۳- Strabo. 1954. The Geography of Strabo (8 Vol. V). Translation by: Horace Leonard Jones. London: William Heinemann Ltd & Harvard University Press. (8 Vol. V). P. 295 (11-12-1)
- ۴۴- دیاکونوف. ۱۳۴۵. ص ۴۴۲
- ۴۵- اشیپولر. ۱۳۸۶. (جلد دوم). ص ۸۳
- ۴۶- زرینی، حسین. ۱۳۹۶. البرز ما جای دیگری بود. تهران: موسسه مطالعات ایران و اوراسیا. تارنما Iras.ir: تاریخ رویت تابستان ۱۳۹۹
- ۴۷- مینوی، مجتبی. ۱۳۵۴. نامه تنسر به گشنسب. تهران: خوارزمی (چاپ دوم). ص ۱۲۴
- ۴۸- خردادبه. ۱۳۷۱. ص ۱۱۹
- ۴۹- طبری. ۱۳۵۲. (جلد دوم). ص ۶۴۶
- ۵۰- مینوی، مجتبی. ۱۳۵۴. نامه تنسر به گشنسب. تهران: خوارزمی (چاپ دوم). ص ۵۵۵
- ۵۱- مقدسی، محمد بن احمد. ۱۳۶۱. احسن التقاسیم فی معرفت الاقالیم. ترجمه علینقی منزوی. تهران: شرکت مولفان و مترجمان ایران. ص ۵۵۳-۵۵۴
- ۵۲- همان. ص ۵۷۳
- ۵۳- حانچرلی اوغلو، اورهان. ۱۳۹۷. فرهنگ کوچک اساطیر بین النهرین. ترجمه محبوبه هریسچیان. تبریز: دنیزچی ص ۲۴
- ۵۴- حسن اف. ۱۳۸۶. ص ۲۷۶

- ۵۵- حسین کربلائی، حافظ. ۱۳۴۲. روضات الجنان و جنّات الجنان. به کوشش جعفر سلطان‌القرائی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب. تعلیقات، ۴۴۱/۱
- ۵۶- الکاشغری. ۱۳۸۴. ص ۵۳۹
- ۵۷- کلیمما، اوتاگر. ۱۳۷۱. تاریخچه مکتب مزدک. ترجمه جهانگیر فکری ارشاد. تهران: توس. ص ۳۵
- ۵۸- گروه مولفان. ۱۳۹۷. ص ۱۹۸
- ۵۹- ذکی‌اف، میرفتاح. ۱۳۸۶. معمای پیدایش قومی خوارزمیان، هزاره سوم قبل از میلاد. ترجمه رحمت قاضیانی. از : Turkmenhost.com
- ۶۰- حسن‌اف. ۱۳۸۶. ص ۳۰۵
- ۶۱- همان. ص ۳۰۴
- ۶۲- سرنا، کارلا. ۱۳۶۲. سفرنامه مادام کارلاسرنا. ترجمه غلامرضا سمیعی. تهران: زوار. ص ۵۱

"برگی پنهان از تاریخ معاصر" مسئله قشقایی ها و امور در هم آمیخته

نویسنده: جمال حوسنو تارای

ترجمه: روزبه پیری

چکیده:

چکیده: قتل و عام ۱۵۰ هزار قشقایی در زمان اشغال ایران توسط متفقین میتوانست ایل قشقایی را از صحنه روزگار محو کند و نام قشقایی را در لایه لای صفحات تاریخ قرار دهد. زمان به سرعت می گذشت، هواپیماهای نظامی پر مواد منفجره بود و قوای مسلح به فرماندهی سپهد جهانبانی برای محاصره قشقایی ها آماده بودند. لحظه ای درنگ کافی بود تا سرنوشت یکی از طوایف ترک دگرگون شود. جمال حوسنو تارای برای جلوگیری از کشتار، به سفیر انگلیس در تهران پیشنهاد می دهد ما قشقایی ها را می توانیم در سرزمین ترکیه اسکان دهیم. اما بنا به دلایلی این پیشنهاد منتفی شده و حمله نظامی در دستور کار قرار میگیرد. سفیر ترکیه بواسطه روابط صمیمی که با سپهد جهانبانی و برخی مقامات داشت و همچنین متقاعد کردن خسروخان قشقایی جهت سازش با سفیر انگلیس مانع به وقوع پیوستن این فاجعه عظیم شد. سفیر ترکیه در سال ۱۹۶۳ خاطرات خود را تحت عنوان "برگی پنهان از تاریخ معاصر" در روزنامه جمهوریت به رشته تحریر در آورده است. آنچه را که در پیش رو خواهید خواند برگه ناشناخته ای از تاریخ قشقایی و البته شرح مختصر وضعیت سیاسی ایران سال ۱۹۴۳ است.

کلمات کلیدی: قشقایی، سفیر ترکیه، جنگ جهانی دوم، قتل عام، خسروخان قشقایی

استناد (آپا):

پیری، ر. برگه پنهان از تاریخ معاصر "مسئله قشقایی ها و امور در هم آمیخته". ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ

آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

ایمیل:

Piri.Rouzbeh@gmail.com

وابستگی:

مترجم و روزنامه نگار

Massacre of Qashqai's in the Second World War

Author: Jamal Hosnu Tarai

Translation: Rouzbeh Piri

Email:

Piri.Rouzbeh@gmail.com

Affiliation:

Translator and journalist

Abstract:

Abstract: The massacre of 150,000 Qashqai's during the occupation of Iran by the Allies would have erased the Qashqai clan from the scene of the times and put the Qashqai name on the pages of history. Time was passing quickly; military planes were full of explosives and the armed forces under the command of Marshal Jahanbani were ready to encircle the Qashqai's. A moment of delay was enough to change the fate of one of the Turkish clans. To prevent the massacre, Jamal Hassanu Tarai suggested to the British ambassador in Tehran that we can settle the Qashqai's in Turkey. But for some reason, this proposal was rejected, and a military attack was put on the agenda. The Turkish ambassador prevented this huge tragedy from happening due to his close relations with Marshal Jahanbani and some officials, as well as persuading Khosro Khan Qashqai to compromise with the British ambassador. In 1963, the Turkish ambassador wrote his memoirs under the title "Hidden Leaf of Contemporary History" in Cumhuriyet newspaper. What you will read ahead is an unknown page of Qashqai history and of course a brief description of the political situation in Iran in 1943.

Key words: Qashqai, Turkish ambassador, World War II, massacre, Khosro Khan Qashqai

CITATION (APA):

Piri, R. Massacre of Qashqai's in the Second World War .Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

İkinci Dünya Müharibəsində Qaşqayların qətləmi

Müəllif: Camal Hüsni
Tarai

Tərcümə: Rouzbeh Piri

E-poçt:

Piri.Rouzbeh@gmail.com

Mənsubiyyət:

Tərcüməçi və jurnalist

Xülasə:

İranın müttəfiqlər tərəfindən işğalı zamanı 150 min qaşqayın qətlə yetirilməsi Qaşqay tayfasını zamanın səhnəsindən silib, Qaşqay adını tarix səhifələrinə yazdıra bilərdi. Vaxt sürətlə keçdi, hərbi təyyarələr partlayıcılarla dolu idi və general-leytenant Cahanbaninin komandanlığı altında olan silahlı qüvvələr qaşqayları mühasirəyə almağa hazır idi. Bir anlıq gecikmə türk tayfalarının birinin taleyini dəyişməyə kifayət edə bildi. Qətləmin qarşısını almaq üçün Camal Husnu Tarai İngiltərənin Tehrandakı səfirinə təklif etdi ki, biz qaşqayları Türkiyədə məskunlaşdırıla bilərik. Amma bəzi səbəblərdən bu təklif rədd edildi və hərbi hücum gündəmə gətirildi. Türkiyə səfiri general-leytenant Cahanbani və bəzi məmurlarla yaxın münasibətləri, habelə Xosrov Xan Qaşqayı Britaniya səfiri ilə güzəştə getməyə razı salması sayəsində bu böyük faciənin qarşısını aldı. Türkiyə səfiri 1963-cü ildə "Cümhuriyyət" qəzetində "Yaxın tarixdən gizli qalmış bir yarpaq" adı ilə xatirələrini yazıb. Qarşıda oxuyacağınız yazı Qaşqay tarixinin naməlum səhifəsi və təbii ki, 1943-cü ildə İrandakı siyasi vəziyyətin qısa təsviridir.

Açar sözlər: Qaşqay, Türkiyə səfiri, İkinci Dünya Müharibəsi, qətləmi, Xosro Xan Qaşqay

CITATION (APA):

Piri, R. İkinci Dünya Müharibəsində Qaşqayların qətləmi .Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Yazar: Cemal Hüsnu Tarai

Tercüme: Rouzbeh Piri

E-posta:

Piri.Rouzbeh@gmail.com

Üyelik:

Çevirmen ve gazeteci

İkinci Dünya Savaşı'nda Kaşkay Katliamı

Özet:

İran'ın Müttefikler tarafından işgali sırasında 150.000 Kaşkay'ın katledilmesi, Kaşkay boyunu dönemin sahnesinden silebilir ve Kaşkay adını tarih sayfalarına taşıyabilirdi. Zaman hızla geçiyor, askeri uçaklar patlayıcılarla doluydu ve Korgeneral Cihanbani komutasındaki silahlı kuvvetler Kaşkayları kuşatmaya hazırdı. Bir anlık gecikme, Türk boylarından birinin kaderini değiştirmeye yete bilirdi. Katliamı önlemek için Jamal Husnu Tarai, Tahran'daki İngiliz büyükelçisine Kaşkayları Türkiye'ye yerleştirebileceğimizi önerdi. Ancak bazı nedenlerden dolayı bu öneri reddedildi ve askeri saldırı gündeme getirildi. Türk büyükelçisi, Korgeneral Cihanbani ve bazı yetkililerle yakın ilişkilerinin yanı sıra Hüsrev Han Kaşkay'ı İngiliz büyükelçisiyle uzlaşmaya ikna etmesi sayesinde bu büyük trajedinin yaşanmasını engelledi. 1963 yılında Türk büyükelçisi anılarını Cumhuriyet gazetesinde "Yakın Tarihin Gizli Kalmış Bir Yaprağı" başlığıyla yazdı. İleride okuyacağınız yazı Kaşkay tarihinin bilinmeyen bir sayfası ve tabii ki 1943'te İran'daki siyasi durumun kısa bir açıklaması.

Anahtar Kelimeler: Kaşkay, Türk büyükelçisi, İkinci Dünya Savaşı, katliam, Hüsrev Han Kaşkay

CITATION (APA):

Piri, R. İkinci Dünya Savaşı'nda Kaşkay Katliamı .Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

شاید در روزنامه‌ها خوانده باشید که در ایران، قشقای‌های نزدیک شیراز به همراه خانواده‌هایشان توسط هواپیماهای نظامی بمباران شدند، عملیات نظامی خاتمه یافت و در نهایت با کشته شدن جمع کثیری قشقای‌ها تسلیم شدند.

آنها یک قوم ترک هستند که بیش از چهارصد سال است در آنجا ساکن شده‌اند. بچه‌های چهار ساله آنها بدون زین بر سر سخت‌ترین اسب‌ها سوار می‌شوند و زنان آنها در استفاده از سلاح کم از مردانشان ندارند. فرش‌هایی که می‌بافند آثار هنری بسیار ظریفی هستند. اگرچه زبان آنها به طور طبیعی با فارسی آمیخته است، اما ترکی را روان صحبت می‌کنند. ییلاق‌ها و قشلاق‌ها دارند. سرنوشت آنها بسیار غم‌انگیز است. آنها دائما در معرض مرگ بوده‌اند...

در سال ۱۹۴۳م برای جلوگیری از قتل و عام دسته جمعی و قطعی این قوم انگار قدرتی مرا واسطه قرار داد. به همین دلیل من هم به شدت زجر کشیدم و مورد خشم ناعادلانه سرویس اطلاعاتی بریتانیا قرار گرفتم که توسط سرویس هند تقویت می‌شد. هم میهنانم نیز در شایعات سازمان یافته‌ای که خارج از کشور پخش و منتشر می‌شد، شرکت داشتند. کسانی که حقیقت را می‌دانند بارها در برابر تخریب اخلاقی و تلاش برای کشتن من، صدای خود را بلند نکردند. حتی تشویقش نیز کردند. این واقعه را که خوشبختانه اکثر شاهدان آن را از سرگذرانده‌اند و اسناد آن در پرونده‌های دولتی ثبت شده است، همان‌طور که اتفاق افتاده، بازگو می‌کنم تا سرمشق نسل امروز و آینده باشد.

در سال ۱۹۴۲م که من به عنوان سفیر به تهران اعزام شدم، روس‌ها، انگلیسی‌ها و آمریکایی‌ها به ایران حمله کردند. شاهنشاه پهلوی را از تاج و تخت پایین کشیدند و به آفریقای جنوبی فرستادند. اولین بار نبود که به ایران می‌رفتیم. پس از اولین سفر شاه به کشورمان، آتاتورک با عنایت فراوان خود، من را در سال ۱۹۳۶ به جای آقای حسن ساکا که از سوی دولت به ریاست هیئت اعزامی به تهران معرفی شده بود برای حل و فصل مسائل پیچیده و مهم در چارچوب دوستی و برادری که از زمان امپراتوری بین ما و ایران باقی مانده بود انتخاب کرد.

چهار ماه در ایران ماندم. ما همه اختلافات و مسائل معلق را با وجود مشکلات بسیاری، با راه حل‌های مناسبی حل کردیم و سیزده قرارداد به امضا رسید. بدین ترتیب مقدمات پیمان سعدآباد فراهم شد. در ایران واضح‌ترین مشکل این مذاکرات، انعکاس دسیسه‌های کاخ بواسطه وزرای خارجه ما بود.

شاهنشاه امروز، ولیعهد دیروز و بسیاری از دولتمردان را از سال ۱۹۳۶ می‌شناختم. به راستی می‌توانم بگویم که متأسفانه ایران من را بیشتر از زادگاهم دوست داشت. در سال ۱۹۴۲ رجال ایرانی و در راس آنها شاهنشاه کنونی با اعتماد و دوستی مرا ارج نهادند. در شام‌های مکرر که در سفارت ما برگزار می‌شد، همیشه تا شصت وزیر، معاون، استاد دانشگاه، ژنرال و بزرگان ثروتمند کاخ حضور داشتند.

اعتبار ما بدون اغراق نسبت به کشورهایی که با نیروهای اشغالگر بر ایران مسلط بودند بیشتر بود. جناب شاهنشاه در این روزهای سخت بارها با من مشورت کردند. سفیر انگلیس نیز در بسیاری از مسائل از من کمک خواست. و مهمترین ضربه را نیز بصورت ناعادلانه از این سفیر انگلیس خوردم. من از کسانی هستم که معتقدم که اتحاد با انگلیس برای کشور ما یک ضرورت اساسی است. و همیشه سعی کرده‌ام از هرگونه اقدامی که به ضرر این متحد تعبیر شود جلوگیری کنم. من از روی شواهد نیز می دانستم که منافع ایران کاملاً با منافع ترکیه و انگلیس مطابقت دارد و جهت محترم شمردن این منافع توسط سفیر انگلیس تلاش کردم.

دوستی‌مان با سفیر آمریکا نیز عالی بود. در هر موضوعی به توافق میرسیدیم. به طوری که در کنفرانس تهران با حضور روزولت، چرچیل و استالین، سفیر آمریکا نه در هتل، بلکه در سفارت ما با همراهانش مهمان بود، و این بدین جهت بود که سفارت آمریکا به فرماندهی ژنرال‌های همراه روزولت اختصاص یافته بود. من اولین کسی بودم که برگزارکنفرانس تهران را با اطلاعاتی که از طرق دیگری دریافت کرده (غیر از سفیر آمریکا) و به اطلاع دولتمان رساندم. اما متأسفانه گزارش مهم این مذاکرات و کنفرانس را که با پیک ارسال کرده بودم، در سفر به آنکارا در کشوی دفتردار پیدا کردم. در حالیکه با توجه به اهمیت، تحویل فوری آن به رئیس جمهور و دولت وقت، وظیفه اصلی وزارت خارجه بود.

سفیر بریتانیا فردی دیپلماتیک و سیاسی نبود. او یکی از افراد برجسته سرویس اطلاعاتی بود. وی وظیفه اش را در پوشش عناوین کنسول و سرکنسول انجام می داد. او را به خاطر اشغال تهران از جده فرستاده و لقب سفیر به او دادند. به عنوان یک انسان بسیار خوش صحبت بود. به ویژه فرهنگ و ادب بالایی داشت. عربی، فارسی و حتی ترکی می دانست. زبان فرانسه اش روان بود. او در انجام وظایف خود، به اندازه کسانی که اولین امپراتوری استعماری بریتانیا را پایه گذاری کردند بودند متعصب بود و همیشه از انجام کارهای کوچک لذت خاصی می برد. او شبکه‌ای را برای دریافت اطلاعات کوچک‌ترین رویدادهایی که در کاخ، خانه‌های برخی از نمایندگان و قائم مقام‌ها رخ می داد، ایجاد کرده بود. افق دید او بسیار باریک و اختیاراتش نامحدود بود. دوستی ما زیاد طول نکشید. در واقع او سفیر آمریکا را که صادق بود و حقیقت را می دانست دوست نداشت. و همچنین تلاش های زیادی علیه او انجام می داد. او بود که حیثیت انگلستان را در ایران از بین برد. او بسیاری از میهن پرستان را بیهوده بازداشت می کرد. وی دلیل دستگیری نخست وزیر سابق، استاد و دوست من که بسیار مورد علاقه و احترام جوانان ایران است، را این گونه توضیح داد: «این شخص در زمان نخست وزیری با آلمانی ها قرارداد تجاری منعقد کرده است.» یادآوری کردم که انگلیس نیز وزرا و دولت هایی داشت که با آلمانی ها قراردادهای مسالمت آمیز بسیاری بسته بودند. اما تاثیری نداشت. ژنرال هایی که با ما دوست بودند نیز دستگیر شدند. شایعات «دستگیری دوستان ترک» در تهران به راه افتاد. از او خواستم از این بازداشت های بیهوده که به نفع انگلیس نبود دست بردارد، او گوش نداد. ایرانی ها بارها در لندن از او شکایت کرده اند. می خواستند شخص

دیگری در این پست باشد. هیچ نتیجه ای حاصل نشد. برای تغییر آن از ما کمک خواستند. من هم نتوانستم وزارت خارجه خود را بسیج کنم.

روزی نوبت به قشقای ها رسید. در جنگ جهانی اول قشقای ها با ما و آلمانی ها بودند. در این جنگ یکی دو جاسوس آلمانی به این ایل پناهنده شده بودند. قشقای ها می توانستند خط راه آهن جنوبی را که از طریق آن مهمات به روسیه تحویل داده می شد، به خطر بیندازد. سفیر انگلیس حق داشت اقدامات احتیاطی را انجام دهد. با این حال، این بار اقدام مربوطه طرح نظامی با هدف کشتار جمعی بود. اعزام سربازان با شور و شوق شروع شد، هواپیماها، توپ ها و مسلسل ها فرستاده شدند. علاوه بر این، ایل بختیاری نیز علیه قشقای ها مسلح می شد.

من به سفیر انگلیس پیشنهاد دادم که به جای نابودی این قوم، با دولت ایران توافق کنیم و به ترکیه منتقل کنیم. او لبخند زد: "این یک اقدام انسانی خواهد بود. هم ما و هم ایرانیان از شر این قوم که آنها را دوست ندارند خلاص خواهیم شد. شما به دولت خود بنویسید. آنها باید به طور رسمی این را به ما ارائه دهند. من نیز فوراً رضایت خود را برای لندن خواهم نوشت. « متأسفانه وزیر امور خارجه ما در آن زمان به سفیر انگلیس گفت: «شما می خواستید قشقای ها را بکشید. ما آماده ایم آنها را بپذیریم".

انگلیسی ها هرگز قبول نمی کنند که تحت چنین اتهامات و مسئولیت سنگینی قرار بگیرند. بنابراین همانطور که به راحتی می توان تخمین زد این پیشنهاد را رد کردند و سفیر انگلیس در تهران به من گفت: این همان چیزی است که ما صحبت کردیم؟! او با گفتن این سخنان سعی کرد تقصیر توافقی را که به دلیل اشتباه وزیر به هم خورده بود را به گردن من بیندازد. نقشه محاصره و نابودی قشقای ها پیش رفته بود و امکان فرار وجود نداشت.

جمهوریت، ۱۹ اپریل، ۱۹۶۳، ص. ۵ و ۲

دوست من جهانبانی، یکی از شاهزادگان قاجار، به عنوان سردار ایرانی به رهبری نیروهای مسلح برای محاصره قشقای ها منصوب شد. قبل از عزیمت به شیراز به دعوت من به سفارت آمد و یک ساعت و نیم با هم صحبت کردیم. جهانبانی گفت که عملیات اساساً توسط وابسته نظامی انگلیسی اداره می شود و من به دلیل نظامی بودنم راهی جز اجرای اوامر دریافت شده ندارم، اما اگر دستوری از دولت دریافت کنم که این موضوع را به صورت مسالمت آمیز حل و فصل کند. می توانم بدون شلیک اسلحه با قشقای ها توافق کنم.

برای اینکه سهیلی عهده دار مقام نخست وزیری شود از دوستان خود در مجلس مساعدت زیادی گرفتیم و با وی دوست شدیم. همان شب او را در نخست وزیری دیدم. او گفت که اگر بتوانم وزیر امور خارجه، ساعد را متقاعد کنم، می توان با پیشنهاد جهانبانی تصمیمی از سوی هیئت معاونت اتخاذ کرد. بلافاصله به دیدن دوستان ساعد رفتم که تا ساعت دوازده شب در وزارت

امور خارجه کار می کرد. ما در مورد موضوع به طور مفصل بحث کردیم. او فکر می کرد که اگر آنچه را که به او می گویم بصورت مکتوب به او بدهم، می تواند چنین تصمیمی را راحت تر در هیئت نمایندگان اتخاذ کند. زمان کوتاه بود یک ملت صدوپنجاه هزار نفری ترک ممکن است تا قبل از نامه نگاری به آنکارا و دریافت پاسخ به طور کامل نابود شده باشد. در واقع وظیفه مهم سفیر مسئولیت پذیری و تصمیم گیری در چنین لحظاتی بود. به ساعد گفتم که می توانم این را نه از طرف دولت، بلکه از طرف خودم بنویسم، به عنوان دوستی که واقعاً ایران را دوست دارد و با بسیاری از کارهایش عشق خود را ثابت کرده است. او هم قبول کرد. بلافاصله در آن لحظه افکارم را به منشی که احضار شده بود دیکته کردم.

خلاصه یادداشتی به زبان فرانسوی که حامل امضای من بود که تاکید می کنم شخصی است، در زیر آمده است:

تسلیم اقوام علیه یکدیگر توسط دولت با مفهوم دولت سازگاری ندارد و به نفع متفقین ایران و مردم ایران است که به آرام سازی مسالمت آمیز قیامهایی که مخالف تمامیت دولت نیستند، بلکه برخاسته از مطالبات محلی هستند متوسل شود. توسل به نیروهای مسلح کشور، آخرین راه حل برای تضمین منافع عالی ایران است، من این را نه در یک مقام رسمی بلکه به عنوان دوستی که ایران را بسیار دوست دارد اظهار میکنم

صبح روز بعد، قبل از ظهر، هیئت نمایندگان به ژنرال جهانبانی دستور داد: "پیش از استفاده از سلاح، به راه حل مسالمت آمیز متوسل شوید".

البته ما موضوع قشقاییها را مثل همه مسائل، در مراحل مختلف، روز به روز به وزارت امور خارجه خود گزارش می دادیم. دو روز بعد از دستور کابینه به سپهبد جهانبانی، نزدیک غروب، خبر رسید که رئیس ایل قشقایی به تهران آمده است و می خواهد با ما در جای دیگری غیر از سفارت صحبت کند. ما به همراه وابسته نظامی خود، مرحوم ناجی اوکای، در ساختمان تابستانی سفارت خود، در پانزده کیلومتری تهران، از خسروخان قشقایی پذیرایی کردیم.

این جوان قهرمان بیست و دو ساله (سفیر ترکیه سن خسرو خان را از روی ظاهر تخمین زده بود در حالی که آن زمان خسروخان ۲۶ سال داشت) ابتدا با چشمانی اشک آلود و با زبان ترکی صریح و تمیز به ما گفت: "پدر ما برای اولین بار از فرزنداناش مراقبت می کند. ما سپاسگزاریم. ژنرال جهانبانی همه چیز را به ما گفت و مرا با هواپیمای نظامی به اینجا فرستاد. و گفت: آمدم کسب دستور کنم".

ما تمام ماجرا را از زبان او شنیدیم و به او گفتیم: "شما جاسوسان آلمان را به دست انگلیسی ها می سپاری و هر کاری که انگلیسی ها بخواهند انجام می دهی." وی گفت: "ما نمی توانیم کسانی را که به ما پناه برده اند تحویل دهیم حتی به قیمت جانمان. این (پناهنده) ناموس قوم است. ما باید در این مورد با مادر خود، رئیس ایل مشورت کنیم".

وقتی به تهران آمد از او پرسیدم مادرش چه دستوراتی به او داد؟ "دستور داد: هر چه پاشای ترک گفت انجام بده." پس، کسانی را که به تو پناه برده اند را با دست خود تسلیم نکنید. اما به آنها بگویید که فوراً مرزهای شما را ترک کنند. این هم دستور من است در غیر این صورت، تو و کل مردمتان می میرید و ما اصرار کردیم که این جوان که انگلیسی را روان صحبت می کند، صبح روز بعد مستقیماً به سفارت انگلیس برود و شرایطی را که سفیر مطرح می کند از جمله شرط تحویل پناهندگان را بپذیرد و بالاخره ما او را متقاعد کردیم. بعد از ظهر آن روز، خسروخان قشقایی به سفارت آمد. باز هم او را به همراه نظامی وابسته خود پذیرفتیم. او توضیح داد که انگلیسی ها هر آنچه را که می خواستند پذیرفتند، به شرطی که آوارگان را از مرزهای خود بیرون کنند و پروتکلی را با توافق کامل امضا کردند.

براساس این پروتکل، انگلیسی ها هر مکانی را که بخواهند بعلاوه مقر هواپیما اشغال خواهند کرد. قشقایی ها سلاح های خود را تسلیم خواهند کرد و مسئول ایمنی خط راه آهن جنوب خواهند شد. بدین ترتیب ۱۵۰ تا ۱۶۰ هزار نفر از مرگ نجات یافتند و هر آنچه که متحدان انگلیسی ما می خواستند بدون خونریزی به دست آمد.

طبق منطق خودم پیش بینی می کردم که سفیر انگلیس هم از این نتیجه راضی خواهد بود. خیر! آن سفیر متعصب بریتانیا کمی بعد از خسروخان قشقایی به دیدار من آمد. اولین سخنان او این بود: "از دخالت مداوم شما در امور داخلی ایران به دولت شکایت کردم. اینجا فقط کشورهای اشغالگر می توانند در امور ایران دخالت کنند".

من پاسخ دادم: "هر چیزی که می خواستی بدون خونریزی به دست آمد به این ترتیب من بر این عقیده بودم که هم به برادران ایرانی و هم به متحدان کمک بسیار خوبی می کنم".

او گفت: "ما کمکی را که نمی خواهیم، دوستی نمی دانیم. شما قبلاً تصمیمی را که گرفته اید اجرا کرده اید. شما از من به دولت خود شکایت کردید".

با گفتن این جمله که "وجدانم در آرامش است و مطمئن هستم که کار بسیار خوبی انجام شده است" صحبت را متوقف کردم. همچنین می دانستم که سفیر انگلیس بارها از موقعیت گسترده ام در ایران، حضور و روابط من ابراز نارضایتی کرده است. دو روز بعد از معاونت امور خارجه کشور مطبوعم که از ابتدا تا انتها از جریان مطلع شده بود بواسطه یک تلگرام شدید اللحن رسمی اخطار دریافت کردم.

بطور خلاصه، به دستور لندن، سفیر انگلیس در آنکارا با لحنی شدید از دخالت من در امور داخلی ایران شکایت کرده و این اقدام را مغایر با اتحاد ما دانسته است و گفته بود قوی که سفیر شما از طرف خودش به دولت ایران داده است از نظر عقل و منطق غیرقابل قبول بود.

پس از انتقاد از من، خواسته شده بود به محض دریافت تلگراف، نزد سفیر انگلیس بروم و به او بگویم که من بعد بدون رضایت متحدان انگلیسی ما در این نوع موارد دخالت نمی‌کنم. و اینکه دولت من با این امر موافقت نکرده بود و علاوه بر آن من با ایمان وطن پرستی که دارم این کار را انجام داده‌ام و باید فوراً نتیجه را از طریق تلگرام به آنها اطلاع دهم. متأسفم که نمی‌توانم پاسخ خود را در اینجا بازتولید کنم زیرا رمزگذاری شده است. خلاصه اش این است:

"خواسته شما نمی‌تواند در محدوده ایمانی اینجانب بگنجد. وقتی در سال ۱۹۲۱م از لوزان به آنکارا آمدم، نتیجه جنگهای شروع شده معلوم نبود. معتقدم مسیر انتخابی تنها راه یک ترک بود. شما هم می‌توانستی به علت مجرد بودن من مثل ما به آنکارا بیایی. با این حال، شما انتخاب کردید که منشی سفیر برن (سوئیس)، حالیص بیگ، که معاهده سی‌ور را امضا کرد، باقی بمانید و در میان ساختمان‌ها و پرونده‌هایی که از امپراتوری عثمانی به جمهوری ترکیه منتقل شده بود، باقی ماندید. اگر شما معذرت خواهی کنید صداقت‌تان را بیشتر باور می‌کنند. در اصل، این اولین باری نیست که در گوشه ای منتظر می‌مانید و سعی می‌کنید از پشت به من شلیک کنید. کمک به ۱۵۰ هزار نفر برای رهایی از مرگ برای من در تمام زندگی ام باعث افتخار خواهد بود."

در همان زمان، بلافاصله بواسطه پیام رسان مخصوص در نامه‌ای برای رئیس جمهور وقتمان فرستاده و گفتم:

"پاسخی را که به تلگراف منمنجی اوغلو نوشته بودم، تقدیم حضورتان می‌کنم. این نوشته‌های طولانی را به رئیس دولت و رئیس رژیم خود تقدیم می‌کنم، با توجه به اینکه موضوع به رویه و رویکرد در امور دولتی مربوط می‌شود تا مسائل شخصی."

منمنجی اوغلو دیگر در مقام قضاوت در این مورد نیست، این موضوع فراتر از روابط معمول معاون و سفیر در امور خارجه است و به امور کشور و وظایف دولتمردان به معنای عام تر مربوط می‌شود

شما یگانه قاضی در این مورد هستید. در روزهایی که تحصیلاتمان را در لوزان تمام کردیم، یونانی‌ها از میر را اشغال کرده بودند همه‌مان در آن روزهایی که میهن ترکیه را برپا کرده بودیم، سوگند یاد کردیم که به عنوان معلم در روستاها برای توسعه ملت ترک خدمت کنیم.

آتاتورک و شما به جای این زندگی بردگی که در آن روزها برای ما و تمام ملت ترک مقدر شده بود، به بچه‌های ترک، میهن آزاد و مستقل دادید. ما نماینده مجلس، قائم مقام و سفیر شدیم. البته هر چه داریم و هر چه شده ایم به شما مدیونیم. من با عشق و ارادت معلم روستایی که روزی متصور بودیم در تمام وظایف شریفی که به من محبت کرده‌اید تلاش کرده‌ام تا دین این

نعمت‌ها را جبران کنم و اندک زمان باقی مانده عمرم را وقف کنم. مطمئنم بدون یک بار گوش دادن به من، در مورد این موضوع
قضاوت نخواهید کرد."

و در واقع من به آنکارا فراخوانده شدم...

شکل ۱، تیتر گزارش و شکل ۲، متن گزارش سفیر سابق ترکیه در مورد قشقای‌ها از روزنامه جمهوریّت در تاریخ ۱۸ نیسان
۱۹۶۳ میلادی است.

**ABDÜLBAKİ GÖLPINARI
ALEVİ - BEKTAŞİ
NEFESLERİ**

Etkilerden belirsizlikler, seslendirme, her şeyden önce, Türk Halk Edebiyatı'nın en önemli eseridir. Bu kitabın her sayfası, bir sanatçı ve bir düşünürün sesi.

REMİZİ KİTAPÇEVİ

İstanbul - 1394/1395

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NAKİ

39. yıl sayı 13.904

Yazın ve okumaya devam et. Cumhuriyet Gazetesi - Posta Kuruhanı, İstanbul - 1394/1395

Perşembe 18 Nisan 1965

TEMEL KİTAP

Okumaya alıştıkça her şeyin bir anlamı olduğunu görürsünüz. Bu kitap, okuyucuyu düşünmeye ve okumaya sevk eder.

YUNUS NAKİ

İstanbul - 1394/1395

Sendikalar Kanunu Mecliste kabul edildi

Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanun Tasarısının görüşülmesine de dün acele kaydı ile başlandı

Yağmurun tahribatı genişliyor

Yazın 17. (18) Nisan'da İstanbul'da başlayan yağmurun tahribatı genişliyor. Özellikle şehir merkezinde ve kırsal kesimlerde hasarlar artıyor. Yağmurun etkisiyle bazı yerlerde su baskınları yaşanıyor. Halkın zarar görmemesi için yetkililer önlemler alıyor.

Bir milyonun 3 dil bilen oğlundaki katliamı hırsızlık şebekesi yakalandı

İstanbul'da bir milyonun 3 dil bilen oğlundaki katliamı hırsızlık şebekesi yakalandı. Şebke üyeleri, katliamı gerçekleştiren kişilerin yakalanması için çalışıyor. Şebke üyeleri, katliamı gerçekleştiren kişilerin yakalanması için çalışıyor.

Yakın tarihte gitti kalmış bir yaprak

Cemal Hüsni Taray, Tahran'da 1963'te öldü. Yakın tarihte gitti kalmış bir yaprak. Cemal Hüsni Taray, Tahran'da 1963'te öldü. Yakın tarihte gitti kalmış bir yaprak.

Kaşkailer ve karmakörler işler

Bu günlerdeki işler, karmakörler ve kaşkailerin işleri. Bu günlerdeki işler, karmakörler ve kaşkailerin işleri.

Hacı adaylarımız Halepte bayıltılmak suretiyle soyuldu

Hacı adaylarımız Halepte bayıltılmak suretiyle soyuldu. Hacı adaylarımız Halepte bayıltılmak suretiyle soyuldu.

19 NİHAZLILARIN İZLİMLERİ

Yazın 17. (18) Nisan'da İstanbul'da başlayan yağmurun tahribatı genişliyor. Özellikle şehir merkezinde ve kırsal kesimlerde hasarlar artıyor. Yağmurun etkisiyle bazı yerlerde su baskınları yaşanıyor. Halkın zarar görmemesi için yetkililer önlemler alıyor.

Çalınan 12 tablo için bütün müzelerde sayım yapılıyor

Askeri Müze Müdürü Vekili, yapılan sayım sonucunda tabloların buradan alınmadığını açıkladı. Çalınan 12 tablo için bütün müzelerde sayım yapılıyor.

Gıda modellerinin açıkta satışının hastalıkları 1/10-20 artırdığı anlaşıldı

Askeri Müze Müdürü Vekili, yapılan sayım sonucunda tabloların buradan alınmadığını açıkladı. Gıda modellerinin açıkta satışının hastalıkları 1/10-20 artırdığı anlaşıldı.

İstanbul'da 4 özel yüksek okul daha tesis edilecek

Millî Eğitim Bakanlığı, 4 özel yüksek okul daha tesis edilecek. İstanbul'da 4 özel yüksek okul daha tesis edilecek.

Kruvazör bazı yetkililerini bırakıyor mu?

Askeri Müze Müdürü Vekili, yapılan sayım sonucunda tabloların buradan alınmadığını açıkladı. Kruvazör bazı yetkililerini bırakıyor mu?

Güvenlik Kurulu İnönü'nün başkanlığında toplandı

Genel Sekreter "memleketin harp halindeki durumunun hazırlanması üzerinde çalışmaktayız", dedi. Güvenlik Kurulu İnönü'nün başkanlığında toplandı.

Mısır, Suriye ve Irak Federasyonu Anayasası dün resmen ilân edildi

(Yazın 17. (18) Nisan'da)

Mısır, Suriye ve Irak Federasyonu Anayasası dün resmen ilân edildi.

Köy Enstitülerinin kuruluş yıldönümü dün törenle kutlandı

Ankara'da bir tören yapıldı. İstanbul'da Üniversite bahçesinde tören yapıldı. Köy Enstitülerinin kuruluş yıldönümü dün törenle kutlandı.

Şekil 1: Tütkügözü şefir şafık tükie dr Mord şşafıı ha, rözname şşşşş, şal 1963

[illegible]

مهدی حسنی اردبیلی

ایمیل:

mehdi.hasani.ar@gmail.com

وابستگی:

محقق تاریخ باستان ترکان

خط ترکی باستان برآمده از هزاره های فلات ایران و آذربایجان

چکیده:

در این مقاله از دامگاههای ترکان در طی تاریخ صحبت می شود که عمری به درازی عمر ترکان دارند. استفاده از دامگاههای^۱ کهن ترکی در جای جای فلات ایران و تمدن های کهن منطقه نشانگر حضور فعال آن ها در تفکر «ترکان باستان» و انتقال آن به سایر نقاط و ما بین سایر اقوام می باشد که دلیل محکمی بر حضور فعال «ترکان در فلات ایران و آذربایجان و سایر نواحی» می باشد. کشف نشانه هایی از شروع تبدیل دامگاهها به نوشتار در آثار کهن آذربایجان و نیز کشفیات سومری و ایلامی دیده می شود. در این مقاله به سیر تاریخی تبدیل دامگاهها به الفبای اورخون پرداخته شده است.

کلمات کلیدی: پروتوتورک، الفبا، اورخون، دامگا

استناد (آپا) :

حسنی اردبیلی، م. خط ترکی باستان برآمده از هزاره های فلات ایران و آذربایجان. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۳۰۴۱-۸۶۹۰

شاپا

Mehdi Hasani

Email:

mehdi.hasani.ar@gmail.com

Affiliation:

Researcher of ancient
languages

The Ancient Turkish Script Emerged from the Millennia of the Plateau of Iran and Azerbaijan

Abstract

In this article, we talk about the Damghas of the Turks throughout history, which have a life as long as the life of the Turks. The use of ancient Turkish tombs everywhere in the Iranian plateau and the ancient civilization of the region shows their active presence in the thinking of "ancient Turks" and its transfer to other places and among other ethnic groups, which is a strong proof of the active presence of "Turks" in the Iranian plateau. and Azerbaijan and other regions". The discovery of signs of the beginning of the conversion of Damghas into writing can be seen in the ancient works of Azerbaijan, as well as Sumerian and Elamite discoveries. In this article, the historical course of the transformation of Damghas into the Orkhon alphabet is discussed.

Key words: Proto-Turk, Alphabet, Orkhon, Damga

CITATION (APA):

Hasani, M. The Ancient Turkish Script Emerged from the Millennia of the Plateau of Iran and Azerbaijan. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Mehdi Həsəni

E-poçt:

mehdi.hasani.ar@gmail.com

Mənsubiyyət:

Əski dillər tədqiqatçısı

Qədim türk yazısı İran və Azərbaycan yaylasının minilliklərindən yaranmışdır

Xülasə

Bu yazıda türklərin ömrü qədər ömrü olan türk tarixi damğalarından bəhs edirik. İran yaylasının və bölgənin qədim sivilizasiyalarının hər yerində qədim türk məzarlarından istifadə edilməsi onların "qədim türklər" təfəkküründə fəal iştirakını və onun başqa yerlərə və başqa etnik qruplar arasında köçürülməsini göstərir ki, bu da onun fəallığının güclü sübutudur. İran yaylasında və Azərbaycan və digər bölgələrdə "türklərin" olmasına dəlildir. Damğasın yazıya çevrilməsinin başlanğıcının əlamətlərinin aşkar edilməsini Azərbaycanın qədim əsərlərində, eləcə də Şumer və Elam kəşflərində görmək olar. Bu yazıda Damğasın Orxon əlifbasına çevrilməsinin tarixi gedişatından bəhs edilir.

Açar sözlər: Prototürk, Əlifba, Orxon, Damğa

CITATION (APA):

Həsəni, M. Qədim türk yazısı İran və Azərbaycan yaylasının minilliklərindən yaranmışdır. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Mehdi Heseni

E-posta:

mehdi.hasani.ar@gmail.com

Üyelik:

Antik dillerin araştırmacısı

Eski Türk Yazısı, İran ve Azerbaycan Platosunun Binlerce Yıllık Döneminden Ortaya Çıktı

Özet:

Bu yazımızda tarih boyunca Türklerin ömrü kadar uzun bir ömrü olan Türk Damgalarından bahsediyoruz. İran platosunun her yerinde eski Türk mezarlarının kullanılması ve bölgedeki eski uygarlıkların "eski Türkler" düşüncesinde etkin bir şekilde varlık göstermesi, başka yerlere ve diğer etnik gruplara aktarılması da bu etkin varlığın güçlü bir kanıtıdır. İran platosunda, Azerbaycan'da ve diğer bölgelerde "Türklerin" varlığı. Damghas'ın yazıya dönüşmeye başladığına dair işaretlerin keşfi, Sümer ve Elam keşiflerinin yanı sıra Azerbaycan'ın eski eserlerinde de görülebilir. Bu makalede Damgas'ın Orhun alfabesine dönüşümünün tarihsel seyri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Proto-Türk, Alfabe, Orhon, Damga

CITATION (APA):

Heseni, M. Eski Türk Yazısı, İran ve Azerbaycan Platosunun Binlerce Yıllık Döneminden Ortaya Çıktı. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

دامغالاردان گلن دوزه ن / شومردن ایسیک گؤل گزه ن

یاغیلارا^۱ شاخان اوخ تک/ یومورتاسی یورک اوزه ن

مقدمه^۲:

بشر از زمان شناخت خود تلاش نموده تا حس مالکیتی را در درون خود داشته را به نحوی نشان دهد و در واقع ایجاد علائم مشخص به عنوان شناسه ای که بر آمده از باورهای مرتبط به آسمان که اولین همدم خیال پردازی های انسان بوده نیز در همین راستا می باشد، چنانچه ستاره هشت پر یا همان « علامت Dingir سومری که طبق نظر دانشمندان برآمده از تانقیری ترکان می باشد » را نیز باید از اولین نمونه این حضور نمادین قدرت آسمان در زمین دانست که باعث دلگرمی انسان می گشته و در حقیقت پایبندی به این روش نیز به مرور باعث ایجاد سیستم مدون دامغاها در نزد ترکان و سپس اختراع خطی که امروزه به اشتباه اورخون نامیده شده است که ما در ادامه با بررسی این موضوع از چندین جنبه « ۱- اشاره به کهن ترین یافته ها از این نشانه های الفبایی، ۲-نگاهی به سیر تکاملی آن برای تبدیل به خط، ۳- بررسی قدیمی ترین محل حضور این الفبا و آثار نوشته شده با آن و زمان شکل گیری آن » به روشننگری درباره آن خواهیم پرداخت :

تصویر شماره ۱- نمونه ای از علامت دینقیر/ تانقیری مکشوفه بر روی آباقی^۳ به شکل گاو که متعلق به هزاره قبل از میلاد

پیدا شده در آذربایجان، موزه آذربایجان - تبریز (از آرشیو نگارنده) می باشد.

۱- yağı - یاغی : دشمن در ترکی باستان، نگا کنید : لغت نامه نیشانیان ماده ۱

۲- لازم به ذکر است که با توجه به محدودیت های چاپ و ... از نگارش چکیده صرف نظر شده است. -

۳- ایاق : به این ریئون ها در ترکی قدیم ایاق اطلاق می گردد که حتی نمونه هایی از آن به شکل ایاق : پا در آثار اتروسیکی نیز مشاهده شده است، نگا دوققوز بیتیک از آغاسی اوغلو

اشاره به کهن ترین یافته ها از حروف اورخونی ترکان از اعماق تاریخ از دامغا تا خط

«دامگاهای ترکان» را که بعدها بصورت «حروف» در آمده اند در محل های مختلف و بر روی آثاری متعددی می توان بصورت «سیستماتیک . منظم و مدون» در روی سنگ نوشته ها، قبور نوشته ها، آثار مکشوفه از سفال های باستانی تا نقوش قالی ها و کليم ها و کتاب هایی همانند دیوان الغات الترك و قوتادغوبیلیک مشاهد کرد که این امر حقیقت بقا و تداوم این درون مایه فرهنگی ترکان از روز شکل گیری تا تبدیل به «خط نوشتاری» را اثبات می نماید. حال، با آوردن شاهد هایی از قدیمی ترین نوع آنها در آثار مناطق باستانی متعدد اعم از «معبد کهن گوئیکلی تپه» در ترکیه، آثار سومری، آثار ایلامی، سنگ نگاره های منطقه فلات ایران و آذربایجان»، کهن بودن این علائم و حضور ترکان در این مناطق وسیع را نشان داد.

تصویر شماره ۲- ردیابی تامغای مشهور «آنا» در گوئیکلی تپه با قدمت ۱۱۵۰۰ سال تا چادر عشایر ترک(از آرشیو منصور

رهبری)

تصویر شماره-۳- ردیابی نواری مزین به «تامغای آنا» که بر روی میز مخصوص حامل ماهی و دارای پنجه حیوان درنده که احتمالاً پنجه گرگ یا شیر برای فراری دادن نیروهای پلید(چنانچه هنوز هم دست گرگ در آذربایجان در این راستا کاربرد دارد) بوده و شاهزاده خانم ایلامی که به رسم بزرگان ترک، عمل «باغداش قورماق» را انجام داده است (بررسی موارد مطرح شده برای اولین بار توسط نگارنده انجام و شرح مفصل آن در کتاب «ایلامیکا» که در دست چاپ است، موجود می باشد)

تصویر شماره-۴- ردیابی تامغای «ائو» از کتیبه سومری و جام سفالی موزه آذربایجان در تبریز (از آرشیو شخصی نگارنده مقاله)، بر روی ظرف مکشوفه از ایسیک گؤل قیرقیزستان تا آثار ناحیه حاجیلر ترکیه و فرش عتیقه آذربایجان (از آرشیو پرفسور آغاسی اوغلو، Turkish world-studies)

تصویر شماره ۵- ردیابی نوشتار « نه نه : ننه : Nənə » از آثار سومری با استفاده از «تامغای آنا» که متعلق به عصر «پو-آ-بی-نین»، ملکه سرشناس سومری شهر اور در ۲۶۰۰ ق.م (از آرشیو Turkish world-studies) چنانچه مشاهده گردید، استفاده از دامگاهای^۴ کهن ترکی در جای جای فلات ایران و تمدن های کهن منطقه نشانگر حضور فعال آن ها در تفکر «ترکان باستان» و انتقال آن به سایر نقاط و ما بین سایر اقوام می باشد که دلیل محکمی بر حضور فعال «ترکان در فلات ایران و آذربایجان و سایر نواحی» می باشد.

۲- نگاهی به سیر تکاملی خط اورخون برای تبدیل شدن از تامغا به خط

طبق بررسی های انجام شده توسط محققین، شواهدی از کاربرد الفبای ترکی بر آمده از دامغا در آثار سومری و ایلامی نشانگر رایج بودن آن در قبل از این دوره ها و نیز رواج خط میخی در منطقه بوده است که با قرار دادن آثار کشف شده از شکل های اولیه این خط در نقاط مختلف منطقه مورد بحث فلات ایران و حول آن با رجوع به «مهر مالیاتی مادی/ماننایی مکشوفه از زیوه» با قدمت ۳۰۰۰ سال که دقیقا با این الفبایی که بعدها آن را «خط اورخون» نامیده اند نوشته شده و کنار هم قرار دادن آن هم با بشقاب مکشوفه از کورگان «شاهزاده ترک سکایی» (قیزیل زره لی ساواشچی/ رزمندۀ زرین زره) در قزاقستان با قدمت ۲۵۰۰ سال، نتایج جالبی به دست می آید که تیتروار ذکر می شود :

الف- رواج این دامغاها در فلات ایران و حول آن توسط ترکان در زمان قبل از کشف خط میخی در بین النهرین بوده است، چنانچه سنگ نگاره های متعدد مکشوفه از فلات ایران شواهدی قوی بر این مدعا می باشد.

ب- با تکیه به کشف آثار نوشته شده توسط خط ترکی باستان (که به اصطلاح اورخون نامیده شده) بر روی «بشقاب کورگان ۲۵۰۰ ساله ایسپک گؤل» و نیز «مهر مالیاتی ۳۰۰۰ مانانایی در زیوه» و نشانه هایی از آن بر روی «آثار ۵۰۰۰ سال سومری»،

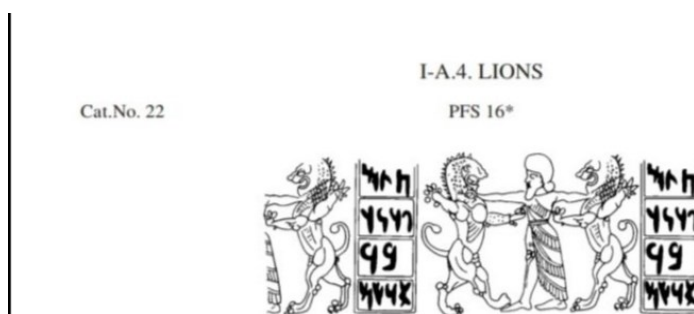
- با توجه به قدیمی بودن سنت داغ کردن علایم مخصوص هر شخص یا گروه بر روی احشام، در مقایسه با سنت مهر کردن پای نامه ها ، واژه " تامغا " احتمالا مرتبط با ریشه^۴ : جهنم Tamu : جهنم " در دیوان الغات التترک و سنگلاخ ؛ تامو : Tamu : آتش، سوختن " بود " در اویغوری کهن ؛ " Tam

می توان گفت: در زمانی که ترکان خطی مجزا از خط میخی سومری را برای نوشتار داشته اند، تازه تلاش هایی برای ایجاد خط مستقل در نزد پارسیان به سفارش داریوش در ۵۲۰ ق.م توسط کاتبان ایلامی ایجاد شده و بعداً نیز به فراموشی سپرده شده است پ- با دقت در ثبت تامغاهاى ترکی در کتاب «دیوان الغات الترك» و «قوتادغوبیلیک» و نیز استفاده از «خط ترکی باستان در کتیبه های اورخون و یئنی سئی» می توان نتیجه گرفت که تداوم این دامغاها و خط به وجود آمده از آن که کاملاً همراستا با تفکر ترکی بوده امری ثابت شده است، چنانچه حتی آنها را در اعصار بعدی بر روی قبور و آثار هنری ترکان در شرق و غرب دنیا نیز می توان ردگیری نمود.

ج- احتمال دارد که قبل از تبدیل کامل این دامغاها به الفبای ترکی باستان، نوشتاری برآمده از هر دو نیز وجود داشته است که در حقیقت کتیبه مکشوفه در ناحیه «زاکالاتای کشور آذربایجان» شاهد قوی در این راستا می باشد .

تصویر شماره-۶- تصویر دامغاهاى متعلق به قبایل ترک در دیوان الغات الترك و نمونه کهن تر همین دامغاها در فلات ایران (از آرشیو دوست گرامی دکتر ارگین افشار و دکتر ناصری فرد)

تصویر شماره -۷- تصویر مهر مالیاتی دانشگاه شیکاگو مکشوفه از زیوه (زیویه) با خط پیشا-اورخون و متعلق به عهد ماناناها که توسط بختیار تونجای به ترکی قرائت شده است : قلعه - پاران - شمارش - کاروان یا ایلچی یعنی در واقع مهر مالیاتی

قلعه پاران بوده است (پاران قومی از اوغوزها در نوشته آشوری و همان قبیله پاران است که اشکانی ها هم به آن منتسب هستند)

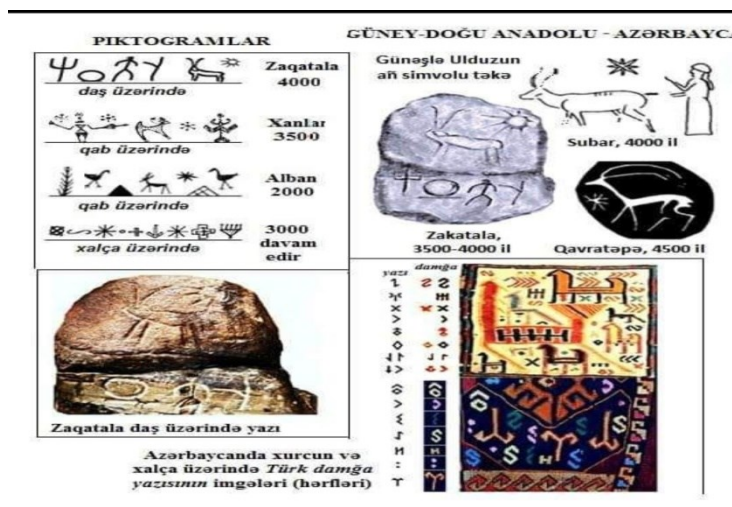
تصویر شماره ۸- بشقاب مکشوفه از کورگان ترکان سکایی در «ایسیک گؤل قرقیزستان» با قدمت ۲۵۰۰ ساله مزین به خط ترکی باستان (هزار سال قبل از قرائت کتیبه اورخون) و دامغای «ائو» به همراه اشیای طلایی و سایر موارد که نشان دهنده رایج بودن این خط و نوشتار در اعصار قبل از آن در نزد ترکان بوده و بر تئوری مطرح شده ما صحه می گذارد (از آرشیو شخصی پرفسور آغاسی اوغلو)

۳- بررسی قدیمی ترین محل حضور خط اورخون و آثار نوشته شده با آن

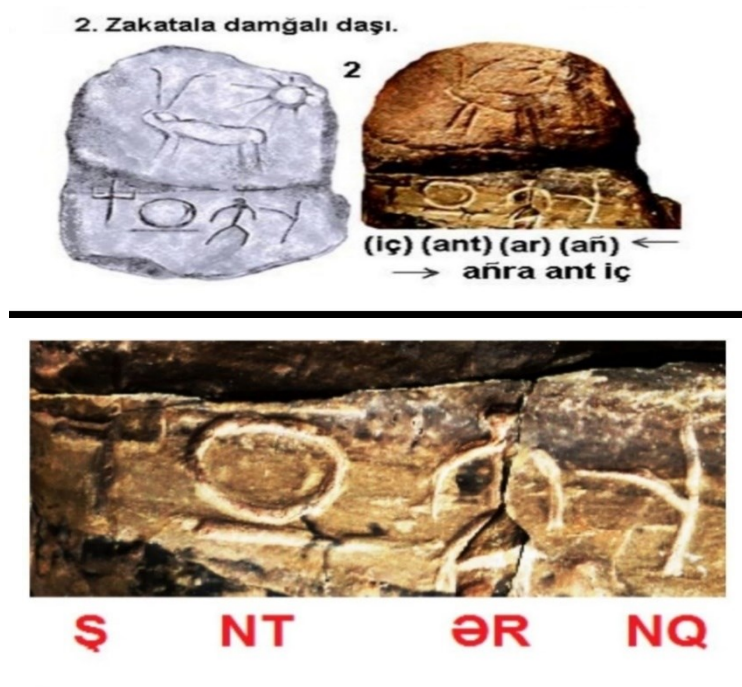
در کنار کشف نشانه هایی از شروع تبدیل دامغاها به نوشتار در آثار کهن آذربایجان و نیز کشفیات سومری و ایلامی، باید قدیمی ترین شباهت را متعلق به شناسایی «۳۳ حرف ترکی باستان در کتیبه Bibi» مکشوفه از شمال فنیقیه متعلق به قرن ۲۲ ق.م (۴۲۰۰ سال قبل) دانست که سر منشا «خطوط ترکی باستان اورخونی و ترکی باستان اتروسکی» است خوانندگان گرامی خود با مقایسه کتیبه های ذیل به نتیجه فوق الذکر خواهند رسید:

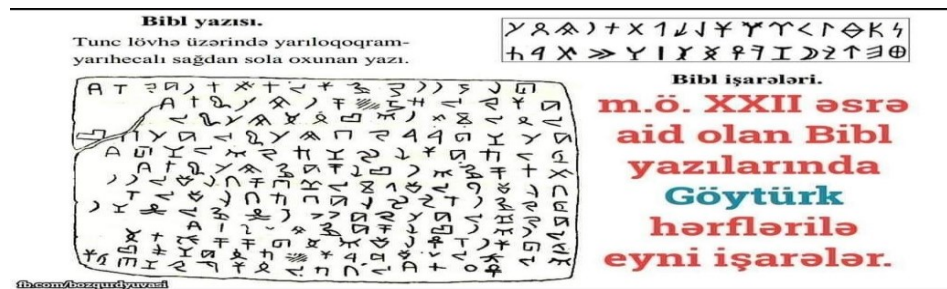
خطوط اورخونی قوبوستان آذربایجان

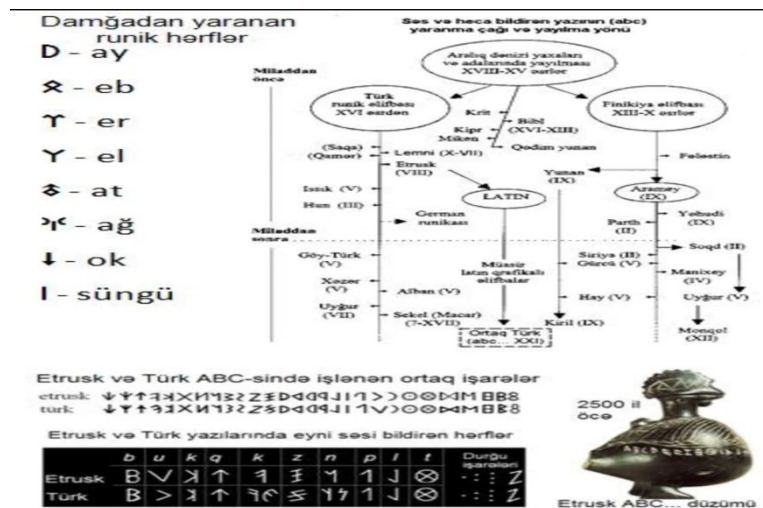
تصویر شماره ۹- تصاویری از کشف شکل باستانی تر الفبای ترکی در ناحیه قوبوستان، زاکالاتا و سایر نقاط در کشور آذربایجان که تا عهد معاصر در فولکلور تداوم داشته و بر روی قالی های آذربایجان نیز قابل ردیابی می باشد

تصویر شماره ۱۰- ارائه دو خوانش از کتیبه مکشوفه از ناحیه زاکالاتا که به طریق دامغا-خط نوشته شده و اشاره به غار انجام مراسم دارد : خوانش اولی متعلق به آغاسی اوغلو : ایچ آنت ار آنق : آنقرا آند ایچ و خوانش دومی با قرائت منصور رهبری و بختیار تونجای : اونق + ار + آنت + آش : اونقور آنتاش
 لغات : اونقور : ünqür : غار ؛ آنقی تاش : آنی تاش : anı taş : سنگ یادبود

تصویر شماره ۱۱- وجود ۳۳ حرف^۵ از «خط ترکی باستان»^۶ که به اشتباه اورخون نامیده می شود «در کتیبه Bibl مکشوفه از شمال فنیقیه متعلق به قرن ۲۲ ق.م (یعنی ۴۲۰۰ سال پیش) نشانگر کهن بودن زمان ایجاد آن می باشد، البته که همین ناحیه متعلق به اواخر تشکیل پهنه تمدنی کور-آراز بوده و سرمنشا تشکیل خطوط سامی نیز می باشد (البته که متن کتیبه تاکنون قرائت و سامی بودن آن اثبات نشده است)

تصویر شماره ۱۲- نمودار جدا شدن خط ترکی باستان(و ایجاد خط کتیبه لمنوس و اتروسکی از آن) و فنیقی از نیای مشترک و نیز یکسانی «ده حرف الفبای ترکی باستان و اتروسکی» که دلیل محکم دیگری در تایید این فرضیه می باشد(نگا : دوققوز بیتیک و اتروسک-تورک باغی از پرفسور فریدون آغاسی اوغلو)

^۵ - TARİH VE ARKEOLOJİ: Ekim 2016 : <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/10/?m=1>

^۶ - لازم به ذکر است که پرفسور dunand تا کنون موفق به شناسایی ۱۱۵ نوع علامت لولوگرامی و هجایی از ۱۰ کتیبه برنزی و سنگی این ناحیه شده است : Dunand M. Biblia Grammata. Beyrouth, 1945,71-185

1. Ağıtpaşe: «Pitiksa sabe, er adıma şad, ekiz dut tetig er adıma sugas (sagas) ağız, sabçı kes. Mara qam, ağız atmaz ertim ğarapustu Sugas (Sagas) elte, şat aras, il 41 pitke».

2. Ağıtpaşe: «Ona pitid sab, mara mag. Sabçı kes, ağız ekiz ğut er adına şat sugas (sagas) Aker Tagar şat, Qam-Apa sabı er adına. Adım Tursun-Alp».

1-ci yazı
 2-ci yazı

Aker Tagar şadın bəngüdəşi (Lemni yazısı)

تصویر شماره ۱۳- کتیبه مکشوفه در جزیره لمنوس با قدمت ۷ قرن قبل از میلاد مسیح (۲۷۰۰) که یادبودی برای قهرمان

شهید «تورسون آلپ» که دارای خطی است که می توان آن را «نسل اول خط ترکی باستان» (اورخون)

نامیده

نتیجه گیری :

با توجه به کشف قدیمی ترین نمونه های دامغای موجود ترکان در آثار تمدنی بر آمده از کتیبه ها سنگ قبورها و سایر موارد همانند قالی، کلیم، نقوش معابد و فولکلور ، شاهد ردیابی آن ها از سایت هایی چون «معد یازده هزار ساله گوئیکلی تپه در ترکیه، آثار سومری، آثار ایلامی و سنگ نگاره های منطقه فلات ایران و آذربایجان»، کهن بودن این علائم و حضور ترکان در این جغرافیا ثابت می گردد که با بررسی های بیش تر شاهد شروع تبدیل آن به نوشتار چنانچه در «کتیبه های فراتر از ۴۰۰۰ ساله زاکالاتا در آذربایجان» و کتیبه های ۴۲۰۰ ساله Bibi در فینیقیه- که محل زیست پروتوترک ها بود- ۳۳ حرف الفبای ترکی باستان به همراه سایر علائم را دارا هستیم. البته که کتیبه جزیره لمنوس به عنوان نمونه اولیه ای از خط ترکی باستان و متون مکشوفه بر روی مهر مالیاتی ۳۰۰۰ ساله مانانایی در زیویه و نیز بشقاب مکشوفه ۲۵۰۰ ساله از کورگان ایسیک در قزاقستان نیز شاهد های کهنی از رایج شدن خط ترکی باستان در جغرافیای فلات ایران و آذربایجان و فلات آناتولی و کتیبه های ۱۵۰۰ ساله اورخون، یئنی سئی و... هم در شرق هستیم.

منابع و مأخذ:

فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی، دکتر محمد حسن دوست، نشر فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، سال ۱۳۹۳،

مجموعه پنج جلدی، جلد اول

Doqquz Bitik, Firudin Ağasıoğlu, Bakı 2014, 5 cild

<http://psd.museum.upenn.edu/nepsh-frame.html> and <https://Starlingdb.org>

<https://www.Nisanyansozluk.com>

The university of chichago oriental institute publication volume 17, Thomas A.Holland and Thomas G.Urban, S 92, i-A.4.Lions

<https://bextiyartuncay.wordpress.com/2014/06/27/midiya-mohuru-uz%C9%99rind%C999ki-turkc%C9%99yazi-bar%C9%99d%C9%99-bar-nec%C9%99-soz/#comment-221>

https://azerbaijani-studies.blogspot.com/2012/11/iran-yaylas-turan-besiyi-2_23.html

Dunand M. Biblia Grammata. Beyrouth, 1945,71-185

TARİH VE ARKEOLOJİ: Ekim 2016: <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/10/?m=1>

Gramática de la Lengua Elamita By Enrique Quintana Cifuentes, Madrid 2013 Vision Libros,Glosario Elamita : P 184

The Case Of Elamite Tep-/Tip-And Akkadian Tuppu,Jan Tavernier, Katholieke Universiteit Leuven

دکتر توحید ملک زاده

ایمیل:

tohidmelikzade@yahoo.com

وابستگی:

محقق تاریخ آذربایجان

چکیده:

با وقوع جنگ جهانی اول و عقب نشینی روسها از ایران و آذربایجان، سیاستمداران آذربایجان شمال ارس استقلال خود را اعلام کرده و نام کشور را جمهوری آذربایجان نهادند. نامگذاری جمهوری به نام آذربایجان با واکنش منفی تهران مواجه شد. پس از پایان جنگ، دول درگیر جنگ در پاریس گردهم می آیند تا درباره امور صلح گفتگو نمایند. هیئت نمایندگی ایران و آذربایجان در استانبول اقامت می گزینند و در طی این اقامت ۴ فقره گفتگو مابین روسای دو کشور انجام می گیرد. در یکی از این گفتگوها دولت ایران پیشنهاد اتحاد دو کشور را می دهد که حائز اهمیت بود. این مقاله به ریز مذاکرات ریاست دو هیئت می پردازد.

کلمات کلیدی: علیمردان خان توپچوباشوف، آذربایجان، ایران، استانبول، پاریس

استناد (آپا):

ملک زاده، ت. مشروح مذاکرات علیمردان خان توپچوباشوف، نماینده جمهوری خلق آذربایجان (۱۹۱۸-۱۹۲۰م) با مقامات ایران در استانبول. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳.
۳۰۴۱-۸۶۹۰ شاپا

Dr. Tohid Malekzadeh

Email:

tohidmelikzade@yahoo.com

Affiliation:

Researcher of the history of
Azerbaijan

The details of the negotiations between Alimardan Khan Topchobashov, the representative of the Republic of Azerbaijan (1918-1920) and the Iranian ambassador in Istanbul

Abstract:

With the outbreak of the First World War and the withdrawal of the Russians from Iran and Azerbaijan, the politicians of Azerbaijan north of Aras declared their independence and named the country the Republic of Azerbaijan. Naming the republic after Azerbaijan met with a negative reaction from Tehran. After the end of the war, the warring countries meet in Paris to discuss peace matters. The delegation of Iran and Azerbaijan will stay in Istanbul and during this stay, 4 talks will be held between the heads of the two countries. In one of these conversations, the Iranian government proposed the union of the two countries, which was important. This article deals with the negotiations between the heads of the two delegations.

Key words: Alimardan Khan Topchobashov, Azerbaijan, Iran, Istanbul, Paris

CITATION (APA):

Malekzadeh, T. The details of the negotiations between Alimardan Khan Topchobashov, the representative of the Republic of Azerbaijan (1918-1920) and the Iranian ambassador in Istanbul. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Dr. Tohid Məlikzadə

E-poçt:

tohidmelikzade@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycan tarixinin
tədqiqatçısı

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) nümayəndəsi Əlimərdan Xan Topçubaşovla İranın dövlət adamlarıyla aparılan danışıqların təfərrüatları

Xülasə:

Birinci Dünya Mühəribəsinin başlaması və rusların İran və Azərbaycandan çıxarılması ilə Arazın şimalındakı Azərbaycan siyasətçiləri müstəqilliklərini elan etdilər və ölkəni Azərbaycan Respublikası adlandırdılar. Respublikaya Azərbaycanın adının verilməsi Tehranın mənfi reaksiyası ilə üzləşib. Mühəribə bitdikdən sonra mühəribə edən ölkələr sülh məsələlərini müzakirə etmək üçün Parisdə toplaşdılar. İran və Azərbaycan nümayəndə heyəti İstanbulda qalacaq və bu səfər zamanı iki ölkə başçıları arasında 4 görüş keçiriləcəkdi. Bu söhbətlərin birində İran hökuməti iki ölkənin birliyini təklif etdi ki, bu da vacib idi. Bu məqalə iki nümayəndə heyətinin rəhbərləri arasında aparılan danışıqlardan bəhs edir.

Açar sözlər: Əlimərdan Xan Topçubaşov, Azərbaycan, İran, İstanbul, Paris

CITATION (APA):

Məlikzadə, T. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) nümayəndəsi Əlimərdan Xan Topçubaşovla İranın dövlət adamlarıyla aparılan danışıqların təfərrüatları. Urmia: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Dr. Tohid Melikzade

E-posta:

tohidmelikzade@yahoo.com

Üyelik:

Azerbaycan tarihi
araştırmacısı

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin temsilcisi (1918-1920) Alimardan Han Topçubaşov ile İran'ın İstanbul'daki devlet adamlarıyla görüşmelerin ayrıntıları

Özet:

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Rusların İran ve Azerbaycan'dan çekilmesiyle Aras'ın kuzeyindeki Azerbaycan siyasetçileri bağımsızlıklarını ilan ederek ülkeye Azerbaycan Cumhuriyeti adını verdiler. Cumhuriyete Azerbaycan'ın adının verilmesi Tahran'dan olumsuz tepki aldı. Savaşın bitiminden sonra savaşılan ülkeler barış meselelerini görüşmek üzere Paris'te buluşuyor. İran ve Azerbaycan heyeti İstanbul'da kalacak ve bu ziyaret sırasında iki ülke başkanları arasında 4 görüşme gerçekleştirilecekti. Bu görüşmelerin birinde İran hükümeti iki ülkenin birleşmesini önerdi ki bu da önemliydi. Bu makale iki heyet başkanları arasındaki müzakereleri ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Alimerdan Han Topçubaşov, Azerbaycan, İran, İstanbul, Paris

CITATION (APA):

Melikzade, T. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin temsilcisi (1918-1920) Alimardan Han Topçubaşov ile İran'ın İstanbul'daki devlet adamlarıyla görüşmelerin ayrıntıları. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

مقدمه:

در اواخر جنگ جهانی اول با پیروزی انقلاب بلشویکی در روسیه و خروج روسها از جنگ کل سیستم سیاسی روسیه بهم خورد و اهالی سرزمینهای آذربایجانی شمال ارس سه جمهوری گرجستان به مرکزیت تفلیس، ارمنستان به مرکزیت ایروان با اکثریت مسلمانان ترک آذربایجانی و جمهوری آذربایجان به پایتختی شهر باکو تشکیل شد. از سال ۱۹۱۸ با تاسیس جمهوری آذربایجان در شمال ارس دوباره نام محمدمین رسول زاده در مطبوعات ایران پیچید. ملک الشعرا بهار و عده ای از دموکراتهای با تمایل راست افراطی (بخوانید شوونیزم) در مقابل تشکیل جمهوری آذربایجان موضع تندی گرفته و اطلاق آذربایجان به شمال رود ارس را جعلی اعلام نمودند. البته تمام روزنامه های ایران و حتی متفکرین ایرانی در مقابل اطلاق آذربایجان به جمهوری جدید واکنش منفی نداشتند مانند روزنامه رعد سید ضیالدين طباطبایی که در فاصله ۱۲۹۸ شمسی تا فروردین ۱۲۹۹ در سمت هیئت فوق-العاده به باکو سفر کرده و با حقایق چگونگی تاسیس این جمهوری از نزدیک آشنا شده بودند. عادل خان زیادهانوف که خود از سلاله قاجاری و از نوادگان جوادخان سردار شهید گنجه بود، به عنوان اولین سفیر جمهوری آذربایجان نیز در نوشته هایش نیز از حسیات مثبت اهالی ایران در حین سفارتش در تهران به شکل بارزی یاد می کند. با اینحال ایران سعی در حضور در کنفرانس صلح پاریس بود تا بتواند دو خواسته اش از جمله حفظ استقلال سیاسی، بازگرداندن سرزمین هایی از عثمانی و روس که طی جنگهایی از دست داده بود و قسمت سوم تقاضای جبران خسارت را قانونی کند. ولی ایران به کنفرانس راه داده نشد و جمهوری آذربایجان به صورت دفاکتو از طرف دول حاضر در کنفرانس صلح به رسمیت شناخته شد....

شرح اولین ملاقات: ملاقات با سفیر ایران در عثمانی

روز: شنبه ۱۶ نوامبر ۱۹۱۸

ساعت: ۱۲:۳۰-۱۳:۳۰

محل ملاقات: سفارت ایران در استانبول

۱۸ سال است که محل ساختمان سفارت ایران روبروی باب عالی را می شناسم. این ساختمان از آن زمان خیلی کهنه شده ولی علیرغم کهنه گی، براساس آنچه که فارسها و خصوصا هیت نمایندگی را از هرچیز متمایز نماید بالباقت تمیز نگه داشته شده است. بامنشی یم مصطفی وکیلوف به اتاق طبقه پایین وارد می شویم. فرش به جای مبلمان در همه گسترده شده است. ۵ دقیقه بعد سفیر آمده و به زبان فرانسوی از ما خواهش کرد که در دیوان بنشینیم. من خودم را معرفی کرده و مخصوصاً روی کلمه « قفقاز » تأکید می کنم.

توپچی باشوف: از معرفی خود احساس خوشبختی می کنم. من سفیر فوق العاده و تام الاختیار آذربایجان قفقاز و ایشان هم منشی من.

میرزا محمودخان (به فرانسه): عالیجناب، از اینکه با شما آشنا شدم خوشوقتم. درباره شما هم خوانده ام و هم شنیده ام.

توپچی باشوف: (به فرانسه)، عالیجناب مگر شما به ترکی صحبت نمی کنید؟

میرزا محمودخان: من همه چیز را به ترکی می فهمم ولی نمی توانم به ترکی صحبت کنم. (بعد از این صحبت به زبان فرانسه ادامه یافت). من از آمدن شما بسیار خوشحالم. خیلی وقت است که با نماینده شما در اینجا یعنی رسول زاده، آشنا هستم. حتی با ایشان در تهران هم دیدار داشته ام.

توپچی باشوف: مثل اینکه شما رئیس مجلس دور اول ایران بوده اید؟

میرزا محمودخان: بلی، عالیجناب ببینید، رسول زاده اینجا بود اما متأسفانه با هم دیداری نکرده ایم. حتی دو مرتبه هم با هم روبرو آمده ایم ولی حتی سلام هم نکرده ایم. می بخشید که در این مورد با شما حرف میزنم. مطمئن باشید اینرا صمیمانه عرض می کنم چونکه ما برادر هستیم. درست نیست عالیجناب؟ با اینحال چطور اشتباه غیرقابل حل رخ داده است؟ شما البته از اینکه ما ایرانی ها از صمیم قلب شادمان از آزادی شما هستیم شکی ندارید. اگر ارامنه و گرجی ها در قفقاز دولت مستقلی تشکیل می دهند چرا مسلمانان این چنین نکنند؟ یعنی ما علیه استقلال شما نمی توانیم باشیم و به عنوان اولین مملکت باید به شما تبریک بگوییم.

توپچی باشوف: از شما خیلی ممنونم، ما در این مورد شک و شبهه ای نداریم.

میرزا محمودخان: گوش کنید. عالیجناب، ولی شما دولتتان را آذربایجان نامیدید. این به چه معناست؟ آیا این ادعایی علیه آذربایجان اصلی که داخل در حدود ایران است می باشد؟

توپچی باشوف: آذربایجانی های قفقاز چنین ادعایی ندارند و چنین ادعایی هم نیست. اما آذربایجان یک اصطلاح جغرافیایی است. آذربایجان هم در قفقاز و هم در ایران است.

میرزا محمودخان: خیر عالیجناب. اینجا فقط موضوع جغرافیا نیست و داخل این مطلب بزرگی است. همچنین شما خودتان را ترکان آذربایجان ذکر می کنید حال اینکه عموماً ترکها نه در منطقه و نه در ایران نیستند. همه ایرانی هستند. اجداد شما همه شان ایرانی بودند.

توپچی باشوف: اجازه بدهید.....

میرزا محمودخان (با هیجان سخنانم را قطع می کند): خیر عالیجناب. شما به بقیه اش گوش دهید. تمام عادات، رسوم، فرهنگ و حتی لباسهایتان همه شان ایرانی است. البته این تقصیر شما نیست. فرمایش از اینجا (با ایماء یعنی ترکیه) است. اورمیه، سویوق بولاق، تبریز، اختلاط آذربایجان و مسلمانان قفقاز، تمام اینها در نقشه مامورانی که ترکها را در جاهایی که نیست جست و جو می کنند، داخل شده است.

توپچی باشوف: ببخشید، ولی علمی درباره بررسی منشأ ملل وجود دارد. نهایتاً اینکه رغبت و علاقه ایرانی ها به ما معلوم است. شما هم این را تصدیق می کنید. ما همیشه دوست و برادر بوده ایم و خواهیم بود. من امیدوارم که ایران کمکهای لازم را به ما خواهد کرد. مطمئنم که شخص شما هم چنین خواهید کرد.

میرزا محمودخان: البته که اینطور نیست. اما احساسات و رغبت چیزی است و منافع دولتها و سیاست آنها چیز دیگر که دو چیز متفاوتند. هیچ کس نمی تواند در برابر مقاصدی که بر علیه کشورش وجود دارد ساکت بماند و نایبستی ساکت بماند. اما چنین قصدی فقط از اینجا (عثمانی) نشأت گرفته است.

همراه با آلمانی ها آشکارا علیه کشور ما نقشه هایی کشیده که طبیعتاً در سرزمین ما به اینها رغبت نشان داده نشد و هیچ ادعایی پذیرفته نشد. (در کشور ما) همگی به مرگ راضی بودند ولی خیانت به وطن خیر!

عثمانی ها و آلمانی ها به این (جواب رد) با خون پاسخ دادند. از طرف ما مقتولین کم نبودند. من در مواقع مناسب این حوادث را به سعید حلمی پاشا و سپس به طلعت پاشا اطلاع دادم. اولی که رجال دولتی نبوده است.

توپچو باشوف: ولی عالیجناب آنطور که من اطلاع دارم شما دوستدار ترک هستید. میرزا محمودخان: بلی! این موضوع صحت دارد. اما این هم حقیقت دارد که من فقط برای ایران دوستدار ترک هستم یا حتی دوستدار فرانسه. چرا که من در اول ایران پرستم. فقط کشور خودم را دوست دارم و منافع آن را باید حفظ کنم. توپچو باشوف: صحیح است.

میرزا محمودخان: عالیجناب! به شما بگویم که من مسلمان معتقدی هستم. صادق به دینم هستم و به قرآن احترام می گذارم. از این منظر، من عموماً به شادمانی مسلمانان شادم و از ناراحتی شان ناراحتم. ببینید! در این صندلی که شما نشسته اید طلعت پاشا نشسته بود. من به ایشان از خوابم که یکی از مناره های آیاصوفیا ریخته بود گفتم. بدبختانه خواب به واقعیت پیوست و بغداد سقوط کرد. دفاع از این مرکز مهم اسلامی خیلی ضعیف بود. متأسفانه آن موقع «قولتس پاشا» فوت کرد و خلیل پاشا و دیگر (مدافعان) اهل کیف و خوشگذرانی هم البته نتوانستند از بغداد دفاع کنند. برای این تیپ انسانها مجالس عیش و عشرت، زنان عشوه گر، شراب و... لازم است. با سقوط بغداد نمی توان تردید کرد که همه چیز از دست برود.

توپچو باشوف: اما تمام اینها در گذشته ماند و الان...

میرزا محمودخان: خیر! گوش کنید عالیجناب. این آقایان مملکت خودشان محو کردند ما را هم می خواستند محو کنند. شما می دانید آنها چه می کردند؟ آنها نان، لباس و کفش سربازانشان را از آنها می گرفتند. به من تعریف کرده اند که گرسنگان کم مانده بود گوشت خودشان را بخورند. با اتومبیل گردش می کردند. سربازان بیچاره ای که برای دفاع از وطن فرستاده شده بود تا خونشان ریخته شود از گرسنگی و سرما می مردند و با لباس ژنده و پابرهنه راه می رفتند. این هم نتیجه این کارها. وقتی انسان

این حوادث را می بیند قلب انسان پر خون می شود. این است خدمت به وطن؟ اشتباه پشت اشتباه! یکی از دیگری بدتر. این یک نمونه نادر تاریخ است.

توپچو باشوف: بلی! صحیح است! اشتباه زیاد است اما چه کسی اشتباه نمی کند که! با اینحال، تمام اینها تاریخ هستند. برای آینده خوب، باید و لازم است از الان کمک کنیم. این را برای ایران از صمیم قلب آرزو میکنم. تکرار می کنم ایران برادر بزرگ آذربایجان ما است. محبت و علاقه ما به ایران قوی است.

میرزا محمودخان: من هم مطمئنم. ایران هم همین احساسات را عیناً به شما دارد. از طرف خود می توانم بگویم که تا بتوانم به شما مفید خواهم بود. البته من به دیدار شما خواهم آمد. اما خواهش می کنم فراموش نکنید بدون تشریفات رسمی هروقت خواستید تشریف بیاورید. من خوشحال می شوم. ممنون از توجهتان.

(به راهرو رفته و تا درب مارا همراهی می کند)

شرح دومین ملاقات

دیدار با وزیر خارجه ایران (مشاورالممالک علی قلی خان)

۹ نوامبر ۱۹۱۹ - دوشنبه ساعت ۱۲-۱۱:۳۰، هتل پترا پالاس

برای دیدار هیئت نمایندگی ایران خصوصاً رئیس آن وزیر خارجه: مشاورالممالک کمی احساس تردید دارم: منزوی کردن خودشان در سالن هتل، پاسخ به روسی پسر حقوق خوانده وزیر خارجه که «من به ترکی صحبت نمی کنم» به فرستاده شخصی من م. میرزائیف، نارضایتی عمومی از حکومت ایران، تمام اینها حس اینکه در صحبتها، مباحثات نامناسب رخ دهد را به من تلقین می کند و جلوم را می گیرد.

تصادفاً در روز سوم هفته با سید اعلان تبریزی که به نزد وزیر ایرانی می رفت روبرو شدم. از وی خواستم که تقاضای دیدار با وی را به اطلاع وی برساند. سید اعلان قول داد که همین روز جواب وزیر را بیاورد ولی به قولش وفا نکرد.

این وضعیت را غیرعادی تلقی کرده و کارت ویزیت را با منشی ام که کلاه قفقازی سرش کرده بود به نزد وزیر فرستادم. هاشم بیگ همان وقت برگشت و گفت: وزیر خارجه منتظر دیدار با من است. فوراً به نزدش رفتم. در آنجا شاعر «دانش» که اصالتاً از آذربایجان ایران بود نیز حضور داشت. وزیر با احترام بیش از حد استقبال کرده و در کنارش نشاند. بعد از اینکه خودم را کمی معرفی کردم او با لبخند گفت: ما باهم از خیلی وقت آشنا هستیم. من همراه با رئیس هیئت نمایندگیان میرزا حسن خان مشاور الممالک در منزلتان در باکو مهمان شما بودیم. الان هم اجتماع زیبای روشنفکران مسلمان در منزلتان را خوب به خاطر دارم. از اینکه شما را سلامت می بینم خوشحالم. اجازه دهید شمارا با آقای دانش آشنا کنم.

توپچو باشوف: البته خیلی خوب است. آن جلسه منعقد در منزلم را خوب به خاطر دارم و الان هم شما را به یاد آوردم. اما آن زمان شما خیلی جوان بودید.

وزیر: بالاخره آن جلسه ۲۰-۱۸ سال قبل بود. از آن زمان خیلی وقت سپری شده است.

توپچو باشوف: بلی! اینطور است. حافظه ام مرا گمراه کرده است. بخاطر این است که اولین دفعه که من شما را دیدم نشناختم. شما از چه راهی آمده اید؟

وزیر: هیئت نمایندگی ما از تهران-رشت عبور کرده و ما در باکو بوده ایم. (در آنجا) من بانصیب بیگ ، عبدالعلی بیگ (عبدالعلی بیگ امیرجانوف) و با احمد آقاییوف دیدار کرده ام. من از آنها شنیدم که شما بعنوان صدر هیئت نمایندگی انتخاب شده اید. دولت شما استعفا کرده، برای نخست وزیری شما در نظر هستید اما بعداً فتحعلی خان خویسکی را راضی کردند. شنیده ام انگلیسی ها خیلی مودبانه رفتار می کنند و به کارهای دولت شما دخالتی نمی کنند. ما راه خوب و ساکتی در پیش گرفته ایم. عموماً در کشور شما هم آرامش است.

توپچو باشوف: شما در باکو خیلی ماندید؟ چه کسان دیگر را هم دیدید؟

وزیر: در باکو دو روز ماندیم. یک عمری را در کنسولگری با احمد آقاییوف سپری کردم. صحبت های جالبی شد. احمد بیگ حسب عادتش خیلی رک حرف می زند و با استناد به معلومات تاریخی و اینکه چند صد سال خانات مستقل حکومت می کردند علیه امکان اتحاد با ایران حرف می زد.

توپچو باشوف: پس در آخر به چه نتیجه ای رسیدید؟

وزیر: هرکس در همان عقیده اش ماند. اما شما هم می دانید که احمدبیگ بیش از حد عصبی است. مسائل سیاسی را به این منوال نمی توان مذاکره کرد.

توپچو باشوف: من نمی دانم مسائل بینتان چگونه بوده ولی روابط حکومت ایران با ما یعنی جمهوری آذربایجان خوب نیست. و از این منظر، متأسفانه ، من برای یک دلیل ناگوار کوچک دارم که اگر اجازه دهید بعداً به اطلاعاتان می رسانم.

وزیر: البته! ما بعداً با شما دیدار خواهیم کرد. اما من حالا به شما می گویم که شما فقط نه تنها در قفقاز بلکه در ایران هم خوب شناخته می شوید. اگر خاطرتان باشد حکومت ایران برای تشکیل سیستم قضایی ایران شما را به تهران دعوت کرده بود. شما همیشه به نفع منافع مسلمانان کار می کنید. من هم می توانم شما را مطمئن کنم که ما ایرانی ها، به خاطر منافع مسلمانان، از صمیم قلب به شما آذربایجانی ها سعادت آرزو می کنیم و همراه با شما به خاطر اعلام استقلال آذربایجان خوشحال خواهیم بود. نظر من همین است.

توپچو باشوف: حقیقتش را بگویم من هم چیزی خلاف این از شما انتظار نداشتم. چونکه استقلال آذربایجان نه فقط برای ما بلکه برای شما هم مفید خواهد بود. مخصوصاً در این زمانه. به این خاطر، تلقی من این است که در کنفرانس صلح (پاریس) هم شخص شما و هم هیئت ایرانی از استقلال آذربایجان دفاع خواهید کرد.

وزیر: در این رابطه هیچ شک و شبهه ای نداشته باشید و ما در این مورد با شما صحبت خواهیم کرد.

توپچو باشوف: پس هر وقت برای شما مناسب باشد من در خدمتتان هستم. اجازه دهید از شما بخاطر به یاد ماندنم و سخنان تعریف آمیزتان تشکر نمایم. تا دیدار جدید. اما عذر می خواهم شما به دیدار وزیر خارجه ترکیه رفته اید؟

وزیر: من به صورت رسمی به دیدار ایشان نرفته ام. می دانید که من به زودی به پاریس خواهم رفت. به محض اینکه دو سه روز بعد کشتی برسد. بدین خاطر من وقت زیادی ندارم. شاید هم با وزیر خارجه دیداری داشته باشم (تا دم در مرا مشایعت می کند).

ARDA, f.894, S.10, iş 151, V.50-51

Əlimərdan Bəy Topçubaşov İstanbul Diplomatik görüşləri (1918-1919); Bakı 2018, Ülkər Hüseynov. Solmaz Rüstəmovə Tohidi, S:203-207

دیدار سوم:

با علی قلی خان مشاور الممالک وزیر خارجه ایران

۱۱ ژانویه ۱۹۱۹ شنبه ساعت ۳:۲۲-۲۱-هتل پترا پالاس

بعد از ظهر تمام اعضای هیئت نمایندگی ایران در سالن دوم جلو پنجره مستقر شدند. نزد وزیر خارجه ایران می روم. او مرا به باقی مانده اعضای هیئت نمایندگی از جمله ذکاء الملک، انتظام الملک و میرزا حسن خان (وزیر بدون وزارتخانه) معرفی می کند. در میان آنها پسر جوان وزیر هم بود. وی در دانشگاه پطروگراد رشته حقوق می خواند. به روسی و فرانسوی حرف می زند. یک فرانسوی به نام مسیو پرنی هم به عنوان مشاور وزیر دادگستری هست. بجز وزیر هیچکس به زبان ما صحبت نمی کند. آنها فقط فارسی و فرانسه صحبت می کنند.

وزیر: شما به سلطان (عثمانی) معرفی شده اید؟ در روزنامه ها خوانده ام.

توپچو باشوف: بلی، دیروز.

وزیر: دیدارتان خوب بود؟ شما غیر از پست تان، لایق توجه ویژه بودید.

توپچو باشوف: دیدارمان خوب بود. در این شرایط هرچقدر ممکن بود به من توجه شد. من می خواهم از شما درباره تفلیس

چیزهایی بپرسم. شما آنجا را چطور دیدید؟ روابط گرجی ها و ارامنه چطور بود؟

وزیر: ما در تفلیس هم دو روز ماندیم. آن زمان، مناقشات گرجی ها و ارامنه با مداخله انگلیس و فرانسوی ها تمام شده بود. اما، با اینحال، هردو طرف از همدیگر ناراضی بودند. عموماً مسئله ملی در قفقاز بسیار سخت و پیچیده است و به همه چیز ضرر وارد می کند.

توپچو باشوف: درهرحال می توان جلوی ضرر را گرفت و ایران می تواند در این باره کمک فوق العاده ای کند. عموماً چنین فکر می کنم که ایران نباید به مسائل قفقاز بی تفاوت باشد چراکه تغییرات اجتماعی -سیاسی برای ایران نیز می تواند تأثیر ناخوشایندی داشته باشد. ببینید! الان در قفقاز سه و حتی با قفقاز شمالی چهار جمهوری بوجود آمده. شما نظرتان به آنها چیست؟

وزیر: ما تمام این جمهوری ها را به رسمیت می شناسیم. به آذربایجان شما هم خصوصاً رغبت نشان می دهیم و من حتی گفته ام ما نه تنها علیه استقلال شما نیستیم بلکه برعکس طرفدار استقلال شما هستیم. این از هر طرف برای ما به صرفه است و در ابتدا هم درمقابل روسیه جدید، یک نوع امنیت محسوب می شود.

توپچو باشوف: شنیدن چنین نظری برای من بسیار خوشایند است. چراکه تا امروز چیزهایی ناخوشایند احساس می شد. در الیزاوت پول « گنجه » وقتی که از اسارت بلشویکها برمی گشتم در این مورد حرفهایی شنیدم. در این مورد هیئت دیپلماتیک شما هم چیزهایی می گفت. او خیلی شفاف می گفت که ما برنامه تشکیل دولت آذربایجان و گرفتن آذربایجان ایران از ایران را از ماموران ترک (عثمانی) گرفته ایم. این موضوع مرا متعجب کرد. ما هیچ ادعایی نسبت به آذربایجان ایران نداریم و ما جز حمایت از شما چیزی نمی خواهیم. اگر شما علیه ارمنستان و گرجستان هیچ حرفی نمی زنید علیه ما (آذربایجان) چه اعتراضی می توانید داشته باشید؟

وزیر: تماماً درست است. ما مخصوصاً استقلال شما را آرزو می کنیم. چیزی که شما شنیده اید فقط ناراحتی است که از کلمه آذربایجان بوجود آمده است. به نظر من از این طریق از طرف شما یک اشتباهی رخ داده است. چرا که تا امروز آذربایجانی که مرکزش تبریز است جزو اراضی ما است. اما مسئله فقط این نیست. شما استقلال خود را چگونه نگه خواهید داشت؟ چراکه ارامنه و گرجی های همسایه شما، دشمنان شما هستند. متفقین هم بخاطر ترکیه به سختی به شما رغبت خواهند داشت. عموماً لازم است که متفقین با وضعیت مملکت شما آشنا شوند.

توپچو باشوف: من هم به شما بگویم که در اینجا با بعضی نمایندگان متفقین دیداری داشته و برای آنها از وضعیت آذربایجان قفقاز گزارشی داده ام. من در این دیدارها گفته ام که جمهوری های قفقاز و حتی ماوراء قفقاز برای خود مختاریت داخلی داشته باشند ولی مانند سوئیس در قالب یک فدراسیون باشند. از قرار معلوم ارامنه و گرجی ها با این موضوع موافقت و نمایندگانشان در اینجا به این موضوع صحبت می کنند.

وزیر: من به کارکرد این تز شک دارم. بنظرم ارامنه و گرجی ها در این خصوص با شما همراه نخواهند بود. عموماً همراهی ارامنه با شما بسیار سخت خواهد بود. الان ارامنه کمک زیاد دارند و برای برپایی حکومت خود بسیار تلاش می کنند و البته برای برپایی فدراسیون نیز راضی نخواهند بود.

توپچو باشوف: ببینید! برای این موضوع من هم شک دارم. آنها سعی می کنند اما به سختی این مسئله برای آنها میسر بشود. من باور ندارم و این را ممکن نمی دانم، ترکیه... مختاریت ارمنستان...بله...اما حدود (کشور ارمنستان) و سرحداتش کجا خواهد بود هم معلوم نیست.

وزیر: در هر حال مبارزه با آنها سخت خواهد بود. پس اگر ارامنه و گرجی ها مستقیماً با شما یک فدراسیون تشکیل ندهند شما چه خواهید کرد؟ چراکه شما آنموقع تنها خواهید ماند.

توپچو باشوف: چه کنیم؟ در این حالت ماهم دولت خودمان را برپا می کنیم کما اینکه این کار راهم کرده ایم. نه ارمنی ها و نه گرجی ها برای ما ترسناک نیستند. ما از رفتن مجدد به زیر سلطه روسها امتناع می کنیم. هرچقدر سختی هم باشد، امیدوارم ما مجدداً نابود نخواهیم شد چراکه ما همین الان هم موافق اصول ویلسون، برای یک حیات سیاسی مستقل تمام امکانات را داریم. ببینید! اگر ایران آرزوی استقلال ما را دارد در این مسئله باید به ما کمک کند.

وزیر: متأسفانه در کنفرانس صلح صدای ما نقش مخصوص (و تعیین کننده) ایفا نخواهد کرد. نقش ترکیه از ما هم کمتر خواهد بود. الان (ترکیه را) از هر طرف خفه می کنند. اما غیر از اصول ویلسون تاریخ و حقوق تاریخی هم وجود دارد. از این منظر برای شما وضعیت تابعیت خانات ماوراء قفقاز خوب معلوم است. محتملاً کنفرانس صلح حقوق تاریخی را نمی تواند مدنظر قرار ندهد. توپچو باشوف: یعنی ، ایران خواستار حق و حقوق (تاریخی) خود در آذربایجان ما خواهد بود یا می باشد؟ می تواند، در برابر حقوق تاریخی ایران، حقوق قدیمی تری نشان داده شود اما در هر حال گفته های الان شما هم می تواند کمک کند. اگر (حفظ استقلال) در توان ما نباشد و کمکی به ما نشود آنوقت اتحاد با ایران ممکن می شود. الحاق به ایران به وقوع می پیوندد. توان شما به این موضوع کفایت می کند؟ شما آماده دفاع از حقوق تاریخی خود در کنکره صلح هستید؟ شما در باکو و عموماً با حکومت ما در این مورد صحبت کرده اید؟ برای من این یک مسئله تازه ایست و تفکر عمیق می طلبد، در هر حال اقدام از طرف شماست.

وزیر: (کمی پر از فکر کردن)...البته لازم است در این مورد مذاکره شود. مثلاً هم برای ما و هم برای شما بی نهایت مهم است. ببینید، لازم است شما نیز هرچه زودتر به پاریس بیایید. در آنجا صحبت می کنند. من تعجب می کنم که چرا هیئت مذاکره تحت رهبری شما هنوز به اینجا نرسیده است. فکر می کنم زودتر برسند (به ساعت نگاه می کند). آآ. کمی بعد ساعت یازده می شود)

توپچو باشوف: شما اسامی هیئت نمایندگی ما را به خاطر نمی آورید؟ چند نفرند آنها؟

وزیر: به راستی به یاد نمی آورم. سلامت باشید. می بینمتان. بخاطر ما کشتی را به تأخیر می اندازند. (بر می خیزد و ماهم

خداحافظی می کنیم)

ARDA,f.894,S.10,iş151,V.54-55 arx

Əlimərdan Bəy Topçubaşov İstanbul Diplomatik görüşləri (1918-1919); Bakı 2018,Ülkər

Hüseynov. Solmaz Rüstəmovə Tohidi, S:212-217

جلسه چهارم

صحبت با علی قلی خان مشاورالممالک وزیر خارجه ایران

چهارشنبه ۱۵ ژانویه ۱۹۱۹، ساعت ۱۸:۳۰-۱۸-هتل پرا پالاس

پس از دیدار با مشاورالممالک، چند روزی هیئت نمایندگی ایران را روزها کم می دیدم. عصر هاهم هیئت به کنار کشیده و با

فرانسوی ها صحبت کرده و وقت می گذراندند.

۱۴ ژانویه در رستوران پشت میز غذاخوری نشسته بودم که وزیر خارجه ایران با پسرش نزد من آمدند. پس از سلام اعلام نمودند

که دو روز بعد آنها (از استانبول به پاریس) می روند و فردا با من دیدار خواهند کرد. فردایش یعنی امروز ساعت ۶ برای اینکه

مطمئن از حضور من در خانه باشند منشی اش را به نزد فرستاد. سپس خودش آمد و نزدیک ۳۵-۴۰ دقیقه نزد من ماند. من در

تخت خوابم دراز کشیده بودم. تب داشتم و زکام بودم. (از تخت خواب)برخاستم. لباس پوشیدم و به استقبال وی رفتم.

وزیر: شماهم مریض هستید؟ می دانید آب و هوای اینجا خیلی بد است و باید مواظب باشید. سعی کنید زودتر از اینجا بروید. از

نمایندگان شما خبری هست؟ کی اینجا خواهند بود؟ آنها بایست زود بیایند. برای خرج راهشان هم ۵۴ هزار لیره داده شده

است.

توپچو باشوف: هنوز (از نمایندگان) خبری نیست. نماینده ارمنی آمده و من امروز بایستی با او می بودم ولی مریضی ام مانع شد.

پس شما چه وقت می روید؟

وزیر: به احتمال زیاد فردا. کشتی جنگی انگلیسی است. انگلیسی ها (این کشتی را) به ما داده اند وگرنه خروج از اینجا بسیار

مشکل می شد.

توپچو باشوف: نظر شما درباره کنگره صلح چیست؟ جلسات زود شروع خواهد شد؟ فعلاً چه کسانی به کنفرانس راه داده خواهند شد؟

وزیر: آنطوری که من شنیده ام این روز ها برای کنفرانس آماده می شوند. فقط این کنفرانس با شرکت کشورهای متفق شروع خواهد شد. غیر از آنها چه کشورهایی اجازه ورود به کنفرانس دریافت خواهند کرد معلوم نیست. (این مورد) در پاریس معلوم خواهد شد. در آنجا نیز عجله لازم است.

توپچو باشوف: می دانید! من تصمیم گرفته ام اگر ممکن شود اول از اینجا به باکو برگردم و با افرادی که لازم است ملاقات کنم سپس اگر لازم شد به پاریس بروم. چرا که برای حل خیلی از مسائل و قبل از کنفرانس، باید در باکو مذاکره بکنم. مخصوصاً اینکه نوبت به ما به این زودی ها نمی رسد و براساس نوشته ها پس از ۶-۵ ماه نوبت به ما خواهد رسید.

وزیر: بلکه هم همینطور است. من هم متأسفم که در باکو با فتحعلی خان خویسکی و عموماً وزرای شما دیداری نکرده ام. مثل اینکه خویسکی مریض بود. نمی دانم تصمیم آخرتان چیست؟ اما به نظر من مسئله آذربایجان شما به راحتی می توان با اتحاد با ایران و الحاق حل کرد.

توپچو باشوف: چطور؟

وزیر: اجازه بدهیم توضیح دهم. با این تز نمی خواهیم که شما وابسته به تهران شوید. قطعاً آذربایجان شما ، البته، مختاریت داخلی خود را حفظ خواهد کرد. روابط خارجی با شرایط مخصوصی معلوم خواهد شد. تمام اینها، البته در کنگره (پاریس)، رسمی خواهد شد و اگر به ماهیت این (موضوع) به خوبی پی ببریم نتیجه هم برای شما و هم ما مفید خواهد بود که می تواند رضایت متفقین را هم جلب کند. من در این مورد در باکو با احمد بیک صحبت کردم اما او عصبانی شد. من حتی از شخصی شنیده ام که در پشت این پیشنهاد گویا دیپلماسی ایرانی که در فکر اسارت آذربایجان هست و می خواهد یکی از خوانین را به عنوان حاکم به باکو بفرستد وجود دارد. می گفتند که در قبال این اقدام، آذربایجانی ها حاضرند به تبعیت روسیه بروند. این گفته ها به معنی این است که حرف های من را متوجه نشده اند.

توپچو باشوف: (این پیشنهاد) هرچطور هم درک شود باید در جای خود در تهران یا باکو درباره اش صحبت کرد. (حتی) می شد به تهران نماینده فرستاد. بنابه دلایل زیادی ، من فکر نمی کنم پیشنهاد شما مقبول شود. ولی با اینحال صحبت با حکومتان در این باره ضروری بود. وگرنه اینطور خواهد شد (گرچه) من صلاحیت فوق العاده دارم اما من بعنوان مثال ، علیرغم این ، در جواب دادن به شما بدون هماهنگی با باکو سختی می کشم. شما هم حتماً همینطور.

پس از اینکه شروط آماده شد چنان پیشنهادهایی می شود که در رابطه با آنها لازم است شما هم از تهران سوال بکنید.

وزیر: در این شرایط از تهران به باکو و بالعکس نمی توان هیچ نماینده ای فرستاد. اما درباره من، به شما اطمینان می دهم، هرچه که از طرف من قبول شود، هرچه باشد از طرف حکومت شاه رد نخواهد شد. اما من گفته هایم را به عنوان خواسته عنوان نمی کنم. این فقط فکر من است و البته دو طرفه باید مذاکره شود. همراه با اینها من خواستم که هم شما هم ما دوران سختی که در آن زندگی می کنیم را فراموش نکنیم خصوصاً ما ملت های مسلمان.

در واقع، در حال حاضر در میان ما تفکری حاکم نخواهد شد که نتیجه نهایی آن ضربه به ما باشد. ببینید برسر ترکیه چه می آورند؟ باری این دولت سخت است که دوباره احیا شود. یعنی تمام امیدها پوچ شد. اگر امروزه در میان ما هم هم رأیی نباشد همه امان به مرگ محکوم هستیم. مخصوصاً در قفقاز، اول روسها سپس گرجی ها و ارمنی ها (هرچقدر هم با هم دشمن باشند باز هم مسیحی هستند) اول شمارا خواهند خورد و سپس ما را. در میان ما باید اعتماد حاکم باشد که تا امروز وجود ندارد. نگاه کنید برای شما یک مثال حقیقی بزنم: من وقتی به باکو آمدم کنسول ما خبر داد که فتحعلی خان (خویسکی) طی نامه ای رسمی از وی پرسیده است که: آیا این درست است که در ماده ۸ لایحه ایرانی ها در کنفرانس صلح، اراضی خانات ماوراء قفقاز یعنی اراضی تا قبل از معاهده گلستان که ضمیمه خاک روسیه شده طلب شده است؟ خویسکی همچنین نوشته است اگر چنین درخواستی وجود ندارد پس کنسول این موضوع را از طریق یک جریده تکذیب نماید. من آن زمان به کنسول پیشنهاد کردم که این موضوع را تکذیب نماید چراکه ما چنین خواسته ای نداریم. بدین ترتیب اعتقاد و یگانگی، ببینید الانه این برای ما لازم است. توپچو باشوف: البته هم این و هم آن متقابلاً لازم است. هم اینکه من خودم اتحاد را هم برای استقلال ایران و هم آذربایجان و هم برای حفاظت از منافعیشان همچون اتحادیه درک می کنم. این را هم بگویم، در این موقع من مطمئنم شما در ما متفق معتبر پیدا خواهید کرد.

وزیر: من هم مطمئنم. من به شما تمام چیزها را تماماً آشکارا گفتم. اگر خدا بخواهد در پاریس دیدار می کنیم و حول این مورد صحبت می کنیم. الان هم اجازه دهید خداحافظی کنم و اگر ممکن است نسخه ای از یادداشتهای شما بخواهم.

توپچو باشوف: با کمال میل. من با عنوان هیئت دیپلماتیک ایران، همراه با نامه ای، یک نسخه (از یادداشت ها را) آماده کرده ام. با آن ارسال یادداشت ها را به حکومتان را خواهش می نمایم. حال که شما به عنوان وزیر خارجه اینجا هستید، مفتخرم با تقدیم این یادداشت ها به شما.

وزیر: از شما ممنونم.

توپچو باشوف: فردا به شما می رسانم (پی نوشت: یادداشتهای همراه با نامه در ۱۶ ژانویه ساعت ۱۴:۳۰ تقدیم وزیر خارجه ایران شد). متشکرم از شما که تشریف آوردید. مسافرت خوبی برای شما آرزو مند. (او را تا آسانسور مشایعت می کنم)

Əlimərdan Bəy Topçubaşov İstanbul Diplomatik görüşləri (1918-1919); Bakı 2018, Ülkər Hüseynov. Solmaz Rüstəmovə Tohidi, S:223-228

منبع:

Əlimərdan Bəy Topçubaşov İstanbul Diplomatik görüşləri (1918-1919); Bakı 2018, Ülkər Hüseynov. Solmaz Rüstəmovə

نگاهی بر کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» نوشته غلامرضا رشید یاسمی

ایمیل:

ali.babazadeh12@gmail.com

وابستگی:

محقق و شووینیسیم پژوه

چکیده:

کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» نوشته غلامرضا رشید یاسمی است، که آن را در سال ۱۳۱۶ به درخواست وزارت فرهنگ ایران به رشته تحریر درآورده است. موضوع کتاب چنانکه از عنوان آن پیداست، به تاریخ و مسائل تباری و نژادی قوم کرد مربوط می‌گردد. در زمان سلطنت رضاشاه دستگاه فرهنگی حکومت بر اساس یک تمایل شدید و مرموز، غلامرضا رشیدیاسمی، مردوخ کردستانی و ولادیمیر مینورسکی را مأمور تدوین تاریخ کرد و تعیین منشأ نژادی و اثبات ایرانی بودن این قوم نمود. نگارنده در مطالعات خود به نکته قانع کننده‌ای در باره علل این اشتیاق برنخورده است. به عنوان یک احتمال عمده می‌توان معتقد بود این تمایل شدید حکومت نژادگرا و آریایی باز پهلوی برای اثبات هم‌ریشگی نژادی برخی اقوام ساکن در ایران با فارس‌زبانان، ریشه در علاقه این حکومت برای یارگیری از اقوام غیر ترک ایرانی، جهت طرح ادعای غلبه جمعیتی مردم فارس‌زبان و برادران نژادی آنها در مقابل جمعیت ترک بوده است. شاید غرض آینده‌نگرانه‌ای برای طرح دعاوی ارضی نسبت به اراضی کُردنشین کشورهای همسایه هم در این اشتیاق دخیل بوده باشد. دعوی ارضی نسبت به سرزمین‌های کُردنشین عثمانی در ادعاینامه استرداد ارضی تسلیم شده به کنفرانس صلح پاریس از طرف هیئت ایرانی در مارس ۱۹۱۹ و تأکید بر ایرانی‌نژاد و ایرانی‌زبان بودن این قوم شاهد دیگری است، که این گمان را تقویت می‌کند.

نویسندگان سه گانه مذکور به عنوان مؤلفانی پروژه‌کار در قبال دریافت اجرت، اسناد و امکانات تحقیق به تدوین تاریخ کرد بر اساس اصول و معیارهای تعیین شده از طرف حکومت پهلوی پرداخته و تاریخی مشوش و مجعول برای قوم مذکور ساختند. اساس کار در تدوین این تاریخ بر اثبات ایرانی بودن افراد بر اساس تعریف خاص نخبگان حکومت از مفهوم ایرانی بودن، اثبات آریایی بودن کرد و اشتراک نژادی کرد و فارس، اثبات حضور کرد در همه جای فلات ایران، ادغام کرد در جامعه آریایی و فارسی، زیر مجموعه فارسی قرار دادن زبان کُردی، منتسب ساختن برخی سلسله‌های پادشاهی ایران به افراد و در نهایت منتسب ساختن کرد به سلسله یا تمدن ماد استوار بود. تألیف کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» در شرایط خلأ فرهنگی و فقدان آثار مکتوب در موضوع مذکور به انجام رسید و مطالب این کتاب با وجود معایب و اغلاط بسیار، در سایه تبلیغ و پیرایه‌بندی دیگران قبول عام یافت.

متأسفانه در سایه سوء استفاده مسئولان فرهنگی حکومت پهلوی از موقعیت خاص تاریخی و خلأ فرهنگی برای تدوین آثار مکتوب بر اساس اصول و علائق آریایی‌محور و فارسی‌محور خود و تلاش‌های بعدی دستگاه‌های فرهنگی این حکومت در جهت به کرسی نشاندن تاریخ‌های دست‌ساز و مجعول خود و استمرار این رویه در دوران بعد از انقلاب اسلامی، این قبیل نوشته‌های غیر علمی و غیر مستند در جایگاه کتب مرجع نشسته و ساختار فکری و نگرشی جامعه روشنفکری و دانشگاهی ایران را شکل داده و به منابعی برای تدوین کتب بعدی در موضوع خود بدل شدند.

کلمات کلیدی: کرد، ایران، نژاد، آریایی، ماد، ساسانیان، کردستان

استناد (آپا):

بابازاده اورموی، ع. نگاهی بر کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» نوشته غلامرضا رشید یاسمی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Ali Babazadeh Urmavy

Email:

ali.babazadeh12@gmail.com

Affiliation:

Researcher and chauvinism-researcher

A Look at the Book "Kurd and His Racial and Historical Connection" Written by Gholamreza Rashid Yasmi

Abstract:

The book "Kurd and His Racial and Historical Connection" is written by Gholamreza Rashid Yasmi, who wrote it in 1316 at the request of the Ministry of Culture of Iran. As the title suggests, the subject of the book is related to the history and issues of descent and race of the Kurdish people. During the reign of Reza Shah, the cultural apparatus of the government, based on a strong and mysterious desire, commissioned Gholamreza Rashid Yasmi, Mardukh Kurdestani and Vladimir Minorski to compile the history and determine the racial origin and prove the Iranian-ness of this people. In his studies, the author has not come across a convincing point about the causes of this desire. As a major possibility, it can be believed that this strong desire of the racist and Aryanist Pahlavi government to prove the racial identity of some ethnic groups living in Iran with the Persian speakers is the root of this government's interest in recruiting non-Turkish Iranian ethnic groups to plan. It has been claimed that the population of Persian-speaking people and their ethnic brothers is superior to the Turkish population. Perhaps a forward-looking purpose to raise land claims against the Kurdish lands of neighboring countries was also involved in this desire. The land claim against the Ottoman Kurdish lands in the declaration of land restitution submitted to the Paris Peace Conference by the Iranian delegation in March 1919 and the emphasis on the Iranian-race and Iranian-language of this people is another evidence, which strengthens this suspicion.

As the authors of the three mentioned projects, in exchange for receiving wages, documents and research facilities, the authors compiled Kurdish history based on the principles and criteria set by the Pahlavi government and created a confused and fake history for the said people. The basis of the work in compiling this history is to prove that Akrad is Iranian based on the special definition of the government elites of the concept of being Iranian, to prove that Kurds are Aryans and the racial commonality of Kurds and Persians, to prove the presence of Kurds everywhere on the Iranian plateau, to integrate Kurds into Aryan and Persian society. Putting the Kurdish language under the Persian group, attributing some dynasties of the kingdom of Iran to the Ekrads, and finally attributing the Kurds to the Median dynasty or civilization was based. The writing of the book "Kurd and His Racial and Historical Connection" was completed in the conditions of cultural vacuum and lack of written works on the mentioned subject, and the contents of this book, despite many flaws and errors, were widely accepted in the shadow of propaganda and editing by others.

Unfortunately, in the shadow of the Pahlavi government's cultural authorities' abuse of the special historical situation and cultural vacuum to compile written works based on their Aryan-oriented and Persian-oriented principles and interests, and the subsequent efforts of the cultural institutions of this government to put history on the throne self-made and artificial works and the continuation of this practice in the era after the Islamic Revolution, such non-scientific and non-documented writings sit in the place of reference books and have shaped the intellectual and attitudinal structure of the intellectual and academic society of Iran and become sources. They became their subject for the compilation of subsequent books.

Key words: Kurdish, Iran, race, Aryan, Medes, Sassanians, Kurdistan

CITATION (APA):

Babazadeh Urmavy, A. A Look at the Book "Kurd and His Racial and Historical Connection"
Written by Gholamreza Rashid Yasmi. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history"
Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Əli Babazadə Urməvi

E-poçt:

ali.babazadeh12@gmail.com

Mənsubiyyət:

Tədqiqatçı və şovinizm-
tədqiqatçı

Qulamrza Rəşid Yasminin yazdığı "Kürd və onun irqi-tarixi davamlılığı" kitabına baxış

Xülasə:

"Kürd və onun irqi-tarixi davamlılığı" kitabı 1316-cı ildə İran Mədəniyyət Nazirliyinin sifarişli Qulamrza Rəşid Yasmin tərəfindən yazılmışdır. Adından da göründüyü kimi, kitabın mövzusu kürd xalqının tarixi, soy və irq məsələləri ilə bağlıdır. Rza şah dövründə hökumətin mədəni aparatı güclü və müəmmalı bir istək əsasında Qulamrza Rəşid Yasmin, Mərdux Kurdestani və Vladimir Minorskiyə tarixi tərtib etməyi, irqi mənşəyini müəyyənləşdirməyi və bu xalqın iranlılığını sübut etməyi tapşırırdı. Müəllif araşdırmalarında bu istəyin səbəbləri ilə bağlı inandırıcı bir məqama rast gəlməmişdir. Böyük ehtimal kimi, irqçi və arianist Pəhləvi hökumətinin İranda yaşayan bəzi etnik qrupların farsdillilərlə irqi kimliyini sübut etmək üçün türk olmayan iranlı etnikləri öz sıralarına cəlb etmək marağının kökündə dayandığına inanmaq olar. Qrupların planlaşdırılması Farsdillilərin və onların etnik qardaşlarının əhalisinin türk əhalisindən üstün olduğu iddia edilmişdir. Ola bilsin ki, bu arzuda qonşu ölkələrin kürd torpaqlarına qarşı torpaq iddiaları qaldırmaq kimi perspektivli bir məqsəd də var idi. İran nümayəndə heyətinin 1919-cu ilin martında Paris Sülh Konfransına təqdim etdiyi torpaqların geri qaytarılması bəyannaməsində Osmanlı kürd torpaqlarına qarşı torpaq iddiası və bu xalqın iranlı və irandilli olmasının vurğulanması da bu şübhəni gücləndirən bir dəlildir.

Adı çəkilən üç layihənin müəllifi olaraq əmək haqqı, sənəd və tədqiqat imkanları müqabilində Pəhləvi hökumətinin qoyduğu prinsip və meyarlar əsasında kürd tarixini tərtib edən müəlliflər sözügedən insanlar üçün saxta tarix yaratmışlar. Bu tarixin tərtibində işin əsasını hökumət elitasının iranlılığı anlayışına verdiyi xüsusi tərifə əsaslanaraq Ekradin iranlı olduğunu sübut etmək, kürdlərin ari olduğunu və kürdlərlə farsların irqi ümumiliyini sübut etmək, İran yaylasının hər yerində kürdlərin olması, kürdlərin ari və fars cəmiyyətinə inteqrasiyası, kürd dilinin fars qrupuna daxil edilməsi, İran krallığının bəzi sülalələrinin Ekradlara aid edilməsi və nəhayət, kürdlərin Midiya xanədanlığına və ya sivilizasiyasına aid edilməsi əsaslanırdı. "Kürd və onun irqi-tarixi davamlılığı" kitabının yazılması mədəni boşluq və qeyd olunan mövzuda yazılı əsərlərin olmaması şəraitində başa çatdırılmış və bu kitabın məzmunu bir çox nöqsan və xətalara baxmayaraq, ictimaiyyətdə geniş şəkildə qəbul edilmişdir.

Təəssüf ki, Pəhləvi hökumətinin mədəniyyət orqanlarının xüsusi tarixi vəziyyətdən və mədəni boşluqdan sui-istifadə edərək öz ari və fars yönümlü prinsip və maraqları əsasında yazılı əsərlər tərtib etməsi və bu hökumətin mədəniyyət müəssisələrinin sonrakı söyləri kölgəsində tarixi taxt-taca çıxarmaq üçün öz istehsalı və süni əsərlər və bu təcrübənin İslam İnqilabından sonrakı dövrdə də davam etdirilməsi, bu cür qeyri-elmi və sənədsiz yazılar istinad kitablarının yerində oturub, fikri və münasibət quruluşunu formalaşdırmışdır. Kitab İranın intellektual və akademik cəmiyyətinin mənbəyinə çevrilir və sonrakı kitabların tərtibi üçün onların mövzusunə çevrilir.

Açar sözlər: Kürd, İran, irq, Ari, Midiya, Sasani, Kürdüstan

CITATION (APA):

Babazadə Urməvi, Ə. Qulamrza Rəşid Yasminin yazdığı "Kürd və onun irqi-tarixi davamlılığı" kitabına baxış. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Ali Babazade Urmevi

E-posta:

ali.babazadeh12@gmail.com

Üyelik:

Araştırmacı ve şovenizm-
araştırmacı

Gulamrıza Raşid Yasmi'nin Yazdığı "Kürd ve Onun Irki-Tarihi Devamlılığı" Kitabına Bir Bakış

Özet:

"Kürd ve onun irki-tarihi devamlılığı" kitabı, 1316 yılında İran Kültür Bakanlığı'nın isteği üzerine Gulamrıza Raşid Yasmi tarafından yazılmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi kitabın konusu Kürt halkının tarihi, soy ve ırk meseleleriyle ilgilidir. Rıza Şah'ın hükümdarlığı sırasında, hükümetin kültürel aygıtı, güçlü ve gizemli bir arzuya dayanarak, Gulamrıza Raşid Yasmi, Mardukh Kurdestani ve Vladimir Minorski'yi tarihi derlemek, ırksal kökenini belirlemek ve bu halkın İranlılığını kanıtlamakla görevlendirdi. Yazar, çalışmalarında bu arzusunun nedenleri konusunda ikna edici bir noktaya rastlamamıştır. Büyük bir olasılık olarak, ırqçı ve Aryanist Pehlevi hükümetinin, İran'da yaşayan bazı etnik grupların Farsça konuşanlarla ırksal kimliğini kanıtlamaya yönelik bu güçlü arzusunun, bu hükümetin Türk olmayan İran etnik gruplarını askere alma konusundaki ilgisinin kökeni olduğuna inanılabilir. Grup planlaması Farsça konuşan halkların ve onların etnik kardeşlerinin nüfusunun Türk nüfusundan üstün olduğu iddia edildi. Bu arzusunun içinde belki de ileriye dönük olarak komşu ülkelerin Kürt topraklarına yönelik toprak iddialarını gündeme getirme amacı da vardı. İran heyetinin Mart 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu toprak iadesi beyanında Osmanlı Kürt topraklarına karşı toprak iddiası ve bu halkın İran ırkına ve İran diline vurgu yapılması bu şüpheyi güçlendiren bir başka delildir.

Adı geçen üç projenin yazarları olarak yazarlar, aldıkları maaş, belge ve araştırma olanakları karşılığında Pehlevi hükümetinin belirlediği ilke ve kriterlere göre Kürt tarihini derleyerek adı geçen halk için karışık ve sahte bir tarih yarattılar. Bu tarihin derlenmesindeki çalışmanın temeli, hükümet elitlerinin İranlılık kavramının özel tanımından yola çıkarak Akrad'ın İranlı olduğunu kanıtlamak, Kürtlerin Aryan olduğunu ve Kürtlerle Farsların ırksal ortaklığını kanıtlamak, Kürtlerin İran platosunun her yerinde bulunması, Kürtlerin Aryan ve Fars toplumuna entegre edilmesi, Kürt dilinin Fars grubuna dahil edilmesi, İran krallığının bazı hanedanlarının Ekradlara atfedilmesi ve son olarak Kürtlerin Medyan hanedanına veya medeniyetine atfedilmesi. dayanıyordu. "Kürt ve ırksal ve tarihi devamlılığı" kitabının yazımı, kültürel boşluk ve söz konusu konuda yazılı eserlerin bulunmaması koşullarında tamamlanmış ve bu kitabın içeriği, birçok kusur ve hataya rağmen, geniş çapta kabul görmüştür.

Ne yazık ki, Pehlevi hükümetinin kültür otoritelerinin özel tarihi durumu ve kültürel boşluğu kötüye kullanarak Aryan odaklı ve Fars odaklı ilke ve ilgi alanlarına dayalı yazılı eserler derlemesi ve bu hükümetin kültür kurumlarının müteakip çabaları gölgesinde tarihin kendi kendine yapılan ve yapay eserlerle tahtına oturtulması ve bu uygulamanın İslam Devrimi sonrasındaki dönemde de devam etmesi, bu tür bilimsel olmayan ve belgelenmemiş yazıların referans kitaplarının yerini alması, entelektüel ve tutumsal yapıyı şekillendirmiştir. Kitap İran'ın entelektüel ve akademik toplumunun kaynakları haline geldi ve sonraki kitapların derlenmesine konu oldu.

Anahtar Kelimeler: Kürt, İran, ırk, Aryan, Medler, Sasaniler, Kürdistan

CITATION (APA):

Babazade Urmevi, A. Gulamrıza Raşid Yasmi'nin Yazdığı "Kürd ve Onun Irki-Tarihi Devamlılığı" Kitabına Bir Bakış. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

مقدمه

غلامرضا رشیدیاسمی کتابی با عنوان «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» دارد. وی این کتاب را در اجرای قرارداد خود با وزارت معارف برای تألیف کتابی در موضوع روشن کردن تاریخ کرد و اثبات اصالت ایرانی کرد به رشته تحریر درآورده است. در حوالی سال ۱۳۱۶ شمسی جنب و جوش عجیبی برای تألیف آثاری در باره تاریخ کرد و تعیین سرمنشأ زبانی و نژادی این قوم در میان دولتیان ایرانی پدید می‌آید و حاصل این تحرک به تصویب‌نامه هیئت وزیران جهت ارجاع مأموریت تألیف و تدوین تاریخ مذکور در سه جلد به ولادیمیر مینورسکی، رشید یاسمی و مردوخ کردستانی ختم می‌گردد. از طرف دیگر قراردادی بین وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه و غلامرضا رشیدیاسمی در ۱۳۱۶/۵/۵ منعقد می‌گردد، که به موجب آن یاسمی متعهد می‌شود ظرف یک سال کتابی در موضوع مورد اشاره تألیف کرده و برای چاپ به وزارت معارف تقدیم نماید. دولت نیز متعهد می‌گردد در قبال این کار ۱۶۰۰۰ ریال در دو قسط به عنوان اجرت به یاسمی پرداخت نموده و حتی‌الامکان وسایل ممکن از قبیل منابع، نقشه و دیگر ملزومات را تأمین نماید.

در پی این قرارداد یاسمی کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» را با هدف تأمین نظر دولت و رعایت حدودی تعیینی وزارت معارف تألیف می‌کند و کتاب مذکور از طرف دولت به چاپ می‌رسد. کتاب مذکور بر پایه روش عمومی نویسندگان ایرانی در آن زمان تدوین شده و اشکالات متعددی در آن جلب نظر می‌کند. تحلیل کامل این کتاب محتاج مجالی وسیع‌تر و البته دانش تاریخی مشروح‌تری است و نگارنده قصد دارد در این مقال برخی نابه‌سامانی‌های آشکار آن را بر پایه توان خود گوشزد نماید.

تأمل در کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» مشکلات بسیار یک نویسنده مطیع و پروژه‌کار را برملا می‌سازد و نشان می‌دهد یاسمی به طمع منافع مادی و معنوی قدم در میدانی گذارده که دانش و تجربیات قبلی او دستمایه خوبی برای قلم زدن در آن حوزه نبوده و کتاب تألیفی او اثری مشحون از آشفتگی‌ها، نابه‌سامانی‌ها، تناقض‌ها، دروغ‌ها، حقیقت‌پوشانی‌ها و استنتاجات غلط از آب درآمده است. نقد و تحلیل کار یاسمی در این کتاب، محتاج کتابی دیگر در همان عرض و طول است و طبعاً این مقاله گنجایش پرداختن به همه مشکلات موجود در کتاب مذکور را ندارد. از طرف دیگر کتاب‌هایی از نوع «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» بی‌شبهت به حکایت مشهور مردی نیست، که میخی در زمین کوبید و گفت: اینجا مرکز جهان است، اگر باور ندارید؛ بروید و اندازه بگیرید. ادعاهای بی‌بنیاد، نتیجه‌گیری‌های مغایر با نص شواهد و اسناد، وجود اغلاط تاریخی، پرشماری ادعاهای فاقد منبع و مرجع، طرح مطالب متناقض و مغایر با یکدیگر، استفاده گزینشی از منابع، اختراع قواعد خودساخته و مشکلات بسیار دیگری از این دست شرایط دشواری برای خواننده و منتقد پدید آورده و شاقی کار نقد این کتاب را تا حد اندازه گرفتن جهان در حکایت مورد اشاره بالا برده است.

با این وصف امکان اشاره به همه مشکلات کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» و درآوردن همه سنگ‌های انداخته شده به چاه از جانب یاسمی در این مختصر امکان‌پذیر نیست و از سر ناچاری برخی مشکلات و ملاحظات کلی و مهم موجود در کتاب مذکور مورد توجه قرار گرفته‌است.

شرح حال یاسمی

غلامرضا رشیدیاسمی در سال ۱۲۷۵ شمسی برابر با جمادی‌الثانی ۱۳۱۴ قمری در کرمانشاه متولد شد. خانواده او اهل فضل و هنر بودند و جدّ مادری‌اش محمدباقر میرزا خسروی نویسنده داستان «شمس و طغرا» از ادبا و شعرای عصر خود بود. رشید یاسمی پس از طی دوره دبستان در کرمانشاه، برای ادامه تحصیل به تهران آمد و در مدرسه «سن-لویی» دوره دبیرستان را به پایان رسانید و مدّتی به عنوان رئیس دبیرستان در زادگاهش خدمت کرد و اندکی بعد به تهران رفت و با همکاری نامدارانی چون مالک-الشعراى بهار، عباس اقبال، سعید نفیسی و برخی دیگر، فعالیت‌های فرهنگی، ادبی و مطبوعاتی خود را آغاز کرد و از محاضر اساتیدی چون میرزاظاهر تنکابنی و ادیب نیشابوری و دیگران بهره گرفت.

یاسمی در تمام مدّت زندگی خود، علاوه بر تحقیق و مطالعه به کارهای دولتی نیز اشتغال داشت. او در سال ۱۳۱۲ شمسی به سمت استادی کرسی تاریخ اسلام در دانشکده ادبیات تهران و دانشسرای عالی انتخاب گردید و بعدها هم به عضویت فرهنگستان ایران درآمد و در سال ۱۳۲۲ جزو هیئتی به هند مسافرت کرد. چکامه‌های «ایران و هند» و «خاطرات هند» یادگار این سفر است.

یاسمی در زمره نویسندگان پرکار دوران معاصر قرار داشت و عمر خود را پیوسته به مطالعه و تألیف می‌گذراند. تحقیق و پژوهش در حوزه‌های مختلف و آشنایی با زبان‌های عربی، انگلیسی، فرانسه و خط و زبان پهلوی باعث شد آثار متعدّدی در موضوعات مختلف از وی بر جای ماند. یاسمی طبع شعری نیز داشت و اشعاری از وی به یادگار مانده‌است. آثار او افزون از چهل عنوان و بر سه بخش: «تألیفات»، «تصحیح، تحشیه و انتخاب» و «ترجمه» مشتمل است. مقالات او نیز در نشریاتی چون: شفق سرخ، دانشکده، نوبهار هفتگی، ستاره سرخ، مهر و تعلیم و تربیت به چاپ رسیده‌است.

وی در ۵۵ سالگی در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۳۰ دیده از جهان فروبست و در گورستان ظهیرالدوله در بند به خاک سپرده شد.^۱

خطوط کلی اندیشه و مندرجات کتاب "کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او"

۱ - پیروی از تمایلات نژادگرایانه

در سرتاسر کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» عنصر نژادگرایی، بلکه نژادپرستی افراطی به چشم می‌آید و در آن نویسنده مدام پاکی و برتری نژادی آریایی و اقوام هند و اروپایی را مورد اشاره و تأکید قرار می‌دهد. یاسمی در باره نحوه پی بردن خود به «پاک بودن نژاد آریایی» یا مراتب برتری نژادی ایشان توضیحی عرضه نمی‌کند. این تمایلات نژادپرستانه و

خودبرتربینانه در مواجهه با کلّ جامعه موسوم به آریایی، اعم از ایرانی و هندی و غیره رخ می‌نمایند و تتمه این قبیل تمایلات شامل حال کرد می‌گردد. جدا از افسانه و بی‌پایه بودن داستان آریایی‌بازی، پاکی نژاد آریایی در برابر لابد ناپاکی نژادهای دیگر قرار می‌گیرد و این نگاه، غیر علمی، غیر انسانی، غیر اسلامی و عمیقاً ابلهانه و نژادپرستانه است. گذشته از این، لفظ آریایی حامل معنی نژادی نیست، بلکه به معنی زبان و فرهنگ گروهی از مردم هند و اروپایی است، که روزگاری در اروپا در مفهوم نژادی به کار رفت و در قرن نوزدهم میلادی در همان معنا به ایران راه پیدا کرد و با وجود کنار رفتن خود این تلقی از واژه آریایی در اروپا، گویا در ایران تا ابد قرار است در معنای نژادی به کار رود.

یاسمی ادّعا می‌کند در نوشتار خود سعی دارد قدمی از طریق استوار تاریخی و پیروی از اسناد متین بیرون نگذارد. این ادّعا دیری نمی‌پاید و در سایه دخیل گشتن تمایلات قومی، نوشته وی رنگ نژادگرایی و خودستایی جمعی به خود می‌گیرد:

"شرافت و عظمت نژادی کرد بدرجه‌ایست، که اخبار آنان با وجود گذشتن از هزاران پرویزن انتقاد و احتیاط تاریخی، باز آنچه بماند برای فخر و برای جلب محبت کافی است."^۲

نوشتن تاریخ یک قوم یا یک سرزمین به منظور روایت وقایع مربوط به آنها و آشنایی مردمان با گذشته خود، یا گذشته دیگران انجام می‌گیرد. زمانی که تفاخر و میل به اثبات مراتب برتری قوم خود جای روایت مستند و بی‌طرفانه را می‌گیرد، راه برای کج‌مداری در زندگی مردم و کشاکش‌های پایان‌ناپذیر باز می‌شود و بهره‌ای از مسئولیت مشکلات حاصله در سایه این سبک از تاریخ‌نگاری بر گردن مورّخ کج‌اندیش و گرفتار مانده در تعلّقات قبیله‌ای و نژادی سنگینی می‌کند.

نویسنده بی‌نصیب بودن کتب مربوط به تاریخ کرد، یا سیاحت‌نامه‌های مربوط به نواحی کردنشین از مبنای صحیح را دلیل پرداختن خود به تألیف کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» دانسته و اضافه می‌کند:

"هیچیک را ندیدم که از مبنای صحیحی شروع بحث کرده و نکته اساسی را که در تاریخ قدیم هر طایفه باید منظور باشد؛ یعنی، شرافت نژادی آنان مورد بحث قرار داده‌باشند."^۳

با این بیان نویسنده غرض اصلی خود از نگارش تاریخ قوم کرد را برملا می‌کند و نشان می‌دهد، هدف اصلی او نه روشن ساختن سیر تاریخی حیات این قوم، بلکه اثبات شرافت نژادی آنها؛ یعنی، تعلّق ایشان به قوم آریایی بوده‌است. او نوشته‌های ولادیمیر مینورسکی در باره تاریخ و قومیت کرد را از حکم مورد اشاره خود مستثنی می‌کند و بر همین اساس در کتاب خود بارها برای اثبات ادّعاهای خود به نوشته‌های او استناد می‌جوید.

۲ - الحاق کرد به اقوام موسوم به آریایی

یاسمی با اصرار و تأکید تمام کرد را به عنوان یکی از شعب قوم آریایی معرفی کرده و معتقد است آنها نیز همراه با موج بزرگ مهاجرت آریایی‌ها در قریب سه هزار سال پیش به ایران آمده و در این سرزمین جا گرفته‌اند. وی در باره این قوم می‌گوید:

"یکی از شعبه‌های مشهور نژاد آریائی، که محققان را در آریائی بودن آنها شکی باقی نیست، کردان هستند، که از زمان باستان نامشان مذکور است، ولی بنظر نیامد که تا حال کسی تاریخی جامع راجع باین قوم نوشته‌باشد، که خالی از هر گونه نظر خصوصی بتوان آن را تلقی کرد. نگارنده این اوراق با اینکه بضاعتی در این فن ندارد و از آنجا که بانتساب باین طایفه مفتخر است؛ سال‌ها در پی فرصت بود، که از نتایج تحقیقات خود و دیگران مجموعه‌ای گرد آورده؛ قدمت این طایفه و نجابت و شرف نژادی آنرا روشن کند." ۴

اعتقاد به «نجابت و شرف نژادی کرد» چیزی در مایه همان «نژاد پاک آریایی» می‌باشد و نشان می‌دهد نویسندگانی با این قبیل گرایش‌ها در تدوین متون تاریخی راه صوابی نخواهندپیمود و در سایه تعلق خاطر بنیان گذاشته شده بر علائق نژادی، در صدد تدوین تاریخی سفارشی و مبتنی بر رشته‌های پیوند ساختگی خواهندآمد. نام کرد در منابع ایرانی خیلی هم قدیم نیست و از حد دوران ساسانی فراتر نمی‌رود. در منابع غیر ایرانی هم نویسندگان ایرانی بر پایه میل تاریخ‌سازی خود کوشیده‌اند برخی نام‌های ذکر شده در منابع یونانی، یا منابع مکشوف در بین‌النهرین را به خاطر شباهت مختصر ظاهری، به کلمه کرد تأویل کنند و یک حضور طولانی و تاریخی برای این قوم در صفحات غربی ایران تعریف کنند.

متصل ساختن کرد به مادی و هخامنشی و اعتقاد به پایداری این قوم بر همان خصیصه‌های به ارث رسیده از زمان هخامنشیان نیز جز تأیید نگرش ساده‌انگارانه نویسنده حاصل دیگری ندارد. یاسمی و گروه دوستان و مورخان باستان‌گرای او قادر به خواندن و فهمیدن متون هخامنشی نبودند و در این باره از سر ناچاری اختیار امر و ریش و قیچی قرائت و تفسیر متون هخامنشی را به مستشرقین سپرده، به شاگردی در مکتب آنها پرداختند. زبان مادی نیز زبان شناخته شده‌ای نبود، تا یاسمی بتواند با اطمینان قوم خود را به آنها متصل کند. کسی که بر زبان فارسی دری مسلط باشد، قادر به فهم بخشی از زبان و متون کردی خواهدبود و پی خواهدبرد بین این کردی و آن متون منتسب به دوره هخامنشی یا متون پهلوی مناسبتی وجود ندارد. به تعبیر خود یاسمی کردی ترکیبی از عربی و فارسی است. با این اوصاف صادر کردن کردی به زمان هخامنشیان و پیشتر از آن جز دروغ‌بافی و دست انداختن خواننده از سوی یاسمی چیز دیگری نیست.

یاسمی میل دارد از طریق این انتساب، افراد را در افتخارات ظاهراً پایان‌ناپذیر نژاد آریایی یا ایرانی سهیم سازد. نوشته خود وی هم به قدر کافی رسا بوده و معلوم می‌دارد او رویکردی منفعت‌گرایانه را در این الحاق و انتساب تعقیب می‌کند. او با برجسته ساختن نژاد ایرانی و نشان دادن آن در قلّه افتخار و ادعای گزاف در باره شهادت دادن همه ملل عالم به مراتب شهامت و شجاعت و اصالت آنها، تلاش می‌کند بر پایه این شرافت ادعایی، یا ساخته و پرداخته مستشرقین، جایگاهی برای کرد در این دستگاه شکوه و عظمت ترسیم کند. او معلوم نمی‌کند این الحاق به نژاد مثلاً برتر، موجد چه توفیری در زندگی سیاسی - اجتماعی کرد در

گذشته و بخصوص حال حاضر بوده-است. در نظر وی جدا کردن کرد از اجداد آریایی و پیوند زدن آنها به پدران دیگر، جز دشمنی با این قوم معنای دیگری ندارد:

"چه عداوتی از این بالاتر، که کسی را از فرزندى جمشید و فریدون و زردشت و کورس و داریوش ببرند و به لاسیراب و آنری داپی زیرگوتی یا تیکلات پیلسر و سارگن آشوری، یا صعصعه بن نزار و عمرو بن مزیقیا متصل کنند، که یا از جمله گمنامان روزگارند، یا از زمره اشقیای جهان، یا از طوایف صحراگرد بی خانمان."^۵

پدران پیشنهادی یاسمی برای کرد، یا مانند جمشید و فریدون در زمره افسانه و داستان هستند، یا مانند زرتشت موجودی اسطوره‌ای با ابهامات بسیار در باره زمان و مکان زندگی می‌باشند و یا مانند داریوش و کوروش ساخته دست مورخان غربی و یهودی هستند و منابع ایرانی و اسلامی شخصیتی با نام داریوش را به کل نمی‌شناسند. پدران مورد اشاره مورخان مورد انتقاد یاسمی صرف نظر از درستی یا نادرستی آن، لاقلاً شخصیت‌هایی تاریخی و واقعی هستند و از این نظر بر پدران پیشنهادی یاسمی ارجحیت دارند. اگر یاسمی پدران دسته دوم را به داعیه گمنامی، با صفاتی چون «از اشقیای زمانه بودن» و «صحراگرد بی‌خانمان بودن» می‌نوازد و آنها را صاحب صلاحیت لازم برای پدری کرد نمی‌داند؛ باید توجه داشته‌باشد که داریوش و کوروش قبل از اختراع از سوی مستشرقان، برای مردم و مورخان ایرانی گمنام بوده‌اند و کتیبه منتسب به داریوش احتمالی با حکایت کردن از بریدن گوش و بینی و کندن چشم مخالفان از سوی داریوش، نشان می‌دهد او نیز دست کمی از دیگر اشقیا نداشته و کمابیش صحراگرد هم بوده، چرا که کل یادگار بازمانده از روزگار این ابرانشان‌های مایه افتخار باستان‌گرایان از تخت جمشید و پاسارگاد فراتر نمی‌رود، یادگارهایی که تماماً نشان از بین‌النهرین و یونان دارند و پدران پیشنهادی یاسمی در این زمینه ابتکاری از خود ظاهر نساخته-اند. اگر پدران مورد اشاره از آن مقدار تمدن مورد ادعای یاسمی و دیگر نوادگان برخوردار می‌داشتند، باید نشانه‌های معماری ایشان سرتاسر فلات ایران را می‌پوشاند و به دو بنای ساخته و پرداخته اقوام بین‌النهرین و یونان منحصر نمی‌ماند.

از نظر یاسمی برخی مورخان از انتساب کرد به اقوامی چون گوتی، کاسی، لولوبی، مانایی و غیره، ضمن تلاش برای اثبات قدمت فوق‌العاده برای کرد؛ غرضی دوگانه را تعقیب می‌کنند:

"بزعم آنان پس از اثبات این قدمت فوق‌العاده برای اکراد دو چیز خود بخود بثبوت میرسد، یکی اینکه کرد بسیار قدیم است؛ دیگر آنکه از نژاد ایرانی نیست، زیرا که آن طوایف مذکور از نژاد آریایی نبوده‌اند."^۶

یاسمی در رد این نظر می‌گوید دلیل خاصی وجود ندارد تا نشان دهد زیستن متوالی و نوبتی طوایف مختلف در یک سرزمین نشانه انتساب قطعی آنان به ریشه واحد است و قطعات کره زمین مکرر از قومی به قومی انتقال یافته‌است. او برای اثبات نظر

خود آسیای صغیر را مثال زده و از حضور قوم هیتی، ایرانی، یونانی، رومی، سلجوقیان و سرانجام آل عثمان سخن به میان می‌آورد و معتقد است هیچ مورّخی نمی‌تواند ثابت کند، که ساکنان جدید اولاد آن اقوام قدیم هستند. از همین رهگذر او نتیجه می‌گیرد: "از وجود اقوامی در سلسله زاگروس نمیتوان نتیجه گرفت، که این طایفه ایرانی نژاد که آنرا کرد می‌خوانند و در آن کوهستان مسکن گزیده‌اند؛ از نسل آن طوائف بآئده هستند."^{۷۱}

مؤلف در مواجهه با این امر یک بازی دو سر برد طراحی می‌کند. او ضمن رد انتساب کرد به اقوام باستانی گوتی، کاسی، لولوبی، مانایی و غیره، دلیل دومی هم عرضه کرده و اقوام مذکور را به ایرانی بودن مفتخر می‌دارد: "در باب خود آن طوایف قدیم هم مثل لولوبی و کاسی و گوتی و امثال آنها هیچ دلیل تاریخی در دست نیست، که سلب ایرانیّت از آنان بکند، بلکه مطابق آخرین تحقیقات علماء باستان‌شناسی، اکثر انتسابشان باین نژاد قویم مسلم است."^{۷۲}

اگر دلیل خاصی برای رد انتساب طوایف قدیم زاگرس از لولوبی و کاسی و گوتی و امثال آنها به قوم ایرانی در دست نیست، چرا باید خود مؤلف این همه توان و زمان برای نفی انتساب کرد به آن گروه‌های ایرانی صرف کند؟! با این نگاه لابد سکونت آریاییان در فلات ایرانی امری قدیم بوده و کل داستان‌های مربوط به مهاجرت این قوم از سرزمین‌های ناشناس به فلات ایران نادرست بوده‌است. بخصوص که یاسمی در کتاب خود از حضور آریاییان دیگری مقدّم بر آن دسته از آریایی‌های مهاجر در حدود سه هزار سال پیش سخن می‌گوید و معتقد است این گروه جدید که آمدنشان در نهایت به حکومت ماد و هخامنشی ختم شد، با مهاجرت خود به فلات ایران به خویشانان آریایی قبلی خود ملحق می‌شدند، یا با غلبه بر این خویشانان متقدّم، جایی برای خود در این سرزمین باز می‌کردند. کار یاسمی و شرکا و روش تاریخ‌نویسی آنها همانی است، که در این بخش می‌بینیم. در قلم و بیان اینها تنها اصل و قانون ثابت و محکم در تاریخ‌نویسی استخراج قدمت و قدرت برای آریایی و ایرانی است و در این راه آنها بدون انجام استدلال و استناد همه مفاهیم ثابت و فعلاً مورد قبول را به هم می‌ریزند و بر مبنای علائق خود حکم صادر می‌کنند و لولوبی و گوتی و کاسی غیر ایرانی معرفی شده در چند صفحه قبل، بلافاصله برای جعل قدمت برای آریاییان، ایرانی و آریایی جا زده می‌شود.

۳- پراکندن کرد در همه جای فلات ایران و نواحی پیرامونی آن

یاسمی با سخاوتمندی تمام تقریباً همه جای فلات ایران را به کرد می‌بخشد. در اینجا بحث بر سر پاره تن ایران و ایرانی بودن کرد، یا نمایان ساختن رشته‌های پیوند کرد با دیگر مردمان فلات ایران نیست، بلکه بخشیدن کلیت ایران به کرد بر خلاف حقایق قطعی و انکارناپذیر است. در تصویر برساخته یاسمی، از افغانستان تا سواحل مدیترانه میدان زندگی، حکومت و تاخت و تاز کرد به شمار می‌آید. او در کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» تقریباً هیچ نقطه‌ای از فلات ایران را از حضور و سکونت کرد بی‌نصیب نمی‌گذارد. وی به بخشیدن آذربایجان، کرمان، اصفهان، فارس، خوزستان، گیلان، سیستان، لرستان، خراسان و

دیگر ولایات ایران هم اکتفا نمی‌کند و با اطمینان تمام شهرهای جمهوری آذربایجان، شهرهای آسیای صغیر تا ملطیه و شهرهای عراق تا تکریت و نزدیکی‌های بغداد و نیز افغانستان و کرانه‌های سند را به ملکیت کرد درمی‌آورد و در ادعایی گزاف ایران را کانون نژادی کرد هم معرفی می‌کند:

"مکرراً اتفاق افتاده که ایران؛ یعنی، کانون نژادی کرد دستخوش تپاول بیگانگان یا ضعف و هرج و مرج داخلی شده‌است. در این فواصل امراء کرد اطاعت نکردن از آن زمامداران را فریضه خود شناخته، سر بطغیان برداشته‌اند، ولی طغیان آنان محدود به حدود معین و برای مقصود و وقت معین بوده‌است. هرگز عصیان آنها نسبت بقوم و نژاد خود نبوده، که بتوان آنها دلیل افتراق شمرد؛ بعکس اسناد تاریخی ثابت می‌کند که وفاداری طوایف کرد، چه آنها که در کوهستان زاگروس و ماوراء آن بوده‌اند، چه آنها که در پارس و سایر بلاد ایران مسکن داشته‌اند، نسبت بایران خیلی بیشتر از سایر طوایف ایرانی نژاد بوده‌است."^۹

محدود ساختن طغیان اکراد به حدود، مقصود و وقت معین و انکار عصیان آنها نسبت به قوم و نژاد خود با هدف نشان دادن همانندی کرد با دیگر مردمان ایران انجام می‌گیرد، مردمانی که در نظر وی تماماً از نژاد پاک و خالص آریایی هستند. ادعای وفاداری طوایف کرد، در همه جای ایران اعم از زاگروس و ماوراء آن، یا پارس و سایر بلاد ایران هم هدف بخشیدن کل این سرزمین به قوم کرد را تعقیب می‌کند. او در این ذکر مراتب وفاداری کردان به ایران تا آنجا پیش می‌رود، که این قوم را بر دیگر اقوام ایرانی برتری می‌بخشد و ادعای خود را متکی به اسناد تاریخی می‌داند، اسنادی که به قرار معلوم منحصرأ خود در اختیار داشته و ضرورتی برای ارائه آنها جهت استفاده دیگران تشخیص نداده‌است.

نویسنده در ادامه تلاش متعمدانه خود در گستردن نام کرد در سراسر فلات ایران را دارد؛ افغانستان را هم از خوان نعمت بی‌نصیب نمی‌گذارد و در بخشی با عنوان «کرد و زبان فارسی» با اشاره به پدید آوردن آثاری به نظم و نثر فارسی از سوی دانایان کرد؛ می‌نویسد:

"اگر بخواهیم کردان نامداری را ذکر کنیم که به نثر و نظم فارسی کتاب نوشته و شعر گفته‌اند؛ باید تذکراهی مفصل بپردازیم تا خدمات دانایان این طایفه بزبان و دانش ملی خودشان آشکار گردد. برای نمونه گفتار یکی از قدیمترین گویندگان کرد را که خود از قدمای شاعران ایران بشمار است و در هزار سال پیش (عهد سامانیان) می‌زیسته؛ ذکر میکنیم و آن ابوالحسن علی بن محمد الغزالی اللوگری است."^{۱۰}

لوگری اهل لوگر افغانستان امروزی بود، که از این شهر به بخارا رفت و ملازمت ابوالحسن عبداللّه بن احمد العتبی وزیر نوح بن منصور سامانی را یافت، لیکن مدتی بعد ناگاه هوای وطن او را به ترک بخارا مجبور ساخت. این شاعر از لوگر قصیده‌ای در عذر تقصیر و ترک خدمت برای وزیر فرستاد، که چند بیت آن در جلد دوم «لباب‌الالباب» محمد عوفی به یادگار مانده‌است. ذبیح‌الله صفا که مهم‌ترین تاریخ ادبیات زبان فارسی را نوشته، از کرد بودن لوگری حرفی نزده‌است. در توضیحات عوفی در باره

لوکری هم از کرد بودن او سخنی نمی‌رود و مستند یاسمی برای کرد معرفی کردن این شاعر، استعمال لفظ کرد در بیت زیر است:

بخارا خوشتر از لوکر خداوندا همی دانی

و لیکن کرد نشکبید از دوغ بیابانی

با دقت در مضمون این بیت به راحتی می‌توان تشخیص داد کرد به‌کار رفته در بیت در معنی دارنده زندگی چادرنشینی و گله‌داری است، نه در معنی قومی و زبانی.

یاسمی به استناد عبارتی، که در تاریخ سیستان در ذیل عنوان زنه‌ار آوردن عبدالرحیم خارجی به یعقوب لیث با مضمون «او را عهد و منشور داد و عمل سفزار و بیابان‌ها و کردان بدو داد.» آمده، حکم به سکونت کردان بسیار در خاور ایران، اعم از افغانستان و سیستان و خراسان داده‌است. این در حالی است، که در این عبارت هم کرد در معنی بیابان‌نشین و چادرنشین به‌کار رفته و معنی مصطلح امروز را اراده نمی‌کند. اگر طبق ادعای یاسمی کردها با این گستردگی در صفحات شرقی فلات ایران می‌زیستند، باید نوادگان آنها هم امروزه ساکن این نواحی می‌بودند؛ در حالی که در روزگار کنونی در نواحی مورد اشاره یاسمی در شرق فلات ایران کرد حضور ندارد.

یاسمی بر پایه کرم مختص ناسیونالیست‌های فارس و کرد؛ همه نواحی زاگرس، شمال عراق، جنوب شرقی ترکیه کنونی را مشتمل بر کرد و مردمان مستحیل در کرد معرفی می‌کند:

"در نواحی مذکور اقوام متعددی بوده‌اند، که نامشان اکثر قریب بیکدیگر بوده و در همه اسامی آنها ریشه ک.ر.د. نمایان است. در زمانهای بعد همه آن طوایف ایرانی را بنام عمومی اکراد خوانده‌اند و شعب سابقه از میان رفته‌است. در میان این طوایف بعضی بومیان عتیقند مثل عشیره قردو و توموریخ و الخویته و اورطایه در میان شعب فرات و اقوام سامی و ارمنی نیز در آن نواحی بوده‌اند." ۱۱

اگر ریشه ک.ر.د. در میان اسامی اقوام متعدّد ساکن در نواحی مورد اشاره وجود داشته؛ نباید نشانه‌های این ریشه در نام‌واژه‌های قردو، توموریخ، الخویته، اورطایه و ارمنی هم به چشم بیاید؟! شاید یاسمی هم از مکتب لغت‌شناسی احمد کسروی پیروی می‌کرده، کسروی که هر کلمه دارای واج «م» از قبیل: مرند و مراغه و مایان و مارالان را به معنی «جایگاه ماد» می‌دانست.

یاسمی فصل دیگری از نمایان ساختن سکونت کرد در همه جای فلات ایران و سرزمین‌های اطراف آن را در هنگام اشاره به وقایع دوران اسلامی می‌گشاید. در این بخش‌ها شمشیر کرد در همه جای ایران چرخان و آخته است. او مطلب را به گونه‌ای طرح می‌کند، که گویی ایران جز کرد مدافعی در برابر اعراب ندارد:

"از آغاز حمله عرب بممالک ایران، تاریخ کرد روشن تر است. از روایات مورخان آشکار است، که این طایفه هم مصائب و بلیاتی که سایر طوایف کشور ایران مبتلا شدند؛ گرفتار گردیده و بیش از سایر اقوام در دفع حملات وارده و حفظ شئون ایرانی و حمایت از سلطنت ساسانی کوشیده و پس از انقراض آن دولت هم همواره منتهز فرصت بوده است، که بوسیله ایجاد شورشها آب رفته را بجوی بازگرداند." ۱۲

یاسمی شواهد روشنی از تلاش کرد در معنای مورد نظر خود برای دفع حملات وارده از سوی اعراب، یا حفظ شئون ایرانی، یا حمایت از سلطنت ساسانی عرضه نمی کند و تنها نشانه های اعلامی او تشکیل چند حکومت کوچک محلی است، که چند قرن بعد با نام کرد تشکیل یافته و در این موارد هم معلوم نیست این کرد در معنای زبانی بوده، یا در معنای نوع زندگی؛ بخصوص که حکام این سلسله های کوچک به طور تمام و کمال اسامی عربی، فارسی و ترکی دارند. او هدف اصلی در این بخش را مرور نهضت ها و شورش های کرد بر ضد فرمانروایان عرب می داند و با اشاره به مرهون بودن ساسانیان به قدرت کرد برای ایستادگی در برابر اعراب می نویسد:

"با اینکه تاریخ صریحاً نمی نویسد، ولی از قراین آشکار است که زمامداران مداین برای مقابله با مهاجمان عرب پیش از جنگ قادسیه و پس از آن مددی قوی از اکراد که نزدیکترین طوایف بیایخت ساسانی بودند، گرفته اند." ۱۳

کار مورخ آن است که بر اساس اسناد و مدارک در باره وقایع زمان های دور اظهار نظر کند و در هنگام نبود منابع، یا به تعبیر خود وی «صریح نوشتن تاریخ» مورخ امروزی نیز سکوت کند، نه اینکه بر پایه تعلقات قومی و زبانی، خلأ تاریخی و نبود اسناد را به مدد تخیل، علائق و آرمان های ایدئولوژیک خود جبران نماید. یاسمی تصور و علقه خود را بر تاریخ بار کرده و بر پایه اوضاع فعلی جغرافیای منطقه در باره گذشته دور حکم صادر کرده و معتقد است: چون پایتخت ساسانیان نزدیک نواحی ای قرار دارد، که امروزه بخشی از ساکنان آن کرد هستند، پس لابد ساسانیان برای ایستادگی در برابر عرب، به زعم خود: مددی قوی از اکراد، که نزدیکترین طوایف به پایتخت ساسانی بودند، گرفته اند!!

یاسمی از رفتن یزدگرد به حلوان به «فرار یزدگرد به کردستان» تعبیر می کند و رسیدن سپاه عرب به جلول و حلوان را "ورود عرب به سرزمین کرد" نامگذاری می کند. توصیف او از فتح کردستان از سوی اعراب از این هم شنیدنی تر است: "فاتح کردستان سردار دیگر عرب موسوم به عیاض بن غنم است، که با اجازه عمر بن الخطاب و عمرو سعد بن وقاص در سال ۱۸ هجری شروع بفتح جزیره نمود و شهرهای رها و نصیبین و ماردین و دیاربکر را فروگرفت و سپاهی به تسخیر ملاطیه روانه کرد." ۱۴

نام بردن عامدانه از شهرهای مناطق مختلف فلات ایران، یکی از ترفندهای یاسمی برای القای سکونت کرد در همه جای این فلات است. در اینجا نیز وی با آوردن نام های متعددی از شهرهای عراق و ترکیه امروزی در صدد کردنشین جلوه دادن این

مناطق در صدر اسلام برمی‌آید. این بخشیدن شمال عراق و آناتولی به اکراد هم یاسمی را راضی نمی‌کند و از این به بعد همه جای ایران صحنه رزم اعراب با کردان است و ایران برابر تصویر اختراعی یاسمی مدافعی جز کرد ندارد:

"سنوات ۱۸ تا ۲۳ شاهد مجاهدات فوق‌العاده اکراد است. لشکر عرب بعد از وصول اجازه از خلیفه ثانی رو بخوزستان نهادند. اکراد در مدافعه اهواز مردانگی‌ها نمودند." ۱۵

بعد از اهواز نوبت مقاومت اکراد در شهرزور و صامغان و درازآباد می‌رسد و در پی آن فارس و لرستان شاهد جانفشانی کرد در دفاع از وطن است، تا اکراد برای حفظ فسا و دارابگرد و سایر نقاط فارس قربانی‌ها بدهند. حکایت ماسبذان و صیمره هم جز این نیست و در این نواحی و کل لرستان اکراد سرهای اعراب مهاجم را درو می‌کنند. وقتی خوزستان و فارس و لرستان مدیون دفاع شجاعانه اعراب هستند، چرا آذربایجان از افتخار جانفشانی اکراد در برابر اعراب بی‌نصیب بماند و خذیفه بن الیمان سردار عرب ضرب شصت اکراد در این ولایت را نچشد و مرزبان آذربایجان برای در امان نگاه داشتن اکراد بلاسجان و سیلان و ساتروان از قتل و نهب اعراب، هشتصد هزار درهم نپردازد! جالب است که در هیچکدام از این نبردها، که با پایمردی ادعایی کردها رخ می‌دهد، اعراب شکست نخورده و توقفی حاصل نمی‌کنند!

در ذکر شورش‌ها و مقابله‌های بعد از تسلط اعراب هم یاسمی تصویری از فعال مایشاء بودن کرد عرضه می‌کند، که گویی در این دوران کرد مهم‌ترین گروه قومی و مهم‌ترین مدافع منافع ایرانی و مهم‌ترین گروه مبارز و استقلال طلب در مقابل خلافت بغداد می‌باشد.

یاسمی شورش در عهد عباسیان در فلات ایران را هم موجبی برای طرح مطالب بی‌بنیان در باره سکونت گسترده کردها در همه جای این فلات و انتساب شخصیت‌های تاریخی به این قوم می‌کند:

"بنابر روایت ابن خلکان ابومسلم خراسانی از کردان بوده، پس موافق این روایت یکی از بزرگترین نهضت‌های ایرانی، که تاریخ ضبط کرده، بدست کرد انجام گرفته است." ۱۶

مطمئناً ترغیب کنندگان یاسمی برای تدوین تاریخ کرد فکر اینجا را نکرده بودند و نمی‌دانستند نویسندگان و روشنفکران کرد هم سیره‌ای از نوع خود ایشان دارند و به همه چیز از دریچه غارت و مصادره می‌نگرند و در این راه به کسانی که در ظاهر با عنوان برادر و هم‌نژاد تعریف شده‌اند؛ هم رحمی نخواهند کرد و شخصیت‌های تاریخی، مردم و سرزمین ترغیب کنندگان را هم به خود خواهند بخشید و شخصیت‌های تاریخی و داستانی ایشان از ابومسلم خراسانی و زال و رستم و بهرام چوبین و گرگین میلاد و فرهاد را کرد به‌شمار خواهند آورد!! یاسمی ضمن نقل قولی از تاریخ سیستان در باب کرد خطاب کردن ابومسلم، شورش در نواحی غربی فلات ایران در نیمه قرن دوم هجری را هم به اکراد می‌بخشد:

از جمله شورشهای عهد منصور خلیفه عباسی، یکی شورش موصل بود، که در ۱۴۸ رخ داد. حامی این شورشیان کردان بودند. چون در همدان هم طرفداران علویان سربرداشته بودند، این انقلاب دامنه وسیعی یافت و در اکثر نقاط ایران بالا گرفت و دامنه آن تا حدود سند رسید. برای جلوگیری از طغیان اکراد خلیفه مهدی فرزند خود هرون الرشید را بحکومت کردستان و آذربایجان و ولایات غربی نصب کرد.^{۱۷}

داوری یاسمی در باره وقایع گذشته دور با اوضاع و معیارهای امروزی انجام می گیرد. بر این اساس چون موصل در زمان حیات یاسمی جمعیت کرد دارد، پس لابد در نیمه نخست قرن دوم هجری هم کردنشین بوده و حتماً کردها بودند، که شورش موصل را به راه انداخته اند! این نگاه در حالی بر افکار و نگاه یاسمی و شرکا استیلا دارد، که در طی تاریخ تغییرات شگرف زبانی و جمعیتی در نواحی فلات ایران رخ داده و حضور یک زبان در یک منطقه خاص به معنای حضور همان زبان در هزار و چند صد ساله گذشته در همان منطقه نبوده است.

نویسنده در ادامه سخن، ضمن دخیل ساختن کرد در قیام یعقوب لیث، سیستان و خوزستان را هم به سرزمینهای کرد می افزاید:

"چون یعقوب لیث صفاری برای استقلال ایران قیام کرد، ببغداد لشکر کشید. طوایف کرد در راه او جان نثارها کردند، تا بجائی که یعقوب یکی از رؤسای کرد موسوم به محمد بن عبدالله بن هزار مرد را در اهواز بحکومت نشاند.^{۱۸}"

این رئیس کرد نباید در نام طولانی خود یک جزء کردی می داشت، تا اثبات کننده کرد بودن وی باشد؟! همه اکراد آقای یاسمی همین گونه هستند و اگر کسی بخواهد بر اساس اسامی رؤسای کرد در باره هویت و قومیت آنها داوری کند، ناچار به این نتیجه خواهد رسید که اکراد آقای یاسمی، عرب، فارس و ترک هستند. سؤال بی جواب دیگری هم وجود دارد. چرا نوادگان آن همه رؤسای کرد و مردم کرد در سیستان و خوزستان و فارس و اصفهان و دیگر سرزمینهای ادعایی وجود ندارند؟! این گرداندن کرد در ری و اصفهان و فارس و موصل و اهواز و سیستان و خراسان و آذربایجان از جانب نویسنده با هدف گسترده بودن حضور جمعیت کرد در همه جای فلات ایران و خریدن زمین و زمان برای مردمی، که امروزه به کرد بودن اشتهار دارند؛ انجام می گیرد، تا راه برای ادعاهای بعدی باز شود.

وی قیام دیسم در آذربایجان را از نظر دور نمی دارد و کرد بودن او را خاطرنشان می کند و با تکیه بر قولی از تجارب الامم، جعفر بن شکویه را رئیس اکراد هذبانی معرفی می کند، که در سلماس مسکن داشت و به یاری حسین حمدانی برخاست. در باب شدادیان هم اعتقاد دارد:

"در حدود سال ۳۴۰ هجری چندین نهضت کرد و قیام بر ضد حکومت عباسی ثبت کرده اند. از آن جمله ظهور سلسله شدادیان بود، که مؤسس آن محمد بن شداد بن قرطو بود از طایفه رواد، که در قرن بعد منشأ سلسله بزرگ ایوبی محسوب شد. شدادیان

در اردبیل و گنجه بودند و تا ۵۹۵ هجری قمری حیات خود را ادامه دادند. ظهور اسحق بن عیسی در آذربایجان و مخالفت او با جستان بن مرزبان مسافری نیز در زمره این نهضت‌ها محسوب است، زیرا که اسحق متکی باکراد بود و جستان هم تکیه به نیروی طایفه هذبانی داشت.^{۱۹}

معلوم نیست بر چه اساسی یک سلسله برخاسته از ناحیه پرجمعیت گیلان برای بقای حکومت خود، نه به کلیت کرد، بلکه به یک طایفه از اکراد التجا بسته است؟! در باب شدادیان هم ذکر نکته‌ای خالی از لطف نیست. اگر چه مورخین ایرانی شدادیان را قبیله‌ای از قبایل کرد روادی دانسته‌اند، لیکن در مرور نام حکمرانان این سلسله و رؤسای شعبات مختلف این طایفه، کلمه کردی وجود ندارد و همه اسامی و صفات آنها کلمات عربی و فارسی مشهوری هستند، که راهی برای تأویل آنها به کردی وجود ندارد. از طرفی برخی امرای این سلسله به جای کردی به زبان فارسی روی خوش نشان دادند و وهسودان بن مملان ممدوح قطران تبریزی گردید، تا قطران با شعر فارسی وی را بستاید.

او اشارات دیگری در باره جنبش‌های کردی در قرون چهارم و پنجم در نواحی مختلف از قبیل موصل، میافارقین، دیاربکر، شیراز، حصن کیفا (در ساحل دجله) می‌آورد و از حکمرانی ایشان بر دیاربکر، ارزان، میافارقین، حصن کیفا، خلاط، ملازگرد، ارجیش و نواحی شمال شرقی دریاچه وان یاد می‌کند. این توصیفات هم یاسمی را راضی نمی‌کند، تا او کردان را به فتح روم و یاری سلطان محمود غزنوی هم مفتخر دارد:

"در زمان قادر خلیفه یکی از شجعان کرد بنام احمد بن ضحاک به مقابله سپاه روم رفت و سردار لشکر قیصر بازیل دوم را کشت. اکراد در جنگهای آل‌بویه و آل‌زیار برای تصرف گرگان وارد بودند و محمود غزنوی آنان را بمقتله ملوک خانیه فرستاد. کردان در نزاعهای خانوادگی آل‌بویه دخالت کرده و در برابر ترکانی که در همدان شورش کرده بودند؛ ایستادگی نمودند. (سال ۴۱۱) ۲۰" از آنجا که یاسمی اعتقادی به دادن ارجاعات در حین نوشتن مطالب تاریخی نداشته است، از این رو باید با ادعاهای تاریخی او با احتیاط کامل برخورد کرد و هیچ گاه احتمال استعمال کرد در معنی عشیره و طایفه کوچرو و گله‌دار را هم از یاد نبرد.

یاسمی در جمع‌بندی خود در باره سرگذشت طوایف کرد از آغاز حمله عرب، تا زمان سلطه سلجوقیان نیز همان خط ستایش همراه با لاف و گزاف و بزرگ‌نمایی در حق این قوم را تعقیب می‌کند و کرد را فعال‌ترین قوم در این دوره چهار قرن معرفی می‌کند. او تلاش برای حفظ اوضاع عهد ساسانی را به ریش اکراد می‌بندد. از همراهی کرد با هر جریان و قیام ضد عباسی صحبت می‌کند. از سکوت ایشان در هنگام قدرت یافتن ایرانیان از قبیل ابومسلم و برامکه و آل‌بویه در بغداد و طرفداری ایشان از تسلط این هم-وطنان خود بر خلفای عباسی خبر می‌دهد! یاری اکراد به رکن‌الدوله در لشکرکشی به خراسان و یاری آل‌بویه در فارس و خوزستان را گوشزد می‌کند و امداد کرد به شمس-الدوله دیلمی برای غلبه بر ترکان را یادآوری می‌کند و مداخله کردان در

جنگ بین شاهزادگان دیلمی را خاطرنشان می‌کند، تا از رهگذر مرور این اتفاقات، کرد را مؤثرترین و فعال‌ترین قوم تاریخ ایران بعد از اسلام معرفی کند!

وی از آمدن غزان در سال ۴۱۷ به داخله فلات ایران و رسیدن ایشان به ری خبر می‌دهد و در شرح درگیری سردار غزنوی با غزان بلافاصله اکراد را هم دخیل می‌گرداند و کشته شدن رئیس کردهای همراه تاش فراش را دلیل اصلی شکست سردار غزنوی قلمداد می‌کند. در توصیف رفتن غزان به آذربایجان هم از رسیدن ایشان به مراغه، آتش زدن مسجد جامع این شهر و کشتار اکراد هذبانیه در مراغه یاد می‌کند و مقاومت اکراد در برابر غزان را با شور و حال وصف می‌کند:

"طوایف کرد بانتقام این کار با هم اتفاق کردند. من جمله دو تن از مشاهیر کرد ابوالهیجا بن ربیب‌الدوله و وهسودان صاحب آذربایجان ترک خصومت دیرین کرده؛ با هم یار شدند و همه اهل آذربایجان پیرو آنان شده، بغز حمله بردند. غزان فرار کردند. بوقا نزد رفقای خود بری بازگشت. منصور و کوکتابش بهمدان رفتند. گروهی از غزاها بارمنستان تاخته، پس از غارت آنجا بارومیه بازگشتند و با اکراد ساکن آنجا جنگهای سخت کردند." ۲۱

پرواضح است که ردیف کردن نام شهرهای مختلف آذربایجان و تبدیل آن شهرها به میدان حضور کرد، با هدف بخشیدن این نواحی به اکراد و فراهم ساختن زمینه ادعاهای ارضی انجام می‌گیرد، تا از این طریق سرمشق و دستور کاری هم برای تاریخ‌نویسان بعدی کرد برای مصادره زمین و زمان ارائه شود. انضمام اراضی آذربایجان به قلمرو کرد به نواحی مورد اشاره ختم نمی‌شود. یاسمی در ذکر حمله روم به ایران در زمان خسرو پرویز ساسانی می‌نویسد:

"حمله آنتوان سردار روم بتخت سلیمان و هراکلیوس (هرقل) بشیز، که همان تخت سلیمان است؛ نشانه اهمیت و اعتبار این قطعه ایران در اقطار داخلی و خارجی تواند بود. در واقع جنگ‌های ایران و روم غالباً میدانش حدود کردستان است." ۲۲

با مشاهدۀ نوشته‌هایی از این نوع می‌توان سرچشمه‌های نوشته‌های بی‌سند، ادعاهای خاک و سرزمین، گزاف‌های توخالی در بارۀ ساقیه تاریخی و تمدنی و خودمحورپنداری در میان طبقات روشنفکری امروزی قوم مذکور را دریافت.

یاسمی در هنگام گفتگو در بارۀ دین مردم کرد نیز، با حسن استفاده از فرصت، شهرها و سرزمین‌های دیگری از آذربایجان را به آنها می‌بخشد:

"باید دانست که در خاک اکراد؛ یعنی، تخت سلیمان (شیز = گنجک) آتشکده بزرگ ایران؛ یعنی، آذرگشنسب هزار سال افروخته‌بود و آنرا آتش پادشاهان می‌خواندند و سلاطین ساسانی کراراً پیاده بزیارت آن رفته، از آتش آن آتشکده‌های کوچک را می‌افروختند." ۲۳

این باده هم برای مستی یاسمی افاقه نمی‌کند و او در کتاب خود به کرات نواحی مختلف آذربایجان از تخت سلیمان و بهار و سلماس و قطور و قفقاز و ... را به خاک اکراد می‌بخشد.

۴- اغراق در تعیین موقعیت و تأثیرگذاری کرد در ایران

یاسمی در تعیین موقعیت و میزان تأثیرگذاری کرد در وقایع تاریخی و اجتماعی ایران راه اغراق می‌پیماید و سهمی فراتر از واقع امر برای این قوم در مجموعه دستاورهای تاریخی، یا حتی فرهنگی در نظر می‌گیرد. از نظر وی نواحی کردنشین فعلی در گذشته‌های دور هم این چنین بوده‌اند و کردستان قلب ایران به‌شمار می‌آمده‌است:

"سلاطین آشوری و رومی و غیره هر وقت خواسته‌اند بقلب ایران ضربت جانگزاری وارد آورند، کردستان را مطمئن نظر خود قرار داده‌اند. ۲۴"

به نظر می‌رسد ناسیونالیست‌ها و باستان‌گرایان ایرانی علاوه بر کم و کاستی در اندیشه، با مشکل شناخت ساختار وجودی انسان هم دست به گریبان هستند و درک درستی از جایگاه اعضای پیکره انسانی ندارند. با ملاک قرار دادن نوشته یاسمی باید معتقد باشیم قلب انسان در پهلوی او واقع است! وی نخست نواحی کردنشین فعلی را از روزگار باستان، مسکن این قوم معرفی کرده، کردستان می‌نامد، آنگاه این ناحیه حاشیه‌ای را قلب ایران می‌نامد. یاسمی باید قبل از هر چیز وجود کشوری به نام ایران در عصر ماد را اثبات کند، تا بعد از آن بر سر قلب و پهلوی آن با دیگران محاجه کند. بنابر روایت تاریخ رسمی در روزگاری مردمان با منشأهای زبانی و نژادی مختلف، که در قطعه شمال غربی ایران امروزی می‌زیسته‌اند، برای در امان ماندن از حملات یک دولت ناراحت به نام آشور حکومتی تشکیل دادند و به یاری این اتحاد و حکمرانی به طور نسبی خود را از حملات آشور مصون نگاه داشتند. این واقعه ساده در نظرگاه باستان‌گرایان داستان‌باف ایرانی معنایی شگرف یافته، تا از گوشت قربانی این واقعه بهره‌های متفاوتی به نفع نژادبازی و قوم‌بازی‌های امروزی حاصل گردد.

نویسنده همت قوم کرد در نگهداری سیادت نژادی و پیوند نژادی خود با دیگر اقوام آریایی را تاریخ واقعی قوم کرد محسوب داشته، می‌نویسد:

"شرح سرکشی و برادرکشی فلان رئیس عشیره، تاریخ نژاد کرد نیست، بلکه همتی که در نگهداری سیادت و عظمت نژاد خود ظاهر ساخته و پیوند نژادی خود را از بریدن مانع شده‌است؛ تاریخ واقعی کرد محسوب می‌شود. ۲۵"

در سرتاسر کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» نشانه‌ها و مصداق‌های این تلاش ادعایی مبتنی بر آگاهی و تعمّد مذکور نیست و تنها از برخی شباهت‌ها در حوزه آداب و رسوم و مسائل فرهنگی سخن می‌رود. نکته دیگر این بخش بالیدن به هیچ و بنیاد کردن ادعاهای بزرگ بر آب است. این سیادت و عظمت نژادی کرد را کدام اثر ماندگار معماری، کدام شهر، کدام معبد، کدام شاعر بزرگ، کدام ادبیات اثرگذار و الهام بخش، کدام فیلسوف سرشناس، کدام سخنور نامدار جهانی یا منطقه‌ای، کدام دانشمند دارای نام جاودان، کدام حکومت فراگیر با سرزمینی وسیع و دارای قدرت تأثیرگذاری در دیگران پشتیبانی می‌کند؟! تا کی باید تخیل و توهم را روی کاغذ آورد و تاریخ نامید؟ تا کی باید سرزمین‌های دیگران را به نام خود مصادره کرد

و بدون نام کردی داشتن، کردستان نامید؟ تا کی باید مفاخر و شخصیت‌های دیگران را مصادره نموده، به نام خود کرد و از برملا بودن یا برملا شدن حقیقت در آینده نهراسید؟

از نظر یاسمی آمدن کرد به فلات ایران همراه ماد و پارس اتفاق افتاده و این قوم به سان یک موج وحدت‌بخش همه اقوام موجود در گستره‌ای وسیع در غرب ایران و نواحی پیرامونی آن را در خود مستحیل کرده‌است:

"همه این طوایف، چه ایرانی، چه بومی قدیم، چه سایر نژادها در زیر موج مهاجمین اکراد ایرانی فرورفته و استقلال نژادی را از دست داده، همه کرد و ایرانی شده‌اند؛ معذک هنوز در بعضی نقاط کردستان می‌توان طبقاتی اجتماعی تشخیص داد، که امتیاز آنها از لحاظ تسلط سیاسی قوم غالب جدیدالورود پیدا شده‌است. اکراد تازه‌وارد طبقه مسلط و حاکم شده و توده قدیم برعیتی و زیردستی تن در داده‌اند. در سلیمانیه؛ در ساوجبلاغ (مهاباد) در قطور این امتیازات آشکار است. در قطور بقایای طایفه کورسینلی تا سالهای اخیر دیده می‌شدند، که تابع شکاکها بودند؛ بنابراین اگر تحقیقات منظم علمی بشود، ممکن است بقایای عتیق که در زیر موج توحیدبخش اکراد فرورفته‌است؛ بدست بیاید. ۲۶"

این فتوحات تاریخی حاصل شده در صفحات کاغذ برای کرد، ما به ازائی در برابر حضور بسیار کم‌رنگ این قوم در تاریخ بوده‌است و به هر تقدیر تاریخی و جغرافیایی و طبیعی کرد در گذر زمان به شکل ایلات و عشایر زیسته و قدرت تأثیرگذاری و مستحیل ساختن در حد و اندازه‌های مورد ادعای یاسمی را نداشته‌است. در قرون اخیر در سایه برخی دلایل سیاسی، دستکاری‌های جمعیتی و نیز به چند دلیل نسبتاً طبیعی؛ یعنی، کثرت زاد و ولد نزد مردمان دارای زندگی عشیره‌ای و میل به جا به جا شدن، جمعیت این قوم و دایره حضور آنها نسبت به گذشته گسترش پیدا کرده‌است و البته برخی اهل قلم منتسب به این قوم در قرن اخیر هم بزرگواری کرده و مردمان دارای زبان‌های دیگر در در هنسایگی خود را در ذیل زبان کردی طبقه‌بندی کرده و گرد معرفی نموده‌اند.

یاسمی در جمع‌بندی نهایی خود در باره غلبه کرد در نواحی غربی ایران می‌نویسد:

"کرد نام طایفه غالب ایرانی است، که مثل ماد و پارس کوهستان مغرب ایران و حوالی آنرا تا شمال شامات و جنوب ارمنستان فروگرفته و همه طوایف قدیم را در خود مندرک و منهمک ساخته؛ نام خویش را بر آنها پوشانده‌اند و حتی همین نام را هم طایفه مهاجرین ایرانی در اوایل ورود بشمال بین‌النهرین از اسم مسکن خود که بیت قردو خوانده‌میشد؛ گرفته و در عالم بآن مشهور شده‌اند. بعبارت مختصرتر کرد آن شعبه از نژاد ایرانی است، برادر ماد و پارس یا عین ماد و پارس، که با نام جدید محلی خودش فرمانفرمای ناحیه وسیع زاگروس شده و اقوام سلف را جزء خود کرده و نام خویش را بآنها داده‌است. ۲۷"

امروزه برخی آثار معماری و تمدنی به نام ماد و پارس موجود است. اگر کرد برادر ماد و پارس، یا عین ماد و پارس بوده کدام اثر معماری و نشانه‌های تمدنی از سه هزار سال پیش تا به امروز را به عنوان سند این برادری، یا این عین بودن در اختیار دارد؟

نویسندگان معاصر ایرانی به طور معمول به وجود مرزی بین زبان و بیان متون تاریخی و خودستایی قومی قائل نبوده‌اند و سبک نوشته‌های ایشان، بخصوص در عرصه‌های متعلق به عهد باستان فاصله چندانی با متون مبتنی بر رجز و حماسه جمعی نداشته‌است. آنان به جای رعایت حدود و اصول تاریخ‌نویسی، بیشتر درگیر علائق قومی، بوده و بین خود و اجداد تعریف شده یک رابطه عاطفی برقرار می‌ساختند و این نیاکان را قومی قدرتمند، فراگیر و جامع همه کمالات و شایستگی‌ها فرض می‌کردند و اصول تاریخ‌نگاری را در پای این سبک از روایت و تحلیل تاریخی قربانی می‌ساختند.

به جز این مسئله قائل شدن صفت جهانگیری و ترسیم قدرت هاضمه و استحاله پایان‌ناپذیر برای کرد به عنوان جزئی از کل بازی آریایی قابل توجه است. یاسمی احساس می‌کند اگر در این سو برادران پارسی همه جا را در ید قدرت و تحت تأثیر کوره هضم و قدرت استحاله خود درآورده و همه را به رنگ خود درمی‌آورند، چرا این نعمت را از کرد دریغ کرده و مردمان گستره بزرگی در زاگرس، شمال عراق و جنوب شرق آناتولی را تحت سلطه سیاسی، زبانی و فرهنگی کرد قرار ندهیم و میل جهانگیری‌های نوحاسته خود را ارضا نکنیم!

۵- انتساب کرد به ماد

مرتبط ساختن کرد به دولت ماد دروغ کوچکی بود، که در سایه تمرین و تکرار و تبلیغ بزرگ شد و بخش بزرگی از جامعه کرد خود را نواده قوم و دولت ماد پنداشت. به تعبیر دیاکونوف در قلمرو مادی‌ها یک شهر هم مورد حفاری قرار نگرفته و یک اثر کتبی مربوط به دولت ماد در دست نیست. حسن پیرنیا نویسنده مهم‌ترین کتاب تاریخ باستان ایران هم بر به دست نیامدن کتیبه‌ای از مادها برای قضاوت در باره زبان و خط ایشان انگشت می‌گذارد. عمده محققان و مورخان با پیروی از گفته‌های هرودت مادها را نه یک قوم، بلکه اتحادیه‌ای از اقوام مختلف دانسته و بر نبود زبان واحد در قلمرو ماد تأکید کرده‌اند. حتی مسئله از این هم فراتر می‌رود و شواهدی بر ارتباط زبان و هویت مادها به اقوام غیر آریایی و باستانی غرب قلمرو ماد از قبیل قوتی، لولوبی، کاسی، هوری و ایلامی گواهی می‌دهند. با این وجود برخی نویسندگان ایرانی با اطمینان کامل حکم به ایرانی و آریایی بودن و حتی نیاکان کردها بودن مادها می‌دهند.

مؤلف یکی از مشروح‌ترین وصف‌ها از کرد و کردستان را نوشته‌های استرابون مورخ و جغرافی‌نویس یونانی می‌داند. به عقیده یاسمی استرابون کرد را کورتی Cyrtii می‌نویسد و جایگاه آنان را در قسمتی از کشور ماد نشان می‌دهد. یاسمی بر این اساس نتیجه می‌گیرد:

"محقق است، که هم از حیث مکان و هم از حیث زمان و حوادث تاریخی کرد جزء ماد بوده و هیچ سند استواری برای جدا کردن آنها در دست نیست." ۲۸

شاید ساکنان نواحی کردنشین فعلی جزء دولت ماد بوده باشند، اما در این باره به دو نکته باید توجه داشت. نکته نخست این است، که شواهد عرضه شده از سوی یاسمی برای بستن کرد روزگار حاضر به قوم کورتی در دوران قبل از میلاد کافی و قانع کننده نیست. نکته دوم هم این است، که قوم کورتی جزئی از ماد بوده، نه عین آن در حالی که امروزه عین ماد بودن کرد امروزی تبلیغ و ادعا می‌شود. هم یاسمی و هم دیگر نویسندگان معاصر کرد با بزرگواری زایدالوصفی با چشم‌پوشی از تعدد اقوام و طوایف موجود در اتحادیه ماد، این دولت را تماماً به کرد بخشیده‌اند.

روایت استرابون در فصل سیزدهم از کتاب یازدهم، با توصیف کشور ماد و تقسیم آن به دو بخش ماد بزرگ و ماد کوچک [آذربایجان] آغاز می‌شود و با اشاره به حدود ماد کوچک ادامه پیدا می‌کند. استرابون در توصیف نواحی مختلف ماد کوچک از نواحی کوهستانی آن هم یاد می‌کند و معتقد است نواحی شمالی آن کوهستان سخت و سرد است و در آنجا جز قبایل کوهستانی کسی منزل ندارد. او کادوسی‌ها، امردها، تاپورها و کورتی‌ها را جزء این مردمان کوهستانی دانسته و در معرفی آنها می‌نویسد:

"همه این طوایف براهزنی مشغولند و مرکب از بومی و مهاجرند، که بمیل خود بانجا آمده‌اند. طوایف مزبور در همه کوهستان زاگرس و نیفتاس پراکنده‌اند و کورتی‌ها و مردها و اردهای پارس و طوایفی که در ارمنستان ساکنند و تا امروز همین اسامی را نگاه داشته‌اند؛ عموماً با کوهستانیان آتروپاتی از یک نژادند، چنانکه از مشابهت جسمانی آنان اشکار است."^{۲۹}

یاسمی پیش از این بارها در باره مراتب شرافت و اصالت نژادی کردها، یا ذکر مراتب جلالت و مردانگی و ناموس‌پرستی ایشان سخن گفته‌است. او اگر قول استرابون در باره اشتغال نیاکان خود به راهزنی را قبول دارد، باید تکلیف خود را با این اظهار نظر معلوم کند. اشتغال به راهزنی در قرون متمادی با اصالت نژادی و دیگر مدایح انتسابی ناسیونالیست‌های ایرانی به کرد قابل جمع نیست.

استرابون در فصل هفتم کتاب یازدهم هم به توصیف دریای خزر می‌پردازد و در معرفی مردمان ساکن در پیرامون این دریا می‌نویسد:

"نخست در حدود بسیار تنک و فشرده‌ای بعضی عشایر آلبانی و ارمنی و از آنها گذشته در ناحیه وسیع‌تری گیل‌ها و کادوسی‌ها و امردها و کورتی‌ها و اناریاکها و قبایل دیگر ساکنند، که بیحاصلی زمین و صعوبت معاش آنان را مجبور کرده‌است که از راهزنی روزگار بگذرانند و خوی جنگجویی و سلحشوری را بجای طبیعت کشاورزی اختیار نمایند."^{۳۰}

بخش سوم از نوشته‌های استرابون از فصل سیزدهم کتاب یازدهم تماماً بر تشریح کشور ماد و روابط ماد با پارس و ارمنی و تأثیرات تمدنی ماد بر این دو قوم می‌باشد و خبری از اقوام کورتی و امثال آن نیست. با این حال یاسمی بزرگواری کرده در پایان نوشته‌های استرابون اضافه می‌کند:

"چون در نظر استرابون کورتی‌ها جزء ماد بوده‌اند؛ بنابراین هر چه از ماد گفته‌است؛ بطور غیرمستقیم متوجه احوال کردن است.^{۳۱}"

ظاهراً راز و رمز اصرار یاسمی برای بستن کرد به نژاد ایرانی یا آریایی همین نکته بوده‌است و او قصد داشته با این الحاق، قوم خود را شریک اتفاقات سیاسی، نظامی و تمدنی آریایی‌ها و سلسله‌های پادشاهی ایشان سازد و به گونه‌ای گمنامی قوم خود در تاریخ را تدارک نماید.

۶- زبان کردی

رشید یاسمی در باره خود زبان کردی حرف روشنی برای عرضه کردن ندارد و تلاش او برای اثبات ایرانی بودن کردها بیشتر حول محور مسائل نژادی و استفاده ایشان از فارسی به عنوان زبان ادب و کتابت دور می‌زند. چند باری هم که در باره خود زبان کردی اظهار نظر می‌کند، از شباهت آن به فارسی یا ترکیبی از عربی و فارسی بودن کردی سخن به میان می‌آورد. وی در فصل چهارم باب دوم کتاب خود به طرح مسئله زبان کردی می‌پردازد و در سرآغاز این بخش می‌نویسد:

"قصد ما رفع شبهه بعضی ناآگاهانست، که در ایرانی بودن این طایفه بزرگ شک کرده‌اند. زبان اگرچه از ارکان قویه ملیت است و بهتر از هر دلیلی یگانگی کرد و ایرانی را ثابت می‌کند، ولی از شدت وضوح و بداهت محتاج به بحث نیست و از مقابله الفاظ کردی و فارسی اتحاد آنها بسهولت ثابت میشود.^{۳۲}"

او برای نمونه تعدادی کلمه فارسی و کردی را نقل می‌کند و از شباهت آنها به نفع اثبات ایرانی بودن کرد بهره می‌گیرد، گویی از نظر وی ایرانی بودن معادل فارس بودن است و شباهت زبانی اقوام داخلی و پیرامونی ایران امروزی به فارسی، سند ایرانی بودن آنها می‌باشد. یاسمی معتقد است در هر عبارت کردی کلمات بسیار از ریشه فارسی فعلی می‌توان یافت، تا چه رسد به آن دسته از کلماتی که از ریشه فارسی قدیم و مادی است و قدری چهره آنها به مرور زمان تغییر پیدا کرده‌است. معلوم نیست یاسمی وجود کلمات مادی در زبان کردی را با وجود ناشناخته بودن این زبان و نبود آثاری از آن چگونه تشخیص داده‌است! حال و روز زبان فارسی قدیم هم جز این نیست. شباهت و سنخیتی بین فارسی دری با فارسی قدیم که به ادعای یاسمی و شرکا زبان عهد هخامنشیان است، وجود ندارد. حتی چنین شباهتی میان فارسی دری با زبان دوره ساسانی و آثار برجای مانده از آن مشهود نیست و با این اوصاف می‌توان گفت ناسیونالیست‌های ایرانی با تمام وجود علم را به تمسخر گرفته و مردم را دست انداخته‌اند. نویسندگان کردها را از حیث نژادی و زبانی سالم‌تر و دست نخورده‌تر از دیگر اقوام ایرانی می‌داند و عقیده دارد کردها توانسته‌اند زبان قدیم خود را حفظ کنند:

"ساکنان کردستان نظر بسختی مکان و برکنار بودن از سیل مهاجرت مهاجمات خارجی، توانسته‌اند زبان قدیم خود را نگاهدارند و همچنین نظر بصعوبت کوهستانها اقوام کردستان لهجه‌های گوناگون یافته‌اند، زیرا که یکسان شدن زبان فرع سهولت آمد و

رفت و معاشرت است و الا هر ناحیه کوچکی تدریجاً در تلفظ و تصریف اسماء و افعال سبک خاصی پیدا می‌کند. آنچه نزد علمای زبان‌شناس مسلم است و در آن باب کتابها نوشته‌اند؛ این است که زبان‌های اکراد با وجود اختلاف و تشتی که دارند؛ همه از زبان ایرانی منشعب شده و اختلاف کردی و ایرانی ذاتی نیست. ^{۳۳}

اگر مطابق تاریخ ترسیمی یاسمی کردها همراه دیگر آریایی‌ها به فلات ایران آمده‌اند و زبان آنها قوم و خویش زبان مثلاً پارس‌ها و چیزی از نوع زبان رایج در عهد هخامنشی و ایران باستان بوده و به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص نواحی کردنشین و فقدان ارتباط با نواحی دیگر زبان ایشان دست نخورده باقی مانده، علی‌القاعده این زبان اکنون باید چیزی در مایه‌های زبان کتیبه‌های بازمانده از زمان هخامنشیان یا ساسانیان باشد، در حالی که این گونه نیست و کردی یک زبان هفته بیجار و عمدتاً متشکل از فارسی، عربی و ترکی است و هیچ شباهتی به زبان باستان آریایی‌های وارداتی ندارد. ناسیونالیست‌های معاصر ایرانی تعبیر بی‌پایه‌ای به نام «زبان ایرانی» اختراع کرده و آن را محور و معیار ایرانی بودن قرار داده‌اند. این اصطلاح بیانگر نوع زبان نیست و هیچ گونه تعریف، خصیصه و امتیاز روشنی برای تبدیل شدن آن به محور وحدت و هویت مردم ساکن در ایران ندارد. زبان ایرانی تنها اصطلاحی برای پنهان شدن در پشت آن و مصادره سرزمین‌ها و مردمان پیرامونی برای افزودن بر وسعت خاک و جمعیت برای ناسیونالیست‌های ایرانی معاصر است. در اینجا نیز یاسمی برای بخشیدن کرد و سرزمین‌های کردنشین به قلمرو ناسیونالیست‌های فارسی‌گرای ایرانی از این اصطلاح مجعول و بی‌معنی بهره می‌گیرد.

یاسمی به مانند دیگر نویسندگان معاصر ایرانی مسئله استفاده کرد و اقوام غیر فارسی‌زبان ایران از زبان فارسی در مکاتبات و تألیفات را به عنوان نشانه‌ای از ایرانی بودن و فارسی‌زبانی را به عنوان نشانه اصلی ایرانی بودن مطرح می‌کند. او و امثال او عمدتاً سهو می‌کنند و نوشتن به فارسی بر اساس سنتی بنیان‌گذاری شده در قرون چهارم و پنجم را نادیده می‌گیرند. یاسمی از رواج فارسی در سلیمانیه به عنوان زبان کتابت و تحصیل تا قبل از ۱۹۲۱ میلادی سخن می‌گوید. گویی وی از رواج تحصیل به کردی در نواحی کردنشین عراق متأسف است و از همین رو به خود دلداری داده می‌نویسد:

"از آن سال سعی شد، که زبان کردی را زبان قلم کنند و جانشین فارسی بسازند. از این جهت در مدارس دولتی و دوایر رسمی زبان کردی نوشته می‌شود، اما هنوز در مکتب‌خانه‌های خصوصی کتب فارسی مثل: نصاب-الصبيان و کلیات سعدی و دیوان حافظ و خمسة نظامی و کتب جامی و نان و حلوی شیخ بهائی و غیره تدریس می‌شود. ^{۳۴}

این مقدار دلداری یاسمی را تسکین نمی‌دهد تا وی در اظهار نظری دیگر کردی را معجونی از فارسی و کردی معرفی کند:

"زبان کردی که فعلاً زبان تألیف و تدریس شده‌است؛ الفاظش یا فارسی است، یا عربی، زیرا که کردی هم مثل سایر لهجه‌های ایرانی تحت تأثیر لغت عرب درآمده‌است، با این فرق که در زبان فارسی صورت واژه‌های عربی در کتب صحیحاً ضبط شده‌است و در کردی از فرط استعمال شفاهی سیمای آنها دگرگون گردیده‌است. ^{۳۵}

با این اعتقاد؛ یعنی، ترکیب یافتن کردی از فارسی و عربی، این زبان در عمل استقلالی ندارد و هیچ نشانی از زبان دوران باستان مورد ادعای نویسنده برای آن باقی نمی‌ماند. با این بیان، خود این بخش از نوشته های یاسمی، بخش قبلی ادعای او در باره حفظ زبان قدیم از سوی اکراد را نفی می‌کند و نشان می‌دهد نویسندگان این مکتب واپسگرا و عقب‌مانده تا چه حد از دانش، هوش، دقت، مسئولیت‌شناسی و اتکا بر اسناد بی‌بهره بوده‌اند.

۷- معنی لغوی کرد

در ادامه سخن یاسمی نکته‌ای را بیان می‌دارد و به دست خود آب پاکی روی داستان پیوستگی نژادی کرد، یا تعمیم دادن زندگی کرد به همه سرزمین‌های فلات ایران می‌ریزد:

"اساساً نزد ایرانیان از زمان قدیم تا حال کرد بمعنی نژاد ممتاز مخصوصی نبوده‌است. کرد که می‌گفته‌اند؛ غالباً مرادشان عموم صحرانشینان، یا مردان شجاع و دلاور بوده‌است، تفاوت نژادی منظور نداشته‌اند. استرابون در کتاب ۱۵ بند هفدهم گوید: جوانان پارسی را چنان تربیت می‌کنند که در سرما و گرما و بارندگی بردبار و ورزیده باشند. شب در هوای آزاد بحشم‌داری بپردازند و میوه جنگلی مثل بلوط و غیره بخورند. اینها را کردک گویند. مردم کردک از غارت زندگی می‌کنند و کردا بمعنی مرد جنگی دلیر است. از اینجا معلوم می‌شود، که جوانان دلیر و آزموده پارسی را کردک می‌گفته‌اند که همان کردوک و کرد باشد؛ تفاوت نژادی قائل نبوده‌اند؛ ملاک کرد شدن را دلیر بودن و پر طاقت شدن می‌دانسته‌اند."^{۳۶}

این بخش مغایرت کاملی با گفته‌های قبلی او در باره گرفته شدن نام کردی از «کردی» دارد. از سوی دیگر تمام تلاش وی در کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» صرف اثبات پیوستگی نژادی این قوم با ایرانیان در تعریف خاص آن از سوی ناسیونالیست‌های ایرانی داشته‌است و حالا این نویسنده کند ذهن و حواس پرت با عدول از معنی نژادی و قومی کلمه؛ به معنای اصلی لفظ کرد؛ یعنی، استعمال آن در معنی نوع خاصی از زندگی چادرنشینی و گله‌داری باز گشته‌است. فی الواقع کرد به جز قرون اخیر در فلات ایران با معنایی از نوع آنچه گفته شد، مورد استفاده بوده‌است. سعید نفیسی در کسوت یکی از شخصیت‌های باستان‌گرا، فارسی‌گرا و کردوفیل، که سایه پر رنگی از سبک کار و نگاه وی در کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی» یاسمی دیده می‌شود، هم به این معنا برای کلمه کرد معتقد بوده و در این باره می‌نویسد:

"دلایل دیگر هست که کرد اصلاً در زبانهای ایرانی بمعنی «بیابانگرد» و کاملاً مترادف با کلمه Nomade فرانسه است، که از ریشه Nomas یونانی بمعنی «چراننده» است و شگفت‌تر اینکه در زبان فارسی هم گرد را بمعنی «گله چران» بکار برده‌اند و طبیعی هم هست، زیرا که چادرنشینان همیشه گله‌دار بوده‌اند. معنی کرد با گله‌چرانی باندازه‌ای ملازم یکدیگرست که در دوره ساسانی و تا مدتی در دوره اسلامی طوایف مختلف کردها را «رم» می‌گفتند و این همان کلمه ایست که در زبان امروز ما «رمه»

شده‌است."^{۳۷}

واژه کرد از همان نخستین کاربردهای آن در متون ایرانی در معانی: شبان، چوپان، کوچرو، گلهدار و نظایر اینها به کار رفته و شهرت این کاربرد تا حدی بوده، که خود مدعیان را هم به اعتراف واداشته است. علاوه بر نفیسی و یاسمی، دکتر صادق کیا هم همین معنی را برای این کلمه می‌پذیرد و نویسندگان فرهنگ‌های فارسی نیز همین معانی لغوی را در ذیل واژه مذکور قید می‌کنند.

آقای مهدی حسنی محقق جوان و نکته‌سنج آذربایجانی پژوهش جالبی در باب کاربرد لفظ کرد در متون ایرانی و عربی انجام داده‌است. پژوهش ایشان نشان می‌دهد کلمه کرد در دورانی طولانی از اواخر ساسانیان تا قرون نزدیک به روزگار حاضر در معنی نوع زندگی و معیشت مبتنی بر دامداری و کوچروی به کار می‌رفته و استعمال آن در معنی ائتتیکي محصول قرون اخیر است. آنچه در پی می‌آید برگرفته از تلاش ایشان در تبیین استعمال واژه کرد در منابع ایرانی و اسلامی و مدلول آن است. از نخستین نشانه‌های استفاده از کلمه کرد می‌توان به کتاب «کارنامه اردشیر بابکان» اشاره کرد. این کتاب در عهد ساسانی به زبان پهلوی نگاشته شده و در آن به کلمه کرد اشاره شده‌است. در این کتاب می‌خوانیم:

"ساسان شبان بابک بود، از نژاد و ناف دارای شهریار و همواره با رمه گوسفندان می‌بود و وقت بیدادشاهی اسکندر گریزان و پوشیده می‌رفت و روزگار می‌گذاشت با شبانان کرد." ۳۸

فحوای کلام در این بخش به طور کامل به معانی چوپانی و گله‌داری و زندگی چادرنشینی حکم می‌کند. دکتر صادق کیا در کتاب «واژه نامه طبری» از این واژه نام برده؛ در تأیید معنای شبانی برای این کلمه می‌نویسد:

"کرد: چوپان (اکنون فقط به چوپان گوسفندان گفته می‌شود). فا: گرد: چوپان. در اخبار الطوال ساسان‌الکردی را ساسان‌الرّاعی ترجمه می‌کند ... در کارنامه نیز به معنی شبانان است." ۳۹

منبع دوم در باره کاربرد کلمه کرد هم متعلق به عصر ساسانی است. از اواخر دوران ساسانی کتابی با مضمون حقوقی مانند با عنوان «مادیان هزار دانستان» به یادگار مانده‌است. در این کتاب نیز کرد در معنی کوچرو نشان داده شده‌است:

"مردان آن را نیز گفته‌است که (اقوام) کرد به هر کجا که برسند، حتی اگر در (هنگام) کوچ (به آن ناحیه) نرسیده‌باشند، پیوسته باید به دادوری دادوران (آن محل) تن دردهند، مگر اینکه هرگز در (هنگام) کوچ به آنجای نیامده‌باشند. علاوه بر آن در مورد انجام امور قضایی مردم کرد (این عبارت) نوشته شده‌است که: «در (هنگام) کوچ به آنجای رفته‌باشند» و این (عبارت) نوشته نشده که: «اکنون به آنجای کوچ کرده‌اند.» ۴۰

اوضاع در متون فارسی و عربی دوره اسلامی در باره کارکرد کلمه کرد نیز همانند منابع عصر ساسانی است. حمزه اصفهانی مورخ قرن سوم هجری در کتاب «تاریخ سنی ملوک الارض و الانبیا» اظهار می‌دارد: «فرس دیلمیان را کرد نامیده‌اند، همان گونه که عرب سורستانی را اکراد نامیده‌است.» ابوحنیفه دینوری در کتاب «اخبار الطوال» در باره ساسان ترکیب «ساسان‌الکردی»

و «ساسان الراعی» را مورد استفاده قرار می‌دهد. ابن حوقل جغرافی‌نگار قرن چهارم ضمن تعیین کرمان و اصفهان به عنوان مسکن کردان؛ این کلمه را در معنی «چوپان و کوچرو» معرفی کرده‌است. در کتاب کافی هم کلمه کرد به کار رفته و کلینی به اعتبار دزدی و غارت برخی قبایل کوچرو، کرد را در معنی دزد معرفی کرده‌است. یاقوت حموی در قرون ششم و هفتم در نوشته‌های خود هنگام گفتگو از کرد می‌گوید: «نسلی از ایشان در کوه‌های بین اصفهان و خوزستان می‌زیستند.» در این کتاب نیز کلمه کرد برای تعیین نوع زندگی و زندگی در کوهستان از طریق مالداري به کار رفته‌است.

ابن اثیر مورخ قرن هفتم در کتاب «الکامل فی التاریخ» هنگام گفتگو در باره جنگ جلال‌الدین، از چند جامعه و نوع زندگی سخن می‌گوید و آنها را به سه طبقه فلاح (مقیم)، کردی (کوه‌نشین) و بدوی (صحرائشین) تقسیم می‌کند. سمعی در قرن ششم هنگام گفتگو در باره کرد، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این گروه را زیستن در صحرا می‌داند و اضافه می‌کند پاره‌ای از ایشان در روستاها نیز زندگی می‌کنند. در نوشته‌های ابن تیمیه در قرن هشتم نیز رد پایی از کلمه کرد می‌بینیم. او در کتاب «اقتضاء الصراط المستقیم لمسخالفه اصحاب الجحیم» در ذکر ساکنان «بادیه الفرس»؛ یعنی صحرائشینان فرس تعبیر «الاکراد و نحوهم» را به کار می‌گیرد و معلوم می‌دارد در قرن هشتم هجری نیز واژه کرد در معنی مردم صحرائشین و دامدار به کار می‌رفته‌است.^{۴۱} آقای مهدی حسینی نمونه‌های خوبی از استعمال لفظ کرد در معنای مورد اشاره در شعر شاعران ایرانی جمع‌آوری کرده‌است. در شعر شاعران فارسی‌سرا هم لفظ کرد کمابیش در همان معانی «شبان، رمه دار، صحرائشین، کوچنده» و نظایر اینها مورد استفاده قرار می‌گیرد.

رودکی شاعر قرن چهارم هجری در تشبیه خود به کرد می‌گوید:

از بخت و کیان خود بگذشتم و پردختم

چون کرد بماندستم تنها من و این باهو

با در نظر گرفتن معنی واژه «باهو» (چوبدستی شبانان) معلوم می‌گردد رودکی در این بیت از کلمه کرد معنای صحرائشین و دامدار را اراده کرده‌است.

ملا مصطفی بیسارانی از شعرای گوران در قرن یازدهم هجری معاصر شاه‌عباس صفوی است. در آن زمان گوران‌ها هنوز هویت کردی نگرفته و از اکراد متمایز بودند. او در منظومه‌ای کردها را به دلیل کوچروی در برابر گوران‌های یکجانشین به باد تشبیه کرده‌است. در اشعار شاعران ایرانی نیز عربی‌دانی معادل عالم بودن تلقی می‌شد و کرد بودن که هنوز به معنای سبک زندگی عشایری بود و سواد چندانی لازم نداشت، به معنای سادگی در برابر هم قرار می‌گرفت. این قسم کاربرد کلمه کرد در حق مردم دارای زندگی عشیرتی گاه موجب سوء تفاهم می‌شد و بار قومی کلمه کرد را القا می‌کرد.

ملا مصطفی بیسارانی می‌گوید:

او زلف دسته ویش خدای خاس کرده

تو کم فام چون کرد صحرا پرورده

کسی وینه کرد پرورده صحران

چو زانو به قدر مایه عطاران

نبا جو دما کرد بینه کم فام

بشانی دسته زلف عنبر فام

یعنی:

آن زلف دسته خویش دست کار خدا

تو کم عقل چون کرد پرورده صحرا

کسی چون کرد پرورده صحراست

چه داند به ارزش مایه عطاران

مبادا در آن زمان کرد باشی و کم فهم

پریشان کنی دسته زلف عنبر فهم

لوگری شاعر قرن چهارم اهل لوگر در نزدیکی مرو نیز در بیتی لفظ کرد را به کار برده است. او از شاعرانی بود که مورد توجه عتبی وزیر سامانیان واقع شد و از لوگر به بخارا آمد و ملازمت و خدمت وزیر را اختیار کرد، لیکن بعد از مدتی ناگاه هوای وطن او را به ترک بخارا مجبور کرد. او به لوگر رفت و از آنجا در عذر تقصیر و ترک خدمت وزیر قصیده‌ای برایش فرستاد، که در بیتی از آن آمده است:

بخارا خوشتر از لوگر خداوندا همی دانی

و لیکن کرد نشکبید از دوغ بیابانی

اشاره لوگری به «نشکبیدنش از دوغ بیابانی» نیز معنایی جز سبک زندگی صحرائشینی و رمه‌داری و الزامات آن برای لفظ کرد را به ذهن متبادر نمی‌کند.

بارانی شاعر فارسی‌سرایي که به تعبیر دهخدا «نام شاعری باستانی و از او بیتی چند در لغت‌نامه اسدی به شاهد آمده» نیز در بیتی کرد را در معنی چوپان و گله‌دار به کار برده است:

در بیابان بدید قومی کرد

کرده از موی هر یکی کولا

دیدن گروهی کرد در بیابان و استفاده از کلمه «کولا» (صحرانشین و حیواندار) قرینه‌های خوبی هستند، تا خواننده با مشاهده آنها مدلول کلمه کرد را دریابد.

سعدی نیز چند باری کلمه کرد را به کار برده است. از جمله در شعری با مضمون زیر در باب ششم بوستان می‌گوید:

اگر پادشاه است و گر پینه دوز

چو خفتند، گردد شب هر دو روز

چو سیلاب خواب آمد و هر دو برد

چه بر تخت شاهی، چه بر دشت کرد

اشاره توأمان به کرد و دشت حکایت از آن دارد که در نظرگاه سعدی بین دشت و کرد ملازمت در زندگی وجود دارد.

ابن یمین فریومدی نیز کرد را در همان معانی شناخته شده آن به کار برده است:

در معایب ناله کم کن، زانکه این مانند بدان

بره را می‌برد گرگ و اشتلم می‌کرد کرد

اشاره شاعر به بردن بره از سوی گرگ هم فضایی بیابانی، با زندگی چادرنشینی و شبانی را ترسیم می‌کند.

فردوسی نیز از کلمه کرد استفاده کرده است و اتفاقاً معنی کوهنشینی و چوپانی از آنها مستفاد می‌شود. ارمایل و کرمایل با

بر عهده گرفتن خوالیگری ضحاک موفق می‌شوند روزانه یکی از دو نفری را که برای بیرون آوردن مغز سرشان می‌آوردند، از

مرگ نجات دهند و در عوض مغز گوسفند را با مغز دیگری درآمیزند و به خورد ماران ضحاک دهند. از این راه ماهانه سی تن

جان به در می‌بردند و وقتی به دویست نفر می‌رسیدند؛ به یاری آن دو مرد؛ پنهانی به کوه و دشت می‌رفتند و با پرورش بز و

میشی چند روزگار می‌گذراندند:

از این گونه هر ماهیان سی جوان

ازیشان همی یافتندی روان

چو گرد آمدی از ایشان دویست

بر آن سان که نشناختندی که کیست

خورشگر بر ایشان بزی چند و میش

بدادی و صحرا نهادیش پیش

کنون کرد از آن تخمه دارد نژاد

کز آباد بر دل نیایدش یاد

بود خانه‌اشان سراسر پلاس

ندارند در دل ز یزدان هراس

سروده فردوسی دو نکته اساسی در باره لفظ کرد در اختیار خواننده می‌گذارد. نکته نخست زندگی متکی بر چشم‌داری و صحرانشینی کرد است و نکته دوم بر سادگی و خالی بودن زندگی کرد در معنای دامدار صحرانشین از طنطنه، فرهنگ و فرهیختگی و دینداری تأکید می‌ورزد.

"شرفنامه" کتابی است، که شرف‌الدین شمس بدلیسی آن را در سال ۱۵۹۷ میلادی به نگارش درآورده‌است. این کتاب بخشی از تاریخ کرد را در خود جای داده و رشید یاسمی نیز در کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» به کرات به مطالب آن استناد جسته‌است. این یک سوی قضیه است و سوی دیگر قضیه به ما می‌گوید یاسمی در انتخاب و نقل مطالب از کتاب مزبور به شیوه‌ای گزینشی روی آورده و مطالب مغایر با هدف و نظر خود را کنار گذاشته‌است. در نوشته‌های شرفنامه، کرد ترکیبی از چند ایل و قوم است و کردها از حیث زبان جدا از یکدیگر معرفی می‌شوند. بر اساس توضیحات شرفنامه کردها در آذربایجان سکونت ندارند. نیر در این کتاب رئیس طایفه کردان «اوغوزخان» و ترک است.

مندرجات کتاب «بدایع اللغه» اثر علی‌اکبر وقایع نگار کردستانی نیز به نحو دیگری بر معنی واقعی و مورد استعمال کرد تا همین اواخر صحنه می‌گذارد. در این کتاب نیز می‌بینیم که نام کرد به خاطر زندگی مبتنی بر دامداری بر روی گروهی از مردم گذاشته شده‌است.

استعمال نام کرد در معنی مردم دامدار صرف نظر از زبان و قومیت ایشان، در میان مردم بخش‌هایی از نواحی ایران رایج بوده‌است. مردم قوم‌نات بر پایه زندگی مبتنی بر دامداری، مردم زنجان و خلخال را کرد می‌نامیدند و نام روستاهایی با نام کرد از نوع کردمحلّه در برخی شهرهای گیلان مرسوم بوده‌است. این در حالی است که در گیلان و نواحی مجاور آن مردم کرد زندگی نمی‌کنند. همین حالت در برخی نواحی میانی ایران نیز رایج است. به عنوان مثال مردم فریدن در استان اصفهان لرهای کوچرو و دامدار را کرد می‌نامیدند.

آقای مهدی حسنی بر مسئله مهم دیگری در باره بی‌ارتباطی لفظ کرد در متون قدیمی با معنای امروزی آن انگشت می‌گذارد. در نظر ایشان مسئله مهمی که در باره گستره نواحی کردنشین ایران در حال حاضر وجود دارد؛ این است که در نواحی مذکور ریشه توپونیم‌ها، هیدرونیم‌ها، اورونیم‌ها و اتونیم‌ها جز در موارد معدود مربوط به دوران معاصر و نزدیک به زمان ما، ربطی به زبان کردی ندارد و این قبیل اسامی دارای ریشه‌هایی از قبیل: سومری، سریانی، آشوری، ترکی، عربی و فارسی هستند. توجه در اسامی برخی توپونیم‌های نواحی کردنشین و نواحی دارای اقلیت کرد در ایران، ترکیه، عراق و سوریه این نکته را مورد تأیید قرار می‌دهد:

ایران: ساوجبلاغ (مهاباد)، سولدوز، خانا (پیرانشهر)، ساری داش (سردشت)، بوکان (بی‌کندی)

ترکیه: بیتلیس، حکاری، دیاربکر، قامیشلیق، ارض‌روم، وان

عراق: اربیل، کرکوک، سلیمانیه، موصل، دهوک، رانیه، شهرزور، حلبچه، نینوا

سوریه: حقه، رقه، حسکه، حلب، قمیشلی، عین‌العرب

در خراسان نیز که در خارج از جغرافیای مذکور قرار دارد و اقلیت کرد کوچ داده شده در بخشی از آن ساکن گشته‌اند، در توپونیم‌های عمده نشانی از زبان کردی مشاهده نمی‌شود و این دسته اسامی عمدتاً ترکی و فارسی هستند. قوچان، شیروان، بجنورد، چناران، اسفراین، درگز، باجگیران و قوشخانه نمونه‌هایی از این دسته اسامی هستند، که هیچ کدام ریشه کردی ندارند. مجموعه اسامی جغرافیایی ذکر شده برای نواحی کردنشین و نواحی دارای اقلیت کرد نشان می‌دهد این اسامی دخلی به زبان کردی ندارند و خود این امر از مهاجرت‌های این قوم به نواحی مورد اشاره حکایت می‌کند. جدا از مسئله اسامی جغرافیایی، یک نکته حائز اهمیت وجود دارد. کردها در مکان‌های مورد اشاره و مورد ادعا فاقد داستان و میتولوژی هستند و ارتباطی بین متون نسبتاً قدیمی ایشان با سرزمین‌های محل سکونت آنها وجود ندارد.

۸- کرد دانستن ساسانیان

یاسمی که به مانند دیگر همقطاران خود توان تفکیک و تمیز دو مقوله زبانی و زیستی از یکدیگر را ندارد، ساسانیان را به زعم خود «به اغلب احتمال کردنژاد» معرفی می‌کند و معلوم نمی‌کند اگر کرد بودن مفهوم نژادی و نه زبانی یا اجتماعی دارد؛ مقولاتی چون نژاد ایرانی یا آریایی به کجا می‌روند. او با کرد دانستن ساسانیان مطالبی از منابع ایرانی و یونانی در تأیید ادعای خود می‌آورد. وی نخست فارس را از روزگار قدیم مهد طوایف مختلف آریایی، که کردان هم یکی از آنان بوده‌اند، معرفی می‌کند، سپس برای تأیید سخن خود مطالبی به نقل از نوشته‌های استرابون در باره طوایف مختلف ساکن پارس نقل می‌کند:

"استرابون جغرافی‌نگار مشهور در فصل سوم از کتاب ۱۵ خود که مختص باحوال پارس است؛ از قول اراتستن وصفی از این ایالت کرده و گوید: طوایف مختلفی که ساکن پارسند؛ عبارتند از پاتیشخوارها و هخامنشیها و مجوسها و کورتی‌ها و مردها. قسمتی از این طایفه براهنی روزگار می‌گذرانند و بقیه مشغول زراعت هستند." ۴۲

با تأویل لفظ کورتی به کرد باز هم چیزی دست یاسمی و دیگر نویسندگان وارونه‌پرداز را نمی‌گیرد. بر اساس توضیحات ارائه شده در باره لفظ کرد، اطلاق آن کلمه به گروه‌های کوچرو و دامدار و اعتراف یاسمی و شرکا به صحت این معنا، راهی برای بستن کورتی مذکور در این بخش به کردهای ساکن در صفحات غربی فلات ایران باقی نمی‌ماند. شاید در اینجا نیز نقل قولی از نفیسی که علائق کردگرایانه عمیقی هم داشته؛ بی‌مناسبت نباشد. او در بخشی از کتاب «تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر» می‌نویسد:

"در بسیاری از متون زبان فارسی، همیشه که خواسته‌اند طوایف چادرنشین ایران را برشمارند؛ ایشان را کرد نامیده‌اند و درین اواخر کرد اصطلاحی خاص شده‌است برای چادرنشینان ایرانی‌نژاد که نژاد و زبانشان ترک و تازی نباشد. بهمین جهتست که هر طایفه ایرانی را، که بترکی و تازی سخن نمی‌راند و از نژاد نژاد ترک و عرب نبوده و چادرنشین بوده؛ در هر جا که بوده‌است؛ کرد گفته‌اند، چنانکه مثلاً بختیاریها و لرها و همه چادرنشینان فارس و کرمان و خراسان و نواحی مرکزی و غربی و شمالی ایران را در هر کجا بوده‌اند؛ کرد دانسته‌اند و حتی آنهایی را که هم از نژاد ایرانی‌اند و بزبانهای ایرانی (اقسام کردی) سخن می‌راندند؛ در هر کشور دیگر باشند؛ کرد می‌دانند." ۴۳

نفیسی در اینجا به نحوی از گفته‌های قبلی خود در باره گسترش کردها در نواحی مرکزی ایران رمزگشایی می‌کند. او پیشتر ادعا کرده بود کردها در نواحی مرکزی ایران در میان اصفهان و آبادیه می‌زیستند و طوایف دیگری از ایشان در اطراف دریاچه نیریز تا دل کرمان و از آنجا تا حوالی بوشهر هم بوده‌اند، که طوایف ممسنی و بویراحمدی و کوه‌کیلویه و شبانکاره بازماندگان ایشان هستند. اکنون با تعریفی که نفیسی از واژه کرد عرضه می‌کند، تا حدود زیادی معلوم می‌دارد که مردم نواحی مورد اشاره نه متکلم به زبان کردی، بلکه مسمی به این نام برای تمایز آنها از مردم ترک و عرب بوده‌اند. خود یاسمی هم به شهادت فرازهایی از کتاب «کرد و پیوستگی تاریخی و نژادی او» این تعریف را قبول دارد، لیکن بر پایه عادت عمومی نویسندگان ایرانی از شواهد روشن نتیجه‌ای بر خلاف عقل سلیم اتخاذ می‌کند.

کار یاسمی، نفیسی و دیگر شرکای اعتقادی ایشان بی‌شبهت به گفتار یکی از مورخان معاصر ایرانی نیست. مرحوم ناصر پورپیرار در تنقید روش کار مورخان ایرانی بیانی با این مضمون دارد: مورخ ایرانی می‌گوید پاسارگاد یک بنای یونانی است؛ دارای کتیبه یونانی بوده؛ در گذشته و حال به قبر مادر سلیمان مشهور بوده، از داخل آن استخوان زن کشف شده، مرگ کوروش در چند هزار کیلومتر دورتر از پاسارگاد رخ داده و امکان شناخت جسد و انتقال آن به پاسارگاد نبوده؛ لیکن اینجا پاسارگاد و مقبره کوروش کبیر است!! حال نفیسی، یاسمی و شرکا می‌گویند: کرد به کار رفته در متون فارسی به معنی چادرنشین و گله‌دار بوده، به همه مردم چادرنشین غیر ترک و غیر عرب اطلاق می‌شده؛ بختیاری‌ها و لرها و بویراحمدی و کوه‌کیلویه‌ای‌ها هم به خاطر نوع زندگی کرد نامیده می‌شدند؛ امروزه هم در کرمان و اصفهان و فارس و افغانستان و ... کردی وجود ندارد؛ زبان کتیبه‌های هخامنشی و ساسانی با کردی هیچ سنخیتی ندارد؛ اما ساسانیان کرد هستند و مقصود از کرد ذکر شده در متون قدیم همان کرد زبان ساکن در نواحی کوهستانی غربی ایران است!! همین قدر ابلهانه؛ همین قدر مغایر عقل و همین قدر عنادورزانه با حقیقت!

او با اشاره به روایات تاریخی ذکر شده در باره مردها و همراهی و همسایگی آنها با کورتی‌ها در نواحی مختلف، از اعتقاد برخی مورخان در باره یکی بودن کرد و مرد سخن می‌گوید و در نهایت به نقل از مارکوارت می‌نویسد:

"یکی از خاورشناسان نامدار آلمانی موسوم به مارکوارت، لفظ مرد را بمعنی موجود مؤدی گرفته و باعتقاد او این لقبی است که دشمنان بطایفه کورتی داده‌اند، پس کرد و مرد یکی بیش نیست." ۴۴

در کتب مختلف اعم از عربی و فارسی صفات منفی متعددی به کرد نسبت داده شده است. این صفات منفی حاصل نوع زندگی بخشی از مردم کرد در معنای چادرنشین و کوه-نشین بوده، که عمدتاً از طریق غارت و ایداء مردم یکجانشین گذران می‌کرده‌اند. این گروه‌ها بر پایه فقر عمومی، فقر فرهنگی و عدم درک ارزش زحمات مردم روستانشین و شهرنشین غمی از غارت و آزار این مردم به خود راه نمی‌دادند. این عملکرد عامل اصلی نسبت دادن صفتهای نامناسب به مردمی بود که در عرف آن روزگار کرد نامیده می‌شدند.

بعد از این نویسنده از جنگ اردشیر بابکان با خویشانان کرد خود از طایفه بازرنگی و غیره سخن می‌گوید و شرحی از آن جنگ به نقل از شاهنامه می‌آورد. او نتیجه می‌گیرد:

"از این داستان برمی‌آید، که کردان در پارس بسیار بوده‌اند؛ بحدّی که با پادشاه جوان نیرومندی چون اردشیر مقاومت می‌کرده‌اند." ۴۵

در اینجا نیز همان تجاهل معمول یاسمی به چشم می‌آید و او با وجود باور اطلاق کرد به مردم کوچرو و دامدار، باز هم مقصود از کرد را همان اکراد امروزی قلمداد می‌کند. این در حالی است که قول ابوحنیفه دینوری در کتاب «اخبار الطوال» در باره ساسان و استفاده از ترکیبات «ساسان الکردی» و «ساسان الراعی» همان معنای مشهور رایج در لسان شاعران و نویسندگان قرون گذشته به ذهن نزدیک می‌سازد.

یاسمی طایفه شبانکاره را از جمله طوایف کرد ساکن فارس دانسته و مطالبی به نقل از فارسنامه ابن بلخی با عنوان «احوال شبانکاره و کرد فارس» می‌آورد. در توضیحات ابن بلخی نشانی از کرد دانستن شبانکاره نیست و این توضیحات هم به حال و روز این طایفه در دوران بعد از اسلام مربوط می‌گردد. اشاره ابن بلخی به سکونت کردان در صفحه ۱۸۶ اتفاق می‌افتد. او کردان پارس را به پنج رم شامل: رم جیلویه، رم الذیوان، رم اللوالجان، رم الکاریان و رم البازنجان تقسیم می‌کند و در ادامه در شرح روزگار کردان پارس می‌گوید:

"و چندان شوکت کی لشگر فارس را بودی، از این کردان بودی، کی سخت بسیار بودند و با اسبان و سلاح و چهارپایان و در عهد اسلام همه در جنگها کشته شدند و در جهان آواره ماندند و هیچکس از آن کردان نماند، مگر یک مرد نام او علک‌بور و مسلمان شد و نژاد او هنوز مانده است و این دیگر کردان کی بیارس‌اند؛ جماعتی بودند کی عضالدوله ایشان را از حدود اصفهان آورده بود و نسل ایشان بماند. این است ماجرای احوال پارس و پارسیان." ۴۶

اگر از شکل افسانه‌ای نابودی همهٔ کردان در عهد اسلام و باقی ماندن تنها یک مرد صرف نظر کنیم؛ در این بخش از نوشته‌های ابن بلخی هیچ نشانی دال بر ارتباط زبانی، فرهنگی و قومی کردان پارس با کردهای امروزی مشاهده نمی‌گردد و شرح نوع معیشت آنها از داشتن اسب و چهارپایان بسیار، یا کوچ دادن گروهی از ایشان از حدود اصفهان به فارس همان معنای اطلاق لفظ کرد به چادرنشینی و گله‌داری را اثبات می‌کند. انتساب شغل حشم‌داری به ساسان در کتاب مجمع‌الانساب شبانکاره‌ای هم نشان دیگری از تأیید این معنی می‌باشد.

یاسمی با کشاندن کردان به زمان هخامنشیان در فارس، طایفهٔ شبانکاره را یکی از شعب کرد، که به ساسان انتساب داشته، تلقی می‌کند و بعد از ذکر مطالب مسعودی در مروج‌الذهب در بارهٔ سکونت طوایف کرد در فارس و تکرار آن مطالب در التنبیه و الاشراف از گسترده بودن سکونت اکراد در فارس و کرمان و دیگر نقاط سخن می‌گوید. یاسمی در تشریح نحوهٔ انتساب ساسانیان به اکراد این گونه اظهار نظر می‌کند:

"ظهور اردشیر بابکان در زمانی بود، که شهر استخر را یکی از رؤسای طایفهٔ بازرنگیان موسوم به جوزهر در دست داشت. همچنین در گوپانان (ناحیهٔ دارابگرد) و در نقاط دیگر سلسله‌های کوچک از شاهان محلی وجود داشتند. ساسان که مردی از دودمان نجباء و موبد معبد ناهید (آناهیتا) در شهر استخر بود؛ زنی از خاندان بازرنگی بنام رام‌بهشت گرفت. از او پاپک بوجود آمد و انتساب خود را بطایفهٔ بازرنگیان را مغتنم شمرده؛ در پارس قوت گرفت و یکی از پسران خود اردشیر نام را در دارابگرد بمقام عالی نظامی ارگبد رسانید. ۴۷"

اردشیر با استفاده از موقعیت خود چند تن از ملک فارس را مغلوب کرد و قلمرو آنان را صاحب شد، سپس بر جوزهر بازرنگی، که خویشان او بود شورید و مکان او را که قلعهٔ سفید بود به تصرف آورده، جوزهر را کشت و بر اریکهٔ سلطنت نشست. او در توضیح بیشتر ارتباط ساسانیان با کردان، دارابگرد را یکی از محال شبانکارگان و طایفهٔ چوپانان را از اسلاف شبانکارگان می‌داند، که در عصر اردشیر ناحیه‌ای از دارابگرد را در تصرف داشته‌اند و اردشیر و نیاکانش با این طایفه سرو کار پیدا کرده‌اند. او با این مقدمات نتیجه می‌گیرد:

"موافق مقدمات مذکور جد اردشیر؛ یعنی، ساسان از طایفهٔ چوپانان (شبانکاره) و مادر پاپک دختر یکی از رؤسای طایفهٔ کرد بازرنگی است و محل نشو و نمای این خاندان ناحیهٔ کردنشین فارس است، پس می‌توان اردشیر را کرد نامید. ۴۸"

اگر اردشیر کرد بود قاعدتاً باید دستگاه ساسانی و جانشینان اردشیر هم کرد می‌بودند و لاجرم آثار نوشتاری بازمانده از عهد ساسانیان به زبان کردی می‌بود و کرد امروزی حداقل قادر به خواندن و فهم بخشی از آن آثار برجای ماندهٔ ساسانی می‌شد؛ در حالی که نه کرد درس‌خوانده‌ای چون یاسمی و نه کرد عامی هیچ کدام قادر به خواندن و فهمیدن آن متون نبودند.

وی برای قطعی ساختن نظر خود به نامه اردوان پنجم اشکانی آخرین پادشاه آن سلسله به اردشیر استناد می‌جوید. عبارت توهین‌آمیز اردوان خطاب به اردشیر در تاریخ طبری و تاریخ ابن‌اثیر درج شده‌است. ترجمه نامه اردوان البته با قرائت و دستکاری یاسمی به قرار زیر است:

"تو پای از گلیم خویش بیرون نهادی و مرگ را بجانب خویش خواندی، ای کردنژاد، که در چادر کردن پرورده شده‌ای. ترا که رخصت داد، که آن تاج را بر سر گذاردی؟"^{۴۹}

عبارت عربی «ایها الکردی المربی فی خیام‌الاکراد» به خوبی نشان دهنده زندگی بیابانی، چادرنشینی و دامپرور مردمی است، که در گذشته به کرد اشتها داشتند و ناسیونالیست‌های دروغ‌پرداز معاصر بر پایه امیال نژادگرایانه و زبان‌بازانه خود و افزودن بر جمع نفوس خود از طریق عموزاده خواندن اقوام غیر فارس ساکن در اکناف ایران کوشیده‌اند این نام را به نفع یک گروه قومی و یک زبان خاص مصادره کنند. اتهام پرورده شدن در خیام اکراد یک بار نیز در نامه بهرام چوبین به خسرو پرویز مشاهده می‌گردد و نشان می‌دهد بعد از گذشت قریب چهارصد سال همچنان کلمه کرد به طور عام بر مردم چادرنشین و گله‌دار اطلاق می‌شده‌است. یاسمی برای تأکید بر مدعای خود ساختن شهری به نام کردآباد را به ساسانیان نسبت می‌دهد:

"سلاطین این سلسله بیادگار طایفه خود یکی از شهرهای مدائن را کردآباد نام نهادند. یاقوت بنقل از حمزه می‌نویسد که در سیرالفرس آمده‌است، که اردشیر چون بمکان مدائن رسید؛ آنجا را پسندید و در آبادی آنجا کوشید. بعد محلات هفتگانه مدائن را نام برده‌است، که آخرین کردآباد (کردآباد) است. در مکان موصل در عهد ساسانیان شهری از بناهای اردشیر بود بنام بوذاردشیر، که شاهنشاه ساسانی برای مسکن کردن ساخته‌بود."^{۵۰}

تا آنجا که می‌دانیم در میان شهرهای هفتگانه مداین کردآبادی نبوده و مرکز حکومت ساسانیان هفت شهر با نام‌های «وه اردشیر، رومگان، درزنی‌دان، ولاش‌آباد، اسپانبر، ماحوزا و تیسفون» بوده‌است. محتملاً آقای یاسمی در هنگام نوشتن این بخش موفق به کشف مداین تازه‌ای گشته‌بود، که در آن شهری با عنوان کردآباد هم وجود داشته‌است. تفحص نگارنده برای یافتن خبری از بود و نبود کتاب مستطاب «سیرالفرس» حاصلی در پی نداشت، مگر اینکه مراجعه به معجم‌البلدان یاقوت حموی گره از کار بگشاید و معلوم دارد چنین نامگذاری وجود خارجی داشته یا خیر. اگر گذاردن نام کردآباد بر روی یکی از بخش‌های مداین حقیقت داشت، قاعدتاً اشاره به این نام در دفترهای پیشین شکلی متواتر به خود می‌گرفت و تنها در یک منبع مورد اشاره واقع نمی‌شد.

ارجاعات:

- ۱ - رک. دیوان رشید یاسمی، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۶۲، صص سه و چهار
- ۲ - کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، غلامرضا رشید یاسمی، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۶۳، ص ۴

- ۳ - همان، ص ۴
- ۴ - همان، ص ۳
- ۵ - همان، ص ۶
- ۶ - همان، ص ۱۲
- ۷ - همان، ص ۱۳
- ۸ - همان، ص ۱۳
- ۹ - همان، ص ۷
- ۱۰ - همان، ص ۱۳۷
- ۱۱ - همان، صص ۹۸ - ۹۷
- ۱۲ - همان، ص ۱۷۵
- ۱۳ - همان، ص ۱۷۵
- ۱۴ - همان، ص ۱۷۶
- ۱۵ - همان، ص ۱۷۶
- ۱۶ - همان، ص ۱۷۸
- ۱۷ - همان، ص ۱۷۹
- ۱۸ - همان، ص ۱۸۰
- ۱۹ - همان، ص ۱۸۲
- ۲۰ - همان، ص ۱۸۷
- ۲۱ - همان، صص ۱۹۰ - ۱۸۹
- ۲۲ - همان، ص ۸
- ۲۳ - همان، صص ۱۲۴ - ۱۲۳
- ۲۴ - همان، ص ۸
- ۲۵ - همان، ص ۱۰
- ۲۶ - همان، ص ۹۸
- ۲۷ - همان، صص ۹۹ - ۹۸

- ۲۸ - همان، ص ۱۶۰
- ۲۹ - همان، ص ۱۶۲
- ۳۰ - همان، ص ۱۶۳
- ۳۱ - همان، ص ۱۶۵
- ۳۲ - همان، ص ۱۳۲
- ۳۳ - همان، صص ۱۳۴ - ۱۳۳
- ۳۴ - همان، ص ۱۳۵
- ۳۵ - همان، صص ۱۳۶ - ۱۳۵
- ۳۶ - همان صص ۱۰۷ - ۱۰۶
- ۳۷ - تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، سعید نفیسی، تهران، انتشارات بنیاد، چاپ هشتم، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۱۰
- ۳۸ - کارنامه اردشیر بابکان، قاسم هاشمی نژاد، تهران، نشر مرکز، چاپ چهارم، ۱۳۹۲، ص ۳۱
- ۳۹ - واژه‌نامه طبری، دکتر صادق کیا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران (شماره ۳۹)، نوبت چاپ ؟، ۱۳۲۷، ص ۱۶۶
- ۴۰ - مادیان هزار داتستان، پژوهش سعید عریان، تهران، انتشارات علمی، چاپ اول، ۱۳۹۱، ص ۳۶۱
- ۴۱ - اقتضاء الصراط المستقیم لمسخالفه اصحاب الجحیم، احمد بن عبدالحلیم بن عبدالسلام بن تیمیه، به کوشش ناصر بن عبدالکریم العقل، ریاض، مکتبه‌الرشید، نوبت چاپ ؟، سال چاپ؟، ج ۱، ص ۳۷۴
- ۴۲ - کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، ص ۱۶۶
- ۴۳ - تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، ج ۱، صص ۱۱ - ۱۰
- ۴۴ - کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، صص ۱۶۷ - ۱۶۶
- ۴۵ - همان، ص ۱۶۷
- ۴۶ - همان، ص ۱۶۸
- ۴۷ - همان، صص ۱۷۰ - ۱۶۹
- ۴۸ - همان، ص ۱۷۱
- ۴۹ - همان، ص ۱۷۱
- ۵۰ - همان، ص ۱۷۲

دانشیار دکتر نایلا عسکر

ایمیل:

qavacantuli@liv.com

وابستگی

موسسه فولکلور آکادمی علوم آذربایجان

ANAS

ژانرهای شعر کارکردی در آثار عاشیق نصیب

خلاصه:

هنر عاشیقی در طول قرن ها تجربه پالایش یافته و به عرصه ای خلاقانه با سبک اجرا، فرم و قواعد خاص خود بر اساس سنت تبدیل شده است. عاشیق ها علاوه بر موسیقی، اشعاری در قالب های مختلف شعر عامیانه نیز خلق کردند. این تنوع با توجه به محیط نیز تغییر کرده است، ژانرهایی که در برخی محیط ها کار می کنند در محیط های دیگر چندان قابل اجرا نیستند. در همه دوره ها و محیط ها بیش از این قافیه ها، دوبیتی ها، گرایلی و تجنیس ها به کار رفته است.

یکی از این عاشقان خلاق، عاشیق نصیب، نماینده استاد محیط عاشقان آق بابا-چیلدیر بود. او در اواخر قرن نوزدهم - اوایل قرن بیستم زندگی و خلق کرد. در آثار عاشیق نصیب هفت ژانر مختلف از جمله داستان های عاشقانه وجود دارد. به نظر ما دو دلیل مهم برای این امر وجود دارد: اول اینکه بیشتر میراث شعری عاشیق به دلیل جمع آوری نشدن به موقع از بین رفته است. ثانیاً، محیط عشیق آغ بابا-چیلدیر از نظر ژانر با سایر محیط های عاشیقی متفاوت است، زیرا از نظر بیان و سنت های اجرا به مکتب عاشیقی آناتولی نزدیک تر است. با این حال، تمام ژانرهای اصلی شعر عاشقانه در محیط عاشقانه آق بابا-چیلدیر وجود دارد. ژانرهایی مانند بایاتی، کوشمه، گرایلی، تجنیس، مخمس، دیوانی، داستان و نقالی در اینجا بسیار مورد استفاده قرار می گرفت، اما برخی از انواع شعر پیچیده تر مانند تجنیس مستزاد، جیقلی و قوشایاپریاق تجنیس، دوداق دیمز، خیلی موثر نبودند

کلمات کلیدی: محیط عشق آق بابا-چیلدیر، عاشیق نصیب، شعر

استناد (آپا):

عسکرو ن. ژانرهای شعر کارکردی در آثار عاشیق نصیب. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد

۰۱، شماره ۰۴، تابستان ۱۴۰۳. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Functional Poetry Genres in the Work of Ashug Nasib

Assoc. Prof. Naila Askar

Email:

qavacantuli@liv.com

Affiliation:

ANAS, Institute of Folklore

Abstract:

Ashug art has become a rule and traditions based form creative space by continuing past centuries experience and having unique singing style. Along with the music Ashugs have created various forms of folk poetry syllable poems. This al-variegation also changed due to the environment, genres which were efficient in some environment has not been efficient in other environment. Garayli, goshma and tajnis was efficient in all time and environment.

One of the creative ashugs in Aghbaba-Childir ashug environment was ashug Nasib. He has lived at the end of XIX - beginning of XX century. Including the legends seven genres were observed in Ashug Nasib's creativity. In our opinion, there are two main reasons: first, poetic heritage of ashug was not gathered in a timely manner, therefore most of them disappeared. Secondly, Aghbaba-Childir ashug environment differs from other ashug environment for being closer to Anatolia ashug school in terms of performance tradition. However, all the major genres of poetry are available in Aghbaba-Childir ashug environment. Genres such as bayati, goshma, garayli, tajnis, mukhammas, divani, masterpiece of literature (ustadname), epos, legend have been used widely, simply, types of poetry such as mustazad, jighali and qosayarpaq tajnis, dodaqdeymez, dildonmez have not been so efficient.

Key words: Aghbaba-Childir ashug environment, Ashug Nasib, poetry, genre, efficient

CITATION (APA):

Askar, N. Functional Poetry Genres in the Work of Ashug Nasib .Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 04, Summer 2024, ISSN: 3041-8690.

Dos. Dr. Nailə Əskər

E-poçt:

qavacantuli@liv.com

Mənsubiyyət:

AMEA Folklor İnstitutu

Aşıq Nəşibin yaradıcılığında işlək şeir janrları

Xülasə:

Aşıq sənəti əsrlərlə davam edən təcrübələrdən keçərək cilalanmış, özünəməxsus ifa tərzli, ənənələrə söykənən forması və qayda-qanunları olan bir yaradıcılıq sahəsi halına gəlmişdir. Aşıqlar musiqi ilə yanaşı heca vəznində xalq şeirinin müxtəlif formalarında şeirlər də yaratmışlar. Bu al-əlvanlıq aşıq mühitlərinə görə də dəyişmiş, bəzi mühitlərdə işlək olan janrlar başqa mühitdə o qədər də işlək olmamışdır. Bütün dövrlərdə və mühitlərdə bu şeirlərdən daha çox gəraylı, qoşma və təcnis işlək olmuşdur.

Bu yaradıcı aşıqlardan biri də Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin usta təmsilçisi Aşıq Nəşib olmuşdur. O, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmışdır. Aşıq Nəşibin yaradıcılığında aşıq rəvayətləri də daxil olmaqla vur-tut yeddi janr müşahidə edilir. Bizcə, bunun iki mühüm səbəbi var: əvvəla, aşığın poetik irsi vaxtında toplanmadığı üçün böyük əksəriyyəti itib-batmışdır. İkincisi, Ağbaba-Çıldır aşıq mühiti söz qoşma və ifaçılıq ənənələri baxımından Anadolu aşıq məktəbinə daha yaxın olduğu üçün janr əlvanlığı sahəsində başqa aşıq mühitlərindən fərqlənir. Lakin Ağbaba-Çıldır aşıq mühitində aşıq şeirinin bütün əsas janrları mövcuddur. Burada bayatı, qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs, divani, ustadnamə, dastan, rəvayət kimi janrlardan geniş şəkildə istifadə edilmiş, sadəcə olaraq, müstəzad, cığalı və qoşayarpaq təcnis, dodaqdəyməz, dildönməz kimi daha mürəkkəb bəzi şeir növləri çox da işlək olmamışdır.

Açar sözlər: Ağbaba-Çıldır aşıq mühiti, Aşıq Nəşib, şeir, janr, işlək

CITATION (APA):

Əskər, N. Aşıq Nəşibin yaradıcılığında işlək şeir janrları. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 04, Yay 2024, ISSN: 3041-8690.

Âşık Nasib'in Sanatında İşlevsel Şiir Türleri

Doç. Dr. Naile Asker

E-posta:

qavacantuli@liv.com

Üyelik:

AMİA Folklor Enstitüsü

Özet:

Âşık sanatı, asırların tecrübesiyle rafine edilmiş, geleneklere dayalı, kendine özgü icra tarzı, biçimi ve kurallarıyla yaratıcı bir alan haline gelmiştir. Âşıklar, müziğin yanı sıra halk şiirinin çeşitli türlerinde şiirler de yarattılar. Bu çeşitlilik muhitin çevresine göre de değişmiştir, bazı ortamlarda işe yarayan türler diğer ortamlarda pek işe yaramamıştır. Her dönem ve ortamda bu şiirlerden, daha çox geraylı, koşma və tecnis işlek olmuştur.

Bu yaratıcı âşıklardan biri de Ağbaba-Çıldır Âşık muhitinin usta temsilcisi Âşık Nasib'ti. 19. yüzyılın sonlarında - 20. yüzyılın başlarında yaşadı ve yarattı. Âşık Nasib'in eserlerinde âşık hikâyeleri de dahil olmak üzere yedi tür gözlenmektedir. Bunun bizce iki önemli nedeni vardır: Birincisi, Âşığın şiir mirasının büyük bir kısmı zamanında toplanamadığı için kaybolmuştur. İkinci olarak Ağbaba-Çıldır âşık ortamı, söyleyiş ve icra gelenekleri açısından Anadolu âşık ekolüne daha yakın olduğundan tür açısından diğer âşık ortamlarından farklılık göstermektedir. Ancak âşık şiirinin tüm ana türleri Ağbaba-Çıldır âşık muhitinde mevcuttur. Bayatı, koşma, garaylı, tecnis, muhammes, divani, ustadnâme, destan ve rivayet gibi türler burada yaygın olarak kullanılmış, ancak mustazad, cigalı ve koşayaparpak tecnis, dudakdeğmez ve dildönmez gibi daha karmaşık şiir türleri, pek etkili olmamıştır.

Anahtar kelimeler: Ağbaba-Çıldır âşık muhiti, Aşk Nasib, şiir, tür, eser

CITATION (APA):

Asker, N. Âşık Nasib'in Sanatında İşlevsel Şiir Türleri. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 04, Yaz 2024, ISSN: 3041-8690.

Aşıqlıq ənənəsi türk mədəniyyət tarixində əhəmiyyətli yer tutur. Aşıqlıq əsrlərlə davam edən təcrübələrdən keçərək cilalanmış, özünəməxsus ifa tərz, ənənələrə söykənən forması və qayda-qanunları olan bir yaradıcılıq sahəsi halına gəlmişdir. Aşıqlar musiqi ilə yanaşı heca vəznində xalq peridinin müxtəlif formalarında şeirlər də yaratmışlar. Bu al-əlvanlıq aşiq mühitlərinə görə də dəyişmiş, bəzi mühitlərdə işlək olan janrlar başqa mühitdə o qədər də işlək olmamışdır. Bütün dövrlərdə və mühitlərdə bu şeirlərdən daha çox gəraylı, qoşma və təcnis işlək olmuşdur. Bu yaradıcı aşıqlardan biri də Ağbaba-Çıldır aşiq mühitinin usta təmsilçisi Aşiq Nəsim olmuşdur. O, XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmışdır. Konkret olaraq Aşiq Nəsimin yaradıcılığında aşiq rəvayətləri də daxil olmaqla vur-tut yeddi janr müşahidə edilir. Bizcə, bunun iki mühüm səbəbi var: əvvəla, aşığın poetik irsi vaxtında toplanmadığı üçün böyük əksəriyyəti itib-batmış, onun "Baharla Nəsim" adlı dastanı bizə gəlib çatmamışdır. İkincisi, Ağbaba-Çıldır aşiq mühiti söz qoşma və ifaçılıq ənənələri baxımından Anadolu aşiq məktəbinə daha yaxın olduğu üçün janr əlvanlığı sahəsində, məsələn, Göyçə aşiq mühitindən fərqlənir. Lakin Ağbaba-Çıldır aşiq mühitində aşiq şeirinin bütün əsas janrları mövcuddur. Burada bayatı, qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs, divani, ustadnamə, dastan, rəvayət kimi janrlardan geniş şəkildə istifadə edilmiş, sadəcə olaraq, müstəzad, cığalı və qoşayarpaq təcnis, dodaqdəyməz, dildönməz kimi daha mürəkkəb bəzi şeir növləri çox da işlək olmamışdır. Hazırda əlimizdə Aşiq Nəsimin 6 bayatısı var. Məlumdur ki, bayatı xalq şeirinin ən yığcam janrıdır. 4 misralı, 7 hecalı bayatının qafiyə sistemi aaba ardıcılığı üzrə qurulur. "Bayatı" sözünün mənşəyi ilə bağlı mülahizələri ümumiləşdirən prof. M.Həkimov bu qənaətə gəlmişdir ki, bu söz:

1) Yer adı; 2) Qəbilə ad-titulu; 3) Ərəbcə "bayat" (köhnə); 4) Azərbaycanca köhnə, qalmış ərzaq mənasında "boyat" (köhnəlmiş, qalmış xörək, çörək, su); 5) Allahın adlarından biri olan "bayat"; 6) Körpənin böyüməsi, inkişafı ilə əlaqədar anaların söylədiyi layla, oxşama, nəvaziş bildirən "boy at" sözləri ilə bağlıdır (6, 12).

Bayat sözünə Mahmud Kaşğarının "Divanü lüğət-it-türk" kitabında da rast gəlirik. Burada 22 oğuz boyu və onların damğaları haqqında məlumat verilərək bayat boyunun da adı çəkilir (7, 128). "Kitabi-Dədə Qorqud"da Qorqud Atanın bayat boyundan olması məşhur faktdır.

Aşiq Nəsimin bayatıları arasında "əzizim" / "əziziyəm", yaxud "mən aşiq" xitabları ilə başlayan bayatılar yoxdur. Bunlardan ikisi şura hökumətinin zülmü ilə, ikisi Baharın eşqi ilə, biri Ağbabanın təbiəti ilə, biri isə öz taleyi ilə əlaqədar söylənmişdir. Aşığın iki bayatısı cinas qafiyə ilə, qalanları adi qafiyə ilə qoşulmuşdur:

Yarı gül,
Ay ağyarın yarı, gül,
Bəyənmədin Nəsibi,
İndi xarla yarı, gül.

Yaradı,
Sinə-başım yaradı,
Bahar düşər yadıma,
Çəkildə yar adı (1, 14).

Göründüyü kimi, burada "yarı, gül" və "yaradı" sözləri müxtəlif mənalarda cinas kimi işlədilmişdir. Bunları "bayatı-cinas" adlandırmaq olar.

Digər bayatılar da forma və məzmunca çox bitkin və orijinaldır. Məsələn:

Xərin artdı samanı,
Gəldi şura zamanı.
Tanrı, bir sənə gəlir
Müsəlmanın gümanı.

Dərd məni oydu, deşdi,
Qəmin birisi beşdi.
Yarımadım dünyada,
Mənimki belə düşdü (1, 14).

"Xalq şerinin ən geniş yayılan şəkillərindən biri qoşmadır. Qədim şeir şəkillərindən biri olan qoşma, eyni zamanda Azərbaycan yazılı poeziyasında da özünə möhkəm yer tutmuşdur. Hələ M.P.Vaqifdən əvvəllər də klassik Azərbaycan şairləri öz qələmlərini qoşma formasında sınımış və bədii cəhətdən səmali əsərlər yaratmışdır" (12, 180).

Prof. V.Vəliyevin qeyd etdiyi kimi, "Azərbaycan aşiq yaradıcılığı tarixində qoşma janrında şeir yaratmayan şair-aşığa təsadüf etmirik. Eyni zamanda, xalq poeziyası ilə üzvi surətdə bağlanan, doğma ana dilində yazıb-yaradan görkəmli Azərbaycan şairlərinin əksəriyyəti xalq şeiri janrlarında, o cümlədən də qoşma və gəraylı şəklində əsər yazmışlar" (13, 79).

Qoşma 3-5-7 bənddən, hər misrası isə 11 hecadan ibarət olur. Burada qafiyələrin düzümü belədir: abcb, dddb, eeeb və i.a. Aşıqlar qoşmaların möhürbənd və ya tapşırma adlanan son bəndində öz təxəllüslərini də göstərirlər (2, 167).

Bu janrın mənşəyi haqqında ədəbiyyatşünaslıq elmində konkret fikir yoxdur. Adından da göründüyü kimi, "qoşma" düzüb-qoşmaq, söz qoşmaq kimi xalis türk mənşəli bir termdir. Qədim türk yazılı abidələrində, cümlədən Mahmud Kaşğarının "Divanü lüğat-it-türk" əsərində (7, 377) və Yusif Balasağunlunun "Qutadğu bilig" poemasında (5, 36) işlənən "koşuğ" sözü ilə "qoşma" arasında semantik baxımdan yaxınlıq vardır, ancaq "koşuğ" sözü doğrudan-dogruya qoşmanı deyil, ümumən şeiri, qəsidəni ifadə edir.

Aşığın qoşmaları əsasən 3-5, nadir hallarda isə 7 bənddən ibarətdir. Qurbani, Xəstə Qasım, Abbas Tufarqanlı, Ələsgər kimi aşıqların yaradıcılığında da bəndlərin sayı müxtəlifdir, yəni deyiləcək fikrin tutumu ilə bağlı olaraq artıb-azalır.

Aşıq Nəsin qoşmalarının sayı 120-yə yaxındır. Bu qoşmalarda doğma təbiətin tərənnümü, gözəllərin tərifı, xalqın dərdləri, vətənin parçalanması, yerli əhaliyə qarşı haqsızlıqlar, erməni zülmü əsas yer tutur. Bunların bir qismi aşığın bioqrafiyası, taleyi, nakam eşqi, korluğu ilə bağlıdır. Onun "Aşıq Nəsin" adlı qoşması bu baxımdan çox səciyyəvidir:

Ellər dolandırdın elədən-belə,
İndi qocalıbsan, gəl, Aşıq Nəsin.
O qədər haqsızlıq tutub dünyanı,
Tökülər gözündən sel, Aşıq Nəsin.

...Diş tökülüb gedib, gözlər çuxurda,
Yeməyə nə var ki kaxır-kuxurda.
Nə oldu qazancın, söylə, axırda,
Qəmini elinlə böl, Aşıq Nəsin.

Niyə unudubsan türkün yolunu,
Kim yoldan çıxardı tanrı qulunu?
Bəsdir, azmı çəkdin sənə olanı,
Barı üzüsulu öl, Aşıq Nəsin (1, 28).

Aşığın qoşmaları lirik və axıcı olduğu qədər də məzmunlu, "yüklüdür":

Qərq olmuşuq, qəm içində üzürük,
İçimizdə öl-ölə dözürük,
Cır-cındıra bürünmüşük, gəzirik,
İpəyim yox, tirməm yoxdu, şalım yox (1, 31).

Dörd fəsildə həmişə qış yaşayan aşiq:

Fəslim birdi: yazım, yayım, güzüm yox,
Ömrü boyu qarlı qışa düşərəm (1, 29) -

deyərək "müxənnət fələyə", "qara bəxtə", "kor taleyə" nifrin yağdırır.

Sovet hökuməti ilə ulduzu bərişməyən Nəsin qoşmalarının bir qismi şura quruluşunun şəxsində dövrədən, zamandan şikayət motivləri ilə doludur. Aşağıdakı qoşma bu baxımdan çox səciyyəvidir:

Darıxma, darılma, a yaxşı kişi,
Bu gələn bəd zaman, bəd ildi belə,
Çirkaba bulanmış, kirə bulanmış,
Mərdləri aparan bir seldi belə.

...Nəsin yaxşı bilir, nə gəlir başa,
Yolumuz pis yerdə dirəndi daşa.
Var-yox əldən getdi, həsrətlik aş,ə,
Şura kök qazıyan bir beldi belə (1, 94-95).

Nəsin qoşmaları arasında yalnız bir müstəzad var. Bu, Aşiq Ələsgərlə deyişmə zamanı söylənmişdir. Həmin qoşmadan bir bənd nümunə:

Sədamı eşidən yeddi ağacdən
Xof edər qayıdar, buraya gəlməz,
Meydanıma gələn keçər cəngimə,
Nə eyni açılmaz, nə üzü gülməz,
Gözlərin silməz (1, 114).

Aşığın yaradıcılığında gəraylı janrı da mühüm yer tutur. Prof. V.Vəliyevin yazdığı kimi, "Azərbaycan xalq şeirində qoşma ilə yanaşı ən çox işlənən şeir şəkli gərayılıdır. Bəzən buna səkkizlik də deyilir. Qoşma ilə gərayılı arasında o qədər də ciddi fərq yoxdur. Onları fərqləndirən şəkli xüsusiyyət qoşmanın on bir, gərayılının isə səkkiz hecalı olmasıdır. Gərayılı şeir şəklinə istifadə etməyən şair-aşiq demək olar ki, yoxdur. Aşıqlar, el şairləri bütün mövzularda oynaq saz havalarına müraciət edərkən, gərayılıdan istifadə etmişlər" (13, 86). Prof. M. Həkimov da bu fikrə şərik çıxaraq göstərmişdir ki, "gərayılı həm yazılı, həm də aşiq ədəbiyyatında ən oynaq, ən məhsuldar və ən zəngin lirik şeir şəkillərindəndir" (6, 105).

Nəsimin gəraylıları da mövzudan asılı olaraq şux, oynaq, həzin və axıcıdır. Məsələn, nakam eşqinə dair yazdığı bir gəraylı nə qədər qəmlidirsə, bir o qədər də lirik və qəlbəyatandır:

“Baharı” qaldı Bahardan,
Ürəyimdə bir sim oldu,
Caduladı dərdim məni,
Bir qırılmaz tilsim oldu.

...Nəsim qaldı yana-yana,
Çıxa bilmədi bir yana,
Saz ilə şenləndi xanam,
Söz könlümə hakim oldu (1, 16).

Eyni səmimiyyət və iztirab onun sufiyanə şeirlərində də müşahidə edilir:

Mən gəzirəm bu yaşında
Bu dünyanın qarasında.
Elə oldu biz rastlaşdıq
Qağızmanın yörəsində.

...Tanrı hər işdən halıdı,
Sözüm ellərin malıdı,
Nəsim qırıqların quludu,
Əhli-hallar arasında (1, 17-18).

Hətta zarafatla qoşduğu yumoristik gəraylı da eyni dərəcədə xoş və axıcıdır, oxucuya və dinləyiciyə dərin bir həzz aşılır:

Xəbərin yoxdu xəbərdən,
Qayğanaq hazır tavada.
Ları xoruz boğazlanıb,
Daha uçammaz havada.

...Nəsim deyər: ha alış-yan,
Töhmətin altında dayan.
Nə durmusan piyan-piyan,
Su calanmış bu yuvada (1, 150).

Aşıq Nəsimin toplanmış şeirləri arasında cəmi iki müxəmməs vardır. Alimlərin yekdil fikrincə, müxəmməs aşıq yaradıcılığına yazılı ədəbiyyatdan keçmişdir. Prof. M.Həkimovun yazdığına görə, həm klassik, həm də müasir aşıqların ən çox istifadə etdikləri müxəmməs formaları aşağıdakılardır: müxəmməs, orta müxəmməs, qoşayarpaq müxəmməs, müxəmməs-təxmis, cığalı müxəmməs və ya duvaqqapma, müxəmməs-ustadnamə, müxəmməs-tarixi mənzumə və s. (6, 363-365).

Müxəmməsin qafiyə sistemi belədir: birinci bəndin bütün misraları həmqafiyədir. Sonrakı bəndlərdə dörd misra bir-biri ilə, sonuncu misra isə birinci bənddə işlənən baş qafiyə ilə qafiyələnir.

Aşıq Nəsimin müxəmməslərindən biri şeyirdi İskəndər Ağbabalıya, digəri isə erməni aşığı Tacir Söyünə ünvanlanmışdır. Sonuncu müxəmməs bizim üçün xüsusi maraq kəsb edir, çünki bu, aşığın bizə gəlib çatan yeganə cığalı müxəmməsidir. Bu şeir öz mükəmməlliyi, fikir tutumu və ifadə vasitələrinin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Üstəlik, müxəmməsdəki cığa həm məzmun, həm də sənətkarlıq baxımından olduqca gözəldir. Nümunəyə baxaq:

Türkə düşmən atan-anan, nə gəzirsən burda sən,
Demirsənmi rast olarsan aslana sən, qurda sən,
Yaxınlaşma, qəlbi xain, saf ürəkli mərdə sən,
Səninki fitnə-fəsaddı, bir havanı iylə sən,
Kökün-soyun, yerin yox,
Təmiz qızın, ərini yox,
Qanadın yox, pərin yox,
Özündən xəbərin yox?!
Pis nəfəsli,
Xıncır əsli,
Bayquş səsli,
Haydı, itil,
Yerini bil,
Ad "qazandın" hər bir yerdə yersiz hayla-küylə sən.

Digər bəndlərdəki cığalara diqqət yetirdikdə, onların da poetik cəhətdən çox bitkin, cilalı olduğu görünür. Məsələn, birinci bənddəki cığa belədir:

Ay başı küllü kafir,
Ay yağdı dilli kafir,

Ay ağzı yelli kafır,
Ay murdar elli kafır,
Tut köçünü,
Çək içini,
Qır qıçını,
Durma, get,
Sorma, get.

Sonuncu bəndin cığası isə bu şəkildədir:

Tülkü-çaqqal balası,
Sarı urus tulası,
Köpəhlərin alası,
Qırx qazana çalası,
Aşix Nəşif
Əhdin kəsif,
Ay binəşif,
Hürü, durma,
Dabanqırma
İt-pişiyn yığ başına, gördüyünü söylə sən (1, 90-92).

Aşıq Nəşibdən bizə yalnız bir tənisi qalmışdır. "Aşıq şerində tənisi adətən üç bənddən ibarət olur... Tənislərdə qafiyələr cinas sözlər üzərində qurulur. Tənisin mənası "cinaslار yaratmaq" deməkdir. Qafiyələrinin düzülüş qaydası: absb; dddb; cccb. Lirik janrın qəzəl və qoşma formaları kimi, tənislərdə də əsas mövzu məhəbbət və gözəllikdən ibarətdir... Tənisin dodaqdəyməz tənisi, cığalı tənisi, baş tənisi, gedər-gəlməz tənisi kimi 30-a yaxın növü məlumdur" (10, 209). V.Vəliyev isə tənisin 29 növünün olduğunu bildirir ki, bunlardan bəzilərinə (nöqtəsiz, kölgəsiz, dilsiz, yazılmaz və s.) dair ümumiyyətlə nümunə yoxdur (13, 116-117).

Akad. F.Qasımzadə tənisi qoşmanın bir şəkli hesab edir: "Tənisi, ümumiyyətlə, qafiyələri cinaslardan qurulan qoşmadır. Şeir qafiyələrində ayrı-ayrı fikri gizlətmək və oxucularını düşündürmək üçün aşıq cinaslardan istifadə edir, eyni kəlməni müxtəlif mənalarda işlədir. Tənisdə cinaslار sinonim kəlmələrdən və yaxud onların parçalanıb ayrı bir şəkllə düşməsindən əmələ gəlir" (8, 26). Tanınmış mütəxəssislərdən Ə.Eldarova (3, 53) və E.Məmmədli (9, 33) də təxminən eyni fikirdədirlər. Prof. A.Nəbiyev məsələyə bir qədər fərqli yanaşır: "Tənisi oxşar

səs və söz komplekslərindən qurulan poetik sistemdir. O həm Azərbaycan dilinin zənguləli səs sisteminə əsaslanan böyük poetik imkanlardan, həm də cinas sözlərin zəngin mənə çalarlarından xəbər verir. Təcnisin gözəlliyi təkcə onun cinas qafiyələrində deyil, eyni zamanda misra daxilində uzun və qısa pauzalarında, təkrir və rədiflərində, oxşar səs və söz komplekslərində, həqiqətlərlə ziddiyyətlərin, müəyyənliklə qeyri-müəyyənliklərin qarşılaşdırılmasındadır" (11, 266-267).

Nəsibin "Gözələ" rədifli təcnisi aşığın söz oyunundan, cinaslardan necə ustalıqla istifadə etdiyini göstərir:

Mən yazığı ağlar qoydın beləcə,
Həsrət qaldım sənə kimi gözələ.
Dedim: bulaq, çeşmə elə təbimi,
Demədim ki, gölməçələ, gözələ.

Yanaqda gül, başında da qıdanı,
Fələk vursun şad günümü qıdanı.
Xoş günümü, ruha verən qıdanı,
Qəlbim umur, odur baxır göz ələ.

...Mən Nəsibin sinəm başı yaradı,
Ürəyimdə xoş olubdu yar adı.
Bahar məni bay elədi, yaradı,
Sınan qəlbi bəri sözlə gözələ (1, 39).

Şeirdə işlənmiş "gözələ" sözü birinci bəndin ikinci misrasında yönük halda gözəl qızı ifadə edir, dördüncü misrada həmin sözlə bulağın ətrafında sızan sısqa "gözə"yə çevrilmək, ikinci bəndin son misrasında gözün ələ baxması, dördüncü bənddə isə çitəmək, yamamaq, gözəmək nəzərdə tutulur.

İkinci bənddəki ilk misrada "qıdanı" sözü Ağbabada kəlağayının bir növünün adıdır, ikinci misrada "qıdmaq", yəni kəsmək felindən yaranan "qıdan", yəni kəsən mənası, üçüncü misrada "qıda" sözünün yerli ləhcədə işlənən "qıda" variantı ifadə edilmişdir.

Üçüncü bəndin ilk iki misrasında cinaslar rahat anlaşılır. Üçüncü misrada işlənmiş "yaradı" sözü yaramaq, yarımaq, xoşbəxt olmaq mənasındadır. Aşıq burada kinayə işlətmişdir, yəni Bahar məni yamanca bay elədi, özü də yamanca yaradı demək istəyir.

Aşıq Nəsim öz şeirlərində bəzən cinas qafiyələrdən də istifadə etmişdir.

Müsləman olanlar batıbdı yasa,

Dəyişdi, pozuldu əvvəlki yasa (1, 27)

beytinin ilk misarasında yas, matəm, ikinci misarasında isə qayda, qanun, adət və ənənə nəzərdə tutulur. Yaxud aşağıdakı bəndə nəzər yetirək:

Düşsün beləsinin kotan kökünə,

Əsli qıt, zatı qıt, itdi, kökü nə?

Adam heç baxmaya arıq-kökünə,

Soxa düz gözünə şişi keşşin (1, 24).

Bu bəndin birinci misarasındakı "kök" sözü dib, kök-köməc mənasında, ikinci misarasındakı "kök" sözü zat, əsil, nəcabət, üçüncü misarasında isə arığın antonimi olan kök, şişman mənasında işlənmişdir. Belə misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar.

Divani şeir şəkli klassik Azərbaycan aşığı yaradıcılığında çox geniş yayılmışdır. Ə.Mirəhmədov bu şəkli belə təqdim edir: "Ən çox şifahi xalq yaradıcılığında, bəzən də yazılı ədəbiyyatda işlənən dörd misralıq şeir forması. Musiqinin müşayiəti ilə oxunur. Hər misarasında 15 heca olur. Musiqiyə uyarlıq tələbi ilə bəzən misralar iki yerə bölünür və bu bölünmə şeirin ahəngdarlıq və oynaqlığını artırır. Adətən coşqun, təntənəli və döyüşkən ruhda olur" (4, 53).

Aşıq Nəsimin kitabında "Divanilər" bölməsində beş divani verilmiş, dörd divani isə yanlışlıqla "Müxəmməslər" bölməsinə yerləşdirilmişdir. Aşıq rəvayətləri qisminə daha on bir divaniyə rast gəlirik ki, bunlardan dördü xəsislərə, dördü Usta Tatosə, üçü ağbabalı çobana, ikisi erməni aşığı Tacir Söyünə, biri çıldırlı Aşıq Veysiyə, biri dostu Aşıq Sultanəliyə, biri də adı çəkilməyən bir gözəl deyilmişdir. Aşıq bir divanisini sevgilisi Bahara həsr etmiş, "Erməni" rədifli başqa bir divanisində bədnam qonşuların bədii portretini yaratmışdır. "Vətən" rədifli şeir ermənilərə qarşı mübarizədə ağbabalı qəhrəmanların igidliyinə, "Necə" rədifli divani isə "davarışların" ifşasına həsr olunmuşdur. Aşıq Sultanəliyə, Bahara və gözəl qıza ünvanlanan divaniləri çıxmaqla, yerdə qalan bütün divanilər çox döyüşkən ruhdadır. Divani nəsihət, həqiqət və ədalət, döyüş, çağırış və mübarizə ifadə edir. Ona görə də Nəsim lovğa və təkəbbürlü erməni aşıqlarına, həddini aşan Aşıq Veysiyə, onu cin atına mindirən çobana, malyeməz xəsislərə qəzəbini divani ilə bildirmiş, sözün əsl mənasında, onlara divan tutmuşdur.

Aşıq Nəsim "Allah", "Gərək", "Olmadı", "Dünya", "Canbaz yaylası" rədifli divanilər də qələmə almışdır. Bu divanilərdə əsasən zamanə və dövr, dərd və kədər, çətinliklər və sıxıntılar, bəzi ictimai motivlər dilə gətirilir.

QAYNAQLAR

1. Aşıq Nəsib. Toplayıb tərtib edənlər: H.İsmayilov, T.Səməmi. Bakı: Səda, 2004, 200 s.
2. Babayev İ., Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1970, 268 s.
3. Eldarova Ə. Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı: Elm, 1996, 281 s.
4. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Tərt. ed. Ə.Mirəhmədov. Bakı: Maarif, 1978, 200 s.
5. Əskər R. Qutadğu bilig. Bakı: Elm, 2003, 320 s.
6. Həkimov M. Azərbaycan aşıq şeir şəkilləri və qaynaqları. Bakı: Maarif, 1999, 376 s.
7. Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk. Tərt. ed. və nəşrə hazır. R.Əskər. Bakı: Ozan, 2006, I cild, 512 s.
8. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1956, 487. s.
9. Məmmədli E. Təcnis sənətkarlığı. Bakı, 1998, 161 s.
10. Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Azərbaycan Ensiklopediyası NPM, Bak: 1998, 240 s.
11. Nəbiyev A. Azərbaycan aşıq məktəbləri. Bakı: Nurlan, 2004, 310 s.
12. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif, 1985, 414s.
13. Vəliyev V. Qaynar söz çeşməsi. Bakı: Yazıçı, 1981, 151 s.

"Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi

"Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal

"Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal

yıl 01, sayı 04, Yaz 2024

il 01, nömrə 04, Yay 2024

1st year, 4th issue, Summer 2024

